

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AR YL 2007-05**

**ANADOLU'DAKİ
DOR DÜZENLİ TAPINAKLAR**

HAZIRLAYAN

Sedat AKKURNAZ

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Suat ATEŞLİER

AYDIN 2007

YAZAR ADI-SOYADI: Sedat AKKURNAZ

BAŞLIK: Anadolu'daki Dor Düzenli Tapınaklar

ÖZET

Bu çalışma, Arkaik Dönemden başlayarak Roma İmparatorluk Çağının sonuna değin Anadolu coğrafyasında inşa edilmiş Dor Düzenine sahip tapınakların tespit edilmesi ve bu yapıların incelenerek değerlendirilmesi sonucunda oluşturulmuştur. Çalışmada ele alınan konu iki ana başlık altında toplanmıştır.

Birinci bölümde, her tapınak kendi içinde, konum, plan-altyapı, oranlar, tarihleyici kriterler ve kültürler bazında ele alınıp, önceden yapılmış çalışmalardan da yararlanılarak ve başka yapılarla benzeşen özellikler ön plana çıkarılmak suretiyle bu tapınaklar tanıtılmaya ve tanımlanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ikinci kısmını oluşturan "Karşılaştırmalı-Değerlendirme" başlıklı bölümde, konu kapsamındaki bütün tapınakların ortak özellik sergileyen yönleri ve birbirlerinden ayrılan özellikleri, Anadolu dışındaki örnekler de dikkate alınarak incelenmiştir. Önceki bölümde tespit edilen veriler, ikinci kısımda yayılım alanları, konum, plan-altyapı, oranlar, kronolojik dizim ve kültürler gibi çeşitli alt başlıklar altında yorumlanıp, bir takım sonuçlara ulaşılmıştır. Elde edilen bu sonuçlar, konunun daha net anlaşılması açısından, tablolar ve grafikler yardımı ile istatistikî veriler halinde sunulmuştur.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Anadolu

Dor

Düzen

Tapınak

Mimari

Arkeoloji

NAME and SURNAME: Sedat AKKURNAZ

TITLE: The Doric Temples In Anatolia

ABSTRACT

This study is constructed by the discovery and the analysis of the Doric Temples which were built from the beginning of Archaic Age until the end of the Roman Age in Anatolia. The case is grouped in two main chapters.

In the first chapter; representation and identification of the individual temples while emphasizing the common properties with the other temples is tried by the means of location, planning-infrastructure, architectural ratios, dating criteria and cult basis.

In the “Comparison-Analysis” named second chapter, all temples which are included in the case are analysed with the common properties and the differing properties also considering the outer Anatolian Doric Temples. By the means of gathered data in the aforementioned chapter, some sorts of consequences are revealed by commenting in the subchapters location, planning-infrastructure, architectural ratios, choronological order and cults. These consequences are represented as statistical data with the help of tables and graphs to achieve a deeper comprehension.

KEYWORDS

Anatolia

Doric

Order

Temple

Architecture

Archaeology

ÖNSÖZ

Arkeoloji dünyasını keşfetmeye başladıkça ve keşfettiğim bu dünyanın en büyük gösteri merkezleri olan Antik kentleri gezip, dolaştıkça; bu bilim dalının en görsel ve her platformda sözü edilen eserlerinin başında mimari kalıntıların geldiğini gördüm ve de kavradım. Hatta Antik Çağın Yedi Harikası'nı oluşturan eserlerin bile, beş tanesi, mimari içerikli değil midir? Ayrıca, günümüzde çevremize baktığımızda, insanoğlunun yaptığı ve bizi etkileyen en önemli nesnelere mimari tasarımlar veya anıtsal yapılar olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Yukarıda saydığım nedenlerin etkisi ile mesleki gelişimimde, Antik Dönem mimari konuları üzerinde çalışmaya yönelmek istedim. Söz konusu mimari tasarımların etkisinin bu kadar geniş mekanlı ve uzun süreli olmasının altındaki yatan en büyük etken, Antik mimarların, yapıları tasarlarırken oransallık ve görsel estetik üzerinde yoğunlaşmış oldukları binaları birer sanat eseri niteliğinde sunmuş olmalarıdır. Bu oransal ve görsel sanat eserlerini ön plana çıkaran en önemli unsurlar ise hiç şüphesiz ki, cephe düzenlemeleridir.

Bu konuda oldukça zengin eserlere ev sahipliği yapan ve sanatsal hisler ile rasyonel düşüncelere sahip mimarlar yetiştirmiş olan Anadolu'nun bu bölgesinde yaşamımı sürdürürken, Antik mimari alanında çalışmaya karar verip de, tez konumu belirlemede fazla sıkıntı duymadım. Mimari ve sanat üzerine çalışmalar yapma isteği ve bilinciyle, bunun cephe düzenlemesi ile ilgili olması gerektiğine de inanarak ve alanında kısmen de olsa, bir eksikliği gidermesini hedefleyerek, çalışma konumun düşünce taslağını oluşturdum.

Tez konusunun zihnimde şekillenmesini ve çalışmanın bütün aşamalarında her türlü fikri, ilmi ve materyal yardımı sağlayan tez hocam Yrd. Doç. Dr. Suat Ateşlier'e, konu gereği sıklıkla karşılaştığım Almanca yayınların çevirisini yapan ve bu çeviriler sırasında değerli birikimlerini benimle paylaşan hocam Prof. Dr. Abdullah Yaylalı'ya ve öğretim hayatım boyunca devamlı ilgi, sevgi ve desteklerini hiç esirgemeyen Ailem'e teşekkürlerimi sunarım.

AYDIN 2007

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
TABLolar VE LEVHALAR LİSTESİ.....	vi
I. GİRİŞ.....	1
I. A. Amaç Yöntem Kapsam.....	5
II. ANADOLU'DA İNŞA EDİLMİŞ DOR DÜZENLİ TAPINAKLAR.....	7
II. A. Troas Bölgesi'ndeki Tapınaklar.....	7
II. A. 1. İlion Athena Tapınağı.....	7
II. A. 2. Aleksandreia Troas Dor Tapınağı.....	11
II. A. 3. Assos Athena Tapınağı.....	13
II. B. Mysia Bölgesi'ndeki Tapınaklar.....	17
II. B. 1. Pergamon Athena Polias Tapınağı.....	17
II. B. 2. Pergamon Hera Basileia Tapınağı.....	21
II. B. 3. Pergamon Zeus Tapınağı.....	23
II. B. 4. Pergamon Asklepios-R Tapınağı.....	25
II. B. 5. Mamurt Kale Meter Theon Tapınağı.....	27
II. C. Aiolis Bölgesi'ndeki Tapınaklar.....	29
II. C. 1. Aigai Demeter-Kore Tapınağı.....	29
II. D. İonia Bölgesi'ndeki Tapınaklar.....	31
II. D. 1. Klaros Apollon Tapınağı.....	31
II. D. 2. Metropolis Ares Tapınağı.....	35
II. D. 3. Priene Demeter-Kore Tapınağı.....	37
II. D. 4. Myus Apollon Terminus Tapınağı.....	40
II. D. 5. Miletos Dor Tapınağı.....	43
II. E. Karia Bölgesi'ndeki Tapınaklar.....	45
II. E. 1. Amyzon Artemis Tapınağı.....	45
II. E. 2. Alabanda Artemis Tapınağı.....	47
II. E. 3. Herakleia Athena Latmia Tapınağı.....	49
II. E. 4. Bağarcık Zeus Akraios Tapınağı.....	51
II. E. 5. Kedreai Apollon Kedrieus Tapınağı.....	53
II. E. 6. Emecik Apollon Tapınağı.....	55
II. E. 7. Knidos Dor Tapınağı.....	58

II. E. 8. Kaunos Teras Tapınağı.....	59
II. E. 9. Kaunos Dor Tapınağı.....	62
II. F. Lykia Bölgesi'ndeki Tapınaklar.....	64
II. F. 1. Kadyanda Dor Tapınağı.....	64
II. F. 2. Sidyma Sebasteion.....	66
II. F. 3. Letoon Apollon Tapınağı.....	68
II. F. 4. Oinoanda Dor Tapınağı.....	71
II. F. 5. Balboursa Agora Tapınağı.....	74
II. F. 6. Sura Apollon Surlus Tapınağı.....	77
II. F. 7. Arykanda Helios Tapınağı.....	79
II. G. Pisidia Bölgesi'ndeki Tapınaklar.....	81
II. G. 1. Sagalassos Dor Tapınağı.....	81
II. H. Pamphylia Bölgesi'ndeki Tapınaklar.....	85
II. H. 1. Perge Dor Tapınağı.....	85
II. H. 2. Aspendos Dor Tapınağı.....	88
II. H. 3. Lyrbe-Seleukeia Dor Tapınağı.....	92
II. I. Kilikia Bölgesi'ndeki Tapınaklar.....	95
II. I. 1. Laertes Zeus Megistos Tapınağı.....	95
II. I. 2. Iotape Traianus Tapınağı.....	97
II. I. 3. Kestroi Vespasianus Tapınağı.....	99
II. I. 4. Asar Dor Tapınağı.....	101
II. I. 5. Korykos Zeus Korykios Tapınağı.....	103
II. I. 6. Çatiören Hermes Tapınağı.....	106
II. I. 7. Seleukeia-Pieria Zeus Tapınağı.....	108
II. K. Tartışmalı Yapılar.....	110
III. KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRME.....	119
III. A. Tapınakların Anadolu'daki Yayılım Alanları.....	119
III. B. Konumu.....	122
III. C. Altyapı ve Plan.....	126
III. D. Düzen Oranları.....	139
III. E. Kullanılan Malzemeler.....	146
III. F. Tapınakların Kronolojik Dizimi.....	150
III. G. Kültler.....	155
IV. SONUÇ.....	160
V. KISALTMALAR VE BİBLİYOGRAFYA.....	164
ÖZGEÇMİŞ.....	186
TABLolar, HARİTA VE LEVHALAR.....	187

TABLolar LİSTESİ

- Tablo 1 Anadolu'daki Dor Düzenli Tapınakların Bölgesel Dağılımı.
- Tablo 2 Anadolu'daki Dor Düzenli Tapınakların Kent İçindeki Konumlarına Göre Dağılımı.
- Tablo 3 Anadolu'daki Dor Düzenli Tapınakların İnşa Dönemlerine Göre Dağılımı.
- Tablo 4 Anadolu'daki Dor Düzenli Tapınakların Planlarına Göre Dağılımı.
- Tablo 5 Anadolu'daki Dor Düzenli Tapınakların Ölçü ve Oranları.
- Tablo 6 Dor Düzenli Tapınakların İnşa Tarihlerine Yönelik Kronolojik Cetveli.
- Tablo 7 Anadolu'daki Dor Düzenli Tapınakların Kültlerine Göre Dağılımı.
- Tablo 8 Anadolu'daki Dor Düzenli Tapınaklar-İnşa Edilen Malzeme Eşleşmesi.

HARİTA

- Harita 1 Dor Düzenli Tapınakların Bulunduğu Kentleri Gösteren Anadolu Haritası.

LEVHALAR LİSTESİ *

- Levha 1 Peripteros tipli tapınakların planları.
- Levha 2 Prostylos tipli tapınakların planları.
- Levha 3 Templum in antis tipli tapınakların planları.
- Levha 4 A İlion Athena Kutsal Alanı'nın olası görünümü.
- Levha 4 B İlion Athena Tapınağı pteroma restitüsyonu (*Goethert-Schleif 1962, Fig. 20*).
- Levha 4 C İlion Athena Tapınağı üstyapı restitüsyonu (*Goethert-Schleif 1962, Fig. 21*).
- Levha 4 D İlion Athena Tapınağı alt-üstyapı kesit çizimi (*Goethert-Schleif 1962, Fig. 19*).
- Levha 5 A İlion Athena Tapınağı Helios kabartmalı metop.
- Levha 5 B İlion Athena Tapınağı Dor başlığı.
- Levha 5 C İlion Athena Tapınağı Dor başlığı.
- Levha 5 D İlion Athena Tapınağı Dor başlığı.
- Levha 5 E İlion Athena Tapınağı Dor saçaklık detayı.
- Levha 6 A Aleksandreia Troas Dor Tapınağı taş planı (*Pohl 1999, 88, Res.1*).
- Levha 6 B Aleksandreia Troas Dor Tapınağı genel görünüm.
- Levha 6 C Aleksandreia Troas Dor Tapınağı krepidoma (*Pohl 1999, 86, Res. 13,2*).
- Levha 7 A Assos Athena Tapınağı restitüsyonu.
- Levha 7 B Assos Athena Tapınağı 3D modelleme.
- Levha 7 C Assos Athena Tapınağı peristasis sütunları ve tavanı restitüsyonu.
- Levha 7 D Assos Athena Tapınağı ön cephe 3D modelleme.

* Levhalarda kullanılan alıntı resimlerin referansları listede ilgili maddenin yanında italik stilde -yatk- olarak sunulmuştur.

- Levha 7 E Assos Athena Tapınağı ayağa kaldırılış ön cephe.
- Levha 7 F Assos Athena Tapınağı ön cephe 3D modelleme.
- Levha 8 A Assos Athena Tapınağı kuzeybatıdan görünüm.
- Levha 8 B Assos Athena Tapınağı Dor başlığı.
- Levha 8 C Assos Athena Tapınağı Dor başlığı.
- Levha 8 D Assos Athena Tapınağı triglif parçası.
- Levha 8 E Assos Athena Tapınağı Dor sütun tamburları.
- Levha 9 A Pergamon Athena Tapınağı cephe restitüsyonu (*Rheidt 1996, 170, Res. 9*).
- Levha 9 B Pergamon Athena Polias Tapınağı Dor başlığı.
- Levha 9 C Pergamon Athena Polias Tapınağı Dor başlığı.
- Levha 9 D Pergamon Athena Polias Tapınağı insitü temel blokları.
- Levha 10 A Pergamon Hera Basileia Tapınağı olası görünümü (*Schazmann 1923*).
- Levha 10 B Pergamon Hera Basileia Tapınağı yandan görünüm (*Schazmann 1923*).
- Levha 10 C Pergamon Hera Basileia Tapınağı üst yapı restitüsyonu (*Schazmann 1923*).
- Levha 11 A Pergamon Hera Basileia Tapınağı üstyapı elemanları.
- Levha 11 B Pergamon Hera Basileia Tapınağı merdivenler ve üstyapı görünümü.
- Levha 12 A Pergamon Zeus Tapınağı cephe restitüsyonu (*Rheidt 1996, 170, Res. 9*).
- Levha 12 B Pergamon Zeus Tapınağı taşıyıcı elemanlar (*Rheidt 1996, 170, Res. 9*).
- Levha 12 C Pergamon Zeus Tapınağı entablature çizimi (*Rheidt 1996, 170, Res. 9*).
- Levha 13 A Pergamon Asklepios-R Tapınağı taş plan çizimi (*Schazmann 1923*).
- Levha 13 B Pergamon Asklepios-R Tapınağı Dor friz bloğu çizimi (*Schazmann 1923*).
- Levha 13 C Pergamon Asklepios-R Tapınağı Dor saçaklık çizimi (*Schazmann 1923*).
- Levha 14 A M. Kale Meter Theon Tap. cephe restitüsyonu (*Rheidt 1996, 170, Res. 9*).

- Levha 14 B M. Kale Meter Theon Kutsal Alanı olası görünüm (*Radt 2002, Res. 189*).
- Levha 15 A Aigai batı teras ve üzerindeki yapıların planı.
- Levha 15 B Aigai Demeter-Kore Tapınağı Dor başlığı (*Rumscheid 1994, 2, Res. 1,4*).
- Levha 15 C Aigai Demeter-Kore T. entablature çizimi (*Bohn-Schuchhardt 1889,45, Res.40*).
- Levha 16 A Klaros Apollon Tapınağı havadan görünüm.
- Levha 16 B Klaros Apollon Tapınağı adyton görünümü.
- Levha 17 A Klaros Apollon Tapınağı köşe triglifi.
- Levha 17 B Klaros Apollon Tapınağı triglif detayı.
- Levha 17 C Klaros Apollon Tapınağı Dor başlığı.
- Levha 17 D Klaros Apollon Tapınağı Dor başlığı detayı.
- Levha 18 A Metropolis Ares Tap. mimari bloklar (*Meriç-Öz-Meriç-Aybek 2006, 251, Res. 7*).
- Levha 18 B Metropolis Ares Tapınağı yazıtlı Dor sütun tamburu (*Meriç 2003, 111*).
- Levha 19 A Priene Demeter Tapınağı cephe restitüsyonu (*Rumscheid 2000, 155, Fig. 137*).
- Levha 19 B Priene Demeter Tapınağı yanındaki adak çukuru.
- Levha 19 C Priene Demeter Tapınağı çevresindeki Dor mimari elemanları.
- Levha 19 D Priene Demeter Tapınağı celladan görünüm (*Rumscheid 2000, 155, Fig. 138*).
- Levha 19 E Priene Demeter Tapınağı Dor başlığı (*Rumscheid 1994, 73, Fig. 162,3*).
- Levha 20 A Myus Apollon Termintheus Tapınağı cella duvarı blokları.
- Levha 20 B Myus Apollon Termintheus Tapınağı Dor sütun tamburu.
- Levha 21 A Miletos Dor Tapınağı cephe restitüsyonu (*Müller-Wiener 1983, 75, Res. 5*).
- Levha 21 B Miletos Dor Tap. Dor saçaklık blokları çizimi (*Müller-Wiener 1983, 74, Res. 3*).
- Levha 21 C Miletos Dor Tap. Dor saçaklık blokları çizimi (*Müller-Wiener 1983, 74, Res.4*).
- Levha 21 D Miletos Dor Tap. Dor sütun parçaları çizimi (*Müller-Wiener 1983, 73, Res. 2*).

- Levha 22 A Amyzon Artemis Tapınağı genel görünüm.
- Levha 22 B Amyzon Artemis Tapınağı triglif parçası.
- Levha 23 Alabanda Artemis Tapınağı taş plan çizimi (*Serdaroğlu 2004, 181, Res.43*).
- Levha 24 A Herakleia Athena Latmia Tapınağı güneydoğudan görünüm.
- Levha 24 B Herakleia Athena Latmia Tapınağı podyum ve cella duvarı görünüm.
- Levha 25 A Bağarcık Zeus Tap. cephe restitüsyonu (*Peschlow-Bindokat 1996b, 220, Res. 2*).
- Levha 25 B Bağarcık Zeus Akraios Tapınağı genel görünüm.
- Levha 26 A Kedreai Apollon Tap. mimari blokları çizimi (*Anadolu 1965, 250, Res. 40*).
- Levha 26 B Kedreai Apollon Tapınağı Dor friz bloğu çizimi (*Anadolu 1965, 250, Res. 35*).
- Levha 26 C Kedreai Apollon T. Dor sütun tamburları çizimi (*Anadolu 1965, 250, Res.32-33*).
- Levha 27 A Datça Emecik Apollon Kutsal Alanı havadan görünüm.
- Levha 27 B Datça Emecik Apollon Tapınağı Dor sütun tamburları.
- Levha 27 C Datça Emecik Apollon Tapınağı Dor başlığı.
- Levha 27 D Datça Emecik Apollon Tapınağı Dor architrav parçası.
- Levha 28 A Knidos Dor Tapınağı genel görünüm.
- Levha 28 B Knidos Dor Tapınağı Dor friz bloğu çizimi (*Özgan 1991, 59, Çiz. 1*).
- Levha 28 C Knidos Dor Tapınağı Dor architrav bloğu çizimi (*Özgan 1991, 59, Çiz. 2*).
- Levha 29 A Kaunos Teras Kutsal Alanı taş plan çizimi (*Öğün-Işık 2001, 88, Res. 61*).
- Levha 29 B Kaunos Teras Tapınağı ön cephe basamakları ve insitü ante sütunları.
- Levha 30 A Kaunos Dor Tapınağı planı.
- Levha 30 B Kaunos Dor Tapınağı genel görünüm (*Öğün-Işık 2001, 92, Res. 64*).
- Levha 31 A Kadyanda Dor Tapınağı Dor başlığı (*Rumscheid 1994, 24, Res. 52,11*).
- Levha 32 A Sidyma Sebasteion restitüsyonu (*Benndorf- Niemann 1884, 61, Fig. 42*).

- Levha 32 B Sidyma Sebasteion ve agora planı (*Benndorf- Niemann 1884, 61, Fig. 41*).
- Levha 33 A Letoon Leto, Artemis ve Apollon T. restitüsyonu (*Courtils 2003, 142, Res. 55*).
- Levha 33 B Letoon Kutsal Alanı genel görünüm.
- Levha 33 C Letoon Apollon Tapınağı kuzeybatı köşeden görünüm.
- Levha 34 A Oinoanda Dor Tapınağı cephe restitüsyonu (*Coulton 1982, 54, Fig. 7*).
- Levha 34 B Oinoanda Dor Tapınağı entablature çizimi (*Coulton 1982, 51, Fig. 5*).
- Levha 35 A Balboura Agora T. cephe restitüsyonu (*Coulton-Milner-Reyes 1988, 143, Fig. 8*).
- Levha 35 B Balboura Agora T. entablature çizimi (*Coulton-Milner-Reyes 1988, 143, Fig. 7*).
- Levha 36 Sura Apollon Surlus Tap. genel görünüm (*Brandt-Kolb 2005, 112, Res. 152*).
- Levha 37 A Arykanda Helios Tapınağı genel görünüm.
- Levha 37 B Arykanda Helios Tapınağı genel görünüm (*Bayburtluoğlu 2003, 67*).
- Levha 38 A Sagalassos Dor Tap. cephe restitüsyonu (*Büyükkolancı 1996, 83, Lev. 89a*).
- Levha 38 B Sagalassos Dor Tapınağı güneydoğudan görünüm.
- Levha 39 A Sagalassos Dor Tapınağı cella iç duvarı.
- Levha 39 B Sagalassos Dor Tapınağı podyum profili detayı.
- Levha 40 A Perge Dor Tapınağı taş plan çizimi (*Mansel 1970, 170, Res.1*).
- Levha 40 B Perge Dor Tap. entablature profil çizimi (*Rumscheid 1994, 69, Res. 141,5*).
- Levha 41 A Aspendos Dor Tapınağı genel görünüm.
- Levha 41 B Aspendos Dor Tapınağı genel görünüm.
- Levha 42 A Aspendos Dor Tapınağı kuzeydoğu köşe podyum detayı.
- Levha 42 B Aspendos Dor Tapınağı mutulus parçası.
- Levha 42 C Aspendos Dor Tapınağı Dor sütun tamburu.
- Levha 43 A Lyrbe-Seleukeia Dor Tapınağı cephe restitüsyonu (*İnan 1998, 129, Çiz. 32*).

- Levha 43 B Lyrbe-Seleukeia Dor Tapınağı genel görünüm (*Inan 1998, 150, Res. 121*).
- Levha 44 A Laertes Zeus Megistos Tap. genel ve detay görünüm (*Söğüt 1998, Lev. 17a-b*).
- Levha 44 B Laertes Zeus Megistos Tapınağı mimari bloklar (*Söğüt 1998, Lev. 17c-d*).
- Levha 45 A Iotape Traianus Tapınağı altyapı kesit çizimi (*Söğüt 1998, Çiz. 11*).
- Levha 45 B Iotape Traianus Tapınağı mimari parçaları çizimi (*Söğüt 1998, Çiz. 12*).
- Levha 46 Kestroi Vespaianus Tap. heykel konumları ve plan (*Söğüt 1998, Çiz. 15*).
- Levha 47 A Asar Dor Tapınağı Dor frizi ve saçaklığı çizimi (*Söğüt 1998, Çiz. 42*).
- Levha 47 B Asar Dor Tapınağı Dor architrav çizimi (*Söğüt 1998, Çiz. 41*).
- Levha 48 Korykos Zeus Tap. Dor ante başlığı çizimi (*Feld-Weber 1967, 262, Res. 3*).
- Levha 49 A Çatıören Hermes Tapınağı genel görünüm.
- Levha 49 B Çatıören Hermes Tap. ön cephe görünümü (*Durukan 1999, Lev. 17, Fig. 16*).
- Levha 49 C Çatıören Hermes Tapınağı pronaos içi cella duvarı detay.
- Levha 50 A Seleukeia Pieria Zeus Tapınağı genel görünüm.
- Levha 50 B Seleukeia Pieria Zeus Tapınağı genel görünüm.

I. GİRİŞ

Antik Dönem mimarisinde önemli bir yere sahip olan cephe düzenlemesi¹ için, kuşkusuz, iki düzen ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki Arkaik Dönem başlarında ortaya çıkan ve daha çok Kıta Yunanistan'da kullanılmış olan Dor Düzenidir². İkincisi ise ilk olarak Erken Arkaik Dönemde Kuzey-Batı Anadolu ve Ege Adaları'nda kullanılmaya başlanan ve Dor Düzenli sütunlara göre sütun çapı daha ince ve sütun boyu daha uzun olan Ion Düzenidir³. Bu iki düzene kıyasla daha erken kullanım evresi olan ve Arkaik Dönemden sonra işlevselliğini yitiren Kuzeybatı Anadolu kökenli Aiol Düzeni, her ne kadar da kendisine kuzey Ege havzasında kullanım sahası bulsa da, stilistik özelliklerinden dolayı, Yakındoğu kültürlerinin etkisini taşımaktadır⁴.

Aiol Düzeni Arkaik Dönemle birlikte gelişim ve kullanım ömrünü doldurmuş⁵ iken, Ion ve Dor Düzenleri ilk kullanım evrelerinde standart birimlerden yoksundur⁶. Arkaik Dönemin sonlarına doğru Dor Düzeni klasik üslubuna ulaşmış⁷ iken, Ion düzeni ise ancak tam anlamıyla İ. Ö. geç 4. yy.dan itibaren ideal birimlerine kavuşmuştur⁸. Hellenistik Dönemden itibaren ise bu iki düzenden Dor Düzenine oranla, daha çok Ion Düzeni temel

¹ Antik Çağ mimarisi üzerine yapılan çalışmalarda görülmektedir ki; gerek Antik Çağ mimarları, gerekse günümüz araştırmacıları yapıarda kullanılan düzen konusuna geniş ölçüde yer vermektedirler. Hatta bu düzenler sonraki dönemlerde, küçük farklılıklar göstererek, Barok ve Neoklasik gibi sanat akımlarında bile kullanım alanı bulmuşlardır (bk. Conti 1997, 14). Antik Dönem yapılarının bu kadar büyük etki uyandırmasının temel nedeni yapıların işlevinden çok, cephelerinde kullanılan ve belli kurallar dahilinde uygulanan süslemelerden kaynaklanmaktadır. Mimari genel anlamı ile bir alanın kapatılması olarak kabul edilmesine rağmen, Antik Çağ mimarlarının hem mimar hem de sanatçı kimlikleri- örneğin Skopas mimar olmasının yanında aynı zamanda heykeltıraştır (bk. Winter 1982, 387; Mansel 1999, 418)- nedeniyle, Grek yapıları bu işlevin ötesine geçmiştir. Tapınak mimarisi dikkate alınrsa, içerisine insanların sokulmadığı yapıların tek işlevi kült heykelin bulunduğu alanı kapalı ve kasvetli bir mekan haline getirmek ve pteroma alanlarının gölgelik olarak kullanılmasını sağlamaktır. İşlevi son derece kısıtlı olan bu yapılar, daha çok dış görünüşlerine önem verilerek estetik kaygılarla tasarlandığı için (bk. Vitruvius III, III, 8-11) kendilerinden çok cepheleri ön plana çıkmıştır. Bu düşüncelerle oluşan cephe düzenleri, o dönemde yaşamın her alanında kullanılan matematiksel oran mantığı ve ideal güzellik kavramı ile birleşip, yapıların sadece bir bina olmadığını bunun ötesinde bir sanat eseri niteliğinde yapıldıklarını vurgulamaktadır.

² Dor Düzeninin kökeni ve ortaya çıkışı, ahşap mimari geleneğin taşa yansması olarak yorumlanmaktadır. Bu konu için bk. Vitruvius IV, II, 2; Holland 1917, 117; Dinsmoor 1950, 56-57, Fig. 20; Cook 1951, 50-51; Rhodes 1987, 477; Lawrence 1996, 99; Wesenberg 1996, 11, Fig. 10; Gruben 2001, 31, 35, Res. 21; Jones 2002, 353, Fig. 1; Ayrıca, Dor Düzeninin kökeninde Mısır mimarisinde kullanılan kütsel sütunlu yapıların rol oynadığı düşünülmektedir (bk. Chitham 1985, 22).

³ Gruben 1996, 61-77; Tomlinson 2003, 21.

⁴ Dinsmoor 1950, 61.

⁵ Robertson 1943, 60.

⁶ Barletta 1990, 49; Bingöl 2001, 32; Jones 2002, 359.

⁷ Friedell 1994, 111.

⁸ Tomlinson 2003, 22.

alınarak türetilen Korinth ve Kompozit gibi farklı cephe düzenleri meydana getirilmiştir. Aynı şekilde, Roma Döneminde özellikle İtalya'da kullanılmış olan Toskana Düzeni Vitruvius tarafından Dor Düzenin bir çeşitlemesi olarak da kabul edilir⁹.

Çalışmanın sınırlarını oluşturan Anadolu coğrafyasında Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönemde Ion Düzenli tapınaklar ön planda iken, Roma İmparatorluk Döneminde bu düzene ek olarak, özellikle tapınak mimarisinde Korinth ve Kompozit düzenlerinin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Çalışmanın konusunu oluşturan Dor Düzeni ise Anadolu'daki kentlerde daha çok stoaların, proskenelerin ve propylaionların cephe düzenlemelerinde kullanılmıştır¹⁰.

Antik Dönem Anadolu tapınak mimarisinde, yukarıda anılan üç düzene oranla daha az kullanılmış olduğu düşünülmesine ve Kıta Yunanistan kökenli olduğu¹¹ kabul edilmesine rağmen, Dor Düzeni Arkaik Dönemden başlayarak Tüm Antik Çağ boyunca Anadolu tapınak mimarlığında kısmen de olsa tercih edilen bir düzen olmuştur. Hatta Vitruvius Anadolu'daki ilk Hellen tapınağının Dor Düzeninde inşa edilmiş Panionion Apollon Tapınağı olduğunu belirtir¹². Fakat arkeolojik veriler ışığında Anadolu'daki en eski Dor Düzenli tapınak İ. Ö. 630-620 arasına tarihlenen Assos Athena Tapınağı'dır¹³. Klasik¹⁴ ve Hellenistik¹⁵ Dönemlerde Dor Düzenli tapınakların sayısında artış görülmektedir. Dor

⁹ Vitruvius **IV**, VII, 3; Ayrıca bk. Chitham 1991, 28; Erken Dönemde Güney İtalya'da inşa edilmiş olan Dor Düzenli tapınaklar Toskana Düzenine köken ve ya öncülük etmiş olmalıdır.

¹⁰ Coulton 1976, 102; Ortaç 2001.

¹¹ Vitruvius **IV**, I, 3.

¹² Ionlar Anadolu'ya yerleştikleri zaman Ion birliğinin baş tanrısı olan Panionion Apollon'una bir tapınak inşa etmişler ve bu yapının cephe düzenlemesi için daha önceden Kıta Yunanistan'dan bildikleri Dor Düzenini kullanmışlardır (bk. Vitruvius **IV**, I, 5; Ayrıca bk. Hersey 1987, 72; Wesenberg 1996, 8). Vitruvius'un bu görüşü tartışmaya açık bir konudur. Ionların Anadolu'ya ilk gelişi ile söz konusu mimari düzenlerin ortaya çıkışı arasında 450- 500 yıl gibi büyük bir zaman farkı vardır. Şayet bu bilgi güvenilir ise Vitruvius taştan inşa edilmiş bir yapıdan değil de ahşap bir tapınaktan bahsediyor olmalıdır. Ya da kitabında görüp görmediği konusunda bir sonuç çıkarmamakla birlikte Vitruvius Panionion'da Dor Düzeninde Apollon Tapınağı olduğunu biliyordu ve bu tapınağın öncülünün ahşap olabileceği düşüncesiyle böyle bir efsanevi anlatıma gitmiş olabilir.

¹³ Serdaroğlu 2005, 93.

¹⁴ Konu kapsamında yapılan araştırmada görülmüştür ki; Klasik Dönemin erken evrelerine kıyasla, özellikle İ.Ö. 4. yy.ın ikinci yarısından itibaren Anadolu'da inşa edilmiş Dor Düzenli tapınakların sayısında büyük artış olmuştur. Ayrıca bk. Mansel 1999, 422.

¹⁵ Hellenistik Dönemden itibaren Kıta Yunanistan dışında özellikle Anadolu ve Suriye gibi yerlerde Dor Düzenli tapınakların yoğun olarak inşa edilmiş olması, Büyük İskender'den sonra bu bölgelere hakim olan ve Kıta Yunanistan geleneklerini benimsemiş Makedonyalı komutanlara bağlanmaktadır (bk. Tomlinson 2003, 54).

Düzenin kullanımı Hellenistik Dönemin sonunda Anadolu'da kesilmez ve Geç Hellenistik Dönemden çok az farklı versiyonlarla en azından İ. S. 1. yy.ın sonuna kadar inşa edilmeye devam etmiştir. Yalnız Flaviuslar Dönemi'ndeki anıtların sayısının çokluğuna rağmen İ. S. 2. yy.a kesin olarak tarihlendirilebilen Dor Düzenli yapı sayısı çok azdır¹⁶.

Antik Çağ tapınak mimarisinde taşın kullanılmaya başlandığı Arkaik Dönemde inşa edilen tapınaklarda cephe düzenlemesi için tek bir düzen tercih edilirken¹⁷, Klasik Dönem ile birlikte tapınaklarda iki düzenin bir arada kullanıldığı görülmektedir. En açık örneğini Atina Akropol'ündeki Athena Parthenon Tapınağı¹⁸ ve Propylaia'da¹⁹ görüldüğü üzere, yapının ana yükünü taşıyan dış sütun sırası Dor Düzeninde inşa edilmişken, yapı duvarlarına yakın olması nedeniyle üzerine fazla yük binmeyecek olan iç sıra sütunlarda Ion Düzeni kullanılmıştır²⁰. Aynı düşünceden hareketle Antik Çağda çok katlı yapıların inşasında alt kat taşıyıcısı olarak Dor Düzeni, üst katlar için Ion veya Korinth Düzeni tercih edilmiştir²¹. Roma İmparatorluk Döneminde ise mimaride kullanılan yeni teknikler ve bakışım kuralları çerçevesinde çok katlı cephelerin alt katında sade görünümlü Dor Düzeni, yerini, aynı oranda yükü taşıyabilecek kapasiteye sahip ve hareketli süslemeleriyle de seyir zevkine hitap eden Kompozit Düzene bırakmıştır²². Bunun yanında, işçilik maliyetinin düşük olması nedeniyle²³ önceki dönemler kadar yoğun olmasa da, Dor Düzeni de tercih edilebilmektedir. Yukarıda verilen örneklere benzer farklı cephelerde ayrı düzenlerin kullanılması ile oluşan iki düzene sahip yapılar yanında, iki düzenin tek bir cephede birlikte

¹⁶ Coulton 1982, 55-56; Mitchell-Waelkens 1998, 104.

¹⁷ Erken Arkaik Dönemden itibaren kullanılmaya başlanan cephe düzenlerinin Arkaik Dönemde bir arada kullanıldığına dair herhangi bir mimari veri bulunmamaktadır.

¹⁸ Tapınağın batıya bakan arka cephesindeki opisthodomosta 4 adet Ion sütunu kullanılmıştır (bk. Tomlinson 1963, 143; Coulton 1976, 99; Gruben 2001, 182, Res. 144).

¹⁹ Dinsmoor 1950, 177, Res. 50; Tanoulas 1996, 114 vd.; Gruben 2001, 195, Res. 154; Wheeler 2004, 11.

²⁰ Benzer bir uygulama Priene Agorası'ndaki Kutsal Stoa'da da görülmektedir (bk. Rumscheid 2000, 74, Res. 56-59).

²¹ Pergamon Athena Kutsal Alanı propylaionu ve galerileri (bk. Radt 2002, 159, Res. 106) ve Atina'daki Attolos Stoa'sı (bk. Lawrence 1996, 198, Res. 344-345) bu tür yapılara örnek olarak gösterilebilir.

²² Bunun en açık örneğini, yaklaşık İ. S. 120 yılında yapılmış olduğu düşünülen ve şimdi Berlin Müzesinde restore edilmiş haliyle görülebilen Miletos Kenti'ndeki güney agoranın anıtsal kapısına ait cephede görülmektedir (bk. Strocka 1981, 17, Res. 12-13).

²³ Dor Düzeninde kullanılan mimari elemanların özellikle de sütun başlıklarının, Ion, Korinth ve Kompozit Düzeninde kullanılan mimari elemanlara kıyasla daha az süslemeye sahip olması, hem işçilik maliyetini hem de yapım sürecini önemli derecede azaltmaktadır (bk. Tomlinson 1963, 139).

kullanılması ile oluşan karışık üsluplu²⁴ cephelere sahip yapıların Anadolu dışında²⁵ ve Anadolu'da²⁶ geniş ölçüde kullanılmış olduğu bilinmektedir.

Yapıların cephesinde hangi düzenin tercih edileceği hususunda en belirleyici etken, düzenlerin belirli oranlar dahilinde yapılarda ne kadar kullanılabilir oldukları ile ilişkili görünmektedir²⁷. Erken dönem tapınaklarında kesin oranlar uygulanmadığı için anıtsal yapılarda çoğunlukla bölgesel etkilerin ön plana çıktığı görülmektedir²⁸. Hellenistik Dönemden itibaren, mimaride belli oransal kurallar gelişmiş ve yapılar kendi içinde sayısal uygunluk gösterecek şekilde inşa edilmiştir²⁹. Roma İmparatorluk Döneminde ise yapım tekniğinde kesin kurallara bağlı kalınmakla birlikte, Anadolu geleneğinin dışına çıkılarak, tapınaklarda malzemenin, topografyanın ve maddi imkanların izin verdiği ölçüde değişik düzenler ve planlar uygulanmıştır³⁰.

²⁴ Bu tarz karışık düzenin Arkaik ve Klasik Dönemlerde kullanılmış olduğuna işaret eden herhangi bir mimari veri bulunmamış olmasına rağmen, Geç Arkaik Döneme tarihlenen ve Harrow Ressamı tarafından kırmızı figür tekniğinde boyanmış olan bir Hydria (bk. Boardman 2002, Fig. 175) üzerinde Aiol veya Ion başlığına benzer volütlü başlığı olan bir sütun ve bunun üstünde triglif-metop frizi görülmektedir. Benzer şekilde, İ. Ö. 4. yy.ın ortalarına tarihlenen bir çan krater parçası üzerinde proskene olabileceği düşünülen bir mimari yapının tasviri vardır ve betimlenen yapıda Ion sütunları ve başlıklarının üzerinde Dor Düzenine ait triglif-metop frizi bulunduğu görülmektedir (bk. Simon-Otto 1973, 122, Res, 1-3).

²⁵ Hellenistik Döneme tarihlenen Paestum'daki Korinth-Dor Tapınağı'nın cephe süslemelerinde iki üslup bir arada kullanılmıştır. Sütunlar ve sütun başlıkları Korinth Düzeninde iken, fasciasız architrav ve triglif-metop dizisinden oluşan yapının entablature bölümü Dor Düzenindedir (bk. Robertson 1943, 204, Fig. 91). Roma İmparatorluk Çağının önemli kentlerinden Petra'da Roma mimarisinin bir ürünü olan "Büyük Tapınak"ta, Korinth Düzenine ait sütunlar ve bunların üzerinde triglif-metop frizi kullanılması ile karışık bir üslup sergilenmektedir (bk. Kanellopoulos 2004, 230, Fig. 8).

²⁶ Anadolu'da ise bu tarz uygulama, Hellenistik Döneme tarihlenen pek çok yapıda görülmektedir. Priene kuzey stoada Dor sütunları üzerinde dış sırasının yer alması, Pergamon Athena Kutsal Alanı'nda kuzeybatı stoanın üst kat düzeninde Ion sütunları üzerinde triglif-metop frizinin olması, Assos'ta kuzey stoanın üst katında Dor sütunları üzerinde Ion Düzenli entablature kullanılmış olması (söz konusu yapılar için bk. Coulton 1976, 218, 276-277 Fig.16) örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca, Adıyaman yakınlarındaki Direkkale Kutsal Alanı'nda yer alan ve Roma İmparatorluk Dönemine tarihlenen A Tapınağı'nda görülmektedir (bk. Hoepfner 1966, 164, Çiz. 5,7). Yapıda, sütunlar ve sütun başlıkları Kompozit Düzeninde iken, friz kuşağı triglif-metoplardan oluşmaktadır.

²⁷ Hermogenes Dor Düzeninde tasarlanmış ve mermer malzemesi hazırlanmış bir tapınağı, triglif-metop dizimi ve sütunlar arasındaki oransızlık nedeniyle Ion Düzenine dönüştürmüştür (bk. Vitruvius IV, III, 1).

²⁸ Batı Anadolu ve Adalarda Ion Düzeni hakim iken, Kıta Yunanistan ve Güney İtalya'da Dor Düzeni hakimdir (bk. Theuer 1918, 2). Bölgeler bazındaki etkileşim ve gelişim için bk. Winter 1982, 382.

²⁹ Özellikle Pytheos ve Hermogenes eserlerinde belirli oranlar uygulamışlardır. Bu konu için bk. Gruben 2001, 429.

³⁰ Roma İmparatorluk Döneminde Anadolu ve Kıta Yunanistan'da çoğunlukla Hellenistik geleneklere uygun tapınaklar inşa edilmesine rağmen, Roma İmparatorluk Döneminin ürünü olan ve klasik tapınaklardan farklı plan ve düzen özelliklerine sahip yapılar da inşa edilmiştir. Bu tapınaklara örnek olarak; Pergamon Serapis Tapınağı (bk. Bean 2001, 61, Res.11), Pergamon Asklepios Kutsal Alanı'ndaki Zeus-Asklepios Tapınağı (bk. Anabolu 2001, 41), Ephesos Serapis Tapınağı (bk. Serdaroğlu 2004, 184, Lev. 46), Ephesos Hadrianus Tapınağı (bk. Freely 2002 b, 111) gösterilebilir.

I. A. Amaç Yöntem Kapsam

“Anadolu’da Dor Düzenli Tapınaklar” başlıklı çalışmanın amacı, Kıta Yunanistan kökenli olduğu düşünülen Dor Düzeninin, dinsel yapılar göz önünde tutularak, Anadolu’daki yayılım alanını tespit etmeye yöneliktir. Söz konusu düzene sahip dini yapıların sınırlı sayıda inşa edilmelerinin temel nedenlerinin neler olabileceği üzerine araştırmalar yapmak ve elde edilen sonuçlar çerçevesinde Dor Düzeninin kullanımındaki faktörleri belirlemektir. Ayrıca Dor Düzeninin tercih edilmesinde coğrafi ve ekonomik şartların, yapının inşa edildiği dönemde o bölgenin etnik kimliğinin veya tapınaklardaki kültürlerin ne oranda etkili olduğunu tespit etmektir. Tapınakları bölgesel dağılım, plan tipleri, kültürleri ve tarihsel gelişimleri bazında değerlendirip, istatistiki veriler halinde yorumlayarak bir takım sonuçlara ulaşmaktır.

Konu seçiminde tapınak mimarisi üzerine yoğunlaşılmasının temel nedeni ise, tapınakların kuşkusuz Antik Çağın en görkemli yapıları olması ve aynı zamanda bu anıtsal yapıların estetik kaygılar ve belirli bakışım kuralları çerçevesinde³¹ inşa edilmiş olmasıdır. Dolayısı ile eğer cephe düzenlemesi hakkında bir çalışma yapılacaksa, bu yoğunlaşma mutlaka tapınak mimarisi üzerine olmalıdır.

Araştırma yapılırken izlenen yöntem öncelikle, hangi kentlerde Dor Düzenine ait tapınakların olduğunu tespit etmeye yöneliktir. Daha sonra, bu yapılarla ilgili yayınların toplanıp incelenmesidir. Önceden incelenen yayınlar ışığında, araştırma gezileri yapılarak, Dor Düzeninde olduğu tespit edilen yapıların mevcut durumları yerinde gözlemlenmiştir³².

Çalışmanın değerlendirme aşamasında uygulanan metot ise; tezin ana konusunu oluşturan ve “Anadolu’da İnşa Edilmiş Dor Düzenli Tapınaklar” başlıklı bölümde, Kuzeybatı Anadolu’dan başlayıp güneye ve buradan da doğuya doğru antik bölgeler baz alınarak her tapınak kendi içinde tek tek ele alınmıştır. Bu yapıların kent içindeki konumu, planı, mimari özellikleri, tarihlenmesi, kültürü gibi konular üzerinde yoğunlaşarak ve benzer

³¹ Vitruvius eserinde; düzen oranlarının ve bakışım kurallarının özellikle tapınaklarda kusursuz bir şekilde uygulaması için özen gösterildiğinden bahsetmektedir (bk. Vitruvius III, I, 4). Tapınak cephesinde kullanılan mimari düzenlerin önemi için bk. Wycherley 1993, 79.

³² Kilikia Bölgesindeki Dor Düzenli tapınaklar hariç diğer bölgelerde yer alan tapınaklar, Bölümümüzce düzenlenen gezilerde yerlerinde gözlemlenmiştir.

örneklerle karşılaştırılarak incelenmiştir. Ayrıca “Tartışmalı Yapılar” başlığı altında, Dor Düzenine sahip olup olmadığı kesin olarak bilinmeyen bazı tapınaklar ve Dor Düzeninde inşa edilmiş olup da işlevi tam anlamıyla tespit edilemeyen yapılar üzerinde kısa bir değerlendirme yapılmıştır.

Çalışmanın “Karşılaştırmalı Değerlendirme” bölümünde ise yapıları, bir bütünlük içerisinde, yayılım alanları, konum, altyapı-plan, düzen oranları, kullanılan malzemeler, tapınakların kronolojik dizimi, kültler adı altında alt başlıklara ayırıp kendi aralarında ve Anadolu dışında bulunan Dor Düzenli tapınaklarla karşılaştırarak bir takım sonuçlara ulaşmak hedeflenmiştir.

Yapıların ayrı ayrı incelenmesi ve toplu olarak değerlendirilmesi sonucunda elde edilen veriler çalışmanın sonuç bölümünde kısaca özetlenmiştir. Konunun daha kolay anlaşılabilir ve yorumlanabilir olması için, çalışma tablolar, grafikler, resimler, haritalar ve çizimlerle desteklenmiştir.

Çalışmanın yazım aşamasında terimsel ifadelerin kağıda aktarımı gibi önemli bir konuda çelişkiler ortaya çıkmıştır. Türkiye’de kullanılan arkeolojik literatürde bir takım terimlerin³³ yazımı sırasında karşılaşılan belirsizlikler nedeniyle, konu bütünlüğü içinde çelişkilere neden olacağı için, bu terimlerin küçük ve büyük harflerle yazımında, alıntı metinleri hariç, diğer tüm metinlerde uluslararası literatür dikkate alınmıştır. Bütün çabalara rağmen yine de bir bütünlük sağlamak mümkün olmamış³⁴ ve çelişkiler en aza indirgenmeye çalışılmıştır.

³³ Bazı terimlerin yazımında küçük harfler kullanıldığında “Herakleia, Aigai, Mysia, Ilion” biçiminde ifadeler, büyük harfle yazıldığında ise “ HERAKLEIA, AIGAI, MYSIA, ILION” şeklinde bir terminoloji kullanılmaktadır. Fakat “Artemis, Aphrodite, Helios, Hemitheia” gibi terimler ise büyük harfle “ARTEMİS, APHROTİDE, HELİOS, HEMİTHEİA” yazıldıklarında Türkçe-İngilizce karışımı bir şekilde aktarılmaktadır. Konunun özüne inilecek olursa yukarıda anılan bütün ifadeler sonuç itibari ile birer arkeolojik terimdir ve terimsel ifadelerde bütünlük oluşması gerekmektedir. Dolayısı ile bu mantıktan hareket edilmesi durumunda, tanrı isimleri de yer ve bölge isimleri gibi büyük harfle yazıldığında Türkçe “İ” karakteri yerine, İngilizce “I” harfi kullanılması gerekir. Fakat tanrı ve şahıs isimlerinde bu tür bir uygulamaya gitmek alışılmadık bir yöntem gibi görünse de, bilimsel bir çalışmada konuyu disipline etmek ve terminolojide tutarlılık sergilemek adına önemli ve gerekli olduğu için, bu çalışmada yer alan terimlerin yazımında uluslararası literatür baz alınacaktır.

³⁴ “Herakles, Zeus, Seleukhos” gibi kemikleşmiş bazı terimleri “Heraclēs, Zevs, Seleukhos=Selevkos” şeklinde Türkçe veya İngilizce yazmak bu terimleri zorlamak anlamına geleceği için, Grekçe yazılışları dikkate alınarak kullanılmıştır.

II. ANADOLUDA İNŞA EDİLMİŞ DOR DÜZENLİ TAPINAKLAR

II. A. TROAS BÖLGESİ'NDEKİ TAPINAKLAR

II. A. 1. İlion Athena Tapınağı

Çanakkale İli'nin 30 km. güneybatısında bulunan (Har. 1) ve günümüzdeki adı Hisarlık olan tepe üzerinde yer alan Troia yerleşiminin Antik Dönemindeki adı İlion'dur. Dokuz tabakadan oluşan yerleşimin en üst tabakası ise Hellenistik-Roma Dönemlerine aittir ve bu tabakanın en önemli yapısı ise İlion Athena Tapınağı'dır³⁵. Architravındaki Augustus dönemine ait yazıt, tapınağın inşa tarihi konusunda çeşitli fikir ayrılıklarına neden olmuştur³⁶.

16.40x35.70 m. ölçülerinde bir alan üzerinde oturan³⁷ ve cephesi doğuya bakan tapınak mermerden inşa edilmiş olup, Dor Düzenli tapınaklara özgü bir özellik³⁸ olan 3 basamaklı bir krepidoma üzerinde yükselmektedir³⁹. Stylobate düzlemi 32.40x15.15 m. ölçüsüyle 1/2.1 oranındaki yapı, 4.50x6.65m.lik dar bir pronaos, 12.35x6.65 m.lik dikdörtgen bir cella ve 2.50x6.65 m.lik opisthodomostan meydana gelmektedir⁴⁰. Pronaos 1/1.47, cella 1/1.85 oranında iken, opisthodomos ise pronaostan daha küçük ölçülere sahip

³⁵ Akurgal 2000, 121; Hertel 2004, 178, Çiz.1.

³⁶ Helios kabartması ve ithaf yazıtına göre bu tarihte inşa edildiği düşünülmese de (bk. Webb 1996, 47; Goethert-Schleif 1962, 8; Anabolu 1970, 24), kimi araştırmacılara göre ise yapı bu tarihte sadece onarım geçirmiştir ve asıl yapım tarihi Erken Hellenistik dönemdir (bk. Ayrton 1961, 224; Tomlinson 1963, 134; Rumscheid 1994, 18). İ.Ö. 3. yy başlarında toplanan yardımlarla bir Athena tapınağı ve bir tiyatro inşa edildiği bilinmektedir (bk. Rose 2001, 185). Bu imar faaliyetleri sırasında Lysimakhos'un Athena Tapınağı'nın yaptırılması için verdiği bağış, kesin tarih vermesi bakımından toplanan yardımlar içinde en önemli olanıdır (bk. Tomlinson 1963, 134). Ayrıca Seleukos kralı Antiokhos Hieraks bölgeye hakim olduğu dönemde (İ.Ö. 241–229) Athena Tapınağı'nı Dor Düzeninde yeni bir portikos ile çevirdiği yönündeki bilgi, yapının onarımdan önceki varlığı hakkında bize somut bilgiler vermektedir. Dolayısı ile İ.Ö. 1. yy.ın ilk yarısındaki savaşlar nedeniyle kentte ve Hellenistik tapınakta tahripler meydana gelmiştir. Augustus mitolojik bir nedene dayandırarak diğer Anadolu kentlerine nazaran, İlion'a daha fazla maddi yardımda bulunmuş, tapınağı ve kenti imar ettirmiştir (bk. Rose 2001, 183). Ayrıca, Kutsal Alana girişi sağlayan propylaion da İ.Ö. 85 yılından sonraya tarihlendirilmekte (bk. Ortaç 2001, 11) ve bu durum İ. Ö. 1.yy ortalarında burada yoğun imar faaliyetleri olduğunu göstermektedir.

³⁷ Tomlinson 1963, 134; tapınak bu ölçüler ile 1/2 oranına yakın bir plan sergilemektedir.

³⁸ Serdaroğlu, 2004, 146.

³⁹ Hertel 2004, 189, Çiz.10.

⁴⁰ Rose 2006, 149, Fig. 14; Dar pronaos, derin cella ve opisthodomostan oluşan yapı, bu birimleri ve ölçüleri ile klasik Dor Düzenli tapınaklarda görülen özellikleri yansıtmaktadır.

olmasına rağmen, kendi içinde 1/2.66 oranıyla yapı bütünlüğü açısından orantılı bir plan göstermektedir⁴¹. Küçük Asya'daki Roma Dönemi Dor Düzenine sahip tapınaklarının en önemlisi olan Ilion Athena Tapınağı 6x12 sütun sayısı⁴² ile peripteros bir plana (Tab. 4) ve tapınağın ön ve arka anteleri arasında ikişer adet sütuna sahiptir. Cella içinde yan duvarlarda 4, arka duvarda 2 adet yarım sütun vardır (Lev. 1) ve arka duvardaki yarım sütunların tam simetrik olmayanları opisthodomosta da görülür. Cella duvarları, Hellenistik Dönem kesme taş işçiliğinden hiç de aşağı kalmayacak kalitededir. Orthostat sırasının üstünde meander motifi içeren ince bir friz vardır ve izodomik duvarlar bunun üstünde yükselir⁴³. Tipik bir Dor Düzeni özelliği olarak direk stylobate üzerine oturan kaidesiz sütunların gövdeleri 1.25 m. çapındadır ve Vitruvius'un verdiği oranlara dayanarak sütun yüksekliği sütun alt çapının 6 katı yani 7.50 m. olarak kabul edilir⁴⁴. Çoğu Dor Düzenli yapılarda olduğu gibi⁴⁵, burada da sütunlar üzerinde 20 yiv yer alır ve başlıklar en üstteki sütun tamburu ile birlikte aynı blok üzerinde işlenmiştir⁴⁶ (Lev. 5b-d). Yine benzer şekilde triglif ve metoplar tek blok halinde işlenmiş olup, sütun aralarına ikişer metop denk gelecek şekilde yerleştirilmiştir⁴⁷ (Lev. 4a).

⁴¹ Ilion Athena Tapınağı'nın plan oranlarını peripteros planlı diğer Dor tapınaklarıyla karşılaştırmak için Tablo 5'e bakınız.

⁴² Anabolu 1992, 10, Res. 13; Klasik oran, uzun kenardaki sütun sayısının kısa kenardaki sütun sayısının iki katından bir eksik ya da bir fazla olması ilkesine dayanır. Bu yapıda kısa kenarlarda 6, uzun kenarlarda 12 sütun bulunması, yani tam iki katı olması nedeniyle, bu tapınakta klasik oranın dışına çıkmıştır.

⁴³ Anabolu 1970, 52.

⁴⁴ Goethert-Schleif 1962, 11; Ayrıca bk. Vitruvius **IV**, III,12.

⁴⁵ Dor sütunlarında kullanılan yivlerin sayısı dönemlere ve yapılara göre 16 ile 24 arasında değişmektedir. İ.Ö. 5. yy.da genellikle sütunlar 20 yivli olarak işlenmektedir (bk. Conti 1997, 11).

⁴⁶ Anabolu 1970, 65.

⁴⁷ Anabolu 1970, 75; Yapının tarihi konusunda çeşitli görüşler vardır. Sütunlar arasına iki metop denk gelecek biçimde oranlanarak inşa edilmiş olması dikkate alındığında, yapı, bu yönü ile Hellenistik Döneme damgasını vuran Pergamon Kenti'ndeki üçlü metop sisteminde yapılmış olan Hellenistik Dor tapınaklarından (bk. Rheidt 1996, 174-179) ayrılmaktadır. İkili metop sistemine nazaran, üçlü metop sisteminin, triglif-metop ile sütun dizilişi arasındaki uyumsuzluğu daha aza indirmiş olduğu bilgisinden hareketle ve de birbirine bu kadar yakın iki kent arasındaki ilişkiler dikkate alınırca, bu kentlerdeki yapılar arasında etkileşim olması gerekmektedir. Ilion Athena Tapınağı'nın mimari parçaları günümüze ulaşmış olan evresi, şayet Pergamon yapılarından sonra inşa edilmiş ise, oranlamalarda iyileşmeye yönelim olacağı için Pergamon yapılarındaki oranları benimsemesi gerekirdi. Şayet, bazı araştırmacıların öne sürdüğü gibi, Ilion Athena Tapınağı'nın erken Hellenistik Dönem başlarında yapılmış olduğu kabul edilirse, tapınaktaki ikili metop sistemi, yapının Pergamon'daki üçlü metop sistemine sahip tapınaklardan sonra değil de, önce yapıldığına işaret ediyor olabilir.

Frizdeki metopların kabartmaları tapınağın en önemli süsleme unsurlarıdır⁴⁸, fakat metopların ancak %20'si günümüze ulaşmıştır⁴⁹. Bunlardan en önemlisi quadriga üzerindeki Helios tasviridir⁵⁰ (Lev. 5a). Bunun yanında metoplarda Tanrılar-Gigantlar savaşı, Grekler-Amazonlar mücadelesi, Troia'nın yıkılışı ve Kentauroslar-Lapitler savaşının konu edildiği düşüncesi vardır⁵¹. Oldukça süslü tavan kasetleri ile bezenmiş olan tapınağın peristasis bölümünde rozetlerden meydana gelmiş olan bir friz vardır. Tapınağın çatı bölümünde ise, saçaklık kısmını taçlandırmakta olan sima parçaları üzerinde kıvrık dal bezekleri ve alınlıkların üst kenarlarındaki bordürlerde lotus palmet motifleri gibi çeşitli bitkisel bezeklerle Dor Düzenli yapılarda nadir görülen süslemeler meydana getirilmiştir⁵².

Ilion'da Athena Kültünün varlığı Hellenlerin ilk yazılı kaynaklarına kadar dayanmaktadır. Ilyada'da, Hekabe'nin Tanrıça Athena'nın tapınağına gittiğinden ve yalvardığından bahsedilmektedir⁵³. Troia'nın kuruluş efsanesini ve Troia Savaşı'nı konu edinen antik kaynaklarda gökten inen Palladion'dan⁵⁴ ve Troialı Prenses Kassandra'nın Athena Mabedi'nden çıkarılıp kaçırıldığından⁵⁵ bahsedilmektedir. İ.Ö. 480 de Pers kralı Kserkses⁵⁶ ve İ.Ö. 334 de Büyük İskender⁵⁷, seferleri sırasında kente uğrayıp Athena Tapınağı'na adaklarda bulunmuşlardır. Kentte yapılan kazılar sonucunda Geometrik Dönemden başlayıp Arkaik Dönemde de kullanılmış olan kutsal alanlar⁵⁸ bulunmuş ve bu alanların ana tanrıça ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir⁵⁹. Ayrıca, Athena Tapınağı'nın

⁴⁸ Yapıda uygulanan süsleme programı, Parthenon Athena Tapınağı ile uyumaktadır. Ayrıca, her iki yapının da aynı tanrıçaya adanması, her iki kutsal alanda Panathenaia festivalleri düzenlenmesi ve iki alanın da siyasi birlik merkezi olması, Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Ilion'u, tıpkı Klasik Dönem Atina'sı gibi önemli bir merkez yapmaya yönelik çabaların olduğunu göstermektedir (bu konu için ayrıca bk. Rose 2006, 149).

⁴⁹ Schmidt-Dounas 1991, 390; Rose 2001, 182.

⁵⁰ Goethert-Schleif 1962, 23, Res. 35; Schmidt-Dounas 1991, 375, Res. 46.

⁵¹ Schmidt-Dounas 1991, 379, Res. 47; Rose 2001, 182.

⁵² Anabolu 1970, 65.

⁵³ Homeros, Ilyada VI, 285-313.

⁵⁴ Konu ile ilgili antik kaynaklar için bk. Graves 2004, 770; Erhat 2004 233.

⁵⁵ Strabon XIII, I. 40; Konu ile ilgili diğer antik kaynaklar için bk. Graves 2004, 872; Erhat 2004 17.

⁵⁶ Herodotos VII, 43; Rose 2001, 180.

⁵⁷ Strabon XIII, I, 26; Ayrıca, Strabon kentten bahsederken, İskender Zamanından önce burada bir Athena Tapınağı olduğunu belirtir.

⁵⁸ Ilion Kenti'nin batı tarafında yapılan kazılarda, içerisinde, Geometrik ve Arkaik Dönemlerde kullanılmış ve birisinin Aiol Düzeninde olduğu düşünülen üç tapınak bulunan bir kutsal alan ortaya çıkarılmıştır (bk. Rose 2006, 141, Fig. 3-7).

⁵⁹ Rose 2001, 180; Rose 2006, 142, 151; Batı Anadolu'da birçok kentte ve kutsal alanda gördüğümüz gibi, burada da kült gelişimi kısmi paralellik göstermektedir. Önceleri kutsal alanlara yerel ana tanrıça kültleri

yapıldığı Hellenistik Döneme ait kent sikkeleri üzerinde kült heykeli şeklinde Tanrıça Athena'nın tasvirlerinin⁶⁰ görülüyor olması, sikkelerde betimlenen temanın Dor Düzenli tapınağın kült heykeli ile ilişkili bir tasvir olduğu düşüncesini akla getirmektedir.

Antik Çağın büyük tapınakları gibi Ilion Athena Tapınağı da hem dini, hem siyasi, hem de iktisadi bir merkezdi⁶¹. Troas Kentleri Birliği “Koinon” üyesi kentler düzenli olarak her yıl Athena Kutsal Alanı'na ödeme yapmaktadırlar⁶². Biriken fonun denetim ve kullanım hakkı birlik üyelerinde olmasına karşın, idari merkez olma ayrıcalığından yararlanarak tapınak yönetimi ve kent halkı refah içinde yaşamıştır.

hakim iken, Greek göçleri ve kolonizasyonları ile birlikte bu kültürler, tanrı ve tanrıçalar olarak biçim ve nitelik değiştirmeye başlamıştır. Muhtemelen burada da ana tanrıça kültü zamanla Athena kültürüne dönüşmüştür.

⁶⁰ Morkholm 2000, 283, Res. 652.

⁶¹ Tıpkı Atina'da olduğu gibi, burada da tanrıçanın onuruna Panathenaia festivalleri düzenlenmiştir (bk. Rose 2006, 148).

⁶² Rose 2001, 184.

II. A. 2. Aleksandreia Troas Dor Tapınağı

İ. Ö. 4. yy.ın sonlarında kurulmuş olan⁶³ ve Hellenistik Dönemde Troas Bölgesi'nin en önemli yerleşimi haline gelen Aleksandreia Troas Kenti Çanakkale İli, Ezine İlçesi, Dalyan Köyü sınırları içinde yer alır⁶⁴ (Har. 1). Kentin güneydoğusunda bulunan tiyatronun doğusundaki üst terasta Dor Düzeninde inşa edilmiş bir tapınak bulunmaktadır⁶⁵.

Doğu-batı doğrultusunda konumlandırılmış olan ve cephesi doğuya bakan⁶⁶ tapınak güneyden kuzeye doğru yükselen bir yamaç üzerinde inşa edilmiş olduğu için, yapının güneyine 1.35 m. yüksekliğinde üç kademeli bir poydum yapılarak, düz bir alan yaratılmış ve bu kot farkı ortadan kaldırılmıştır. Aynı şekilde yapının bulunduğu alanda doğu-batı yönünde de kot farkı vardır ve bu fark tapınağın kuzeyine merdivenler yapılarak giderilmiştir⁶⁷. Yapı çok tahrip edilmiş olduğu için tapınağın altyapısı tam olarak bilinmemektedir. Fakat mevcut durumdan anlaşıldığı kadarıyla, tapınak bir podyum üzerinde yükselmektedir. Tapınağın doğusunda bulunan ve podyum ile aynı yüksekliğe sahip üç basamaklı krepis de dahil olmak üzere, yapının uzunluğu 29.60 m., genişliği ise 14.50 m.dir ve stylobate ölçüleri ise 27.40x14.10 m.dir⁶⁸ (Lev. 6a). Hem yapının ana ölçüleri hem de stylobate ölçüleri incelendiği zaman, tapınağın planının 1/2 oranına uygun olarak yapıldığı anlaşılmaktadır (Lev. 6b).

Pronaos, cella ve opisthodomostan⁶⁹ meydana gelen tapınağın altyapısı ve duvarları gözenekli kıyı taşından (Lev. 6c) mimari elemanları ise mermerden yapılmıştır. 0.30 m.

⁶³Büyük İskender'in komutanlarından Antigonos tarafından Antigoneia adı ile İ. Ö. 310 yılında bir kaplıca kenti olarak kurulan yerleşim, İ. Ö. 3. yy.da Lysimakhos tarafından çevre şehir halklarının buraya getirilmesiyle genişletilmiş ve bu tarihten sonra Aleksandreia Troas olarak anılmaya başlanmıştır (bk. Freely 2002b, 11). Ayrıca Bk. Strabon XIII, I, 26.

⁶⁴ Akurgal 1985, 62.

⁶⁵ Bayburtluoğlu 1976a, 11; Schwertheim 2006, 11, Res. 1.

⁶⁶ Tapınağın baktığı panoramada Çığır Dağı ve bu dağın yamacında kurulmuş olan Neandreia Kenti görülmektedir (bk Pohl 1999, 85).

⁶⁷ Pohl 1999, 86.

⁶⁸ Pohl 1999, 87.

⁶⁹ Anadolu'da inşa edilmiş peripteros planlı Dor Düzenli tapınaklarda genelde opisthodomos olmadığı görülür, sadece İlion Athena Tapınağı (bk. Goethert-Schleif 1962, 23, Res. 35) ve Aleksandreia Troas Dor Tapınağı'nda (bk. Pohl 1999, 89) opisthodomos bulunmaktadır.

yükseklğinde iç bükey bir profil üzerinde yükselen ve 1.00 m. genişliğe, 1.00 m. yüksekliğe sahip olan kuzeybatı ante bloğu insitu olarak bulunmuştur. Bu insitu blok ile stylobate kuzey kenarı arası 2.40 m.dir ve bu yapının yan pteroma genişliğini vermektedir. Aynı şekilde ante bloğu ile stylobate batı kenarı arası ise 3.00 m.dir ve bu da dar yüzlerdeki pteron genişliğini oluşturmaktadır⁷⁰. Yapı tahrip olduğu için sadece kuzey tarafta cella duvarına ait izler görülebilmektedir (Lev. 6a).

Tapınağın cephe düzeni konusunda bilgi verebilecek çok az sayıda mimari blok günümüze ulaşmıştır. Bu malzemeler arasında Tapınağın doğu ve kuzey tarafında bulunmuş olan düz architrav blokları ve alt çapı 1.10 m. olan sütun tamburları⁷¹ oldukça önemlidir. Bu malzemelerin ölçülüp oranlanması sonucu, tapınağın 6x11 sütunlu peripteros plana sahip olduğu anlaşılmıştır⁷² (Tab. 4, Lev. 1).

Tapınağın inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Kentin İ. Ö. 4. yy.ın sonlarında kurulduğu⁷³ düşünüldüğünde tapınağın bu tarihten sonra yapılmış olması gerekmektedir⁷⁴ (Tab. 6). Kült konusunda ise herhangi bir yazılı veya arkeolojik bulgu olmadığı için, tapınağın hangi tanrı ya da tanrılara adanmış olduğu bilinmemektedir. Kent sikkeleri üzerindeki tasvirlerde⁷⁵ ve kentte bulunmuş olan yazıtlarda⁷⁶ görüldüğü üzere Athena, Zeus, Herakles, Dionysos, Asklepios ve Apollon yerleşimde kült sahibi tanrılardır ve konuyu oluşturan Dor Düzenli tapınak da bu tanrılardan biri veya birkaçı ile ilişkili olabilir.

⁷⁰ Pohl 1999, 87.

⁷¹ Pohl 1999, 89.

⁷² Mitchell 1998, 139.

⁷³ Akurgal 1985, 62.

⁷⁴ Pohl 1999, 93.

⁷⁵ Sikkeler üzerinde Apollon, Athena ve Herakles tasvirleri görülmektedir (bk. Grace 1932, 229, Fig. 1-5; Meadows 2004, 58 vd., Res. 3).

⁷⁶ Ayrıca, yerleşimde bulunmuş bir yazıtta, kente ait topraklar içinde bir Serapis Tapınağı olduğundan bahsedilmektedir (bk. Riel 1996, 8).

II. A. 3. Assos Athena Tapınağı

Troas Bölgesi'nde yer alan Assos Antik Kenti'nin (Har. 1) en önemli yapılarından birisi ve İ.Ö. 6. yy.ın ikinci yarısında⁷⁷ inşa edilmiş olan Athena Tapınağı, Anadolu'da bilinen ilk Arkaik Çağ Dor mimari örneği⁷⁸ olması nedeniyle, mimarlık tarihi açısından oldukça önemli bir yapıdır. Bunun yanında, kabartmalı friz ve süsleme elemanları gibi Ion mimari öğelerinin Dor mimarisine kullanıldığı ilk örnektir⁷⁹ (Lev. 7b,e-f). Ayrıca, opisthodomossuz tek mekânlı iç bölümü ile de güçlü bir Anadolu mimarlığı etkisi taşımaktadır⁸⁰.

Assos'un kendine özgü yerli andezit taşından yapılan tapınak için akropolün yüzeyi düzeltilmiş ve yapı, giriş cephesi Anadolu geleneğine⁸¹ uygun olarak doğuya bakar biçimde, kuzeybatı-güneydoğu yönünde oturtulmuştur⁸². Dikdörtgen planlı bir içyapı ile dışta onu çevreleyen tek sıra sütundan oluşan ve 6x13 sütunlu peripteros plana (Tab. 4, Lev. 1) sahip tapınak iki basamaklı bir krepise oturmaktadır⁸³ (Lev. 7a-b). Bu iki basamaklı yükselti doğuda bir podyum biçimini alır. Basamaklar 0.28 m. yüksekliğindedir ve rıht yüzeyine, kabartma olarak polygonal desen yapılmıştır. Sütunların oturduğu stylobate yüzeyi 30.00x14.00 m. ölçülerinde ve 1/2.15 oranındadır. İçyapı 22.00x8.00 m.

⁷⁷ Yapının mimari-heykeltıraşlık eserleri stilistik açıdan incelendiğinde, tapınak İ.Ö. 530-520 arasında tarihlenmektedir (bk. Ayrton 1961, 222; Boardman 2001, 179, Fig. 216; Serdaroğlu 2005, 86).

⁷⁸ Son yıllarda Burgaz'da yapılan çalışmalarda Arkaik bir kutsal alan tespit edilmiştir. Tanrı Apollon'a adanmış olan bu kutsal alanda Dor Düzeninde inşa edilmiş bir tapınağın izleri görülmektedir (bk. Tuna 1998, 123). Söz konusu kutsal alanın Erken Arkaik Dönemden beri kullanıldığı tespit edilmesine rağmen, Arkaik tapınak ile ilgili her hangi bir iz bulunamamıştır. Alandaki söz konusu tapınak ise Hellenistik Dönemde inşa edilmiştir (bk. Tuna-Berges 2002, 93, Şek. 2). Ionia Bölgesi'nde yer alan Myus Kenti'nde Apollon Terminus'a adanmış Dor Düzenli bir tapınak bulunmakta ve bu yapı Geç Arkaik-Erken Klasik Döneme tarihlenmektedir (bk. Marchese 1976, 89). Fakat tapıntan günümüze sadece temel izleri ve birkaç sütun tamburu ulaşmıştır (bk. Weber 1965, 50, Çiz. 2). Dolayısı ile bu yapı hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte, Assos Athena Tapınağı'ndan sonra inşa edildiği bilinmektedir. Her iki tapınak da Arkaik Dönemle bağlantılı olmasına rağmen, Assos Athena Tapınağı hala Anadolu'da inşa edilmiş ilk Dor Düzenli yapı olarak kabul edilmektedir (bk. Dinsmoor 1950, 88; Wescoat 1987, 556; Serdaroğlu 2005, 87).

⁷⁹ Dinsmoor 1950, 88.

⁸⁰ Serdaroğlu 2005, 87.

⁸¹ Bean 1999, 116.

⁸² Steele 1992, 75.

⁸³ Serdaroğlu 2005, 87; Üç yerine iki basamaklı krepis uygulaması, Pergamon Athena Tapınağı'nda da (bk. Radt 2002, 165) vardır ve her iki yapı da bu özelliği ile klasik Dor Düzenli tapınlardan ayrılmaktadır. Assos Athena Tapınağı ile yaklaşık aynı tarihlerde inşa edilmiş Delphi Athena Pronaia Tapınağı'nda da iki basamaklı krepis kullanılmıştır (bk. Gruben 2001, 95, Res. 72).

boyutunda ve 1/2.8 oranındadır⁸⁴. Pronaos iç genişliği 6.65 m., derinliği 3.30 m.dir. Girişte anteler arasında iki sütun vardır⁸⁵ (Lev. 1, 7a-b). Bu sütunlar 0.91 m. çapında ve 18 oluklu Dor sütunlarıdır⁸⁶. 6.65x17.71 m. ölçülerindeki cellaya 1.65 m. genişliğindeki kapıdan girilmektedir ve muhtemelen bu kapı çift kanatlıdır. Duvar taşları sökülerek başka yapılarda kullanılmış olduğu için, bugün 0.66 m. kalınlığındaki cella duvarının sadece stylobate üzerindeki izleri görülmektedir (Lev. 8a). Yapıyı çeviren sütun sırası klasik orana uygun olarak 6x13 dür. Toplam 36 sütunun 32'sinin başlığı bugün sağlam olarak bulunabilmiştir⁸⁷ (Lev. 8b-c). 4.30 m. yüksekliğindeki başlıksız sütunlar, başlıkla birlikte 4.78 m. ulaşmaktadır. Sütun yüksekliği stylobate genişliğinin 1/3'üdür. Sütunlar (Lev. 8e) 0.60 m.den 1.40 m. kadar değişen yükseklikteki parçalardan oluşmaktadır. En alt çap 0.91 m., en üst çap ise başlık altında 0.64 m.dir ve sütunlarda entasis belirgindir. Sütunlar 16 olukludur ve arris stylobate kenarına dik gelmektedir. Sütunlar arası, dar yüzeylerde merkezden merkeze 2.61 m., yanlarda 2.45 m.dir. Sütun sırası ile cella duvarı arası pteroma geniş bırakılmıştır⁸⁸.

Assos Athena Tapınağı plan açısından Arkaik Dönem özelliklerini yansıtmaya rağmen, mimari özellikleri dikkate alındığında bunları söylemek güçtür. İnce harç tabakası içine siyah ve beyaz mermer parçacıkları yerleştirilerek yapılan zemin mozaiği daha geç dönem özellikleri göstermektedir⁸⁹. Cellanın zeminini oluşturan mozaik ve kaide üzerinde duran tanrıçanın kült heykeli günümüze ulaşmayı başaramamıştır. Tapınağın dış cephe mimari elemanlarında biri olan sütun başlıklarının ekhinus bölümü İ. Ö. 6. yy. Dor başlıklarının basık yassı profiline sahiptir⁹⁰. Sütun başlıkları üzerinde bağlayıcı ve taşıyıcı olarak architrav vardır. Architrav blokları 2.40 m. ile 2.60 m. arasında boyutlardadır ve başlıkların merkez noktasında kenetle birbirlerine bağlanmışlardır.

⁸⁴ Assos Athena Tapınağı'nın plan oranlarını peripteros planlı Dor Düzenli diğer tapınaklarla karşılaştırmak için Tablo 5'e bakınız.

⁸⁵ Serdaroğlu 2005, 88.

⁸⁶ Dor sütunlarında kullanılan yivlerin sayısı dönemlere ve yapılara göre 16 ile 24 arasında değişmektedir. İ.Ö. 5. yy.da genellikle sütunlar 20 yivli olarak işlenmektedir (bk. Conti 1997, 11).

⁸⁷ Wescoat 1987, 556; Mitchell 1990, 94.

⁸⁸ Wescoat 1987, 557-558.

⁸⁹ Serdaroğlu 2005, 88.

⁹⁰ Başlıklar birbirine benzemek birlikte, detaya inildiği zaman her başlığın profili diğerlerinden farklıdır (bk. Serdaroğlu 2005, 89; Wescoat 1987, 558, Fig. 8, 9a-c, 10, 11, 12). Bu da yapının farklı ellerden çıktığını göstermektedir.

Architrav üzerinde Dor Düzenine yabancı ve Anadolu mimarisine uygun kabartmalı frizler işlenmiştir⁹¹. Her iki dar cephede de ortada iki sfenks kompozisyonun merkezini oluşturur (Lev. 7e-f). Sol tarafta Herakles-Kentauroslar mücadelesi, sağ tarafta ise atlılar, ritüel halindeki figürler ve köşede Triton ile mücadele eden Herakles işlenmiştir. Diğer yanlarda ise geyiğe saldıran aslanlar, ziyafet sahnesi (symposion) gibi konular işlenmiştir. Kabartmalı olmayan architrav bloklarının da bulunmuş olması (Lev. 7d-e), tüm üstyapıda friz olmadığını gösterir⁹². Architrav üzerinde Dor Düzenin tipik ögesi olan triglifler yer alır (Lev. 8d). Triglif aralarındaki boşluklar metop levhalar yerleştirilerek birbirleri ile bütünleştirilmiştir. Tapınağın metop levhaları üzerine yaban domuzu, kentauros, karşılıklı iki erkek figürü, sfenks, atlılar, yarışan atletler kabartma olarak işlenmiştir⁹³ (Lev. 7f). Metop taçları, bir Aiol mimarlık ögesi olarak Lesbos yaprağı motifiyle bezenmiştir⁹⁴. Tapınağın alınlığında kabartma ya da bezeme yoktur⁹⁵. Üçgen alınlığın tepesinde spiral bezekli bir tepe akroteri, alınlık uçlarında da sfenks veya grifon şeklinde köşe akroterleri vardır. Yapının oturduğu düzlemde alınlığın uç noktasına kadar olan yüksekliği 12.50 m. kadardır. Çatı örtüsü ise çok iyi kalıplanmış ve fırınlanmış boyalı kiremitlerden oluşuyordu⁹⁶.

⁹¹ Frizin kabartmalı olması ilginç bir özellik oluşturmaktadır. Dor Düzenindeki Girit Prinius Tapınağı'nda da böyle friz vardır (bk. Robertson 1943, 56). Assos'a yakın bir noktada bulunan Thasos Adası'nda, kent duvarlarına ait kapılarda Geç Arkaik stilde yapılmış kabartmalar bulunmaktadır (bk. Boardman 2001, 179). Thasos kabartmaları ile Assos Athena Tapınağı kabartmalarının aynı bölgenin ve aynı dönemin ürünü olması, Anadolu ve Kuzey Mezopotamya'da Hitit, Asur ve Pers mimarisindeki orthostatlar üzerinde var olan friz geleneğinin bir devamı ve Antik Çağ tapınaklarında uygulanan friz için geçiş unsuru olarak görülmelidir.

⁹² Dinsmoor 1950, 87; Boardman 2001, 179, Fig. 216.

⁹³ Tapınağın yapımında kullanılan andezit taşı, koyu renkli ve ince işçiliğe elverişsiz bir taştır (bk. Güney 1994, 33). Kullanılan taşın bu kadar sert olmasından dolayı, aynı dönemin diğer kabartmalarına oranla, frizlerde tanrıların ve yarı tanrıların öykülerini anlatan kabartmaların işçilik kalitesi daha düşüktür.

⁹⁴ Benzer şekilde Dor Düzeninde olup, Aiol etkileri gösteren bir diğer yapı Lesbos Adası'ndaki Apollon Bresaeus Tapınağı'dır (bk. Dinsmoor 1950, 88). Arkaik Dönemde özellikle Kuzeybatı Anadolu'da Aiol mimarisi etkin şekilde kullanılmaktadır. Bunun bir yansıması olarak Assos Athena Tapınağı'nda bu gibi etkileri görmemiz; Dor ve Ion Düzeninin oluşumu ve gelişiminde, Aiol Düzeninin varlığını göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca Kıta Yunanistan kökenli Dor Düzeninin Anadolu'daki kullanımında, yerel mimari unsurların etkisiyle klasik birimlerden ve süsleme unsurlarından farklı olarak değişik çeşitlemeler ile karşılaşmamız açısından önemli bir örnektir.

⁹⁵ Antik Çağ boyunca inşa edilmiş Dor Düzenli tapınaklar incelendiğinde; tapınak alınlıklarının plastik eserlerle süslü olduğu görülür, Ion Düzenli tapınaklarda ise alınlık boş bırakılmaktadır. Dor Düzenli Assos Athena Tapınağı'nın alınlığının boş bırakılması, tıpkı architrav üzerinde kabartmalı süslemelerin işlenmesi gibi, bir Ion mimari geleneğini yansıtmaktadır (bk. Boardman 2001, 179).

⁹⁶ Serdaroğlu 2005, 93.

Tanrıça Athena'nın Assos Kenti'nin baş tanrısı olmasındaki nedenleri incelersek; Assos ile Atina kentleri arasındaki ilişkilere bakarak yorumlamak bizi daha doğru sonuçlara götürecektir gibi görünmektedir. İ.Ö. 6. yy.da iki kent arasında sıkı bir ilişki vardır⁹⁷. Bunun yanında Assos'un erken dönem sikkeleri üzerinde tıpkı Atina da olduğu gibi miğferli Athena ve Medusa başı tasvirleri görülmektedir⁹⁸. Ayrıca Assos ve Atina İ.Ö. 478 yılında kurulan Attika Delos Birliği'nin kurucu üyeleri arasında yer almaktadır⁹⁹.

⁹⁷ Boardman 2001, 179.

⁹⁸ Serdaroğlu 2005, 33.

⁹⁹ Assos ve Atina gibi, Smyrna, Phokaia ve Miletos Kentleri de birliğin kurucu üyeleri arasında yer almaktadır (bk. Serdaroğlu 2005, 14, 30) ve bu kentlerin de baş tanrısı Athena'dır.

II. B. MYSIA BÖLGESİ'NDEKİ TAPINAKLAR

II. B. 1. Pergamon Athena Polias Tapınağı

Hellenistik Dönemin önemli merkezlerinden birisi olan Pergamon Kenti'nde (Har. 1) çok sayıda tapınak bulunmaktadır. Bunların arasında gerek kültü gerekse konumu nedeniyle Athena Polias Tapınağı ön plana çıkmaktadır¹⁰⁰. Akropol üzerinde, Zeus Sunağı'nın 24.00 m. üstündeki terasta kurulmuş olan kutsal alan, kentin hem ekonomik hem de siyasi ve askeri güç bakımından parlak zamanlarını yaşadığı¹⁰¹ Hellenistik Döneme tarihlenmektedir.

Athena Polias Kutsal Alanı'nda Geç Antik Çağda bir kilise inşa edilmiştir ve bu durum sonucunda antik tapınaktan hiçbir iz kalmamıştır¹⁰². Tapınağın malzemesi ile yapılmış olan Bizans kilisesinin duvarları yıkılınca içinden birçok antik kalıntı çıkarılmıştır. Bunlardan yazıtlı bir sütun parçasında, “Bunu Artemo'nun oğlu senin için dikti ey Triton'dan doğan tanrıça” cümlesine göre kalenin en eski kutsal bölgesi olan bu yerin Athena Polias'a adanmış olduğu anlaşılmıştır¹⁰³.

Tapınağa kentten ve uzaklardan egemen bir görüş sağlamak için cephesi, Klasik Dönem Hellen tapınaklarında olduğu gibi doğuya değil de güneye bakmaktadır¹⁰⁴. Her biri 0.24 m. yüksekliğinde iki basamaklı bir krepis üzerine¹⁰⁵ oturan tapınak genişliğinin 13.00 m., uzunluğunun ise 22.50 m.¹⁰⁶ olmasıyla, genel planda 1/1.70 oranına sahiptir. Pronaos ve celladan oluşan yapıda opisthodomos uygulamasının varlığı tam olarak bilinmemekte,

¹⁰⁰ Freely 2002b, 27.

¹⁰¹ Tapınak İ.Ö. geç 4. yy.a tarihlenmesine rağmen, Kutsal Alandaki pek çok yapı Hellenistik Dönem içlerinde yapılmıştır (bk. Schalles 1985, 2).

¹⁰² Tapınağın kuzeyini kaplayan, doğuya doğru devam eden bir kilisenin mermer döşemesi kazılarda bulunmuştur. İ.S. 6. yüzyılda inşa edilen bu kilise yüzünden tapınak, temellerine kadar sökülmüş olarak ortaya çıkarıldığı halde, Dr. R. Bohn yaptığı bir çalışma ile burasının restitüsyonunu yapmayı başarmıştır (bk. Radt 2002, 165).

¹⁰³ Bean 2001, 54.

¹⁰⁴ Klinkott 1989, 278, Fig. 2; Güneye bakması olasılıkla büyük sunakla ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca bk. Bean 2001, 55; Radt 2002, 164.

¹⁰⁵ Assos Athena Tapınağı'nda (bk. Serdaroğlu 2005, 87) olduğu gibi Pergamon Athena Tapınağı'nın da Klasik Dor Düzenli tapınaklardan farklı olarak iki basamaklı krepise sahip olması, her iki yapının da bölgesel bir yakınlık ve benzerlikler taşıdığını gösterir.

¹⁰⁶ Bazı yayınlarda, tapınağın 12.27x21.77 m. ölçülerinde olduğu belirtilmektedir (bk. Tomlinson 1963, 134).

tapınak ile ilgili yayınlarda farklı plan tipleri olduğu görülmektedir¹⁰⁷. Cephesinde 6, yanlarında 10 sütun bulunması¹⁰⁸ nedeniyle peripteros plan sergileyen yapının pronaosunda iki adet sütun bulunmaktadır¹⁰⁹ (Lev. 1).

Yapıyı çevreleyen ve çapı 0.75-0.60 m. arasında olan beş parçalı yivsiz sütunların yükseklikleri 5.25 m.dir. Sütunlar üzerinde, yükseklikleri 0.29 m. olan ve tapınak alanında birkaç tanesi görülebilen mermer başlıklar (Lev. 9b-c), bunun üstünde 0.48 m.lik architrav ve 0.21 m. olan geison bulunuyordu. Yapılan incelemeler, bu tapınağın peripteral yani çevresinin sütunlu olduğunu ve cellanın enine ikiye bölünmüş olduğunu göstermektedir¹¹⁰. Aynı zamanda tapınağın bir sunağı olduğunu da güneyindeki izler göstermiştir. Hellenistik Dönemin Dor mimari biçimine uygun andezit taşından¹¹¹ yapılan tapınağın ölçü düzeninin Philetairos ayağına¹¹² göre olması da dikkat çekicidir. Örneğin üst basamaktaki cephe uzunluğu 12.25 m. 35 ayağa, sütun yükseklikleri ise 5.25 m. 15 ayağa uymaktadır¹¹³. Üçlü metop sisteminde cephe düzenlemesine sahip olması¹¹⁴ (Lev. 9a) Hellenistik Dönemde Pergamon'da Dor Düzeninde inşa edilmiş yapılarda görülen bir özelliktir¹¹⁵.

¹⁰⁷ Gruben'in yayınında, tapınak opisthodomossuz olarak gösterilirken (bk. Gruben 2001, 464 Res. 344), Radt'ın yayınındaki planda, tapınağın, arka tarafta içerisinde iki adet sütun barındıran opisthodomosa sahip olduğu görülür (bk. Radt 2002, 165, Res. 114). Şayet yapıda opisthodomos uygulaması var ise opisthodomosa sahip olmasıyla Anadolu'daki Dor tapınakları arasında tekil örnek olan Ilion Athena Tapınağı (bk. Rose 2006, 149, Fig. 14) ile birlikte bu uygulamanın görüldüğü ikinci örneği oluşturacaktır. Hatta bu iki yapı kronolojik olarak ele alındığında, opisthodomosa sahip Anadolu'daki ilk Dor Düzenli tapınağın Pergamon Athena Tapınağı olabileceği sonucu ortaya çıkar.

¹⁰⁸ Tapınak 6x10 sütun sayısı ile Anadolu'daki diğer Dor Düzenli peripteros örneklerden ayrılmaktadır.

¹⁰⁹ Robertson 1943, 330.

¹¹⁰ Hansen 1972, 406; Celladaki bu bölünmüşlük tapınakta iki ayrı tanrıya tapınıldığı görüşünü ortaya çıkarmıştır. Temenos propylaionunda yer alan sembollerden dolayı Athena'nın yanında Zeus'a da tapınılmış olduğunu düşündürmektedir. Fakat yukarı Agora'daki Zeus Tapınağı'nın varlığı bu görüşü zayıflatmaktadır.

¹¹¹ Anadolu'daki Dor Düzenli tapınaklarda mimari düzen tercihinde ön plana çıkan önemli bir neden; kullanılan malzemenin taş işçiliğine ne kadar uygun olduğudur. Burada ve birçok diğer örneklerde gördüğümüz gibi mermer dışında yerel taşlar kullanılırken Dor Düzenleri tercih edilmiştir (Ör. Assos Athena Tapınağı- Andezit Taşı, Aigai Demeter Kore Tapınağı-Trakit Taşı, Herakleia Athena Tapınağı-Gnays Taşı). Bunun nedeni; bu düzene yönelik süslemeler yapılırken, Ion ve ya Korinth Düzenine oranla daha az işçilik gerektirmesidir. Çünkü yerel taşlar, mermer kadar kaliteli ve ince gözenekli olmadığı için taşın üzerine istenilen nitelikte süslemeler yapılamamaktadır. Dolayısı ile tapınakların inşalarında en önemli yapı malzemesi olan taş, mimari düzen tercihlerinde önemli rol oynamaktadır.

¹¹² Bu ölçü sistemi Hellenistik Dönemde Pergamon kralları tarafından kullanılan resmi bir ölçü sistemidir. Bir Philetairos Ayağı yaklaşık 0.35 m. ye denk gelmektedir.

¹¹³ Webb 1996, 57.

¹¹⁴ Coulton 1976, 117; Rheidt 1996, 170, Res. 9.

¹¹⁵ Akurgal 1985, 26.

Tapınağı çevreleyen temenos¹¹⁶ tanrıçaya adanmış anıtlarla doldurulmuştur. Bunlardan en önemlileri Kral Attalos tarafından diktirilen Büyük Athena heykeli ve Galatlara karşı kazanılan zaferi simgeleyen ve Epigonos tarafından yapılmış olan “Galatlar Grubu”dur¹¹⁷. I. Attalos’un kardeşleri Eumenes, Attalos ve anneleri Apollonis ile Athena Polias rahiplerinin heykelleri ve adaklarının burada bulunduğu kaidelerinden anlaşılmaktadır. Roma İmparatorluk Döneminde kutsal alana birçok imparator adına anıt dikilmiştir¹¹⁸.

İ.Ö. 3. yy.da yapıldığı düşünülen tapınağın inşa tarihi hakkında çeşitli görüşler vardır. I. Attalos kutsal alanda bir takım düzenlemeler yaparak çeşitli adaklarda bulunmuştur. Buna dayanarak yapının inşa tarihi olarak İ.Ö. 3. yy.ın ortalarını¹¹⁹ öneren görüşler olmasına rağmen, son yapılan araştırmalar Büyük İskender’in Pers asıllı cariyesi Barsine tarafından, çocukları Herakles adına İ.Ö. 330-325 arasında yaptırılmış olabileceğini göstermektedir¹²⁰. Pergamon’un mitolojik döneminden beri var olduğu kabul edilen Athena kültü¹²¹ için kurulan en eski mabet Athena Polias Tapınağı’dır. Tapınağın sütunlarının biri üzerinde bulunan Lydia yazıtı¹²² ve blokları birleştiren “kırlangıçkuyruğu” biçimli kenetlerde (Lev. 9d) görülen ahşap kullanımı¹²³ yapının kökeninin erken dönemlere kadar uzandığını göstermesi bakımından önemlidir.

¹¹⁶ Temenosun girişinde gösterişli bir propylaion yer alır. Alanın uzunluğu güneyde 90.00 m. kuzeyde ise 74.00 m. dir. Genişliği ise 70.00 m.yi bulmaktadır (bk. Ortaç 2001, 44). Temenos kuzeydoğudan güneye doğru eğimli bir kayalık alan üzerindedir. Kayaların yontulması ve alçak yerlerin doldurulması ile düzlük elde edilmiştir (bk. Radt 2002, 165).

¹¹⁷ Attalos Hanedanlığı Pergamon’u ikinci bir Atina yapmak için çeşitli politikalar gütmüşlerdir (bk. Schalles 1985, 4). Bu politikalardan birisi Tanrıça Athena’yı tıpkı Atina’da olduğu gibi baş tanrıça ilan edip onuruna Panathenaia Şenlikleri düzenlemeleridir. Ayrıca kazanılan zaferleri nikephoros sıfatıyla Athena’ya adamaları ve her zaferi Hellenlerin barbarlara karşı ulusal bir zaferiymiş gibi göstererek ulusal önderliğe soyunmuş olmalarıdır (bk. Radt 2002, 160).

¹¹⁸ Alanın ortasında çapı 3.13 m olan yuvarlak bir altlık üzerine İmparator Augustus için bronz bir anıt dikilmiştir. Yine burada 12 küçük bronz heykel taşıyan üç basamak vardı. Ondandır gelen imparatorlar adına da anıtlar dikildiği bilinmekle birlikte, Hadrianus’a ithaf edilen yuvarlak altıklı bir anıta ait izler bulunmuştur (bk. Radt 2002, 161; Smith 2002, 104–105, Res. 118–122).

¹¹⁹ Ayrton 1961, 224; Tomlinson 1963, 134.

¹²⁰ Schalles 1985, 16; Radt 2002, 157; Ayrıca tapınağın Anadolu’daki Dor Düzenli tapınaklar arasındaki kronolojik yeri için Tablo 6’ya bakınız.

¹²¹ Üreten 2003, 72; Athena Kültünün Pergamon’a gelişi Zeus Sunağı’nın iç frizinde işlenmiştir. Herakles’in sevgilisi ve Pergamon’un mitolojik kent kurucusu Telephos’un annesi olan Argos’lu Prenses Auge kendi memleketinde Athena rahibesidir ve Pergamon’a gelirken Athena Kültünü yanında getirmiştir (bk. Radt 2002, 157).

¹²² Radt 2002, 157.

¹²³ Radt 2002, 157.

Pergamon Kenti için Athena Kültü oldukça önemlidir. Kültün kente getiriliş hakkında bilgi veren ve İ. Ö. geç 2. yy.a tarihlenen bir yazıt bulunmuştur¹²⁴. Polias sıfatı, kentlerin ve kasabaların koruyucusu anlamına gelmektedir¹²⁵. Dolayısı ile bu tapınağın, tıpkı Atina'da olduğu gibi¹²⁶ Athena Polias'a adanmasının nedeni tanrıçanın kentin baş tanrısı ve koruyucusu olmasından kaynaklanmaktadır. Tapınağın inşa edildiği Erken Hellenistik Döneme ait Pergamon sikkelerinde sıkça tasvir edilmiş¹²⁷ olan Tanrıça Athena'ya, kentte, 5 isim altında tapınılmıştır. Bunlar; Athena Polias, Athena Nikephoros, Athena Areia, Athena Tritogeneia ve Athena Pallas'dır¹²⁸.

¹²⁴ Üreten 2003, 73.

¹²⁵ Üreten 2003, 78.

¹²⁶ Attalos Hanedanlığı Pergamon'u ikinci bir Atina yapmak için çeşitli politikalar gütmüşler ve bu politikalarından birisi de aynı tanrıçaya aynı sıfatla baş tanrı olarak tapmalarındır (bk. Radt 2002, 172).

¹²⁷ Morkholm 2000, 105, 141, Res. 268, 408-410.

¹²⁸ Üreten 2003, 72.

II. B. 2. Pergamon Hera Basileia Tapınağı

Yukarı Gymnasium'un üstünde birbirine paralel iki adet dar terasta, Zeus'un karısı Hera'nın kutsal alanı bulunur¹²⁹. Bu teraslardan üstte olanı tapınağı, diğer teras alanı ise ana yapıları taşıyordu. Bu alan batıda yuvarlak eksedra ve doğuda sütunlu galeri ile çevrelenmiş bir tapınaktan meydana gelir¹³⁰ (Lev. 10a). Tapınak architrav üzerindeki adak yazıtına (Lev. 10c) göre II. Attalos tarafından inşa ettirilmiştir¹³¹. Architrav üzerindeki yazıtın çevirisi, "Kral Attalos'un oğlu Kral Attalos Kraliçe Hera'ya adadı" şeklindedir¹³².

6.76x10.13 m. ölçüleriyle¹³³ 1/1.50 oran sergileyen yapı, klasik Hellen tapınaklarından farklı olarak kuzey-güney doğrultusunda uzanmakta ve cephesi gymnasiumun bulunduğu güney tarafa bakmaktadır¹³⁴ ve bu alanda tapınakla bağlantılı küçük bir sunak bulunmaktadır. Söz konusu sunağın oturduğu düzlem ile tapınağın stylobate düzlemi arasında 2.45 m.lik kot farkı vardır¹³⁵ (Lev. 10b). Yapıya ulaşmayı sağlayan ve her bir krepisi ortalama 0.20 m. yüksekliğinde olan 12 basamaklı bir ön merdiven¹³⁶ (Lev. 11b) ile bu kot farkı ortadan kaldırılmış ve tapınağa anıtsal bir görünüm kazandırılarak, aynı teras üzerindeki diğer yapılardan sıyrılıp, tapınağın ön plana çıkması sağlanmıştır. Tapınak ve sunağın bulunduğu alanın girişi batı tarafındadır ve yaklaşık 3 m. aşağıda yer alan terasa açılmaktadır. Bir Roma podyumlu tapınağı ile hemen hemen aynı özellikler sergileyen yapı prostylos tipi bir plana sahiptir (Tab. 4, Lev. 2) ve cellası 5.80x6.80 m. ölçülerinde¹³⁷ olmasıyla 1/1.17 oranındadır ve kareye yakın bir planda yapılmıştır.

¹²⁹ Klinkott 1989, 278.

¹³⁰ Radt 2002, 184.

¹³¹ Tomlinson 1963, 134; Rumscheid 1994, 36.

¹³² Radt 2002, 184; Üreten 2003, 68; Architrav üzerindeki yazıtta, "Kraliçe=Basileia" yazmasından dolayı tapınak Hera Basileia Tapınağı olarak anılmaktadır.

¹³³ Tomlinson 1963, 134.

¹³⁴ Schazmann 1923, 104; Tapınak cephesinin güneye bakması, söz konusu dini yapıların çevrelerindeki diğer kamu yapıları ile olan uyumunu yansıtmaması bakımından önemlidir. Vitruvius'un da belirttiği gibi (bk. Vitruvius IV, V 2) tapınakların cephesi, halkın bu yapıları görebilmesi için günlük yaşamın son derece hareketli olduğu kamu yapılarına bakar tarzda inşa edilmektedir. Benzer şekilde Dor Düzenindeki Sidyma Sebasteion'unun cephesi de kent agorasının bulunduğu güneybatıya bakmaktadır (bk. Serdaroğlu 2004, 75).

¹³⁵ Schazmann 1923, 103.

¹³⁶ Benzer uygulama İ. Ö. erken 1. yy.a tarihlenen Sagalassos Dor Tapınağı'nda görülmektedir (bk. Mitchell-Waelkens 1987, 42).

¹³⁷ Schazmann 1923, 107; Robertson 1943, 209.

Architrav bloklarının alt tarafında soffit bezemeleri olmasından dolayı yapı Ion mimari özellikleri gösteren Dor Düzenli bir tapınaktır. Görünen malzemeleri mermer (Lev. 11a), göz önünde olmayan bölümleri yerel andezit taşından yapılmış¹³⁸ olan tapınağın mermer mimari parçaları oldukça sağlam durumdadır. Bu parçalar arasında 18 yivli sütun tamburları, architrav ve triglif-metop blokları, alınlık ve akroter parçaları görülmektedir¹³⁹. Söz konusu mimari malzemeler yardımı ile sütunların yaklaşık 4.50 m. yüksekliğinde olduğu ve yapıda üçlü metop sisteminin kullanıldığı anlaşılmaktadır¹⁴⁰ (Lev. 10a,c).

Cella tabanında, bordür niteliğindeki kalıntının içinde bantlarla sarılı gırlanlar ve bunların çevresinde siyah-beyaz bir dalga kuşağı olan ve Hellenistik Döneme tarihlenen bir mozaik parçası bulunmuş ve sonraki bir dönemde bu mozaığın yerine mermer döşemeler yerleştirildiği anlaşılmaktadır¹⁴¹. Cellanın içinde arka duvarın önünde bir çıkıntı yapılarak muhtemelen Hera'nın kült heykeli için bir alan oluşturulmuştur. 1909 da yapılan kazı çalışmalarında, bu çıkıntının hemen solunda büyük boyutlu bir erkek heykeli bulunmuştur. Hera Tapınağı içinde bulunan bu heykel önceleri tanrıçanın kocası Zeus olarak yorumlanmıştır¹⁴², daha sonraki görüşler ise bir takım nedenlerden dolayı heykelin Zeus'a değil de, Kral II. Attalos'a ait olduğu yönündedir¹⁴³.

Kent sikkelerinde tasvirleri görülmeyen Hera'nın kentin diğer tanrı ve tanrıçalarına oranla kültü pek yaygın değildir. Kent'te Hera kültürüne ilişkin bulgular Tanrıçanın kutsal alanı dışında, sadece tapınağın inşasından sonraya tarihlenen iki yazıt üzerinde tespit edilmiştir¹⁴⁴. Dolayısıyla, II. Atallos'un kutsal alanı yaptırmış olduğu tarihe kadar, Pergamon'da Hera'nın kültü olmadığı anlaşılmaktadır. Söz konusu kutsal alan, Hera kültürüne hizmet etmekten ziyade kralın kendi propagandası için yapılmış bir anıt olarak düşünülmelidir¹⁴⁵.

¹³⁸ Radt 2002, 184.

¹³⁹ Schazmann 1923, 105; Akurgal 1985, 90.

¹⁴⁰ Rheidt 1996, 179, Res. 18; Pergamon'daki Hellenistik Dönemde inşa edilmiş Dor Düzenli yapılar üçlü metop dizimine sahiptir (bk. Akurgal 1985, 26).

¹⁴¹ Rumscheid 1994, 37; Radt 2002, 185.

¹⁴² Schazmann 1923, 109.

¹⁴³ Robertson 1943, 159; Freely 2002b, 32; Radt 2002, 185.

¹⁴⁴ Üreten 2003, 69.

¹⁴⁵ Radt 2002, 186; Bir başka düşünce ise Hera Basileia Tapınağının, II. Attalos'un eşi Kraliçe Apollonis'e ithafen yaptırıldığı yönündedir (bk. Hansen 1972, 414).

II. B. 3. Pergamon Zeus Tapınağı

Çok sayıda terasa bölünmüş yukarı agoranın batı tarafında yer alan yapı yakınında bulunan bir yazıtın da¹⁴⁶ gösterdiği gibi ve benzer örneklerinden¹⁴⁷ de bildiğimiz üzere tipik bir agora tapınağı olarak Zeus'a adanmıştır. Son zamanlarda yapılan araştırmalar ışığında Dor Düzeninde inşa edilmiş olan Zeus Tapınağı'nın İ. Ö. 3. yy.ın son çeyreğinde I. Attalos döneminde yapıldığı düşünülmektedir¹⁴⁸.

Mermerden inşa edilmiş olan tapınağın cephesi doğuya bakmaktadır. Yapı 12.30x7.70 m. ölçülerinde ve 1 m. yüksekliğinde bir podyum üzerinde yükselmektedir¹⁴⁹. Ön cephesinde dört sütun olması nedeniyle prostylos¹⁵⁰ bir plan sergileyen (Lev. 2) tapınağın stylobate ölçüleri 11.70x7.10 m.dir. Cella 5.25x5.20 m. olması ile kareye yakın bir plana sahiptir¹⁵¹. Pronaos ise 2.80 m. derinliğindedir ve pronaostan cellaya geçişi sağlayan kapının genişliği 1.70 m.dir¹⁵².

Yaklaşık 4.40 m. yüksekliğinde sütunlara sahip olan yapıda, iki sütun arasına üç metop denk gelecek şekilde¹⁵³ cephe düzenlemesi yapılmış olup (Lev. 12a-c), Dor Düzeninde inşa edilmesine rağmen, tapınak Ion Düzeninin etkilerini göstermektedir¹⁵⁴. Yuvarlak bir plinthos üzerinde çok geniş ve taşkın Ion kaidesi, 18 yivli Ion sütunları¹⁵⁵ ve

¹⁴⁶ Radt 2002, 91.

¹⁴⁷ Benzer şekilde agorada yapılmış ve Tanrı Zeus'a adanmış tapınaklara örnek olarak Priene agorasındaki Zeus Olympios Tapınağı'nı (bk. Schede 1964, 58; Marchese 1976; 144) ve Magnesia agorasında yer alan Zeus Sosipolis Tapınağı'nı (bk. Freely 2002 b, 145) gösterebiliriz.

¹⁴⁸ Radt 2002, 87; Pergamon Zeus Tapınağı'nın Anadolu'daki diğer Dor Düzenli tapınaklar içerisinde kronolojik konumu için Tablo 6'ya bakınız.

¹⁴⁹ Rheidt 1996, 163, Çiz. 6.

¹⁵⁰ Agora içerisinde veya agora çevresinde inşa edilmiş tapınaklarda, Assos, Magnesia ve Priene örneklerinden bilindiği üzere, genelde prostylos ve templum in antis plan uygulandığı görülmektedir (bk. Söğüt 2001, 486). Aynı şekilde, Pergamon Zeus Tapınağı gibi, agora ile ilişkili yapılmış olan Sidyma Sebasteion'u (bk. Serdaroğlu 2004, 75) ve Lyrbe-Seleukeia Dor Tapınağı (bk. İnan 1998, 71) prostylos planlıdır. Ayrıca, Balboura Agora Tapınağı (bk. Serdaroğlu 2004, 66), Herakleia Athena Latmia (bk. Freely 2002b, 170) ve Kestroi Vespasianus (bk. Söğüt 1998, 70, Çiz 15) Tapınakları da templum in antis planlıdır ve bu yapılar inşa edildikleri konum ve plan tipleri bakımından benzerlik taşımaktadırlar.

¹⁵¹ Tapınağın ölçülerini ve oranlarını diğer Dor Düzenli örneklerle karşılaştırmak için Tablo 5'e bakınız.

¹⁵² Rheidt 1996, 164.

¹⁵³ Rheidt 1996, 166, Çiz. 4.

¹⁵⁴ Akurgal, 1985, 26.

¹⁵⁵ Zeus Tapınağı, bu tarz kaideli Dor sütununa sahip Kaunos'taki yuvarlak planlı Dor Tapınağı (bk. Öğün-İşık 2001, 93) ile benzerlik gösterir.

başlıklarının Dor başlığı olması nedeniyle hem Ion hem Dor Düzeninin özelliklerini bir arada taşımaktadır¹⁵⁶ (Lev. 12b) ve bu yönüyle ilginç bir görünüm arz etmektedir. Üzerinde satyros başlı rölyefli sarmaşık süslemeleri bulunan sima bu tarz bezenmiş (Lev. 12 b-c) olmasıyla Ion Düzeni etkileri gösterir¹⁵⁷. Tapınak cephesinin karışık üslupta yapıldığının bir diğer göstergesi triglif altındaki guttaelerin sivri uçlu olması ve triglif köşelerinde akanthus yaprakları bulunmasıdır¹⁵⁸. Yapının ana cephesindeki tepe akroterinin, uçan Nike heykeli şeklinde yapıldığı yönünde izler bulunmuştur¹⁵⁹.

İ. Ö. 2. yy.ın ilk çeyreğinde II. Eumenes tarafından yaptırılan agora ile uyumlu bir plan sergileyen, fakat bu dönemden biraz daha erken bir tarihte yapıldığı¹⁶⁰ tespit edilen tapınağın kültü ile ilgili olarak alanda bulunan yazıt¹⁶¹ sayesinde aydınlatıcı bilgilere ulaşılmıştır. Ayrıca, aynı alanda Kurtarıcı Zeus'a yani Zeus Soteris'e adanmış bir sunak bulunmaktadır. Pergamon panteonunda kent baş tanrısı olduğu için Tanrıça Athena ön plana çıkmakla birlikte, bu kentte darp edilmiş Hellenistik sikkeler üzerinde Zeus tasvirlerinin de olduğu görülmektedir¹⁶².

¹⁵⁶ Mansel 1999, 530.

¹⁵⁷ Rumscheid 1994, 118, Res. 127.

¹⁵⁸ Rumscheid 1994, 314; Rheidt 1996, 167, Res. 3, Çiz. 7; Radt 2002, 91.

¹⁵⁹ Rumscheid 1994, 124; Rheidt 1996, 166, Çiz. 5.

¹⁶⁰ Radt 2002, 88; Tapınağın, Anadolu'daki diğer Dor tapınakları ile birlikte kronolojik dizilimdeki yeri için Tablo 6'ya bakınız.

¹⁶¹ Şahin 2001, 173.

¹⁶² Morkholm 2000, 141, Res. 407, 411.

II. B. 4. Pergamon Asklepios-R Tapınağı

Yukarı Gymnasium'un batı tarafında kayalık alan üzerine yerleştirilmiş olan ve duvarlarında ephebosların listesi yazılmış olduğu için gymnasiuma ait olduğu düşünülen tapınağın¹⁶³ kültü hakkında kesin bir bilgi bulunmadığı için bazı araştırmacılar tarafından R Tapınağı olarak adlandırmıştır¹⁶⁴. Yapının, İ. Ö. 3. yy. içinde veya 2. yy. başında Dor Düzeninde yapılmış olduğu, daha sonra İ. Ö. 2.yy.ın ortalarında ise Ion Düzeninde bir tapınağa dönüştürüldüğü düşünülmektedir¹⁶⁵.

Günümüzde andezitten yapılmış temelleri görülen tapınağın asıl malzemesi mermerdir. Prostylos tipli (Tab. 4, Lev. 2)yapı derin bir pronaosa sahiptir. Stylobate ölçüleri 16.00x9.00 m. olan tapınağın güney cella duvarı önünde bir platform bulunmaktadır¹⁶⁶. Daha eski Dor Düzenli bir yapıya ait mermer triglif parçaları (Lev. 13b-c) Ion Düzeninde yapılmış olan tapınağının çatı kısmında görülmeyecek biçimde yerleştirilerek kullanılmıştır¹⁶⁷. Yapıdan günümüze ulaşan bloklar arasında ilk evre yapısının izleri görülmez. Alanda görülebilen kalıntılar ise yapının ikinci evresine aittir. Söz konusu Dor malzemenin nereden getirildiği konusunda net bir bilgi yoktur. Bunun yanında bu mimari elemanların kent dışındaki bir yapıdan getirilmiş olabileceği belirtilmektedir¹⁶⁸.

Yukarı Gymnasium'un batısındaki hamamların olduğu alanda bulunan ve oturur tarzda işlenmiş olması nedeniyle Asklepios olduğu düşünülen erkek heykeli bu yapıyla ilişkilendirilmiştir¹⁶⁹. Kent içinde bulunmuş olan bir yazıtta Asklepios *Gymnasiarkhos*

¹⁶³ Rheidt 1996, 178, Res. 17.

¹⁶⁴ Kentle ilgili yayınlar incelendiği zaman bu yapının tanımında farklılıklar olduğu görülmektedir. Bir grup araştırmacı yapıyı R tapınağı (bk. Rheidt 1996, 179, Res. 16; Radt 2002, 128, Res. 74) diye adlandırırken, kimi yayınlarda ise Asklepios Tapınağı (bk. Akurgal 2000, 346) olarak tanımlanmıştır. Rumscheid ise, yapıyı "Asklepios=R Tapınağı" başlığı altında inceleyerek, bu yapının farklı iki tapınakmış gibi algılanmasını engellemeye çalışmıştır (bk. Rumscheid 1994, 41).

¹⁶⁵ Rheidt 1996, 180, Res. 16.

¹⁶⁶ Akurgal 2000, 343.

¹⁶⁷ Radt 2002, 129.

¹⁶⁸ Rumscheid 1994, 41.

¹⁶⁹ Akurgal 2000, 346.

olarak anılmaktadır¹⁷⁰ ve bu yapının duvarlarında ephebosların listesi olduğu için kimi araştırmacılar tarafından, tapınağın Tanrı Asklepios adanmış bir yapı olduğu belirtilir¹⁷¹. Dolayısı ile de bu heykelin tapınağın kùlt heykeli olduğu düşünölmektedir.

¹⁷⁰ Radt 2002, 129.

¹⁷¹ Rumscheid 1994, 40; Akurgal 2000, 346.

II. B. 5. Mamurt Kale Meter Theon Tapınağı

Pergamon Kenti'nin güneyinde uzanan Yund Dağı üzerinde yer alan ve günümüzde Mamurt Kale olarak bilinen alanda (Har. 1) Antik yazar Strabon'un da belirttiği¹⁷² gibi bir Ana Tanrıça Kutsal Alanı bulunmaktadır¹⁷³. Bu kutsal alan Pergamon Krallığının kurucusu Philetairos tarafından İ. Ö. 3. yy.ın ilk yarısında inşa ettirilmiştir¹⁷⁴.

Kuzey-güney yönünde uzanan ve cephesi güneye bakan¹⁷⁵ tapınak, trakit taşından yapılmış olup, çevresinde bulunan tek odalı yapılarla¹⁷⁶ birlikte temenos alanı içinde bulunmaktadır (Lev. 4b). Alçak bir podyuma ve tipik Dor yapılarında gördüğümüz gibi¹⁷⁷ 3 basamaklı krepise sahip olması nedeniyle, Mamurt Kale Ana Tanrıça Tapınağı küçük tapınakların merdivenli kaidelerine en iyi örneği vermektedir¹⁷⁸. 12.90x9.60 m. ölçülerinde bir alan üzerine oturan yapının stylobate 11.35x7.20 m.dir ve cellaya girişi sağlayan kapının genişliği ise 1.60 m.dir¹⁷⁹.

Anteler arasında yivsiz tamburlardan oluşan iki adet sütun¹⁸⁰ bulunan yapının ön tarafında, sunağa bakan cephede, törenlerde görevlilerin ayinleri yönetmelerine olanak sağlayacak genişlikte bir düzlem ve bunun ortasında, tam cellanın girişine denk gelecek şekilde ortada, yapıya ulaşımı sağlayan üç basamaktan oluşan dar bir merdiven¹⁸¹ yer

¹⁷² Strabon, Pergamon çevresindeki kayalık ve çıplak Aspendon Dağı (Yund Dağı) üzerinde Tanrılar Anası Asporene'ye ait bir tapınağın ve kutsal alanın varlığından bahsetmektedir (bk. Strabon XIII, II, 6).

¹⁷³ Schalles 1985, 26.

¹⁷⁴ Rumscheid 1994, 29.

¹⁷⁵ Klasik Hellen tapınaklarının girişi genelde doğuya bakmasına rağmen (bk. Bean 1999, 116), bu tapınağın güneye bakması, kutsal alan içindeki yapılarla ilişkili konumundan kaynaklanıyor olmalıdır.

¹⁷⁶ Bu yapıların kutsal alanı ziyarete gelenler tarafından konaklamak amacıyla kullanıldığı, bunun yanında tapınağın batı tarafında daha komplike bir yapının ise tapınak görevlilerinin evleri olduğu düşünülmektedir.

¹⁷⁷ Serdaroğlu, 2004, 146.

¹⁷⁸ Serdaroğlu 2004, 147.

¹⁷⁹ Conze-Schazmann 1911, 18.

¹⁸⁰ Ortada iki sütun arasındaki mesafe yanlarda anteler ile sütunlar arasındaki mesafeden daha geniştir. Yapı bu yönüyle, Aigai Demeter-Kore Tapınağı (bk. Bohn-Schuchhardt 1889, 52, Res. 49), Kaunos Teras Tapınağı (bk. Serdaroğlu 2004, 40), Sagalassos Dor Tapınağı (bk. Serdaroğlu 2004, 175, Res. 37) gibi Anadolu'daki Dor Düzenli templum in antis planlı yapılar ile benzerlik gösterir. Aynı şekilde Delos'da yer alan ve İ.Ö. 2. yy. ortalarına tarihlenen templum in antis plana sahip Dor Düzenli Isis Tapınağı'nda da iki sütun arası ante taraflarına göre daha geniştir (bk. Witt 1971, 113, Res. 14; Lauter 1986, 189, Res. 15).

¹⁸¹ Bu şekilde giriş cephesinde dar basamak uygulaması, Kestroi Antoninus Pius Tapınağı, Selge Kesbelion Artemis Tapınağı ve en önemlisi Dor Düzeninde olması ile Mamurt Kale Meter Theon Tapınağı'na benzeyen ve bu yapıdan daha geç bir tarihte yapılmış olan Iotape Traianus Tapınağı'nda da görülmektedir (bk. Söğüt 2001 487).

almaktadır¹⁸² (Lev. 14b). Templum in antis planlı tapınak, kareye yakın bir cellaya ve derin bir pronaosa sahip olması ile farklı bir plan sergilemektedir¹⁸³. Cellanın arka tarafında, olasılıkla kült heykelin kaidesine ait olan “U” şeklinde podyum izleri görülmektedir (Lev. 3). Üçlü triglif-metop sistemine göre inşa edilen¹⁸⁴ tapınağın üst yapısına ait mimari parçalar arasında üzerinde adak yazıtı bulunan architrav bloğu ve triglif-metop frizine ait bloklar bulunmuştur¹⁸⁵ ve bu malzemeler doğrultusunda tapınağın restitüsyonu yapılmış (Lev. 14a) ve bu restitüsyonda sütun yükseklikleri 4.90 m. olarak verilmiştir¹⁸⁶.

Kutsal alanın ortasına denk gelen noktada tapınak önünde bir sunak bulunmaktadır. Sunak ile tapınak arasındaki plan ilişkisi biraz farklıdır. Tapınak kuzey-güney yönlü iken, sunak doğu-batı yönünde yapılmıştır ve batısında üç basamaklı merdiven yer almaktadır¹⁸⁷ (Lev. 14b).

Tapınağa ait bir architrav bloğu üzerindeki yazıt¹⁸⁸ (Lev. 14a) ve alanda bulunan diğer yazıtlar¹⁸⁹ kutsal alanın kültü ve yapım tarihi hakkında aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Kutsal alanın erken evreleri hakkında yeterli bilgiler olmamasına rağmen, yüksek ve dağlık bir alanda bulunması nedeniyle, kültün Philetairos vakfından daha erken dönemlerde de var olduğu düşünülebilir. Ayrıca Pergamon Kenti'nin içinde ve çevresinde başka Ana Tanrıça tapınakları ve kutsal alanları olduğu bilinmektedir¹⁹⁰.

¹⁸² Radt 2002, 241, Res. 189.

¹⁸³ Mansel 1999, 530; Derin pronaosa, daha çok, ince uzun planlı tapınaklarda rastlanmaktadır (bk. Serdaroglu 2004, 152). Ayrıca, templum in antis planda Dor Düzeninde inşa edilmiş olması ve derin bir pronaosu bulunmasından dolayı, yapı, hemen hemen aynı tarihlerde yapılmış olan Herakleia Athena Tapınağı (bk. Peschlow-Bindokat 2005, 113) ile benzerlikler taşımaktadır. Perge Dor Tapınağı (bk. Mansel 1970, 170, Res. 1) ve Kestroi Vespasianus Tapınağı (bk. Söğüt 1998, 70, Çiz 15) Anadolu'da derin pronaosa sahip diğer Dor Düzenli örneklerdir.

¹⁸⁴ Schalles 1985, 26; Rheidt 1996, 171, Fig. 10.

¹⁸⁵ Rumscheid 1994, 29, Res. 94,1-2.

¹⁸⁶ Restitüsyon çalışması için bk. Conze-Schazmann 1911, 4.

¹⁸⁷ Serdaroglu 2004, 173.

¹⁸⁸ Architrav bloğu üzerinde “Attalos'un oğlu Philetairos (bu tapınağı) Tanrıların Anası'na (sundu)” yazmaktadır (bk. Conze-Schazmann 1911, 10; Rumscheid 1994, 29; Rheidt 1996, 171, Çiz. 10).

¹⁸⁹ Üreten 2003, 32-33.

¹⁹⁰ Radt 2002, 242.

II. C. AIOLIS BÖLGESİ'NDEKİ TAPINAKLAR

II. C. 1. Aigai Demeter-Kore Tapınağı

Aiolis Bölgesi'nin önemli kentlerinden birisi olan Aigai'da (Har. 1), yerleşimin kuzeybatısında bulunan kent tiyatrosu ile aynı teras üzerinde yer alan tapınak (Lev. 15a), alanda bulunan ve İ. Ö. 2. yy.a tarihlenen yazıtlardan anlaşıldığı üzere Tanrıça Demeter ve kızı Kore'ye adanmıştır¹⁹¹. Dor Düzeninde inşa edilmiş olan¹⁹² Aigai Demeter-Kore Tapınağı yine aynı yazıtlardan dolayı İ. Ö. 3. yy.a tarihlenmektedir¹⁹³.

Kentteki pek çok yapı gibi trakit¹⁹⁴ taşından yapılan tapınak kuzey-güney yönde konumlandırılmış olup, cephesi güneye yani tiyatronun ve agoranın bulunduğu yöne bakmaktadır¹⁹⁵ (Lev. 15a). İki basamaklı merdivenden oluşan bir altyapıya sahip tapınak 9.70x6.70 m. ölçülerinde bir alan üzerine oturmakta ve yaklaşık 5.20x5.20 m. ölçülerinde kareye yakın bir cellaya ve 3.12x5.20 m. derinliğinde pronaosa sahiptir¹⁹⁶. Pronaostan cellaya geçiş, 3.29 m. yüksekliğindeki söveleri alanda görülebilen ve yaklaşık 1.60 m. genişliğe sahip bir kapıdan sağlanmaktadır¹⁹⁷. Tapınağın genişliğinin uzunluğuna oranı 1/1.45 olması, yapının fazla uzun olmayıp kareye yakın bir ölçülerde olduğunu

¹⁹¹ Freely 2000b, 41.

¹⁹² Kent içinde Dor Düzenin yoğun biçimde kullanılması nedeniyle bazı yapılar Dor Düzenli tapınaklar olarak anılmıştır (bk. Bohn-Schuchhardt 1889, 41, 43, 45; Tül 1995, 34; Akurgal 2000, 360). Konumları itibariyle tapınak olabileceği düşünülen fakat Dor Düzeninde inşa edilip edilmediği belli olmayan ve de işlevi tam belirlenemeyen bu yapılar, yeterli veri olmadığı için konu kapsamında detaylı olarak incelenmemiş, sadece "Tartışmalı Yapılar" bölümünde kısaca değerlendirilmiştir.

¹⁹³ Harf karakterlerinden ve yazılış stilinden dolayı yazıt İ. Ö. 2. yy.a tarihlenmektedir (bk. Tül 1995, 39). Yazıttan yola çıkarak yapının bu tarihte önce yapıldığı düşünülürse ve mimari parçaların stili dikkate alınırsa (bk. Bohn-Schuchhardt 1889, 53, Res. 52), tapınak İ. Ö. 3. yy.a tarihlenebilir.

¹⁹⁴ Kentin kurulduğu yerde yoğun olarak bulunmasından dolayı yerleşimdeki yapıların hemen hemen hepsinde bu taş kullanılmıştır (bk. Tül 1995, 39). Ayrıca kentte yapılan incelemede, trakit taşından inşa edilmiş bütün yapıların Dor Düzeninde, sadece Apollon Tapınağı'nın Ion Düzeninde olduğu görülmüştür. Bu yapılarda Ion veya Korinth Düzeni seçilmeyip de Dor Düzeninin tercih edilmesinde temel neden Trakit taşının ince işçiliğe elverişsiz olmasıdır. Trakit taşı, mermer kadar kaliteli ve ince gözenekli olmadığı için taşın üzerine istenilen nitelikte süslemeler yapılamamaktadır. Dolayısı ile tapınakların inşalarında en önemli yapı malzemesi olan taş, mimari düzen tercihlerinde önemli rol oynamaktadır.

¹⁹⁵ Bohn-Schuchhardt 1889, 45, Res. 40; Klasik Hellen tapınaklarının girişi genelde doğuya bakmasına rağmen (bk. Bean 1999, 116), bu yapının güneye bakması, Vitruvius'un da belirttiği gibi (bk. Vitruvius IV, V, 2) tapınakların, cepheleri kamu yapılarına bakar tarzda konumlandırılması gerektiği ilkesine dayandırılabilir.

¹⁹⁶ Bohn-Schuchhardt 1889, 52; Tül 1995, 30; Freely 2000b, 42.

¹⁹⁷ Kapıya ait sövelerin ve girişin ölçüleri ve kapı genişliğinin nasıl hesaplandığına dair bilgi edinmek için bk. Bohn-Schuchhardt 1889, 52.

göstermekte, cellanın yapının geneline oranı ise 1/1.86, pronaosun derinliği yapı uzunluğunun 1/3'ü oranındadır¹⁹⁸. Templum in antis planlı yapının anteleri arasındaki 24 yivli¹⁹⁹ sütunlar 3 adet sütun tamburundan oluşmakta ve tapınak çevresinde bir örneği bulunmuş olan başlıkla (Lev. 15b) birlikte toplam 4.33 m. yüksekliğe çıkmakta ve sütun alt çapı 0.57 m., üst çapı ise 0.45,5 m.dir²⁰⁰. Sütunlar *diastylōs* yani geniş aralıklı olarak yerleştirilmişlerdir ve ortada iki sütun arasındaki mesafe yanlarda anteler ile sütunlar arasındaki mesafeden daha geniştir²⁰¹. Üstyapı ile ilgili göze çarpan en belirgin özellik ise dörtlü metop sisteminin kullanılmış olmasıdır²⁰² (Lev. 15c).

Sağ ante üzerinde bulunan 13 satırlık yazıt tapınağın kültü ve yapım tarihi hakkında aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Trakit taşı üzerine yazıldığı için aşınmış yazıtın 7. satırında Tanrıça Demeter ve Kızı Kore'nin adları²⁰³ tam okunmamakla birlikte, genel düşünce yapının bu tanrıçalara adandığı yönündedir. Söz konusu yazıt harf karakterleri nedeniyle İ. Ö. 2. yy.a tarihlenmekte ve tapınağın ise bu tarihten biraz önce yaklaşık İ. Ö. 3. yy.ın sonlarında veya 2. yy.ın başlarında yapılmış olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, yapıda dörtlü metop sisteminin kullanılmış olması ve mimari blokların genel stili bu tarihi mümkün kılmaktadır.

¹⁹⁸ Serdaroğlu 2004, 154; Bu yapının plan oranlarını diğer yapılarla karşılaştırmak için Tablo 5'e bakınız.

¹⁹⁹ Dor sütunlarında kullanılan yivlerin sayısı dönemlere ve yapılara göre 16 ile 24 arasında değişmekte ve İ.Ö. 5. yy.da sütunlar genellikle 20 yivli olarak işlenmektedir (bk. Conti 1997, 11). Perge Dor Tapınağı (bk. Mansel 1975, 94) ile birlikte Aigai Demeter-Kore Tapınağı 24 yivli sütunlarıyla, Anadolu'daki Dor tapınakları içinde en fazla yiv sayısına sahip yapıdır ve bu özellik nedeniyle iki yapı diğer Dor tapınaklarından ayrılmaktadır.

²⁰⁰ Rumscheid 1994, 2, Res. 1,4.

²⁰¹ Yapı, bu yönüyle diğer templum in antis plana sahip Dor Düzenli tapınaklardan ayrılmaktadır. Mamurt Kale Meter-Theon Tapınağı (bk. Conze-Schazmann 1911, 18), Kaunos Teras Tapınağı (bk. Serdaroğlu 2004, 40), Sagalassos Dor Tapınağı (bk. Serdaroğlu 2004, 175, Res. 37) gibi Anadolu'daki Dor Düzenli templum in antis planlı yapılar ile benzerlik gösterir. Aynı şekilde Delos'da yer alan ve İ.Ö. 2. yy. ortalarına tarihlenen templum in antis plana sahip Dor Düzenli Isis Tapınağı'nda da iki sütun arası ante taraflarına göre daha geniştir (bk. Witt 1971, 113, Res. 14; Lauter 1986, 189, Res. 15).

²⁰² Bohn-Schuchhardt 1889, 53, Res. 51; Rumscheid 1994, 315; Benzer dörtlü metop sistemi, Priene Demeter Tapınağı'nda (bk. Anabolu 1988, 121, Fig. 2; Rumscheid 2000, 155, Fig. 137) ve Balboursa Agora Tapınağı'nda (bk. Coulton-Milner-Reyes 1988, 140, Fig. 8) görülmektedir. Mimari Düzen, plan ve kült gibi konularda ortak özellik sergileyen iki tapınakta ve Balboursa örneğinde bu tarz benzer bir uygulama görülmesi, dörtlü metop sisteminin kullanımı konusunda genel yargılar sunamayacak kadar özel bir durum olmalıdır.

²⁰³ Bohn-Schuchhardt 1889, 54, Res. 50.

II. D. IONIA BÖLGESİ'NDEKİ TAPINAKLAR

II. D. 1. Klaros Apollon Tapınağı

Klaros on iki Ion kentinden biri olan Kolophon'a ait bir kutsal alandır ve Kolophon ile Notion kentleri arasında yer almaktadır²⁰⁴ (Har. 1). Apollon'a adanmış kutsal alan tıpkı Delphi²⁰⁵ ve Didyma²⁰⁶ kutsal alanları gibi önemli bir kehanet merkezi olmuştur²⁰⁷. Kutsal alanın en önemli yapısı ise İ. Ö. 3. yy.da inşa edilmiş olan Apollon Tapınağı'dır²⁰⁸.

Doğu-batı ekseninde konumlandırılmış olan tapınak 26.00x45.50 m. ölçülerinde bir alanı kaplamakta ve cephesi doğuya bakmaktadır²⁰⁹ (Lev. 16a). Dor Düzeninde inşa edilmiş olmasına rağmen, tapınak, altyapısını oluşturan 5 basamaklı krepisi ile Dor Düzeninden çok Anadolu bir özellik olan Ion Düzeninin etkisini taşımaktadır²¹⁰. Pronaos ve celladan oluşan yapıda opisthodomos bulunmaması ise başka bir Ion Düzeni özelliğidir. 6x11 sütun sayısı ile peripteros bir plan sergileyen tapınak beyaz mermerden yapılmış olup, yapının temelini iki sıra taş kullanılarak örülmüş olması ise rutubetli zeminden korumak için temelin yüksek tutulduğunu göstermektedir²¹¹.

Tapınakta, pronaostan cellaya anıtsal bir kapıyla geçilmektedir. Bugün bu kapının sövelerinden biri korunmuş durumdadır. Tapınak, cella altındaki adytonu ile değişik bir plana sahiptir²¹² (Lev. 1, 16a-b). Tapınağın batı yönünde bulunan, kehanetin yapıldığı

²⁰⁴ Robert 1976, 10. 45.

²⁰⁵ Greaves 2003, 114, 145.

²⁰⁶ Akurgal 1985, 222.

²⁰⁷ Tapınağın cellasının altında bugün taş kemerleri görülen kutsal bölümde kehanet, Delphi'de olduğu gibi Pythia adı verilen kadın aracılığıyla değil, antik kaynaklara göre; bir erkek kâhin aracılığıyla gerçekleştirilmekteydi. Klaros'ta bulunmuş olan yazıtlar kehanet üzerine hiçbir bilgi vermemekle birlikte, Bergama, Sivas, Amasya, Kayseri ve Konya gibi kentlerde Klaros Apollon'unun öğütlerini içeren yazıtlar bulunmuştur (bk. Şahin 1998, 37).

²⁰⁸ Tomlinson 1963, 133.

²⁰⁹ Robert 1976, 10. 45.

²¹⁰ Bilindiği gibi Dor Düzenli tapınaklar genelde 3 basamaklı bir krepis üzerinde yükselmektedir. Fakat bu yapıda görülen 5 basamaklı krepis ise Ion Düzeninin bir özelliği olan çok basamaklı krepis uygulamasının tipik bir yansımasıdır.

²¹¹ Şahin 1998, 39.

²¹² Serdaroğlu 2004, 172, Lev. 35.

adytona bir koridorla ulaşılmaktadır. Mavi mermerden yapılmış olan, 0.70 m. genişliğindeki bu dar koridora, pronaostan cellaya geçişteki bölümde yer alan, biri kuzey, diğeri ise güneyde bulunan dörder basamaklı iki merdivenle inilmektedir. Doğu-batı yönünde ve 2.10 m. yüksekliğindeki bu koridor daha sonra ikiye ayrılarak, kuzeye ve güneye yönelen iki koridora dönüşmektedir. Toplam uzunluğu 25 m. olan bu koridor, yeraltındaki iki odadan oluşan adytonun ön odasında son bulmaktadır²¹³. Kahinliğin yapıldığı adyton, kült heykelinin bulunduğu cellanın altında yer almaktadır. Doğudaki kemerli salonda taş oturma bantlarının yanı sıra, Apollon'un kutsal taşı olan mavi mermerden yapılmış omphalos bulunmaktadır²¹⁴.

Sütun tamburlarının yüksekliği 0.80 ile 0.95 m. arasında değişmekte olup, alt tambur çapı 1.72 m., üst tambur çapı ise 1.40 m.dir. Sütun yüksekliği, alt çapın 6.62 katıdır ve 12 tamburdan oluşan sütunların yüksekliğinin 11.42 m. olduğu düşünülmektedir²¹⁵. Tapınağın cephe düzenine ve üstyapısına ait çok sayıda mermer mimari blok tapınak alanında bulunmaktadır. Yapı uzun süre bitirilememiş olduğu için çeşitli dönemlere ait olan bu malzemeler arasında arrisleri bıçak ağzı biçimli 22 yivli sütun tamburları²¹⁶, Dor sütun başlıkları²¹⁷ (Lev. 17c-d), architrav blokları²¹⁸, triglif-metop blokları²¹⁹ (Lev. 17a-b) görülebilmekte ve bu malzemeler yardımı ile tapınağın inşa evreleri hakkında bilgiler edinilebilmektedir.

²¹³ Şahin 1998, 39, Res. 33–34.

²¹⁴ Bunun bir benzeri de Delphi'de ele geçirilmiştir. Kâhin ve yazman, bekleme odası niteliğindeki bu salonda durmaktaydı. Batıdaki ikinci salonda, doğudaki ile arasında yer alan kapıdan başka bir giriş bulunmamakta, yalnızca kâhinin karanlıkta girebildiği bu salonda, içinde kutsal suyun korunduğu, dikdörtgen bir kuyu yer almaktaydı. Kâhin bu suyu içtikten sonra kehanetlerini şarkı şeklinde dile getirmekteydi (bk. Şahin 1998, 35; Bean 2001, 148).

²¹⁵ Üçüncü dönem kazılarının mimarı olan J. Rouget ise, bu konuda iki öneri sunmakta ve birinci öneriye göre, bu oranı 5.94 olarak hesaplayarak, başlıkla birlikte 11 tamburdan oluşan sütun yüksekliğini 10.26 m. olarak vermekte; ikinci bir öneri olarak ise, bir oranı, 5.4 olarak alıp, 10 tamburdan oluşan sütun yüksekliği için, 9.38 m. vermektedir. (bk. Şahin 1998, 36).

²¹⁶ Yaklaşık 150 adet sütun tamburu bugün, tapınağın doğu, batı ve güney yönlerine devrilmiş olarak korunmaktadır. L. Robert, yaklaşık her biri 52 ton ağırlığında olduğu düşünülen sütunların bu şekilde devrilmesini kuzeydoğu yönünden gelmiş olan bir depreme bağlamakta (bk. Robert 1976, 10. 45), J. Rouget ise, bu sütunların tapınağın terk edildiği dönemde insan gücüyle çekilerek yıkıldıklarını ve birçok parçanın Notion'a götürüldüğünün bilindiğini ileri sürmektedir. Ona göre, halen ören yerinde bulunan bazı tamburlarda açılmış delikler, bunların da taşınmak üzere hazırlandıklarını kanıtlamaktadır (bk. Şahin 1998, 39).

²¹⁷ Rumscheid 1994, 26, Fig. 56,2.

²¹⁸ La Geniere 1989, 300.

²¹⁹ Wesenberg 1996, 7.

Tapınağın inşa tarihi tam olarak bilinmemektedir. Fakat gerek antik kaynaklardaki anlatımlardan²²⁰, gerekse alanda bulunmuş olan mimari buluntulardan²²¹ anlaşıldığı üzere tapınağın yapımı uzun yıllar sürmüştür. Mevcut kalıntıları günümüze ulaşan Hellenistik tapınağın İ. Ö. 3. yy.da yapılmaya başlandığı ve Hadrianus Dönemine kadar inşasının devam ettiği tespit edilmiştir²²². Söz konusu yapının temellerinde, sunu olarak bırakılmış bir bronz sikke hazinesi bulunmuş olup²²³, bu hazine İ.Ö. 294 öncesine tarihlenmektedir ve tapınağın yapımı için en erken tarihi vermektedir²²⁴. Tapınağın doğu cephesiyle aynı eksen üzerinde yer alan ve Seleukhos Kralı III. Antiokhos'a ait olan bir anıtın²²⁵ tarihi tapınağın kronolojisi bakımından önem taşımaktadır. Söz konusu anıt İ. Ö. 2. yy.ın başlarına tarihlendirildiği²²⁶ için, bu tarih Hellenistik tapınağın yapımı için en geç tarih olmaktadır. Dolayısı ile tapınağın İ. Ö. 3. yy.da yapıldığı düşünülmektedir.

Gerek pek çok antik kaynak²²⁷, gerekse kazılarda elde edilmiş çok sayıda epigrafik buluntu²²⁸, kutsal alanın kültürünü tanımlamaya yardımcı olan çok değerli bilgiler içermektedir ve bu belgeler sayesinde, burada tanrı Apollon'a "Klarios"²²⁹ epitheti ile tapınıldığı bilinmektedir. Kutsal alan ile ilgili en eski bilgiler Homerik hymnoslarda

²²⁰ Pausanias, bu bölgede, birisi Didyma Apollon diğeri Klaros Apollon olmak üzere, iki tane Apollon kutsal alanının bitirilmemiş olduğunu belirtmektedir (bk. Pausanias VII, 5, 4).

²²¹ Erken Hellenistik Dönem özellikleri gösteren triglif-metop blokları (bk. Wesenberg 1996, 7, Res. 9) yanı sıra Hadrianus Dönemi stilini yansıtan architrav blokları (bk. Rumscheid 1994, 20) bulunmuştur.

²²² Stilistik açıdan İ.Ö. 3. yüzyılda yapımına başlandığı anlaşılan tapınağın peristylosu İmparator Hadrianus (İ.S. 2. yüzyıl) tarafından tamamlanmıştır. Nitekim ören yerindeki bir Architrav parçası üzerinde, bu imparatorun unvanları yer almaktadır (bk. La Geniere 1989, 300; Price 1998, 150, 254).

²²³ La Geniere 1989, 298.

²²⁴ İ.Ö. 294 ile Lysimakhos'un ölüm tarihi olan İ.Ö. 281 yılları arasında yaşanan tarihi olayları da dikkate alacak olursak, Hellenistik Dönem tapınağının İ.Ö. 3. yy.ın ilk çeyreğinden sonra inşa edildiği kesin gibi görünmektedir (bk. Şahin 1998, 37).

²²⁵ Rumscheid 1994, 20.

²²⁶ İ.Ö. 204 ile 193 yılları arasında babası ile birlikte krallık yapmış olan III. Antiokhos'un anıtının dikildiği tarihte, tapınağın krepidomasının ayakta olduğu ve bu anıtın, tapınağın doğu cephesi baz alınarak, aynı eksen üzerinde dikildiği anlaşılmaktadır. Kutsal alanın bağlı olduğu anakent Kolophon'un İ.Ö. 218 yılında Pergamon kralı I. Attalos'un kontrolüne girdiği ve bunun kralın ölüm yılı olan İ.Ö. 197'ye kadar devam ettiği bilinmektedir. Suriye Kralı III. Antiokhos, Seleukhos hakimiyetini sağlamak üzere İ.Ö. 197 yılında harekete geçmiş ve 196 yılında birçok Batı Anadolu kentini kendine bağlamıştır. Bu durum, Antiokhos anıtının İ.Ö. 196 ile 193 tarihleri arasında dikilmiş olduğuna dair kesinlik kazandırmaktadır (bk. Şahin 1998, 38).

²²⁷ Bu konu için bk. Strabon XIV, I, 27; Pausanias VII, 3, 1; VII, 5,4.

²²⁸ Kutsal alanda bulunmuş çok sayıda epigrafik buluntu dışında, Bergama, Sivas, Amasya, Kayseri ve Konya gibi kentlerde Klaros Apollon'unun öğütlerini içeren yazıtlar bulunmuştur (bk. Şahin 1998, 37).

²²⁹ Laumonier 1958, 676; Robert 1976, 10. 45; Pisidia kentlerinden Sagalassos'ta da Klaros Apollon'u için bir tapınak yapıldığı bilinmektedir (bk. Anabolu 1970, 12, 24).

(ezgiler) İ.Ö. 7. ve 6. yy.a değin gitmektedir²³⁰. Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi boyunca da önem taşıyan Klaros Apollon Tapınağı'nın yakınında bir kutsal mağaranın bulunması, burada daha önceki dönemlerde bir Kybele kültürünün varlığına işaret eder²³¹. Kazılardan elde edilen verilere göre, söz konusu tapınağın altında Arkaik Dönemde de Apollon'a ait küçük bir tapınağın ve sunağın bulunduğu anlaşılmaktadır²³². Klaros'taki Apollon tapınağının kehanet alanındaki işlevini ortaya koyan en eski bilgi Büyük İskender Dönemine gitmektedir²³³.

Tapınağın cellasında büyük boyutlu Apollon heykeliyle birlikte Artemis ve Leto heykellerinin ele geçmiş olması, burada Apollon'un yanı sıra kız kardeşi Artemis ve anneleri Leto için de bir kültün bulunduğunu göstermesi açısından önemlidir²³⁴. Ayrıca Apollon Tapınağı'nın doğusunda bir sunak²³⁵, kuzeyinde ise Artemis'e adanmış İon Düzeninde küçük bir tapınak²³⁶ yer almaktadır.

²³⁰ Strabon **XIV**, I, 27.

²³¹ Şahin 1998, 23; Bean 2001, 147; Freely 2002a, 74.

²³² La Geniere 1989, 297, 299; Gates 1997, 287; Şahin 1998, 34; Bean 2001, 147.

²³³ Pausanias'a göre; Büyük İskender'e rüyasında Pagos Dağı'nın eteklerinde (Kadifekale) yeni, büyük bir kent kuracağı söylenmiş, bunun üzerine kral rüyanın yorumu için Klaros'taki Apollon kahinine danışarak olumlu yanıt aldıktan sonra yeni Smyrna'yı kurmuştur (bk. Pausanias **VII**, 5, 3).

²³⁴ Artemis veya Apollon ile ilişkili kutsal alanlar incelendiğinde genellikle bu iki tanrıya, Alabanda (bk. Bağdatlı 2001, 8-9) ve Miletos'ta (bk. Greaves 2003, 110, Res. 3) olduğu gibi aynı kent içinde her biri için ayrı kutsal alanlar oluşturularak tapınıldığı veya aynı kutsal alan içinde ortak bir kült altında tapınıldığı görülür. Ortak külte sahip kutsal alanlarda ise bu kardeş tanrılar için Amyzon (bk. Robert 1983,141), Ephesos'ta (bk. Bammer-Muss 1996, 39) olduğu gibi tek bir tapınak veya Klaros (bk. Şahin 1998, 46), Letoon (bk. Courtills 2003,152) ve Didyma (bk. Greaves 2003, 114, 145) gibi kutsal alanlarda her biri adına ayrı ayrı tapınaklar adandığı bilinmektedir. En meşhur kült merkezlerinden birisi olan Delphi'de Apollon'un yanında Artemis'e (bk. Waites 1923, 38, dipnot 11) ve Menderes üzerindeki Magnesia Kenti'nde Artemis Leukophryene ile birlikte Apollon Pythios'a şehir tanrısı olarak (bk. Waites 1923, 40) tapınılıyordu.

²³⁵ La Geniere 1989, 298; Serdaroğlu 2004, 172, Lev. 35.

²³⁶ Burada Arkaik Döneme ait Artemis heykelinin ele geçirilmesi, söz konusu tapınağın Artemis'e adandığını göstermektedir (bk. Şahin 1998, 33).

II. D. 2. Metropolis Ares Tapınağı

Ionia Bölgesi'nin önemli kentlerinden birisi olan Metropolis Antik Kenti'nde (Har. 1), yerleşime ve ovaya hakim konumda bulunan kent akropolünde²³⁷, Anadolu'da çok az yerde²³⁸ tapkı gören ve Kıta Yunanistan kökenli²³⁹ bir tanrı olduğu düşünülen Savaş Tanrısı Ares'e adanmış Dor Düzeninde bir tapınağına ait olabilecek bazı mimari parçalar bulunmuştur²⁴⁰. Mimari blokların bulunduğu alanda kazılar yapılmasına rağmen, henüz tapınağın yeri tam olarak tespit edilememiştir²⁴¹.

Tapınak alanında yapılan kazılarda yapının cephe düzeni hakkında bilgi veren çok sayıda mimari blok bulunmuştur (Lev. 18a). Söz konusu bloklar arasında arrisleri bıçak ağzı şeklinde 22 yivli Dor sütun tamburları²⁴² (Lev. 18b) hem tapınağın düzeni, hem de üzerinde yazıt bulunması²⁴³ nedeniyle kült hakkında önemli bilgiler içerir. Ayrıca akropolün batısında bulunmuş olan mermer friz bloğu²⁴⁴ ve yine mermerden yapılmış yazıtlı bir bloğun²⁴⁵ bu yapıya ait olduğu düşünülmektedir.

Yeterli derecede kazı çalışması yapılmadığı için tapınağın tarihi hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır. Sınırlı sayıdaki mimari parçalara dayanarak Ares Tapınağı'nın Geç Hellenistik Dönem içinde olasılıkla İ.Ö. 1. yy.da yapıldığı düşünülmektedir²⁴⁶. Akropolde İ. S. 1. yy.ın sonundan itibaren yoğun bir yapılaşma vardır²⁴⁷. Ares Tapınağı'na

²³⁷ Meriç 2003, 109.

²³⁸ Anadolu'da Ares Kültü hakkında bugüne kadar kapsamlı bir çalışma yapılmamış olmakla birlikte, tanrıya çok az yerde tapınıldığı bilinmektedir. Bu yerler arasında Halikarnassos'taki Ares Tapınağı (bk. Mitchell 1990, 108; Bean 2000, 104), Balboursa'da Ares'e adanmış sunaklar (bk. Bean 1998, 171), Oinoanda Kenti'nde kült yazıtları (bk. Mitchell 1996, 72), Phaselis yakınlarındaki Ares Kutsal Alanı (bk. İplikçioğlu 2003, 73) ve Termessos Kenti'nde Ares Tapınağı (bk. Büyükkolancı 1996, 136) bulunmaktadır.

²³⁹ Graves 2004, 80.

²⁴⁰ Meriç-Öz-Meriç-Aybek 2006, 251, Res. 7; Meriç 2006, 231.

²⁴¹ Meriç 1995, 420; Alanda bulunmuş yazıtlarda Ares Tapınağı rahiplerinin isimleri anılmaktadır. Ares kültürünün varlığına işaret eden bu yazıtlar ve bahsedilen rahipler listesi nedeniyle burada bir tapınağın olması gerektiği düşünülmektedir (bk. Meriç 2002, 87). Fakat sütun parçaları dışında, henüz tapınağa işaret eden somut bir mimari kalıntı bulunamamıştır (bk. Meriç-Öz-Meriç-Uluşans 2004, 294).

²⁴² Meriç 2002, 87, Res. 1; Meriç 2003, 73; Meriç-Öz-Meriç-Aybek 2006, 251, Res. 7.

²⁴³ Söz konusu yazıt İ.S. 1. yy.ın 2. yarısına tarihlenmekte ve Ares Tapınağı'nda görevli bir aileden bahsetmektedir (bk. Meriç 2003, 73, 111).

²⁴⁴ Meriç 1999, 338 Res. 22.

²⁴⁵ Meriç-Öz-Meriç-Aybek 2006, 251, Res. 7.

²⁴⁶ Meriç 2003, 111.

²⁴⁷ Meriç-Öz-Meriç-Aybek 2006, 251.

ait mimari blokların, bu imar faaliyetleri sırasında inşa edilmiş yapıların duvarlarında kullanıldığı tespit edilmiştir²⁴⁸. İ. S. 3. yy.a tarihlenen kent sikkeleri üzerinde Ares Tapınağı'nın tasvirleri görülmektedir²⁴⁹.

Alanda bulunmuş ve Erken Dönemlere tarihlenen malzemelerin²⁵⁰ de gösterdiği gibi bu alan uzun süre kullanım görmüştür. Geç Hellenistik Döneme tarihlenen tapınağın muhtemelen erken evrelerinin de olması gerekir. Ares kültünün Metropolis Kenti'nde var olduğu kesin olarak bilinmekle²⁵¹ birlikte kült kökeni ve gelişimi hakkında mevcut bilgiler yetersizdir. Ayrıca, bugüne kadar yapılan çalışmalarda, Akropolde olduğu tahmin edilen, tapınağın ve kutsal alanın varlığına işaret eden bazı mimari parçalar bulunmuş olmasına rağmen, yapının yerinin net bir şekilde saptanamamış olması, Ares Tapınağı'nın varlığını kısmen de olsa tartışmalı hale getirmektedir.

²⁴⁸ Meriç 2002, 87; Meriç-Öz-Meriç-Aybek 2006, 251, Res. 7.

²⁴⁹ Meriç 2003, 50; Ares, Söz konusu sikkeler üzerinde miğferli portre şeklinde veya kalkanlı ve mızraklı ayakta durur tarzda betimlenmiştir (bk. SNG 1982, Cat. 903-912).

²⁵⁰ Burada Geç Geometrik, Oryantalizan ve Arkaik Döneme tarihlenen çok sayıda seramik parçası bulunmuştur (bk. Meriç 1999, 338; Meriç 2003, 113).

²⁵¹ Akropolde bulunan yazıtlı sütun tamburu ve yazıtlı düz blok üzerinde Ares kültünden ve görevli rahiplerden bahsedilmektedir (bk. Meriç 2002, 87). Kent içinde bulunan bir başka yazıtta ise; Ares'e sunulmak için kurbanlık hayvan bağı yapıldığı belirtilir (bk. Meriç 2003, 112).

II. D. 3. Priene Demeter-Kore Tapınağı

Ionia Bölgesi sınırları içerisinde Büyük Menderes Nehri'nin kenarında yüksek bir yamaç üzerinde kurulmuş olan Priene Kenti'nin (Har. 1) kuzeydeki akropolün güney yamacında 46.00x26.00 m. ölçülerindeki teras üzerinde Demeter ve Kızı Persephone için ayrılmış bir kutsal alan bulunmaktadır²⁵². Temenos alanı doğu-batı yönünde olup, günümüzde güney tarafı yıkılmış olan bir duvar ile çevrilidir ve alanın girişi doğu taraftadır²⁵³. Kutsal alanın batısında templum in antis planlı tapınak yer alırken, diğer kısımlar törenler için alan oluşturmak amacıyla boş bırakılmıştır. Tören alanının kuzeydoğu köşesinde bir sunağa ait olabilecek izler ve tapınağın güneyinde bir kült çukuru bulunmaktadır²⁵⁴ (Lev. 19b).

Cephe düzenlemesinde Dor Düzeni tercih edildiği için asıl konumuzu oluşturan Demeter-Kore Tapınağı 15.75x12.80 m. ölçülerinde bir alan üzerine oturmakta²⁵⁵ ve yapının stylobate düzlemine tek basamakla ulaşılmaktadır. Yapıda anteler arasına sütun aralığı 2.95 m. olan 22 yive sahip iki Dor sütunu yerleştirilmiş ve olasılıkla bu sütunlardan birisine ait bir Dor başlığı (Lev. 19e) ile bir ante başlığı günümüzde tapınağın yanında görülebilmektedir²⁵⁶ (Lev. 19c). Genişliği 8. 89 m. derinliği 4. 48 m. ölçülerindeki pronaosta iki tane kapı vardır ve bunlardan güneydeki büyük boyutlu olup, tanrı evinin girişini simgelemektedir (Lev. 19a). Kuzey tarafta daha küçük boyuttaki kapı ise işlevsel niteliktedir²⁵⁷. Bu girişten yapının iç bölümlerine geçilmektedir. Mermerden inşa edilmiş Priene Demeter Tapınağı'nda, dikine dikdörtgen planlı tapınaklardan farklı²⁵⁸ olarak, cellanın enlemesine yerleştirilmiş olması nedeniyle, yapının planı²⁵⁹ diğer tapınak

²⁵² Duyuran 1948, 22; Rumscheid 2000, 151.

²⁵³ Bean 2001, 186.

²⁵⁴ Rumscheid 2000, 153, Fig. 135.

²⁵⁵ Schipporeit 1998, 194, Res. 1.

²⁵⁶ Rumscheid 1994, 73, Fig. 162,3.

²⁵⁷ Aynı cephe üzerinde farklı ölçülerde iki kapının yapılmış olması, kapıların farklı amaçlar için tasarlanmış olduğunu gösterir. Rahiplerin günlük giriş çıkışlarını küçük kapıdan yaptığı, törenlerde ise anıtsal kapıyı kullandıkları düşünülebilir.

²⁵⁸ Bu yapının planını diğer Dor Düzenli templum in antis planlı örneklerle karşılaştırmak için Tablo 4 ve Levha 3'e bakınız.

²⁵⁹ Anabolu 1992, 7; Antik Dönemde Tapınaklar belli plan tipleri içerisinde inşa edilmektedir. Bu plan tiplerinin ortak özelliklerinden birisi, pronaos ve cellanın genişlik bakımından eşit ölçülerde olmasıdır. Diğer bir önemli özellik ise, cella derinliğinin daima cella genişliğinden daha uzun tutulmasıdır (bk. Vitruvius **IV**, **IV**, 1). Fakat bu yapıda cella genişliği 11.72 m. iken, derinliği ise 6.45 m.dir (bk. Schede 1964, 93). Yani cella derinliğe oranla daha geniş yapılmıştır.

tiplerinden ayrılmaktadır²⁶⁰. Cella güneye doğru devam ettiği için pronaosun enini aşan ölçülere sahiptir²⁶¹. Cella içinde batıda duvara yakın tarafta, olasılıkla üzerine kült heykeli yerleştirilmiş olduğu düşünülen 1.23 m. yüksekliğinde mermer bir podyum vardır²⁶² (Lev. 19d). Tapınağın mimari düzeni hakkında sınırlı bilgiler veren bir Dor başlığı ve arrisleri yüzeysel olarak bıçak ağız biçimli işlenmiş sütun tamburu alanda görülebilmektedir²⁶³ (Lev. 19c). Bu malzemelerden ve yapının boyutlarından hareketle yapılan restitüsyonlarda (Lev. 19a), tapınakta, iki sütun ortasına denk gelen bölümde dörtlü metop²⁶⁴, anteler ile sütunlar arasındaki alanda ise beşli metop sistemi olduğu ve alınlığa ait herhangi mimari parçaya rastlanmamasından dolayı yapının düz damlı olarak çizildiği görülür²⁶⁵.

Tapınağın güneyinde 2.00 m. derinlikte, 1.80x1.80 m. ölçülerinde ve kesme taş kullanılarak yapılmış bir kuyu vardır²⁶⁶ (Lev. 19b) . Kuyunun üzeri, üçgen bir alınlığa benzer biçimde, iki yana eğimli ve peş peşe sıralanmış taş dizilerinden oluşan bir çatı ile örtülmüştür²⁶⁷. Batı tarafta açılır kapanır bir kanala ait izler görülmektedir. Söz konusu kuyu kimi araştırmacılara göre bir adak kuyusu²⁶⁸ olarak kabul edilirken, kimilerine göre

²⁶⁰ Demeter, Pluton ve Persephone gibi yeraltı kültü ile ilgili tanrılar için yapılmış tapınakların, plan bakımından klasik tapınak planlarından farklı olduğu görülmektedir (bk. Anabolu 1989a, 46). Yeraltı tanrılarına adanmış ve farklı plan sergileyen tapınaklara örnek olarak Anadolu'da Pergamon Demeter Tapınağı (bk. Radt 2002, 178), Akharaka Pluton-Kore Tapınağı (bk. İdil 1999, 82, Şek. 10) ve Hieropolis Apollon Arkhagetes Tapınağı'nın altında izleri görülen Plutonion (bk. Anabolu 1989b, 156, Res. 1-3), Anadolu dışında ise; Naksos Sangri Demeter Tapınağı (bk. Gruben 2001, 370, Fig. 278), Akragas Demeter ve Kaya Tapınağı (bk. Anabolu 1989a, 46), Selinus'ta Demeter Malophoros Tapınağı (bk. Gruben 2001, 296, Fig. 224-225) gösterilebilir.

²⁶¹ Schipporeit 1998, 194, Res. 1; Rumscheid 2000, 154, Fig. 135.

²⁶² Duyuran 1948, 22.

²⁶³ Rumscheid 1994, 73, Fig. 162,3; Tapınağın restitüsyonunda (bk. Rumscheid 2000, 154, Fig. 135) anteler arasındaki sütunlar yivsiz olarak görülmektedir (Lev. 19a). Fakat, gerek tapınağa ait Dor başlığının hemen altında (Lev. 19e), gerekse alanda bulunmuş olan sütun tamburları (Lev. 19c) üzerinde Dor Düzenine özgü yivler görülmektedir.

²⁶⁴ Anabolu 1988, 121, Fig. 2; Rumscheid 2000, 155, Fig. 137; Benzer biçimde dörtlü metop sistemi İ. Ö. 3. yy.ın sonlarına tarihlenen Aigai Demeter-Kore Tapınağı'nda (bk. Bohn-Schuchhardt 1889, 53, Res. 51; Rumscheid 1994, 315) ve Balboura Agora Tapınağı'nda (bk. Coulton-Milner-Reyes 1988, 140, Fig. 8) görülmekte ve Anadolu'da Dor Düzenli, templum in antis planlı iki Demeter tapınağında ve Balboura'da dörtlü metop sistemin kullanılmış olması, olasılıkla sistematik olmayan rastlantısal bir durumdur.

²⁶⁵ Tapınağın olası cephe çiziminde, frizin beşli metop sisteminde, sütunların yivsiz ve yapının düz damlı olduğu görülür. Yapı çevresinde yivli tamburların bulunması, tapınağın inşa edildiği döneme ait Dor Düzenli yapılarda beşli metop sisteminin kullanımına ilişkin bilgilerin yetersizliği ve nadir görülen bir özellik olarak tapınağın düz damlı gösterilmesi, yapılan restitüsyonun tartışmalı olduğunu düşündürmektedir.

²⁶⁶ Rumscheid 2000, 157 Fig. 140.

²⁶⁷ Bean 2001, 186.

²⁶⁸ Kutsal alana adanan küçük eşyaların belli bir süre sergilendikten sonra bu kuyuda depolandığı düşünülüyor (bk. Hedrick 1988, 187; Rumscheid 2000, 158 Fig. 140).

ise kurban edilen hayvanların kanının akıtıldığı bir kült çukuru olarak nitelendirilmektedir²⁶⁹.

Kutsal alanın ve buradaki kültürün erken dönemleri hakkında herhangi bir iz bulunamaması nedeniyle, Demeter-Kore Kutsal Alanı'nın, Priene Kenti'nin inşa dönemi olan İ.Ö. 4. yy.'ın ikinci yarısında kentteki diğer yapılar ile birlikte planlanmış olduğu düşünülmektedir²⁷⁰. Kent düzleminden yüksel bir noktada olması ve üzerine oturduğu arazinin planlı yapılaşmaya uygun olmaması nedeniyle, Demeter Kutsal Alanı, doğu-batı doğrultusunda uzanan yönü dışında, kentin insula-ızgara planına pek uymamaktadır²⁷¹. İnşa tarihi hakkında diğer önemli kanıtlar ise; alanda bulunan ve İ. Ö. 4. yy. sonlarına-3. yy. başlarına tarihlenerek kutsal alanın erken buluntularını oluşturan adak yazıtları²⁷² ve heykellerdir²⁷³.

Tapınağın ve alanın kültürü konusunda temenos girişinde bulunan heykel yazıtları aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır²⁷⁴. Yazıtlardan ve genel plan²⁷⁵ bakımından Demeter ve Kore'ye adanmış olduğu anlaşılan Kutsal Alanın erken kültürü hakkında bilgiler yetersizdir. Kent buraya taşınmadan önce bu alanda herhangi bir kültürün olup olmadığı veya mevcut kültürün bu dönemde mi oluşturulduğu, yoksa önceki yerleşimden mi buraya taşındığı yönündeki sorular henüz cevaplandırılmamıştır.

²⁶⁹ Duyuran 1948, 22; Anabolu 1988, 121; Akurgal 2000, 442; Bean 2001, 186. Söz konusu çukurun kurban ritüeli ile ilişkilendirilmesinin temel nedeni, kutsal alanın tanrıçaları olan Demeter ve kızı Persephone'nin yeraltı dünyasıyla ilgili mitlerde önemli bir yer tutmasıdır (bk. Graves 2004, 104). Fakat Demeter kültüründe kuyunun çok özel bir anlamı daha vardır. Birçok Demeter kutsal alanında olduğu gibi Eleusis'deki kült alanında da özel bir kuyu bulunmaktadır. Hasat yapıldıktan sonra ürünün bir kısmı tarım tanrısı olan Demeter'e adanarak bu kuyularda saklanmaktadır ve ekim zamanı gelince kuyulardan çıkarılan tahıllar tohumluk buğdaylara karıştırılarak ekilmektedir (bk. Thomson 1995, 258-259). Kült alanındaki bu kuyunun da hasat ve ekim törenleri ile ilişkili olarak tahıl depolamak amacıyla kullanılmış olabileceği de düşünülebilir.

²⁷⁰ Koenigs-Raeck 2001, 186.

²⁷¹ Kent planı için bk. Akurgal 2000, 429, Fig. 338.

²⁷² Rumscheid 2000, 151.

²⁷³ Schipporeit 1998, 224; Rumscheid 2000, 153, Fig. 136; Akurgal 2000, 441.

²⁷⁴ Tapınağın rahibeleri için adanmış heykellere ait kaideler üzerinde; "Demeter ve Kore'nin rahibesi, Eupolis'in eşi, Euthydemos kızı Timonassa" ve "Demeter ve Kore'nin rahibesi, Eukritos'in eşi, Hipposthenes'in kızı Nikeso" yazmaktadır (bk. Rumscheid 2000, 152, Fig. 136; Akurgal 2000, 442).

²⁷⁵ Diğer Demeter kutsal alanlarında da benzer şekilde bir uygulama ile karşılaşırız. Demeter kutsal alanları doğu-batı yönünde doğuya bakar şekilde inşa edilmiştir. Temenosun batısında tapınak inşa edilirken, doğusu törenler için boş bırakılıp kuzeye oturma sıraları yapılmaktadır. Örneğin; Pergamon Demeter Kutsal Alanı (bk. Radt 2002, 178), Eleusis Demeter Kutsal Alanı (bk. Bean 2001, 186) ve Morgantina Demeter ve Persephone Kutsal Alanı (bk. Anabolu 1989b, 157).

II. D. 4. Myus Apollon Term(b)intheus²⁷⁶ Tapınağı

Antik Latmos Körfezi'nin kuzeyinde kurulmuş olan Myus Antik Kenti (Har. 1) Arkaik Dönemde bölgenin en önemli yerleşimlerinden birisidir²⁷⁷. Kentte görülebilen kalıntılar arasında akropolde ayrı teraslar üzerinde inşa edilmiş iki tapınağa ait izler vardır. Alt terasta İ.Ö. 6. yy.ın ortalarına tarihlenen Dionysos Tapınağı²⁷⁸, üst terasta ise Dor Düzeninde inşa edilmiş olması nedeniyle çalışma kapsamına dahil edilen Apollon Tapınağı²⁷⁹ yer alır.

Mermerden inşa edilmiş olan tapınak doğu batı doğrultusunda uzanmakta olup cephesi olasılıkla doğuya bakmaktadır. Planı tam tespit edilemeyen tapınak yaklaşık 15.70x33.00 m. ölçülerinde ve olasılıkla peripteros tarzda inşa edilmiştir²⁸⁰. Tüm kente olduğu gibi²⁸¹ tapınak terasında da çok az sayıda mimari parçaya rastlanmıştır. Alanda sadece yapının temel blokları (Lev. 20a) ile tapınağın üstyapısına ait Dor Düzeni stilinde arrisleri bıçak ağzı biçiminde işlenmiş 20 yivli bir adet mermer sütun tamburu bulunmuştur²⁸² (Lev. 20b). Ayrıca Miletos'ta tiyatronun parados duvarında devşirme

²⁷⁶ Bazı kaynaklarda *Terbintheus* biçiminde yazılmasına (bk. RE **XVI** 2, 1433; Marchese 1976, 87; Bean 2001, 226) rağmen, çoğu araştırmacı *Termintheus* şeklinde (bk. RE **XVI** 2, 1436-1437; Herrmann 1965, 90; Weber 1965, 47; Weber 1967, 140; Cook-Blackman 1971, 44; Koenings 1981, 143; Philipp 1989, 448) yazmaktadır. Bunun nedeni alanda bulunan Arkaik kuros üzerindeki adak yazıtından kaynaklanmaktadır (bk. Mitchell-McNicoll 1979, 73). Yazıtta Apollon Termintheus ibaresi geçtiği için genelde bu şekilde anılmıştır (bk. Herrmann 1965, 91,96). Fakat etimolojik olarak kült Apollon Terbintheus Kültü'dür (bk. Mitchell-McNicoll 1979, 73). Bu çalışmanın sonraki bölümlerinde, tablolar ve levhalar kısmında, tanrının bu epitheti *Termintheus* şeklinde ifade edilecektir.

²⁷⁷ Herodotos, Oniki Ion kenti arasında Myus'un da adını sayar (Herodotos **I**, 142). Fakat zamanla Menderes Nehri'nin alüvyonları ile kentin önü dolmuş ve bataklık alanlar oluşmuştur. Sivrisinekler ve sıtma gibi sorunlar nedeniyle halk Miletos Kenti'ne taşınmış ve Myus terk edilmiştir (bk. Strabon **XIV**, I, 10; Bean 2001, 226).

²⁷⁸ Akurgal 2000, 172.

²⁷⁹ Marchese 1976, 89.

²⁸⁰ Weber 1965, 51; Hemen alt terasta 17.25x29.85 m. ölçüleriyle Apollon Tapınağı'ndan biraz küçük olan ve yaklaşık yarım yüzyıl daha önce inşa edildiği düşünülen Dionysos Tapınağı genel plan bakımından Apollon Tapınağı ile benzer özellikler göstermekte ve 6x10 sütun sayısı ile peripteros plan sergilemektedir (bk. Weber 1967, 131, Res. 2). Dolayısı ile Apollon Tapınağı'nın planı ve sütun dizimi hakkında fazla bilgi bulunmamasına rağmen, yapının ölçülerinin büyüklüğü ve Dionysos Tapınağı'ndaki uygulamalar dikkate alındığında, tapınağın etrafının sütunlarla çevrili olduğu, hatta bu sütun diziminin Dionysos Tapınağı'ndaki gibi peripteros tarzda yapıldığı düşünülmelidir.

²⁸¹ Kentin İ.Ö. 2. yy. sonlarında terk edilmesi ve yerleşimdeki birçok malzemenin zamanla Miletos'a taşınması sonucu, kentte günümüze çok az sayıda yapı kalıntısı ulaşmıştır. Bu konu için ayrıca bk. Güney 1999, 64.

²⁸² Weber 1965, 49, Çiz. 2.

olarak kullanılmış olan mermer bir ante bloğu üzerindeki yazıtta Apollon Termintheus kültü ve tapınağından bahsedilmektedir²⁸³. Yazıt nedeniyle İ. Ö. 2. yy.a tarihlenen ante bloğunun Myus'daki Apollon tapınağına ait olduğu düşünülmektedir²⁸⁴. Stylobate düzlemi üzerinde tapınağın cella duvarının izlerine paralel uzanan ve olasılıkla peristasis sütunlarının oturduğu bir dizi çukur tespit edilmiştir²⁸⁵. Bu izler, kesin veriler olmamakla birlikte, yapıda ahşap kullanıldığına işaret eden bulgular olarak yorumlanabilir²⁸⁶.

Tapınak alanında tarihleyici kriter verecek mimari eleman bulunamamış olması, yapıyı tarihlemeye güçlükler yaratmaktadır. Bunun yanında, aşağı terasta tarihi belli olan Dionysos Tapınağı²⁸⁷ göz önünde tutularak ve Apollon Termintheus Tapınağı'nın oturduğu yukarı terasta bulunan arkaik objeler²⁸⁸ dikkate alınarak tapınağı Geç Arkaik-Erken Klasik Döneme tarihlenmektedir²⁸⁹. Teras alanında bulunmuş olan bir arkaik kuros üzerinde Termintheus yazısı²⁹⁰ okunması üzerine tapınağın Apollon Termintheus'a²⁹¹ adandığı düşünülmüştür. Miletos tiyatrosunda bulunan ve İ.Ö. 2.yy.ın ikinci yarısına tarihlenen bir yazıtta Apollon Termintheus adı geçmekte ve bu tanrıya adanmış bir tapınaktan

²⁸³ Herrmann 1965, 91 vd.

²⁸⁴ Herrmann 1965, 90; Söz konusu ante bloğu şayet Apollon Tapınağı'nın ante bloğu ise, tapınakta mermer kullanıldığını göstermekle birlikte, İ.Ö. 2. yy.a tarihlenmesi (Bol 2005, 56, Fig. 23-24) Arkaik Tapınak işlevini yitirdiği zaman yerine Hellenistik Dönemde de bir tapınak yapılmış olabileceğini akla getirmektedir. Bunun yanında, İ.S. 2. yy.da yaşamış olan Pausanias Myus'da mermerden yapılmış ve ayakta duran Dionysos Tapınağı'nı gördüğünden ve bu yapı dışında kentte göze çarpan başka bir yapı olmadığından bahsetmektedir (bk. Pausanias VII, 2, 11). Nasıl ki İ.Ö. 6. yy.ın ortalarında inşa edilmiş bir tapınak yaklaşık 700 yıl sonra hala ayakta ise-ki bu durum söz konusu Dionysos Tapınağı'nın en az bir yapım evresi geçirdiğini gösterir-aynı şekilde, Apollon Tapınağı'nın da çeşitli inşa evreleri olduğunu düşünmek mümkündür.

²⁸⁵ Bean 2001, 227.

²⁸⁶ Dor Düzeninde inşa edilmiş Letoon Apollon Tapınağı'nda da benzer biçimde ahşap kullanımına işaret eden ve İ. Ö. 5. yy.a tarihlenen kare şeklinde sıralı çukurlar bulunmuştur (bk. Courtills 2003, 143). Her iki tapınakta da benzer tarzda yapılmış olan ve Erken Klasik Döneme tarihlenen bu izler, bu dönemde tapınaklarda ahşap kullanıldığını göstermesi bakımından oldukça önemli bulgulardır.

²⁸⁷ İ. Ö. 6. yy.ın ortalarına tarihlenmektedir (bk. Weber 1967, 140; Marchese 1976, 88).

²⁸⁸ Bu alanda çeşitli terrakotta figürinler yanında Arkaik kuros parçaları bulunmuştur (bk. Herrmann 1965, 90 Res. 28-29).

²⁸⁹ Marchese 1976, 89; Bean 2001, 227.

²⁹⁰ Cook-Blackman 1971, 44; Mitchell-McNicol 1979, 73.

²⁹¹ *Terbintheus* sakız (Menengiç) ağacı anlamına gelmektedir (bk. Bean 2001, 227). Antik Çağda, meyveleri ekme ve diğer gıdaların içinde iştah açıcı olarak kullanılan bu ağaç türü Anadolu'da ve nadiren Karaburun Yarımadası'nda yetişir (bk. Baytop 1997, 205). Apollon'un yöredeki bitkilerle özdeşleştirilip tapınılmasına, sedir ağaçlarıyla ünlü Kedreai Kenti'ndeki Apollon Kedrieus Kültü'nü örnek gösterebiliriz (bk. Laumonier 1958, 655). Ayrıca, yine bu bölgede yer alan Kolophon Kenti'nde Dişbudak Ağacı Apollon Kültü ile bir tutulmaktadır (bk. Pausanias VII, 5, 10).

bahsedilmektedir²⁹². Myus yukarı terasta bulunmuş ve üzerinde Kalydon domuz avı mitosu anlatılan kabartmalı friz bloğu kimi araştırmacılar tarafından bu yapı ile ilişkilendirilir²⁹³.

²⁹² Laumonier 1958, 543 Herrmann 1965, 91; Koenigs 1981, 143; Bu yazıt Apollon Termintheus Kültü'nün Arkaik Dönemden Geç Hellenistik Döneme kadar tapınım gördüğünü göstermesi bakımından önemlidir.

²⁹³ Philipp 1989, 448.

II. D. 4. Miletos Dor Tapınağı

Ionia Bölgesi'nin önemli merkezlerinden birisi olan Miletos Kenti'nde (Har. 1) Güney Agora'nın doğusunda geç dönemde inşa edilmiş olan Büyük Kilise'nin altında kökeni Erken Hellenistik Döneme kadar uzanan kutsal yapı kalıntıları bulunmaktadır²⁹⁴. 6 evreden oluşan yapı topluluğunun ilk evresi Erken Hellenistik Döneme, Dor Düzeninde bir tapınak inşa edilmiş olması nedeniyle asıl konumuzu oluşturan 2. evresi ise İ.Ö. 2.yy.ın ortalarına tarihlenmektedir²⁹⁵.

Tapınak doğu-batı doğrultusunda inşa edilmiş ve cephesi doğuya bakmaktadır. Yapının etrafını, Dor Düzeninin tipik bir özelliği olan 3 basamaklı krepis²⁹⁶ çevrelemektedir. Yaklaşık 9.20x14.20 m.lik bir alanı kaplayan yapı, hemen hemen aynı ölçülere sahip olan ve kareye yakın plan sergileyen pronaos ve celladan oluşmakta²⁹⁷ ve derin pronaosa sahip olması nedeniyle, Anadolu özelliği göstermektedir. Ön cepheye her biri beş tamburdan oluşan dört sütun yerleştirilmesi nedeniyle prostylos planlı tapınaklar grubuna dahil edilen yapıdan günümüze çok az sayıda mimari parça ulaşmıştır. Sadece temel izleri görülebilen yapının mimari elemanları mermerden yapılmıştır. Söz konusu mimari buluntular arasındaki Dor Düzenine ait 18 yivli sütun tamburu parçaları, 3 tane triglif parçası ve üzerlerinde mutulusların ve guttaelerin görülebildiği geison-sima bloğuna ait birkaç parça²⁹⁸ (Lev. 21b-d) ve Dor ante başlığı²⁹⁹ yapının düzenini tanımlamada etkili olmuştur. Az sayıdaki malzemenin yardımıyla tapınağın cephe çizimi yapılmış (Lev. 21a) ve kesin olmamakla birlikte, frizde ikili metop sisteminin uygulandığı ve sütunların 5.30 m. yüksekliğinde olduğu düşünülmektedir³⁰⁰.

Alanda yoğun ve sık evreler halinde yapılaşma olduğu ve bu evreye ait çok az tarihleyici malzeme bulunduğu için, tapınağın tarihi konusunda net fikir yürütmek oldukça

²⁹⁴ Köster 2004, 132, Res. 21, 150.

²⁹⁵ Müller-Wiener 1983, 70.

²⁹⁶ Serdaroğlu 2004, 146.

²⁹⁷ Müller-Wiener 1983, 73, Res. 1.

²⁹⁸ Müller-Wiener 1982, 10; Müller-Wiener 1983, 72, Res. 2.

²⁹⁹ Mitchell 1990, 102.

³⁰⁰ Müller-Wiener 1983, 75, Res. 5.

zordur. Fakat II. evreye ait az sayıdaki mimari parça tapınağın İ.Ö. 2. yy. içinde inşa edilmiş olduğunu gösterir³⁰¹. Tapınağın bulunduğu yer uzun süre kutsal alan olarak kullanıldığı halde, kült hakkında kesin bilgiler yoktur, sadece, yapı çevresinde ele geçen yazıtlardan dolayı tapınağın kültü tanrı Asklepios ile özdeşleştirilmiştir³⁰². Ayrıca, çok nadir olmakla birlikte, Miletos basımı sikkeler üzerinde Asklepios tasvirleri görülmektedir³⁰³.

³⁰¹ Müller-Wiener 1990, 72.

³⁰² Müller-Wiener 1983, 76; Mitchell 1990, 102.

³⁰³ SNG 1982, Cat. 1051.

II. E. KARIA BÖLGESİ'NDEKİ TAPINAKLAR

II. E. 1. Amyzon Artemis Tapınağı

Bir Kuzey Karia yerleşimi olan Amyzon (Har. 1), özellikle kutsal alanıyla yakın çevresindeki yerleşimlere hizmet eden bir kült merkezi olmalıdır³⁰⁴. Kent içinde görülebilen en önemli kalıntıyı oluşturan ve duvarları günümüze kadar korunan teras aynı zamanda şehir suru olarak da kullanılmıştır. Tapınağın temenosunu da oluşturan bu teras duvarları üzerinde yer alan Artemis Kutsal Alanı'nın girişinde, üzerinde Idrieus tarafından yaptırıldığını belirtir bir yazıt bulunan ve İ.Ö. 4. yy.ın ikinci yarısına tarihlenen propylaion vardır³⁰⁵. Ayrıca kutsal alanda bulunan diğer yazıtlar³⁰⁶ tapınağın tarihi konusunda önemli bilgi vermektedir.

Çevresine göre hakim bir konumda bulunan Amyzon Artemis Tapınağı doğu- batı doğrultusunda uzanmakta olup³⁰⁷, cephesi Artemis tapınaklarında olduğu gibi³⁰⁸ batıya bakmaktadır. Dor Düzeninde olan ve peripteros³⁰⁹ bir plan sergileyen tapınak stylobate seviyesine kadar korunmuştur³¹⁰ (Lev. 22a). 9.55x 16.20 m. ölçülerindeki tapınak 7.50x7.00 m. boyutlarında kareye yakın bir cella ve yaklaşık 5.00x7.00 m. ölçülerindeki pronaostan oluşmaktadır³¹¹. 3 basamaklı bir krepise sahip olan ve mermerden inşa edilmiş tapınakta cella duvarının, stylobate ile birleşen alt tarafı profilli olarak işlenmiştir³¹². Pronaostan cellaya geçişte yaklaşık 1.40 m. ölçülerinde bir kapı boşluğu vardır. Dor

³⁰⁴ Tırpan 1999, 461.

³⁰⁵ Robert 1983, 94, Fig. 2; Mitchell 1984, 87; Ortaç 2001, 11-12.

³⁰⁶ Yazıtlardan, Pers kökenli bir aileden Ariaramnes ve Ariaramnes oğlu Bagadates'in tapınakta rahiplik yaptığını ve kentle ilgili önemli kararlar aldığını öğreniyoruz (bk. Robert 1953, 12). Artemis'in Pers Tanrıçası Anahita ile özdeşleştirilmesi (bk. Laumonier 1958, 430; Sekunda 1991, 93) ve burada Persli rahiplerin görev alması kültün niteliği açısından oldukça önemlidir. Bu yazıtta adı geçen kişilerin ve propylaion üzerindeki yazıtta anılan Idrieus'un İ. Ö. 4. yy.ın ikinci yarısı içinde yaşadıkları ve bu dönemde bölgede söz sahibi şahsiyetler oldukları bilinmektedir (Bean 2000, 8).

³⁰⁷ Robert 1983, 69.

³⁰⁸ Tapınak cephesinin batıya bakması Artemis Tapınaklarında gördüğümüz ortak bir özelliktir (bk. Akurgal 2000, 472). Örneğin Magnesia Artemis Tapınağı (bk. Lawrence 1996, 163), Ephesos Artemis Tapınağı (bk. Bammer-Muss 1996, 33), Sardeis Artemis Tapınağı (bk. Dinsmoor 1950, 228).

³⁰⁹ Yapı ölçüleri ve yanlarda cella duvarı ile krepisin son basamağı arasındaki mesafe nedeniyle tapınağın etrafının sütunla çevrili olduğu düşünülmekte, fakat sütun sayısı konusunda net bir fikir bulunmamaktadır.

³¹⁰ Mansel 1999, 423.

³¹¹ Robert 1953, 9.

³¹² Robert 1983, 76, Fig. 64.

Düzeninde yapılmış olan tapınakta Ion mimari etkileri görülmektedir³¹³. Tapınağın cephe düzenine işaret edebilecek çok az sayıda üstyapı malzeme kutsal alan içerisinde dağınık durumda bulunmaktadır. Bu malzemeler arasında arrisleri bıçak ağzı biçimli 20 yivli Dor sütun tamburları³¹⁴, yapı çevresindeki geç dönem duvarlarında kullanılmış olan triglif-metop frizine ait bloklar³¹⁵ (Lev. 22b) önemli bir yer tutmakla birlikte yapının restitüsyonunu yapmak için yeterli değildir.

Alanda yapılan kazılarda İ. Ö. 6. yy.a tarihlenen çok sayıda terracotta figürün³¹⁶ bulunmuştur. Kutsal alanın erken evrelerinin olduğunu göstermesi açısından son derece önemli olan bu eserler arasında mimari terracotta³¹⁷ olması, erken döneme ait tapınağın kalitesi hakkında azda olsa bilgi vermektedir.

Kutsal alanda bulunan yazıtlardan³¹⁸ anlaşıldığı gibi tapınak Tanrıça Artemis'e adanmış bir yapıdır. Yine yazıtlardan³¹⁹ öğrendiğimize göre Artemis'in kutsal alanında tanrıçanın yanında kardeşi Apollon'a³²⁰ da tapınılmıştır. Bu nedenle kimi araştırmacılar tarafından Kült alanı Artemis-Apollon Kutsal Alanı olarak anılmaktadır³²¹.

³¹³ Özkaya-San 2001, 246; Derin pronaos uygulaması gibi özellikler Ion mimari stilini yansıtmaktadır.

³¹⁴ Robert 1983, 72, Res. 66.

³¹⁵ Robert 1983, 68, Res. 45.

³¹⁶ Duyuran 1954, 22.

³¹⁷ Robert 1983, 63, Res. 35.

³¹⁸ Robert 1983, 120, Fig. 35.

³¹⁹ Paton-Myres 1896, 232; Marchese 1976, 116.

³²⁰ Artemis veya Apollon ile ilişkili kutsal alanlar incelendiğinde genellikle bu iki tanrıya, Alabanda (bk. Bağdatlı 2001, 8-9) ve Miletos'ta (bk. Greaves 2003, 110, Res. 3) olduğu gibi aynı kent içinde her biri için ayrı kutsal alanlar oluşturularak tapınıldığı veya aynı kutsal alan içinde ortak bir kült altında tapınıldığı görülür. Ortak külte sahip kutsal alanlarda ise bu kardeş tanrılar için Amyzon (bk. Robert 1983, 141), Ephesos'ta (bk. Bammer-Muss 1996, 39) olduğu gibi tek bir tapınak veya Klaros (bk. Şahin 1998, 46), Letoon (bk. Courtills 2003, 152) ve Didyma (bk. Greaves 2003, 114, 145) gibi kutsal alanlarda her biri adına ayrı ayrı tapınaklar adandığı bilinmektedir. En meşhur kült merkezlerinden birisi olan Delphi'de Apollon'un yanında Artemis'e (bk. Waites 1923, 38, dipnot 11) ve Menderes üzerindeki Magnesia Kenti'nde Artemis Leukophryene ile birlikte Apollon Pythios'a şehir tanrısı olarak (bk. Waites 1923, 40) tapınılıyordu.

³²¹ Laumonier 1958, 429; Bean 2000, 211; Özkaya-San 2001, 247.

II. E. 2. Alabanda Artemis Tapınağı

Karia Bölgesinde yer alan Alabanda Antik Kenti'nde (Har. 1), 1905-1906 yıllarında yapılan kazılarda ortaya çıkarılan Dor Düzenindeki tapınak, tiyatronun 200 m. kadar kuzeybatısında yapay bir teras üzerinde inşa edilmiştir³²². Alanda, Artemis–Hekate'yi simgeleyen figürin bulunduğu için genellikle Artemis'e adandığı³²³ kabul edilen tapınak, kesin olmamakla birlikte İ. Ö. 3. yy.a tarihlenmektedir³²⁴.

Doğu-batı yönünde konumlandırılmış olan tapınağın giriş cephesi Artemis tapınaklarında görülen ortak bir uygulamanın devamı niteliğinde batıya bakmaktadır³²⁵ (Lev. 23). Kısa kenarlarda 6 uzun kenarlarda 11 yivsiz sütuna sahip³²⁶ peripteros tipli tapınak, stylobate oranı 1/1.8, ana yapı genişlik uzunluk oranı 1/1.2 ile kareye yakın bir plan sergilemektedir³²⁷. Ana yapıya oranı 1/3.5 olan derin bir pronaos ve celladan oluşan yapı opisthodomossuz oluşu ile de eski bir Anadolu geleneğini devam ettirmektedir³²⁸.

Tapınak yakınından bulunan ve İ. Ö. 2. yy.a tarihlenen sikkeler üzerinde kentin baş tanrısı olarak kabul edilen Apollon'a³²⁹ ait tasvirler yer almaktadır. Sikkelerden anlaşıldığına göre tapınak İ.Ö. 200 'den önce inşa edilmiş olmalıdır. Fakat bu tarihleme kesin değildir. Antik kentlerin pek çoğunda görüldüğü üzere³³⁰ bu kentte de Apollon ve

³²² Bean 2000, 197, Res. 28; Freely 2002b, 209.

³²³ Tırpan 1989, 172; Bean 2000, 198.

³²⁴ Tapınak terasında bulunan ve İ. Ö. 2. yy.a tarihlenen sikkelere göre yapı İ. Ö. 200 yılından önce inşa edilmiş olmalıdır (bk. Bean 2000, 197).

³²⁵ Tapınak cephesinin batıya bakması Artemis Tapınaklarında gördüğümüz ortak bir özelliktir (bk. Akurgal 2000, 472). Örneğin Magnesia Artemis Tapınağı (bk. Lawrence 1996, 163), Ephesos Artemis Tapınağı (bk. Bammer-Muss 1996, 33), Sardeis Artemis Tapınağı (bk Dinsmoor 1950, 228).

³²⁶ Kent ve tapınakla ilgili önceden yapılmış olan bazı araştırmalarda yapının sütun sayısı hakkında itilaflar olmuştur (bk. Bean 2000, 197; Akurgal 2000, 476). Konunun iyi irdelenmesi sonucunda bu yanlış bilgiler düzeltilmiş ve hatanın kaynağı tespit edilmiştir (bk. Boysal 1994, 329).

³²⁷ Serdaroğlu 2004, 159, Lev. 43.

³²⁸ Opisthodomossuz olması ve genel planı bakımından uyuşması nedeniyle Bargylia Korinth Tapınağı ile benzerlikler göstermektedir (bk. Serdaroğlu 2004, 157).

³²⁹ La Umoneir 1958, 436; Marchese 1976, 131.

³³⁰ Bu kentlere örnek olarak Miletos (bk. Greaves 2003, 110), Ephesos (bk. Bammer-Muss 1996, 39), Amyzon (bk. Robert 1983,141) ve Magnesia (bk. Waites 1923, 40) gösterilebilir. Ayrıca Delphi (bk. Waites 1923, 38, dipnot 11), Klaros (bk. Şahin 1998, 46), Didyma (bk. Greaves 2003, 114) ve Letoon (bk. Courtills 2003,152) gibi Antik Çağın önemli kutsal alanlarında bu iki tanrıya birlikte tapınılmıştır.

Artemis'e ortak tapınım olduğu görülür. Yerleşimde yeterli bilimsel kazı çalışması yapılmadığı için tapınak ve kültü hakkında ayrıntılı bilgiler edinilememektedir. Kent sikkeleri üzerinde ve yazıtlardan³³¹ anlaşıldığı kadarıyla kentin baş tanrısı Apollon'dur³³². Bunun yanında baş tanrı Apollon'un kız kardeşi olması nedeniyle Tanrıça Artemis'in kültürünün ve tapınağının kentte önemli bir yer tuttuğu düşünülebilir. Ayrıca kent sikkeleri üzerinde Apollon betimleri dışında az sayıda da olsa Artemis tasvirleri olduğu görülmektedir³³³.

³³¹ Paton 1907, 82.

³³² Kent içinde Apollon Isotimos'a adanmış büyük bir tapınak bulunmaktadır (bk. Bağdatlı 2001, 20). Bundan yola çıkarak; kentin asıl kutsal yapısı olarak Apollon Tapınağı, ikincil sırada Artemis Tapınağı olduğu düşünülmelidir.

³³³ SNG 1982, Cat. 7.

II. E. 3. Herakleia Athena Latmia Tapınağı

Latmos kenarındaki Herakleia olarak anılan kentte (Har. 1), Dor Düzeninde olması nedeniyle konu kapsamında incelenen Herakleia Athena Tapınağı, kente yaklaşan gemilerin görebileceği şekilde, deniz kenarında, zemini kayalık olan bir yükselti üzerine yerleştirilmiştir³³⁴ (Lev. 24a). Konum itibari ile kentin en önemli yapılarından biri olan tapınak, yerleşimde bulunan yazıtlardan anlaşıldığı gibi kentin baş tanrısı Athena Latmia'ya adanmıştır³³⁵.

Dor Düzenli tapınağın üzerinde yükseldiği tıraşlanmış ana kaya, yapı için doğal bir podyum oluşturmakta ve tapınağın cephesi agoraya bakmaktadır³³⁶. Duvarları ve altyapısı yerel gnays taşından, cephe mimarisi ise mermerden yapılmış olan tapınak üzerinde iki basamaklı bir krepis bulunan podyumlu bir altyapıya³³⁷ (Lev. 24b) ve templum in antis plana sahiptir³³⁸. Duvarları çatı seviyesine kadar korunmuş olan yapıda (Lev. 24a) cella ve pronaos hemen hemen aynı ölçülerdedir³³⁹ ve her ikisi de kareye yakın bir plan sergilemektedir³⁴⁰. Kentin baş tanrısına adanmış bir yapı olması nedeniyle aynı zamanda kamu arşivi görevini üstlenmiştir³⁴¹. Mermerden yapılmış antelerin³⁴² cephelerine, alınan

³³⁴ Athena Tapınağı konumu nedeniyle geniş bir görüş alanına sahiptir. Kente gelirken hemen fark edilebilecek olan tapınağın ana cephesi ise kentin girişine veya deniz tarafına değil de, yaşamın daima canlı olduğu agoraya yani doğuya bakmaktadır (bk. Bean 2001, 235). Bu düzenleme iki gerekçe ile açıklanabilir. Öncelikli düşünce; çoğu tapınakta olduğu gibi, bu yapının da kült gereği cephesi doğuya bakar tarzda inşa edildiği yönündedir. Olası bir diğer görüş ise; yapının cephesi arşiv niteliğinde olduğu için, antelere yazılan kararların halk tarafından devamlı görülebilmesi amacıyla cephenin agoraya bakar şekilde yapıldığı düşüncesidir. Çünkü yazılan bu kararlar daha çok kentin ticari ve sosyal konuları ile ilgili bilgiler içermektedir (bk. Peschlow-Bindokat 2005, 116).

³³⁵ Peschlow-Bindokat 2005, 113.

³³⁶ Lehmann 1954, 15, Fig. 1; Tapınak, kayalık bir alan üzerine yerleştirilmiş ve cephesi kamu yapılarına bakar tarzda olması nedeniyle Lindos Akropolü'ndeki Athena Tapınağı ile benzerlik göstermektedir (bk. Lehmann 1954, 16, Fig. 2).

³³⁷ Serdaroğlu 2004, 150.

³³⁸ Freely 2002b, 170; Templum in antis planlı Dor Düzenli ve agoraya yakın konumda olması nedeniyle aralarında dönem farkı olmasına rağmen, Balboursa Agora (bk. Serdaroğlu 2004, 66) ve Kestroi Vespasianus (bk. Söğüt 1998, 70, Çiz 15) Tapınakları ile benzeşmektedir.

³³⁹ Derin pronaosa daha çok ince uzun plandaki tapınaklarda rastlanmaktadır (bk. Serdaroğlu 2004, 150, Lev. 37) ve yapı, bu özelliği nedeniyle Mamurt Kale Meter-Theon Tapınağı'na (bk. Conze-Schazmann 1911, 20) benzemektedir.

³⁴⁰ Bu yapının ve diğer templum in antis planlı Dor tapınaklarının planlarını karşılaştırmak için Levha 3'e bakınız.

³⁴¹ Peschlow-Bindokat 1996a, 32.

³⁴² Mermer oluşum şartları itibariyle yoğun bir yapıya sahip olduğu için, ince işçilik gerektiren yerlerde kullanım kolaylığı sağlayan ve aşınmadan uzun yıllar dayanabilen bir malzeme olmuştur (bk. Anabolu 1970, 42). Tapınağın ana kütesinde yerel taş kullanılırken antelerde mermer kullanılmasının en önemli nedeni ise

kararlar yazılmıştır. Dor Düzenindeki yapıda Ion mimarisinin etkileri görülmektedir³⁴³. Bu nedenle bazı araştırmacılar tarafından Ion Düzeninde yapılmış olduğu belirtilmektedir³⁴⁴. Tapınağın cephe süslemelerine ait mermer mimari bloklar kayalık zeminin yamaçlarında dağınık halde bulunmaktadır. Bu malzemeler arasındaki triglif parçaları³⁴⁵ tapınağın cephe düzenlemesi hakkında bilgi vermesi açısından oldukça önemlidir. Ayrıca sütun tamburları, sima blokları, akroter parçaları alanda görülebilen diğer mimari malzemelerdir³⁴⁶.

Yapı Hellenistik Dönem mimari özellikleri³⁴⁷ taşımakla birlikte yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak kentin inşa döneminden hemen sonra yani İ.Ö. 3. yy. içinde yapıldığı düşünülmektedir³⁴⁸. Athena Latmia Kült konusunda epigrafik buluntular aydınlatıcı bilgi vermektedir³⁴⁹. Bunun yanında, kült kökeni ve gelişimi hakkında bilgiler bulunmamasına rağmen, Tanrıçanın Latmia sıfatından da anlaşılacağı gibi, kentin baş tanrısına ait olan kült, yine kent için yaşamsal öneme sahip Latmos (Beşparmak Dağları) ve Latmos Kolpos (Latmos Körfezi)³⁵⁰ ile ilişkili görünmektedir³⁵¹. Ayrıca, kent sikkeleri üzerinde miğferli Athena başının tasvir edilmesi³⁵², tanrıçanın kentin baş tanrısı olduğunu gösteren önemli kanıtlardan biridir.

yazıt kazımak gibi ince işçiliğe elverişli ve üzerine yazılan kararları çabuk aşınmadan yıllarca sergileyebilecek kadar dayanıklı bir taş cinsi olmasıdır.

³⁴³ Mitchell 1998, 156; Tapınağın gnays taşından yapılan bölümleri Dor Düzenine uygun yapılırken, Ante başlığında da görüldüğü üzere mermerden yapılan bölümlerinde ise estetik değeri daha yüksek olan Ion Düzeni mimari elemanları tercih edilmiştir.

³⁴⁴ Sevin 2001, 120.

³⁴⁵ Rumscheid 1994, 22.

³⁴⁶ Peschlow-Bindokat 1977, 94.

³⁴⁷ Peschlow-Bindokat 2005, 113.

³⁴⁸ Makedonyalı Genarel Pleistarkhos İ. Ö. 3. yy. başlarında bölgeye hakim olur ve başkent olarak Herakleia Kenti'ni seçer (bk. McNicoll 1978, 411). Bu dönemden itibaren kentte imar faaliyetleri başlamaktadır (bk. Peschlow-Bindokat 1996a, 29). Bu düşünceye paralel olarak, Athena Latmia Tapınağı bu imar programının bir ürünü olarak görülmektedir. Bunun dışında, tapınağa adanan yazıtlar nedeniyle, yapının yazıtlardan önceki bir tarihte inşa edilmiş olması gerekir. Dolayısı ile yazıtlar İ. Ö. 193 yılından sonraya işaret ettiği için tapınak bu tarihten önce yani İ. Ö. 3. yy. içlerinde yapılmış olmalıdır. Ayrıca bk. Rumscheid 1994, 18.

³⁴⁹ Peschlow-Bindokat 1977, 96; Akurgal 2000,474; Peschlow-Bindokat 2005, 117.

³⁵⁰ Herakleia Kenti için oldukça önemli olan Latmos Körfezi'nin, Menderes Nehrinin getirdiği alüvyonların zamanla körfezin girişini doldurması sunucunda Ege Denizi ile bağlantısı kopmuş ve günümüzdeki Bafa Gölü oluşmuştur (bk. Peschlow-Bindokat 2005, 33).

³⁵¹ Latmos Dağı hem körfeze, hem de Herakleia'nın güneydoğusundaki eski bir yerleşim olan Latmos'a (bk. Peschlow-Bindokat 2005, 94) isim kökeni konusunda kaynaklık etmiş olmalıdır. Hellenlerin bölgeye yerleşmesinden sonra ise Athena kültü önem kazanarak ve eski yerel Ana tanrıça kültü ile bütünleşerek Latmia sıfatıyla tapınım görmüş olmalıdır.

³⁵² Söz konusu sikkelerde ön yüzde miğferli Athena başı arka yüzde kente ismine veren yarı tanrı kahraman Herakles'in topuzu ve *Herakleoton* monogramı vardır (bk. SNG 1982, Cat. 781-787; Morkholm 2000, 283, Res. 654).

II. E. 4. Bağarcık Zeus Akraios Tapınağı

Herakleia Kenti'nin 2 km. kuzeydoğusunda yer alan Bağarcık Köyü yakınlarında henüz antik ismi belirlenemeyen ve içinde birçok mimari kalıntının bulunduğu bir yerleşim vardır³⁵³. Bu antik yerleşiminin kuzey tarafında vadi içinde yerel gnays taşından yapılmış Zeus Akraios Tapınağı yer almaktadır³⁵⁴.

Kuzey güney doğrultusunda³⁵⁵ uzanan ve derinliği 6.90 m. genişliği ise 7.30 m. ölçülerinde olması nedeniyle kareye yakın bir görünüm sergileyen tapınak templum in antis planlıdır (Lev. 3). Sol ante başlığı, yivsiz sütunlar ve architrav blokları dışında fazla bir mimari parça kalmamıştır. Mevcut parçalar ise tapınak çevresine dağılmış vaziyettedir³⁵⁶ (Lev. 25b). Çift sıra bloğun yan yana konmasıyla oluşturulmuş yapı duvarları kaliteli Hellenistik işçilik göstermektedir. Dor Düzenindeki yapıda en önemli süsleme unsurları ante cephelerindeki tasvirlerdir ve Sol ante üzerinde kalkan, sağ ante üzerinde ise miğfer yer alır³⁵⁷. Architrav dışında üstyapıya ait herhangi bir mimari parça bulunmaması nedeniyle, yapılan restitüsyonlarda³⁵⁸ (Lev. 25a) tapınak düz damlı olarak gösterilmiş iken, sütun yüksekliği 3.30 m. olarak verilmiş ve Ante başlığı³⁵⁹ sayesinde tapınağın cephesinin Dor Düzeninde olduğu anlaşılmıştır³⁶⁰.

Tapınağın tarihi konusunda net bilgi verebilecek kanıtlar olmamasına rağmen, Architrav üzerindeki ithaf yazıtı sayesinde yapı Hellenistik Döneme tarihlenmektedir³⁶¹. Bölgede araştırma yapan ilk gezginler yapının Zeus Stratios Tapınağı olduğunu

³⁵³ Peschlow 1993, 444 .

³⁵⁴ Mitchell 1998, 155; Peschlow-Bindokat 1996b, 219.

³⁵⁵ Bilindiği gibi Antik Çağ tapınakları genelde doğuya bakmaktadır (bk. Bean 1999, 116). Burada ise genel eğilimin aksine tapınağın yönü güneye bakmaktadır ve bunun nedenini tanrının sıfatıyla ilişkilendirilebilir. *Akraios*, Greekçe *Akra* (Tepe, Doruk) kelimesinden türemiş bir sıfat olup (bk. Sinanoğlu-Türkan 1979, 179), doruktaki, tepedeki anlamına gelmektedir. Zeus Akraios (Doruktaki-Tepedeki Zeus) Tapınağı da güney taraftaki tepeyi görmesi amacıyla bu şekilde konumlandırılmış olmalıdır. Ayrıca bk. Şahin 2001, 9.

³⁵⁶ Mitchell 1998, 156, Fig. 40; Peschlow-Bindokat 1996c, 214.

³⁵⁷ Paton-Myres 1896, 212-213, Fig. 10; Paton-Myres 1897, 54.

³⁵⁸ Paton-Myres 1896, 213, Fig. 10; Peschlow-Bindokat 1996b, 220, Res. 2; Peschlow-Bindokat 2005, 145.

³⁵⁹ Peschlow-Bindokat 2005, 144.

³⁶⁰ Peschlow-Bindokat 1996c, 214.

³⁶¹ Architrav üzerindeki yazıtın harf karakterleri Hellenistik Dönem yazı stilini yansıtmaktadır (bk. Peschlow-Bindokat 2005, 145).

düşünmüşlerdir³⁶². Sonraki araştırmacıların yazıtı fark edip okumasıyla³⁶³ yapının kime adandığı konusunda net bir bilgi oluşurken, inşa tarihi hakkında ise en azından yüzyıl olarak bir fikir edinilmiş olup, İ. Ö. 2. yy. içinde yapıldığı tahmin edilmektedir³⁶⁴.

Alanın költ kökeni ve gelişimi hakkında epigrafik veya mitolojik herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Tanrının sıfatı konusunda ise architrav üzerindeki yazıt gerekli açıklamayı yapmaktadır³⁶⁵. Sıfatlarından birisi de Akraios olan Zeus³⁶⁶, Yunan mitlerine göre, Olympos ve Ida gibi gökyüzüne yakın noktalarda baş tanrı olarak yaşar³⁶⁷. Bölgenin yerel mitleri ve erken költleri incelendiği zaman dağlara, subaşlarına, hava ve yağmur gibi doğa olaylarına kişiselleştirilip tapınıldığı görülmektedir³⁶⁸. Hellenler bölgeye hakim olduğu dönemlerde ise eskinin yerel doğa tanrı ve tanrıçaları, Zeus ve Athena gibi Hellen tanrılarında yeniden kimliklendirilip, eski ritüellere bu yeni tanrıların yanlarında getirdikleri tapınım biçimleri de eklenerek, bu költler ve kutsal alanlar işlevlerini sürdürmüşlerdir³⁶⁹. Hem dağ zirvelerine yakın hem de sulak bir yerde olması nedeniyle, Zeus Akraios Tapınağı ve Zeus költü Hellen inanç sistemi içinde eski yerel költlerin devşirilmiş bir biçimi olarak düşünölmelidir.

³⁶² Paton-Myres 1896, 213; Paton-Myres 1897, 54; Ayrıca bk. Peschlow-Bindokat 1996c, 214.

³⁶³ Peschlow-Bindokat 1996b, 224.

³⁶⁴ Peschlow-Bindokat 2005, 47.

³⁶⁵ Peschlow-Bindokat 1996b, 219.

³⁶⁶ *Zeus Akraios* Dağ tanrısı Zeus anlamına gelmektedir (bk. Şahin 2001, 9). Halikarnassos Antik Kenti yakınlarında da Zeus Akraios Költü bulunmaktadır (bk. Laumonier 1958, 715).

³⁶⁷ Erhat 2004, 294.

³⁶⁸ Peschlow-Bindokat 2005, 48-49.

³⁶⁹ Laumonier 1958, 57.

II. E. 5. Kedreai Apollon Kedrieus Tapınağı

Gökova Körfezi'nin doğu kesiminde Sedir Adası üzerinde kurulmuş küçük bir Karia kenti olan Kedreai (Har. 1) ismini adada yoğun olarak yetişen sedir ağacından almıştır³⁷⁰. Adanın tam ortasına denk gelen bölgede bulunan ve kent yüzeyinde görülebilen en önemli kalıntı gruplarından birisini oluşturan bir kutsal alan yer almakta ve bu kutsal alanın en önemli yapısını ise, Dor Düzeninde inşa edilmiş bir tapınak oluşturmaktadır³⁷¹.

Yüzeyleri bozajlı dikdörtgen bloklardan örülmüş ve günümüze oldukça sağlam şekilde ulaşmış duvarlarla desteklenen bir platform üzerinde tapınak için bir temenos meydana getirilmiştir. Söz konusu temenos alanına girişi sağlayan kuzeyde 2 adet ve güneyde 1 tane olmak üzere toplam üç kapı ve bu kapılara ait eşik taşları ve yan söveler insitu olarak günümüzde görülebilmektedir³⁷². Yerleşimde ve kutsal alanda arkeolojik kazılar yapılmamış olduğu için, yoğun mimari blok yığını altında görülen tapınağın, planı ve ölçüleri tespit edilememiştir. Alandaki malzemeler içerisinde, öncelikli olarak değerlendirilmesi gereken ve orijinal yerlerinde görülebilen temel duvarına ait bloklar ile tapınağın çevresine dağılmış durumdaki üstyapı elemanları (Lev. 26a-c), yapıyı tanımlamaya yardımcı olabilecek sınırlı bilgiler sunmaktadır. Söz konusu mimari elemanlar arasında görülebilen arrisleri bıçak ağız biçiminde işlenmiş 18 yivli Dor sütun tamburları (Lev. 26c) ve metopları herhangi bir süsleme içermeyen triglif-metop frizine ait parçalar (Lev. 26b), yapının cephe düzeni hakkında yeterli bilgiler vermektedir³⁷³. Bunun yanında cella duvarları ve üstyapıya ait³⁷⁴ yerel kireç taşından yapılmış ve tanımlanması güç olan çok sayıda mimari blok görülebilmektedir.

Kentte detaylı araştırmalar yapılmamış olduğu için, tapınağın tarihi, kutsal alanın kullanım evreleri ve yapı grupları hakkında bilgiler yetersizdir. Kentin Arkaik ve Klasik

³⁷⁰ Freely 2002b, 213.

³⁷¹ Bean 2000, 162.

³⁷² Anabolu 1965, 250, Res. 26-27.

³⁷³ Anabolu 1965, 250, Res. 31-35.

³⁷⁴ İşlevi tam olarak belirlenemeyen başlığa benzer bir mimari eleman, silmeli bloklar ve dekoratif kabartmalarla süslü parçalar dikkati çekmektedir (bk. Anabolu 1965, 250, Res. 39-40).

Dönem yerleşmesi ile ilgili bilgiler içeren çeşitli antik kaynaklarda³⁷⁵ Kedreai adı geçmekle birlikte kentte kazılar yapılmadığı için, bu dönemlerde kutsal alanın durumu belirsizlik taşımaktadır. Sadece alanın geç dönem kullanımına yönelik bilgiler veren ve dinler değişse de, kutsal alanların işlevlerini sürdürdüğüne dair tipik bir örnek oluşturan Bizans Döneminde inşa edilmiş olan küçük bir kiliseye ait kalıntılar görülmektedir³⁷⁶. Kesin olmamakla birlikte mimari parçaların genel stili tapınağın İ. Ö. 1. yy.ın sonlarında yapıldığını göstermektedir.

Kutsal alan ve tapınak kült yönünden incelendiğinde, konuyla ilgili aydınlatıcı bilgiler sunan çok sayıda materyal mevcuttur. Özellikle kutsal alanda ve kentin nekropolünde bulunmuş olan yazıtlardan öğrenilen bilgilere göre yerleşimin en önemli tanrısı olduğu anlaşılan Apollon için kullanılan epithetlerden ve Apollon Pythios ile Apollon Kedrieus Kültü'nden bahsedilmektedir³⁷⁷. Yerleşimin adı ve doğal dokusu ile uyumlu olan ve sedir ağaçlarıyla ilişkili³⁷⁸ olduğu belirlenen Apollon Kedrieus Kültü Antik Çağda oldukça ünlüdür³⁷⁹. Söz konusu yazıtlar yardımıyla, Dor Düzeninde inşa edilmiş olan tapınak ve bu yapıyı kapsayan kutsal alanda, öncelikli olarak Apollon Kedrieus'a, ikincil sırada ise yine aynı tanrıya "Pythios" epitheti adı altında tapınıldığı anlaşılmaktadır³⁸⁰.

³⁷⁵ İ. Ö. 6. yy.ın önemli isimlerinden Miletoslu Hekataios kentten bahsetmekte ve İ. Ö. 5. yy.da yaşamış Ksenophon'un Hellenika adlı eserinde Kedreai adı geçmektedir (bk. Anabolu 1965, 247; Bean 2000. 163).

³⁷⁶ Freely 2002b, 213.

³⁷⁷ Laumonier 1958, 655.

³⁷⁸ Yoğun olarak Toros ve Antitoros dağlarında yetişen Sedir Ağacı'nın Latince adı "Cedrus" dur ve odunundan sarımtırak katran elde edilmektedir (bk. Baytop 1997, 239). Söz konusu sedir ağacı Antik Çağda oldukça önemli ve pahalı bir ahşap hammaddesidir ve heykeltıraşlar tarafından öncelikli olarak tercih edilen bir malzemedir (bk. Doruk 2001, 74). Hatta, Vitruvius Ephesos Artemis Tapınağı'nın heykeli ve oradaki tüm diğer ünlü tapınakların kasetli tavanlarında sedir ağacı kullanıldığını belirtmektedir (bk. Vitruvius II, IX, 13). Dolayısı ile Myus (Apollon Terminus=Sakız Ağacı Apollonu bk. Bean 2001, 227) ve Korykos (Zeus Korykios= Safran Zeus bk. Bent 1891, 213) gibi antik yerleşimlerde benzer örneklerini gördüğümüz biçimde, burada da, oldukça önemli bir bitki olan sedir, Apollon ile özdeşleştirilmiş ve Kedrieus=Sedir epitheti ile Apollon'a tapınılmıştır.

³⁷⁹ Laumonier 1958, 614, 652, 655; Mellink 1966, 282; Ayrıca, Arcadia ve Girit'te de Artemis'e Kedreatis epitheti ile tapınıldığı bilinmektedir (bk. Laumonier 1958, 655).

³⁸⁰ Anabolu 1965, 251.

II. E. 6. Emecik Apollon Tapınağı

Muğla İli, Datça İlçesi, Emecik Köyü sınırları içinde Sarı Liman Mevkii'nde (Har. 1), doğusuna denizi alacak biçimde eğimli bir yamaca kurulmuş³⁸¹ ve kademeli üç terastan oluşan Tanrı Apollon'a adanmış bir kutsal alan bulunmaktadır³⁸²(Lev. 27a). Alt terasta temenosun girişi ve çeşitli yapılar³⁸³, orta terasta ise Hellenistik Dönemde Dor Düzeninde inşa edilmiş Apollon Tapınağı ve sunak yer alırken³⁸⁴, üst teras ise, geç dönem yerleşmeleri ve tapınak malzemeleri de kullanılarak yapılmış bir Bizans kilisesi barındırmaktadır³⁸⁵.

Orta teras üzerinde doğu-batı yönünde konumlandırılmış yapının cephesi doğuya bakmaktadır³⁸⁶. 21.11x11.65 m. ölçülerine³⁸⁷ sahip olan ve konglomera bloklar kullanılarak oluşturulan Euthyneria üzerine oturan tapınağın klasik Dor tapınaklarında görüldüğü gibi³⁸⁸ 3 basamaklı bir krepidoması vardır ve stylobate ölçüleri 19.70x10.25 m. olan tapınağın her bir krepis yükselliği ise 0.35 m.dir³⁸⁹. Pronaos genişliğinin 4.00 m., derinliğinin ise 1.60 m. olması³⁹⁰ nedeniyle dar bir pronaosa sahip olan ve yaklaşık 4.00x12.00 m. ölçülerinde uzun dikdörtgen bir cellası³⁹¹ bulunan tapınağın planındaki bu uygulamalar Anadolu geleneği ile uyuşmayan bir özelliktir³⁹². Alanın uzun süre kullanılmış olmasından kaynaklanan tahripler nedeniyle, tapınak stylobate düzlemine kadar sağlam kalabilmiştir. Son krepis üzerinde görülen “kırlangıçkuyruğu” biçimli kenet izleri sütunların oturduğu düzlemi göstermektedir. Söz konusu bloklar ile cella duvarı arasında

³⁸¹ Mitchell 1998, 161.

³⁸² Orta terasta yer alan tapınağın güneydoğu köşesinde, üzerinde “[Απολλ]λωνι” ifadesi geçen bir yazıt parçası bulunmuş olması nedeniyle Kutsal Alan'ın Apollon'a adandığı düşünülmektedir (bk. Berges-Tuna 2000, 196, Res. 12).

³⁸³ Tuna 2004, 42.

³⁸⁴ Tuna-Berges 2002, 93, Şek. 2; Sunak için ayrıca bk. Berges-Tuna 1990, 25.

³⁸⁵ Berges-Tuna 2000, 191; Tuna 2004, 44, Şek. 1-3.

³⁸⁶ Cephesinin doğuya bakar tarzda olması, pek çok Hellen tapınağında görülen bir özellik olmakla birlikte (bk. Bean 1999, 116), sunağın ve denizin de doğu tarafta bulunması (bk. Tuna-Berges 2001, Şek. 1) gibi nedenlerden dolayı yapının cephesi için bu yön tercih edilmiş olabilir.

³⁸⁷ Berges-Tuna 2000, 188; yapı, bu ölçüler ile 1/2 oranına yakın bir plan sergilemektedir.

³⁸⁸ Serdaroğlu 2004, 146.

³⁸⁹ Berges-Tuna 2000, 188, Res. 8b.

³⁹⁰ Tuna-Berges 2002, 92.

³⁹¹ Tuna 2004, 45, Şek. 2.

³⁹² Dar pronaos uygulamasının Anadolu geleneğine yabancı olduğu ve daha çok Kıta Yunanistan'da kullanıldığı bilinmektedir (bk. Akurgal 2000, 358).

kalan pteron genişliği 3.50 m.dir³⁹³. Dor Düzeninde inşa edilmiş olan yapı 6x11 sütunlu peripteros planlı bir tapınaktır³⁹⁴. Bu tapınağa ait pek çok mimari bloğun kutsal alandaki diğer yapılarda ve geç dönem kilisesinde devşirme olarak kullanıldığı görülmektedir³⁹⁵ (Lev. 27b). Söz konusu bloklar arasında alt çapları 0.75-0.68 m. arasında değişen ve arrisleri bıçak ağzı biçimli 20 yive sahip konglomeradan ve kireç taşıdan yapılmış sütun tamburları³⁹⁶, yine konglomeradan yapılmış architrav, triglif-metop blokları ve mermerden yapılmış Dor başlıkları³⁹⁷ bulunmuştur (Lev. 27c-d). Tapınağın çatısına ait olduğu düşünülen korinth tipi çatı kiremitleri, antefiksler³⁹⁸ ve pişmiş topraktan yapılmış palmetli akroter parçaları³⁹⁹ yapının önemli buluntular arasındadır.

Alanda yoğun miktarda bulunan mimari parçalara dayanarak tapınağın Hellenistik Dönemde inşa edildiği düşünülmektedir. Tapınağın güneybatı köşesinde bulunan ve İ. Ö. 4. yy.a tarihlenen Knidos sikkesi yapının bu tarihten sonra yapıldığını gösterir⁴⁰⁰. Ayrıca, tapınağın kuzeydoğu köşesinde bulunmuş olan antefiks parçaları stilistik özelliklerinden dolayı en geç İ. Ö. 3. yy.ın başlarına tarihlenir. Dolayısı ile söz konusu buluntular ve diğer mimari parçalar nedeniyle tapınağın İ. Ö. geç 4. yy.da veya İ. Ö. 3. yy. başlarında yapıldığı tahmin edilmektedir⁴⁰¹. Alt terasta bulunan buluntuların⁴⁰² da gösterdiği gibi kutsal alan İ. Ö. 7. yy.da başlayıp, İ. S. 7. yy.a kadar uluslararası bir kült merkezi olarak kullanılmıştır⁴⁰³. Temenos alanın kuzeybatısında yer alan bir mağara ve buradan akan su⁴⁰⁴, Kutsal alanın yer seçiminde önemli rol oynamış olmalıdır. Olasılıkla erken dönemlerde bu mağara

³⁹³ Tuna-Berges 2002, 92.

³⁹⁴ Tuna-Berges 2002, 92, Res. 11; Tuna 2004, 44, Şek. 2.

³⁹⁵ Tuna-Berges 2001, 129, Şek. 3.

³⁹⁶ Berges-Tuna 1990, 23-24, Res. 8-10; Tuna 2004, 44.

³⁹⁷ Berges-Tuna 2000, 188, Res. 20; Tuna-Berges 2001, 129.

³⁹⁸ Söz konusu antefiksler stilistik özellikleri nedeniyle İ. Ö. 4. yy. sonu-3. yy. başlarına tarihlenmektedir. Bu noktadan hareketle tapınağın bu tarihlerde yapıldığı düşünülmektedir (bk. Tuna-Berges 2001, 129).

³⁹⁹ Tuna 2004, 44.

⁴⁰⁰ Tuna-Berges 2002, 93.

⁴⁰¹ Tuna-Berges 2001, 129.

⁴⁰² Berges-Tuna 2000, 196 vd., Res. 13-19; Söz konusu buluntular arasında Oryantalizan Çağa ait seramik parçaları (bk. Tuna-Berges 2001, 128) ve figürinler (bk. Tuna-Berges 2002, 90), Arkaik Döneme ait Kuros heykeli (bk. Tuna-Berges 2001, 128) ve çok sayıda seramik parçaları (bk. Tuna-Berges 2002, 90) vardır. Ayrıca alanda yoğun olarak Mısır, Kıbrıs, Fenike, Etrürya, Libya gibi deniz aşırı kökenlere sahip adak eşyaları ele geçirilmiş (bk. Tuna-Berges 2001, 130; Tuna 2004, 43) olması, deniz kenarına kurulmuş olan Kutsal Alan'ın gemiciler tarafından da ziyaret edilen uluslararası bir kült merkezi olduğunu göstermektedir.

⁴⁰³ Berges 1994, 12.

⁴⁰⁴ Tuna-Berges 2002, 94.

etrafında başlayan tapınım, Arkaik Dönemde çeşitli yapılar⁴⁰⁵ ilave edilerek geliştirilmiş Hellenistik Dönemde anıtsal tapınağın⁴⁰⁶ inşası ile doruğa ulaşmış ve Erken Bizans Döneminde kilise yapılarak⁴⁰⁷ sürdürülmüştür.

⁴⁰⁵ Alt terasta Hellenistik tapınaktan daha erken evreye ait olan sütun başlıklar bulunmuştur (bk. Tuna 2004, 42).

⁴⁰⁶ Alanda en önemli yapılar Hellenistik Döneme ait olan tapınak ve sunaktır (bk. Mitchell 1998, 161).

⁴⁰⁷ Üç nefli kilise İ. S. 7.yy.da terk edilmiş ve yerine daha geç dönemde küçük bir kilise yapılmıştır (bk. Tuna-Berges 2001, 130).

II. E. 7. Knidos Dor Tapınağı

Karia Bölgesi'nin önemli kentlerinden birisi olan Knidos Kenti'nin (Har. 1) batı bölümünde, Apollon Tapınağı'na giden yolun batısındaki terasta Dor Düzenli bir tapınak bulunmaktadır⁴⁰⁸ (Lev. 28a). Kültü⁴⁰⁹ ve yapım tarihi kesin olarak bilinmeyen tapınağın üzerinde Erken Hıristiyanlık Dönemine ait bir kilisenin kalıntıları vardır⁴¹⁰.

Kireç taşı bloklar kullanılarak rektogonal tarzda örülmüş bir podyum üzerinde yükselen ve 6x 13 sütunlu peripteros bir plana sergileyen⁴¹¹ yapının stylobate ölçüleri 23.00x13.50 m.dir ve bu ölçülerin 1/1.70 oranını vermesi, tapınağın genel planda dikdörtgene yakın olduğunu gösterir. Gri-Pembe renkli kireç taşından inşa edilmiş olduğu için pembe tapınak⁴¹² olarak da bilinen yapının çevresinde bulunmuş olan architrav ve triglif-metop parçaları⁴¹³ (Lev. 28b-c), tapınağın Dor Düzeninde inşa edildiğini gösteren en önemli bulgulardır.

Tartışmalı olarak İ. Ö. 2. yy.a tarihlenen⁴¹⁴ Knidos Dor Tapınağı'nın kültü hakkında kesin veriler bulunmamakla birlikte, alanda bulunmuş olan ve Erken Roma İmparatorluk Dönemine tarihlenen bir heykel kasesi üzerindeki yazıtta Apollon Karneios'a adanmış bir heykelden bahsedilmektedir⁴¹⁵. Ağırlıklı olarak Apollon Karneios'a adandığı düşünülen tapınağın bulunduğu alanda, Erken Bizans Döneminde, olasılıkla tapınağın malzemeleri⁴¹⁶ de kullanılarak bir kilise inşa edilmiştir⁴¹⁷.

⁴⁰⁸ Mellink 1968, Fig. 23.

⁴⁰⁹ Tapınağın kültü kesin olarak bilinmemesine rağmen, Love, yapıyı Apollon Karneios Tapınağı olarak adlandırmıştır (bk. Love 1970, 151; Love 1972a, 64).

⁴¹⁰ Freely 2002b, 218.

⁴¹¹ Love 1970, 151.

⁴¹² Bruns-Özgan 2006, 168.

⁴¹³ Özgan 1991, 59, Çiz. 1-2.

⁴¹⁴ Söğüt 2001, 486; Anadolu'daki Dor tapınaklarının kronolojik diziminde, Knidos Dor Tapınağı'nın yeri için Tablo 6'ya bakınız.

⁴¹⁵ Love 1972a, 64; Fakat yazıtlı kaidenin, alanda bulunmuş olan heykellerden hangisi ile ilişkili olduğu veya bu yapıya adanmış bir heykele mi ait olduğu tam olarak belirlenememiştir (bk. Özgan 1991, 59).

⁴¹⁶ Love 1972b, 398; Kilise duvarında bulunmuş olan bir yazıtta Apollon Karneios festivallerinden ve bu festivallerde görevli Klearkoslardan bahsedilmektedir (bk. Love 1978, 1126).

⁴¹⁷ Freely 2002b, 218.

II. E. 8. Kaunos Teras Tapınağı

Muğla İli, Ortaca İlçesi, Dalyan Köyü sınırları içerisinde yer alan Kaunos Antik Kenti'nin (Har. 1) batı bölümünde, Liman Agorası'nın kuzeyindeki düzlükte, propylaion, stoalar ve sunak gibi yapıların bulunduğu ve temenos duvarlarıyla çevrilmiş bir kutsal alan bulunmaktadır⁴¹⁸ (Lev. 29a). Dini amaçlar için uzun süre kullanılmış olan temenosun doğu tarafında yer alan ve bazı yayınlarda “Kaunos D Tapınağı”⁴¹⁹ olarak anılan Teras Tapınağı görülmektedir⁴²⁰.

Yapay bir teras üzerine kuzeydoğu-güneybatı yönünde konumlanmış ve 10.40 m. uzunluğunda, 7.00 m. genişliğinde bir alan üzerine inşa edilmiş olan tapınağın cephesi güneybatıya bakmaktadır⁴²¹. 9.70x6.78 m. ölçülerindeki asıl yapı önde iki basamaklı merdivene⁴²² sahiptir (Lev. 29b). 6.10x6.00 m. ölçülerinde kareye yakın cella ve genişliği 6.00 m., derinliği ise 2.50 m. olan pronaostan oluşan yapının anteleri arasında in situ olarak bulunmuş ve alt çapı 0.66 m.⁴²³ olan 20 yivli yekpare iki adet Dor sütun yerleştirilmiştir⁴²⁴ (Lev. 29b). İki sütun arasındaki mesafe sütun merkezleri dikkate alınırca 2.10 m.dir⁴²⁵. Sütunların dış yüzleri arasındaki mesafe 1.50 m. ve ante iç yüzleri ile sütunların dış yüzlerindeki mesafe ise 1.70 m.dir⁴²⁶. Yani iki sütun arası kenarlara göre daha dardır⁴²⁷. Bu

⁴¹⁸ Freely 2002c, 11.

⁴¹⁹ Serdaroğlu 2004, 40.

⁴²⁰ Diler 1995, 9, Res. 1; Türkiye'nin Antik Kentleri 2000, 74.

⁴²¹ Kentin doğal konumu nedeniyle teraslanan alanlar güney ve güneybatıya bakmaktadır. Bu nedenle Tapınak alanı, Teras Tapınağı'nın cephesi doğuya bakar şekilde inşa edilmesi için uygun değildir. Ayrıca tapınağın bakış alanında, agora, Apollon Kutsal Alanı ve liman gibi kentin en önemli kamusal yapıları bulunmaktadır (bk. Işık 1994, Plan 1).

⁴²² Diler 1995, 19, Res. 1; Basamaklar üzerinde işlevi ve dönemi tam tespit edilemeyen “kırılancıkuyruğu” şeklinde kenet yuvaları görülmektedir (bk. Ögün-Işık 2001, 92). Bilindiği gibi bu tarz kenetler Arkaik Dönemden beri kullanılmaktadır. Tapınağın basamaklarında eski geleneği yansıtan bu tarz uygulamanın nedenini açıklamak oldukça güçtür. Dor Düzeninde inşa edilmiş olup ta “kırılancıkuyruğu” biçimli kenetler kullanılmış benzer bir yapı Pergamon Athena Tapınağı'dır (bk. Radt 2002, 157).

⁴²³ Ögün 1968, 124, Res. 17; Yapının ölçüleri konusunda, tapınakla ilgili yayınlar arasında küçük farklılıklar vardır. Karşılaştırma yapmak için bk. Serdaroğlu 2004, 40; Ögün-Işık 2001, 88.

⁴²⁴ Anabolu 1970, 92.

⁴²⁵ Anteler arasına yerleştirilen sütunların ara mesafesi 2.10 m. ile üç çaptır, yani geniş dizim (*diastylos*)dir (bk. Serdaroğlu 2004, 40).

⁴²⁶ Serdaroğlu 2004, 154.

⁴²⁷ Yapı bu yönüyle diğer templum in antis plana sahip Dor Düzenli tapınaklardan ayrılmaktadır. Mamurt-Kale Meter Theon Tapınağı (bk. Conze-Schazmann 1911, 18), Aigai Demeter-Kore Tapınağı (bk. Bohn-Schuchhardt 1889, 52, Res. 49), Sagalassos Dor Tapınağı (bk. Serdaroğlu 2004, 175, Res. 37) gibi

mimari yapısına göre Dor Düzeninde ve templum in antis tarzındaki tapınağın krepidoması ve sütunları mermer, cella duvarları ise kıyı taşından bloklarla örülmüştür⁴²⁸. Pronaos celladan 0.25 m. alçaktır ve pronaostan cellaya 1.50 m. genişliğindeki kapı açıklığından geçilmektedir. Alanın uzun süre kullanılmış olması nedeniyle üstyapıya ait mimari parçalardan çok azı günümüze ulaşmıştır. Bu mimari bloklar arasında bulunmuş olan ve kıyı taşından yapılmış triglif-metop parçaları⁴²⁹ tapınağın cephe düzeni hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Olasılıkla geç dönemde inşa edilen kilisede kentteki diğer yapılarla birlikte buradan toplanan taşlar kullanılmıştır⁴³⁰.

Tapınağın tarihi konusunda kesin veriler bulunmamasına rağmen, inşa tarzından dolayı, yapının İ. Ö. 1. yy.ın ortalarında yapıldığı düşünülmektedir⁴³¹. Bunun yanında, terasın kuzeydoğu köşesinde⁴³² ve tapınağın içinde⁴³³ yapılan kazılar ve sondajlar⁴³⁴ sonucu, yapının inşa döneme yönelik daha aydınlatıcı bir takım arkeolojik belgeler bulunmuştur. Bu arkeolojik veriler ışığında tapınağın Hellenistik Döneme ait olduğu ve en geç İ. Ö. 1. yy.ın ortalarında yapıldığı düşünülebilir⁴³⁵. Tapınağın kültü konusunda temenosun batısında ortaya çıkartılan ve üzerinde Zeus ifade geçen bir sütun tamburu⁴³⁶ fikir vermektedir. Söz konusu yazıttan dolayı bu alanın Zeus'a adandığı düşünülmektedir⁴³⁷. Tapınağın önünde yapılan sondajlar sonucu ortaya çıkarılan ve yanında

Anadolu'daki Dor Düzenli templum in antis yapılarında sütun arası, ante taraflarına oranla daha geniş tutulmuştur. Benzer şekilde Delos'da yer alan ve İ.Ö. 2. yy. ortalarına tarihlenen templum in antis plana sahip Dor Düzenli Isis Tapınağı'nda da iki sütun arası ante taraflarına göre daha geniştir (bk. Witt 1971, 113, Res. 14; Lauter 1986, 189, Res. 15).

⁴²⁸ Işık 2006, 161; Kuzey sütun kendi orijinal yerindeyken, güney sütun yaklaşık 0.30 m. kaymıştır. Bütün bu detaylar, tapınağın yapımında kullanılan mermer malzemenin devşirme olduğunu ortaya koymaktadır (bk. Ögün-Işık 2001, 88, Res. 61-62).

⁴²⁹ Ögün 1968, 124; Ögün 1978, 424; Ögün-Işık 2001, 86.

⁴³⁰ Anabolu 1970, 92.

⁴³¹ Ögün 1978, 424; Diler 1995, 19; Serdaroğlu 2004, 42.

⁴³² Buradaki kazılarda insitu durumda "kalp" şeklinde profili olan köşe sütunu bulunmuştur (bk. Ögün-Işık 2001, 90). Bilindiği üzere bu tarz sütunlar İ.Ö. 3. yüzyıldan önce görülmezler (bk. Mitchell-Waelkens 1998, 145). Dolayısı ile yapı bu tarihten sonra inşa edilmiş olmalıdır.

⁴³³ Yapının iç sağ köşesinde ana kaya üzerinde bulunan Augustus sikkesi tapınağın son inşa tarihi hakkında önemli ipucu vermektedir (bk. Ögün-Işık 2001, 90).

⁴³⁴ Sondajlarda İ. Ö. 1. yy.a tarihlenen seramik parçaları bulunmuştur (bk. Ögün-Işık 2001, 90).

⁴³⁵ Anabolu 1970, 27-28, Res. 174-179; Ögün 1978, 424; Ögün 1991, 71.

⁴³⁶ Işık 2006, 161; Mermerden yapılmış sütun üzerinde "Dias Sateras=Kurtarıcı Zeus" yazısı okunmaktadır (bk. Ögün-Işık 2001, 90).

⁴³⁷ Letoon'da bulunmuş bir yazıt üzerinde "Basileus Kaunios" adı geçmektedir (bk. Ögün-Işık 2001, 90). Söz konusu ibarenin Zeus'un bir epitheti olduğu ve Kaunos Kenti'nin baş tanrısını ifade ettiği düşünülmektedir (bk. Anabolu 1970, 65).

bulunan seramiklere göre İ. Ö. geç 5. yy.a tarihlenen büyük boyutlu kült taşı⁴³⁸ bu alanın erken evreleri ve kült kökeni hakkında ilginç veriler sunması bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca tapınağın güneyinde Bizans Döneminde bir kilise inşa edilmiş olması⁴³⁹, buranın uzun süre dini amaçlar için kullanılmış bir kutsal alan olduğunu göstermektedir.

⁴³⁸ 2.50 m. yüksekliğindeki kült taşı kırık ve iki parça halinde bulunmuştur (bk. Diler 1996, 319). Phaselis Antik Kenti yakınlarındaki Kavaklı Dağ üzerinde bulunan ve antik ismi belirlenemeyen yerleşimde, Kaunos Kült Taşı ile aynı niteliklere sahip benzer bir örnek bulunmaktadır (bk. Bayburtluoğlu 2004, 62).

⁴³⁹ Diler 1995, 20, Res. 5; Öğün-Işık 2001, 96; Işık 2006, 162.

II. E. 9. Kaunos Dor Tapınağı

Kaunos Teras Tapınağı ile aynı temenos alanını paylaşan (Lev. 29a) ve bazı yayınlarda “Kaunos E Tapınağı”⁴⁴⁰ olarak anılan yapının kültü bilinmediği için ve de planından (Lev. 30a) yola çıkarak “Kaunos Yuvarlak Yapı ” diye adlandırılmaktadır⁴⁴¹. Söz konusu yapı, temenos alanın güney tarafında geç döneme ait kilisenin kalıntıları altında bulunmuştur⁴⁴². Yuvarlak plana sahip olması nedeniyle yapının işlevi konusunda çeşitli görüşler öne sürülmüştür⁴⁴³.

Klasik Hellen tapınak tiplerinden farklı şekilde tasarlanmış olan ve 13.00 m. çapa sahip yuvarlak planlı⁴⁴⁴ yapı üç ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler; dışta yapıyı çeviren peristasis, eksedra ve ortada alçak bir kaide üzerinde oturan sunaktır⁴⁴⁵ (Lev. 30b). Temenosun doğu portiği tapınağın güneydoğusunu sınırlamakta ve yapının planının tam daire şeklinde olmasını engellemektedir⁴⁴⁶. Yapının etrafını çeviren 16 yivli Dor tarzı sütunlar, ince profilli bir kaideye sahip⁴⁴⁷ olması nedeniyle, kaidersiz olan ve direk stylobate üzerine oturan klasik Dor sütunlarından⁴⁴⁸ ayrılır ve farklı bir stil sergilemektedir. Dış sıraya ait 22 sütundan 8 tanesi insitu olarak yerinde bulunmuştur ve sütunların arasındaki mesafe 1.78 m.dir⁴⁴⁹. Sütunların birbirlerine bakan taraflarında dikey kenet yuvaları bulunmakta ve söz konusu bu izlerin sütunlar arasına yerleştirilmiş parapetlerin yuvaları

⁴⁴⁰ Serdaroğlu 2004, 42.

⁴⁴¹ Akurgal 1985, 254; Ögün-Işık 2001, 91.

⁴⁴² Ögün 1978, 424.

⁴⁴³ Ögün, ilk yayınlarında, binanın su ile ilgili bir fonksiyonu bulunduğunu ve olasılıkla bir nymphaeion veya bir havuz olabileceğini ileri sürmesine (bk. Ögün 1978, 424, Lev. 127 Fig. 9) rağmen, zamanla yapının bir tapınak olduğu yönündeki görüşler ağırlık kazanmıştır (bk. Ögün-Işık 2001, 91; Serdaroğlu 2004, 43).

⁴⁴⁴ Yapı plan bakımından Tivoli'deki Vesta Tapınağı (bk. Stamper 2005, 75, Res. 55) ve Roma'daki Vesta Tapınağı (bk. Stamper 2005, 78, Res. 61) ile benzerlikler taşımaktadır. Kaunos Tapınağı 13.00 m. çapında iken, Tivoli'deki Vesta Tapınağı 14.20 m., Roma'daki Vesta Tapınağı ise 14.00 m.dir ve Kaunos Tapınağı 22 sütunla çevrili iken, Tivoli'deki Vesta Tapınağı 18, Roma'daki Vesta Tapınağı 19 sütunludur. Ayrıca bu üç yapı da İ. Ö. 1. yy. içinde yapılmış olmakla birlikte, Kaunos Tapınağı Dor, Vesta Tapınakları Korinth Düzenindedir.

⁴⁴⁵ Ögün-Işık 2001, 91.

⁴⁴⁶ Serdaroğlu 2004, 43.

⁴⁴⁷ Kaideli Dor sütunlarına sahip Pergamon Yukarı Agora'da yer alan Zeus Tapınağı'nı (bk. Akurgal 2000, 210) örnek gösterilebilir.

⁴⁴⁸ Dor Düzeninde, sütunların kaidersiz olduğu ve sütunların stylobate üzerine herhangi bir taşıyıcı olmadan yerleştirildiği bilinmektedir (bk. Chitham 1991, 22).

⁴⁴⁹ Ögün-Işık 2001, 92.

olduğu düşünülmektedir⁴⁵⁰. Günümüze ulaşan kalıntılardan anlaşıldığı kadarıyla, tapınağın iki basamaklı krepis blokları ve dış sıra sütunları ince gözenekli beyaz mermerden⁴⁵¹, iç sıraya ait 6 tanesi insitu konumda olan toplam 9 sütun ve bu sütunların oturduğu bloklar ise kıyı taşından⁴⁵² yapılmıştır (Lev. 30b). Tapınağın üstyapısına ait herhangi bir mimari bloğun bulunamamış olması, yuvarlak planlı yapının üzerinin açık bırakılmış olduğu yönünde değişik görüşler oluşmasına neden olmuştur⁴⁵³.

Tapınağın tarihi hakkında kesin veriler bulunmamakla birlikte, kazı ve sondajlardan çıkan seramikler sonucu yapının İ.Ö. 1. yy. içinde olasılıkla da bu yüzyılın son çeyreğinde inşa edildiği düşünülmektedir⁴⁵⁴. Temenos alanında bilimsel kazılar ve yapı üzerine çeşitli araştırmalar yapan bilim adamları tapınağın kent kurucusu ile bağlantılı bir “Abaton-Heroon” olduğunu belirtmektedirler⁴⁵⁵. Ayrıca alanda bulunmuş olan yazıtlarda Zeus kültünden bahsedilmekte⁴⁵⁶ ve bu yapı da dolaylı olarak Zeus ile ilişkilendirilmektedir⁴⁵⁷.

Tapınağın içinde yapılan sondajlarda bulunmuş olan ve yapının erken evrelerine işaret eden İ. Ö. 5. yy.a tarihlenen Kült Taşı⁴⁵⁸ ve temenos alanının doğu köşesinde üç nefli tek apsise sahip Bizans Döneminde inşa edilmiş olan kilise⁴⁵⁹, burasının uzun süre dini amaçlar için kullanılmış bir alan olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

⁴⁵⁰ Serdaroğlu 2004, 43.

⁴⁵¹ Serdaroğlu 2004, 43.

⁴⁵² Ögün-Işık 2001, 92.

⁴⁵³ Ögün-Işık 2001, 92.

⁴⁵⁴ Diler 1995, 15; Serdaroğlu 2004, 44.

⁴⁵⁵ Diler 1996, 319; Ögün-Işık 2001, 93.

⁴⁵⁶ Yivsiz sütun tamburu üzerinde “Dios Soterios=Kurtarıcı Zeus” yazmaktadır (bk. Ögün-Işık 2001, 90).

⁴⁵⁷ Diler 1996, 319.

⁴⁵⁸ Diler 1995, 12, Res. 3; Diler 1996, 319; Baitylos olarak adlandırılan Kült Taşı kırık ve iki parça halinde bulunmuştur ve yüksekliği 2.50 m.dir (Kült Taşı ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bk. Diler 2000, 52 vd.).

⁴⁵⁹ Işık 1994, Plan 1; Diler 1995, 20, Res. 5; Ögün-Işık 2001, 88, Res. 61.

II. F. LYKIA BÖLGESİ'NDEKİ TAPINAKLAR

II. F. 1. Kadyanda Dor Tapınağı

Kadyanda Antik Kenti, Fethiye'ye 20 km. uzaklıktaki Üzümlü Bucağı yakınında yer almaktadır⁴⁶⁰ (Har. 1). Yerleşimde günümüze ulaşan pek çok mimari kalıntı görülmektedir⁴⁶¹. Bunların arasında, kent akropolünde, stadyumun kuzeyinde yer alan⁴⁶² ve Dor Düzeninde inşa edilmiş olması nedeniyle konuya dahil edilen tapınak önemli bir yer tutmaktadır.

Stadyum alanından basamaklarla çıkılan bir teras üzerinde inşa edilmiş olan tapınak duvarlarla çevrilmiş bir temenos içerisinde yer alır⁴⁶³. Ölçüleri ve planı⁴⁶⁴ tam olarak tespit edilemeyen yapı kuzey-güney yönlü konumlandırılmış olup, cephesi güneye yani agoraya ve stadyuma bakmaktadır. Tapınak alanında bulunmuş olan ve 18 yivli son sütun tamburu ile birlikte tek blok olarak işlenmiş bir Dor başlığı⁴⁶⁵ (Lev. 31), triglif parçaları⁴⁶⁶ ve yine Dor Düzenine ait architrav parçaları⁴⁶⁷ kaliteli işçilik göstermesi bakımından tapınakla ilişkilendirilmekte ve dolayısı ile yapının mimari düzeni hakkında sınırlı ve aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır.

Dor Düzeninde inşa edilmiş olan tapınağın yapım tarihi hakkında, kent içinde yeterli çalışmalar yapılmadığı için kesin bir bilgi bulunmamakta, sadece, tapınağın mimari parçaları Rumscheid tarafından Hellenistik Döneme tarihlenmektedir⁴⁶⁸. Tapınağın kültü⁴⁶⁹

⁴⁶⁰ Frezouls 1985, 450.

⁴⁶¹ Sur duvarları, İmparator Vespasianus Döneminde yapılmış hamam kalıntıları ve kentin kuzey tarafında pek çok Likya tipi mezar kentte görülebilen kalıntılar arasındadır (bk. Malkoç 1994, 83).

⁴⁶² Kalinka 1930, 241; Frezouls-Morant-Longepierre 1986, 227, Fig. 2.

⁴⁶³ Bean 1998, 46, Res. 3.

⁴⁶⁴ Bayburtluoğlu tapınağın heksastylos prostylos planlı olduğunu belirtmektedir (bk. Bayburtluoğlu 2004, 289), fakat bu plan tipi Anadolu'da pek yaygın olmadığı için tartışmaya açık bir konudur.

⁴⁶⁵ Rumscheid 1994, 24, 303, Res. 52,11; Sütun tamburu ile birlikte işlenmiş Dor başlıklarının en tipik örneklerini İlion Athena Tapınağı'na ait başlıklarda görülmektedir (bk. Anabolu 1970, 65). Ayrıca, Kilikia Bölgesi'ndeki Laertes Zeus Megistos, Asar Dor Tapınağı ile Lamos Vespasianus-Titus ve Imbriogon Kome'deki Dor Düzenli yapılarda bu tarz işlenmiş başlıklar görülmektedir (bk. Söğüt 1998, 58, Dipnot 434).

⁴⁶⁶ Benndorf- Niemann 1884, 142.

⁴⁶⁷ Frezouls-Morant-Longepierre 1986, 235.

⁴⁶⁸ Rumscheid 1994, 24, 303.

ve erken evreleri konusunda bilgilerin yetersiz olmasına rağmen, kent sikkelerinden⁴⁷⁰ ve yerleşimde bulunmuş olan yazıtlardan⁴⁷¹ anlaşıldığı kadarıyla, Kadyanda'nın en önemli tanrısı olarak Apollon ön plana çıkmakta, ayrıca İmparatorluk Kültü de önemli bir yer tutmaktadır.

⁴⁶⁹ Kültü hakkında kesin bilgiler bulunmamakla birlikte, Frezouls, Morant ve Longepierre tapınağın Artemis, Dionysos, Helios ve Demeter gibi tanrılarla ilişkili olabileceği belirtilmektedir (bk. Frezouls-Morant-Longepierre 1986, 235).

⁴⁷⁰ Kent sikkeleri üzerinde Apollon başı, ok ve sadak tasvirleri yer almaktadır (bk. Troxell 1984, 616).

⁴⁷¹ Benndorf- Niemann 1884, 143; Kalinka 1930, 243vd.; Frezouls-Morant 1986, 244.

II. F. 2. Sidyma Sebasteion

Muğla İli, Fethiye İlçesi, Dodurga Köyü içinde bulunan Sidyma Antik Kenti'nde (Har. 1) günümüzde görülebilen kalıntılarında birisi olan ve Roma İmparatorluk Döneminde yapılan Sebasteion akropolün güneydoğusunda agoraya bitişik olarak inşa edilmiştir⁴⁷² (Lev. 32b). Tapınak günümüzde Kuran kursu binasının altında kalmıştır ve tapınağa ait çok sayıda bloğun bu yapının duvarlarında kullanıldığı anlaşılmıştır⁴⁷³.

Roma podyumlu tapınak geleneğinde ve Dor Düzeninde inşa edilmiş yapının cephesi güneybatıya bakmaktadır. Büyük kısmı toprak altında bulunan podyumun kaide ve taç kısmı ile birlikte toplam yüksekliği 1.85 m.dir ve yapıya giriş cephesinde yer alan 12 basamaklı merdiven ile çıkılmaktadır⁴⁷⁴ (Lev. 32a). Ana yapının malzemesi sert ve beyaz kalkerdir ve duvarları rektogonal pseudo-izodomik tarzda çift sıra taşla örülmüştür. Yapının dıştan dışa genişliği 7.10 m., uzunluğu 9.50 m.dir ve oranı 1/1.3'tür⁴⁷⁵. Tapınağın pronaosu 2.55 m. derinliğindedir⁴⁷⁶ ve içten içe genişliği 5.90 m.dir. Derinliğinin genişliğine oranı da 1/2 e çok yakındır. Cella'ya giriş 1.50 m. genişliğinde bir kapıyla sağlanmaktadır. Cella, genişliği 5.90 m., derinliği ise 5.80 m. olması ile kareye yakın bir plan göstermekte ve oranı 1/1.017 dir⁴⁷⁷.

Prostylos tipli⁴⁷⁸ tapınağın orta sütunları orijinal yerinde durmaktadır ve geç dönemde bu sütunların çevresi başka amaçla kullanılmak için örülmüştür. Sütun

⁴⁷² Brandt-Kolb 2005, 29.

⁴⁷³ Serdaroğlu 2004, 73; Aynı alanın kuzeyinde bir Orta çağ kilisesinin, doğusunda da bir caminin bulunuşu, bu alanın bir kutsal mahal olarak üç ayrı kültür evresinde de, yani pagan, Hıristiyan ve İslam devirlerinde kullanıldığını göstermesi yönünden çok ilgi çekicidir.

⁴⁷⁴ Benndorf- Niemann 1884, 61, Fig. 42.

⁴⁷⁵ Serdaroğlu 2004, 74, Res. 55.

⁴⁷⁶ Serdaroğlu 2004, 73; Ancak Benndorf ve Niemann pronaos derinliğini 2.72 m. olarak vermişlerdir (bk. Benndorf- Niemann 1884, 62).

⁴⁷⁷ Serdaroğlu 2004, 74; Bu yapı ve diğer prostylos planlı Dor tapınaklarının planlarını ve oranlarını karşılaştırmak için Tablo 5 ve Levha 2'ye bakınız.

⁴⁷⁸ Benndorf- Niemann 1884, 61, Fig. 42; Agora içerisinde veya agora çevresinde inşa edilmiş tapınaklarda, Assos, Magnesia ve Priene örneklerinden bilindiği üzere, genelde prostylos ve templum in antis plan uygulandığı görülmektedir (bk. Söğüt 2001, 486). Aynı şekilde Sidyma Sebasteion'u gibi, agora ile ilişkili olan Pergamon Zeus Tapınağı (bk. Rheidt 1996, 164) ve Lyrbe-Seleukeia Dor Tapınağı da (bk. İnan 1998, 71) prostylos planlıdır. Ayrıca, Balboura Agora Tapınağı (bk. Serdaroğlu 2004, 66), Herakleia Athena Latmia (bk. Freely 2002b, 170) ve Kestroi Vespasianus (bk. Söğüt 1998, 70, Çiz 15) Tapınakları da templum in antis planlıdır ve bu yapılar inşa edildikleri konum ve plan tipleri bakımından benzerlik taşımaktadırlar.

aralarındaki mesafe dıştan dışa 1.60 m., merkezden merkeze 2.13 m.dir ve sütun alt çapları ise 0.54 m.dir⁴⁷⁹. Dolayısı ile ara mesafenin dört katı olması nedeniyle sütunlar açık dizimde⁴⁸⁰ yerleştirilmiştir. Tamburlardan oluşan ve tıpkı ana yapı gibi yerel taştan yapılmış olan yivsiz sütunların 4.83 m. yüksekliğinde olduğu düşünülmektedir⁴⁸¹. Dönem özelliği olarak şişkin ve basık ekhinus profiline sahip olan başlıklar sütun tamburu ile beraber yapılmıştır ve ekhinustan tambura geçişte ara bileziği işlenmemiştir⁴⁸². Tapınağın üstyapısı tipik Dor Düzenine göre bazı farklılıklar içermektedir. Yapıda düz architrav kullanılmıştır ve architrav üzerinde triglif-metop frizi⁴⁸³ olması gerekirken, yerine dışbükey profilli ve düz bırakılmış friz bloğu yerleştirilmiştir⁴⁸⁴ (Lev. 32a). Ayrıca, yine tapınağın üstyapısına ait bir geison bloğu bulunmuştur⁴⁸⁵.

Yapının inşa tarihi hakkında architrav blokları üzerinde yer alan yazıtlar gerekli bilgileri sunmaktadır. Söz konusu yazıtlara göre tapınak Claudius devrinde Konsül Q. Veranius tarafından (konsüllüğü İ. S. 49) yaptırılmıştır⁴⁸⁶. Ayrıca yapının hemen önündeki stoa ile birlikte yaptırıldığı; stoa epistylos yazıtından anlaşılmaktadır⁴⁸⁷. Tapınağın kültü konusunda yine aynı yazıtlardan yapının kime adandığı öğreniliyor⁴⁸⁸. Yazıtların verdiği bilgiye göre yapı Sebasteion olarak nitelenebilir ve imparatorluk kültü⁴⁸⁹ ile alakalı bir yapıdır. Kentte kazı çalışmaları yapılmadığı için önceki dönemlerde bu alanın kutsal işlevi olup olmadığı henüz belirlenememiştir.

⁴⁷⁹ Serdaroğlu 2004, 75.

⁴⁸⁰ Sütunlar arası mesafe, sütun alt çapının 3.50 katı veya daha fazlası ise bu dizim açık dizim (*araeostylos*) olarak isimlendirilir (bk. Vitruvius **III**, III, 5).

⁴⁸¹ Benndorf- Niemann 1884, 62.

⁴⁸² Anadolu 1970, 23, Res. 27-29; Serdaroğlu 2004, 77, Res. 53.

⁴⁸³ Anadolu, yapıda sık aralıklarla dizilmiş triglif-metop frizi olduğundan bahsetmektedir (bk. Anadolu 1970, 75, 92). Alanda yapılan gezi sırasında Sebasteion'a yakın bir yerde triglif-metop parçalarının olduğu görülmüştür. Fakat bunları tapınakla ilişkilendirmek biraz güçtür.

⁴⁸⁴ Robertson 1943, 209; Serdaroğlu 2004, 77, Res. 53.

⁴⁸⁵ Anadolu 1970, 81, Res. 71.

⁴⁸⁶ Benndorf- Niemann 1884, 64; Robertson 1943, 209; Anadolu 1970, 15; Frezouls 1985, 457; Price 1998, 137, 263.

⁴⁸⁷ Serdaroğlu 2004, 77, Res. 53.

⁴⁸⁸ Yazıtlarda tapınağın İmparator Claudius, Artemis ve diğer tanrılara adandığı belirtilmektedir (bk. Benndorf- Niemann 1884, 64; Bayburtluoğlu 2004, 268).

⁴⁸⁹ Sidyma Kenti'ndeki İmparator Kültü hakkında bk. Price 1998, 137, 263; Brandt-Kolb 2005, 29.

II. F. 3. Letoon Apollon Tapınağı

Lykia Bölgesi'nin en önemli kentlerinden Ksanthos'a bağlı olan Letoon (Har. 1) aynı zamanda Lykia Birliği'nin federal kutsal alanıdır⁴⁹⁰. Kutsal alanın kuzeyi ve batısı sütunlu galeriler ile çevrilmiştir. Bunların iç kısmında Hellenistik dönemde inşa edilmiş üç tapınak bulunmaktadır⁴⁹¹ (Lev. 33a-b). Batıda, kutsal alanın baş tanrısı olan ve buraya adını veren Tanrıça Leto'ya adanmış Ion Düzeninde bir tapınak vardır. Bunun hemen yanında yine Ion Düzeninde inşa edilmiş ve Leto'nun kızı Tanrıça Artemis'e adanmış olan küçük bir tapınak bulunmaktadır⁴⁹². Kutsal alanın doğusunda ise Dor Düzeninde olması nedeniyle asıl konuyu oluşturan ve Artemis tapınağından daha büyük ölçüler sahip olan Apollon Tapınağı yer alır⁴⁹³.

Yapı üç basamaklı krepis üzerinde yükselmekte ve 27.90x15.07 m. ölçülerindedir⁴⁹⁴. Peripteros planlı tapınak 6x11 sütun sayısı⁴⁹⁵ ile klasik bir oran⁴⁹⁶ arz etmesine rağmen, diğer Hellen tapınaklarından farklı olarak ana cephesi güneye bakmaktadır⁴⁹⁷. Kutsal alan Erken Bizans Döneminde kireç ocağı olarak kullanıldığı için tapınaktan geriye sadece temel izleri kalmış⁴⁹⁸ (Lev. 33c), dolayısıyla tapınağın üstyapısı ile ilgili bilgiler sınırlıdır. Kireç taşı ve mermerden inşa edilmiş yapı pronaos, cella ve çok dar bir opisthodomostan meydana gelir (Lev. 1) ve cella içinde ve cella arka duvarının dış yüzünde yarım sütunlar yükseldiğine dair izler vardır⁴⁹⁹. Az sayıdaki Dor Düzenli malzemenin yardımıyla cephe çizimi yapılmış ve tapınağın, iki sütun arasına iki metop

⁴⁹⁰ Metzger 1978, 789 Fig. 2; Bean 1998, 62.

⁴⁹¹ Steele 1992, 157.

⁴⁹² Courtils 2003, 152.

⁴⁹³ Çevik 2002, 76; Brandt-Kolb 2005, 29, Res. 27.

⁴⁹⁴ Metzger 1978, 795, Lev. 241 Fig. 5; Freely 2002c, 28.

⁴⁹⁵ Bean 1998, 63.

⁴⁹⁶ Bilindiği gibi tapınakların sütun sayıları Klasik Çağ'dan itibaren belirli bir oran dahilinde dizilmektedir. Vitruvius'un da belirttiği gibi; Uzun kenarda bulunan sütunları toplamı, kısa kenarda yer alan sütunların toplamından ya bir eksik ya da bir fazladır (Ör. Olympia Zeus Tap. 6x13, Parthenon Athena Tap. 8x17, Magnesia Artemis Tap. 8x15). Ayrıca bk. Vitruvius III, II 5; Ayrton 1961, 206.

⁴⁹⁷ Vitruvius tapınakların yönleri hakkında bilgi verirken bir takım nedenleri sıralamaktadır (bk. Vitruvius IV, V 2). Bu gerekçelerden birisi de; Tapınakların sahile ve kıyıya bakar şekilde inşa edilebilecek olmasıdır. Bu düşünceye paralel bir yaklaşımla; Letoon kutsal alanındaki her üç tapınak da, kıydan görülebilmeleri amacıyla güneye bakar tarzda yapılmıştır denilebilir.

⁴⁹⁸ Courtils 2003, 142.

⁴⁹⁹ Bean 1998, 63.

denk gelecek şekilde inşa edilmiş ve sütunların yaklaşık 7.00 m. yüksekliğinde olduğunu görülür⁵⁰⁰.

Cella içinde erken evrelere ait izler bulunmuştur. Büyük taşlarla cella duvarına paralel olmayan duvarlar oluşturulmuş ve bu taş sıralarının kenarlarında ve köşelerde oyuklar ve delikler vardır⁵⁰¹. Bu taş örgüler ve izler tapınağın olduğu yerde önceden başka bir yapının olduğuna işaret etmektedir. İzlerin yorumlanması sonucunda, söz konusu eski yapının muhtemelen ahşaptan yapılmış bir tapınak olduğu yönünde görüşler ileri sürülmüştür⁵⁰². Aynı yapı izleri Leto Tapınağı'nın içerisinde de vardır⁵⁰³. Apollon ve Leto tapınaklarının içerisinde bulunan bu taş temeller, erken dönemlerde burada bulunan erken kültlere ait ahşap yapıların varlığını kanıtlamaktadır.

Cella tabanında İ.Ö. 2. yy.ın ortalarına tarihlenen mozaik bulunmuştur⁵⁰⁴. Söz konusu mozaikte süsleme olarak kullanılan rozas, lir, ok ve yay motiflerinin Tanrı Apollon'un çeşitli atribüsleri⁵⁰⁵ olması nedeniyle bu yapının Apollon'a adanmış olduğu düşünülmektedir⁵⁰⁶. Mozaik İ. Ö. 2. yy.a tarihlenmesine⁵⁰⁷ rağmen, Dor Düzenindeki Letoon Apollon Tapınağı İ.Ö. 4. yy.ın sonlarına veya Hellenistik Dönem başlarına tarihlenmektedir⁵⁰⁸.

Tapınağın kültü konusunda, cella zemininde bulunan mozaik yeterince aydınlatıcı ve önemli bilgiler sunmaktadır. Kutsal alanı bir bütün olarak ele aldığımızda, Tanrıça Leto'ya adanış olması ve çocukları Artemis ve Apollon adına da tapınaklar yapılmış

⁵⁰⁰ Courtils 2003, 142, Res. 5.

⁵⁰¹ Courtils 2003 143; Benzer çukur izleri, Dor Düzeninde inşa edilmiş ve Geç Arkaik-Erken Klasik Döneme tarihlenen Myus Apollon Terminus Tapınağı'nda da bulunmuştur (bk. Bean 2001, 227).

⁵⁰² İzlerin olasılıkla İ.Ö. 5. yy.a ait olduğu düşünülmektedir (bk. Courtils 2003, 145). Her iki Apollon Tapınağı'nda bulunan ve aynı döneme tarihlenen çukurlar bu dönemde ahşap sütun kullanıldığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

⁵⁰³ Courtils 2003, 152.

⁵⁰⁴ Metzger 1978, 795, Lev. 241, Fig. 6; Le Roy 1991, 77, Fig. 1.

⁵⁰⁵ Graves 2004, 89.

⁵⁰⁶ Le Roy 1991, 77; Freely 2002c, 28; Courtils 2003, 143.

⁵⁰⁷ Lykia Birliği'nin Rodos denetiminden kurtulması bu tarihe denk gelmektedir. Belki de Mozaik ve kutsal alandaki diğer İÖ. 2. yy. yapıları bu olayla ilişkili olabilir (bk. Bean 1998, 64; Courtils 2003, 145).

⁵⁰⁸ Courtils 2003, 145; Dor Düzenli tapınakların kronolojik diziminde bu yapının yeri için Tablo 6'ya bakınız.

olması, bu kültlerin, kimi yerde olduğu gibi⁵⁰⁹ burada da, birlikte tapkı gördüğünü göstermesi bakımından önemli bir delildir. Ayrıca, Kutsal alanda bulunmuş olan adak yazıtları⁵¹⁰ tapınakların hangi tanrılara adandığını belirlemede etkili olmuştur.

⁵⁰⁹ Genelde, Leto Kültü Delos'ta (bk. Thomson 1995, 325) ve Klaros'ta (bk. Şahin 1998, 40) olduğu gibi çocuklarına ait kutsal alanlarda ikincil tanrı olarak saygı görmektedir. Fakat, Leto'nun Lykia kökenli ana tanrıça (bk. Bean 1998, 62) olması nedeniyle, burada ön plana çıktığı ve bu kutsal alanın tüm birliğin dini merkezi haline geldiği ve de çocuklarının da annelerinin yanında ikinci derecede tapkı gördüğü düşünülebilir.

⁵¹⁰ Alandaki yazıtlar İ. Ö. 5. ve 4. yy.a aittir (bk. Çevik 2002, 76; Courtils 2003, 147).

II. F. 4. Oinoanda⁵¹¹ Dor Tapınağı

Muğla İli Fethiye İlçesi İncealiler Köyü'nün üst kısmında kurulmuş olan Antik Kent'te (Har. 1) günümüze ulaşan en erken yapı Hellenistik Döneme ait sur duvarıdır⁵¹². Söz konusu surun köşesine denk gelecek şekilde ve bu surdan daha geç bir tarihte inşa edilmiş tapınağa ait izler vardır⁵¹³. Yerleşimin kuzeyinde bulunan yukarı agoranın kuzeybatında şehri ve yukarı agorayı tepeden görececek biçimde konumlandırılan ve Mk 2 yapısı⁵¹⁴ olarak adlandırılan podyumlu tapınağın Geç Hellenistik-Erken İmparatorluk Dönemine ait olduğu yönünde görüşler vardır⁵¹⁵.

Tapınağın girişi Antik Döneme ait pek çok tapınakta⁵¹⁶ olduğu gibi doğuya bakmaktadır. Podyumlu tapınak geleneğine uygun olarak inşa edilen yapıya 8 basamakla ulaşılmaktadır⁵¹⁷. 8.90x14.10 m. ölçülerindeki stylobatenin 1/1.60 oranda olmasıyla yapı gene planda dikdörtgene daha yakınken, cella ise 6.90x7.20 m. ölçüleriyle 1/1.05 oranda ve neredeyse kare bir plan göstermektedir. Pronaosun 3.45x6.90 m. ölçülerinde ve 1/2 oranında olması, pronaos uygulamasının kendi içinde dikdörtgen planlı olduğu, yapı uzunluğuna oranlandığında ise 1/4.1 ile Dor Düzenli tapınaklarda görüldüğü gibi dar tutulduğu anlaşılmaktadır⁵¹⁸. Yapı, dar cephelerde 4 adet, yan cephelerde ise 6 adet yarım paye sütun ile tetrastilos pseudoperipteros bir plana sahip⁵¹⁹ (Lev. 1) olması ile tapınak

⁵¹¹ Kentle ilgili kaynaklarda, yerleşimin adı Oinoanda (bk. Bean 1998, 175; Çevik 2002, 145) ve Oenoanda (bk. Hall 1977, 193; Ras 1995, 23) olmak üzere iki şekilde geçmektedir.

⁵¹² Ras 1995, 24; Freely 2002c, 17.

⁵¹³ Bean 1998, 177.

⁵¹⁴ Coulton konuyla ilgili çalışmasında Tapınağı Mk2 yapısı olarak adlandırmıştır (bk. Coulton 1982, 45; Mitchell 1996, 75, Çiz. 1). Yapının Dor Düzenli bir cephesi olduğu kesin biçimde kabul edilmesine ve işlevinin ise bir tapınak olduğuna dair yaygın bir kana oluşmasına rağmen, yapının bir Heroon veya Tapınak-Mezar olabileceği yönünde de görüşler vardır (bk. Coulton 1982, 58).

⁵¹⁵ Bu yapının içinde İmparator Augustus'tan bahseden bir yazıt parçası ele geçmiştir. Bununla birlikte göstermiş olduğu plan tipi bakımından da İmparatorluk Döneminde inşa edildiği yönünde düşünce vardır (bk. Mitchell 1984, 100). Fakat mimari elemanların stilistik özelliklerinden ve benzer mimari parçalarla karşılaştırılmalarından dolayı Geç Hellenistik Döneme de tarihlendirilmektedir (bk. Coulton 1982, 48).

⁵¹⁶ Bean 1999, 117.

⁵¹⁷ Coulton 1982, 54.

⁵¹⁸ Tapınağın planı ve oranlarını diğer Dor Düzenli örneklerle karşılaştırmak için Tablo 5 ve Levha 1'e bakınız.

⁵¹⁹ Coulton 1982, 48, Fig. 3; Yapı plan bakımından, klasik tapınak tiplerinden ayrılmakta ve pseudoperipteros bir plan sergilemektedir. Anadolu'da bu plan tipi pek kullanılmamış olmakla birlikte, Side Antik Kenti'ndeki Roma İmparatorluk Dönemine tarihlenen Korinth Düzenli Dionysos Tapınağı tetrastilos pseudoperipteros

plan bakımından diğer örneklerden ayrılmaktadır. Tapınak cella ve pronaostan oluşan dikdörtgen bir plana sahip olmasına rağmen, yapının dış cephelerinde yarım paye sütunlar ve ön tarafta kapalı bir pronaos vardır⁵²⁰. Köşelere denk gelen sütunlar ise 1/4 oranında cella duvarına yaslanmaktadır. Dolayısı ile bu sütunlar hem yan cepheden hem de ön cepheden rahatlıkla görülebilmektedir.

Coulton çalışmasında⁵²¹, Vitruvius'un Dor yapıları üzerine verdiği oranlardan yola çıkarak tapınağın mimari elemanlarının oranlarını saptayarak bir takım sonuçlara ulaşmış ve yapının restitüsyonunu yapmıştır (Lev. 34a). Bu sonuçlara göre sütun yüksekliği 5.60 m.dir ve iki sütun arasına üç metop gelecek şekilde oranlanmıştır⁵²². Pronaosta yer alan iki sütun arasında geçiş için 1. 85 m. açıklık vardır. Pronaos önündeki ön sütunlar ile ante duvarları arasını kapatan ve pronaosu kapalı bir mekan haline getiren bir duvara ait olabilecek izler görülmektedir⁵²³. Cella duvarları yer yer 4.50 m.ye kadar korunmuş⁵²⁴ olan tapınağın inşasında kullanılan malzeme sarımtırak renkli kireç taşıdır⁵²⁵. Bunun yanında yer yer mermer kullanımına da rastlanmaktadır. Yapı çevresinde tapınağın cephe düzeni hakkında aydınlatıcı bilgiler sunabilecek nitelikte architrav blokları ve triglif-metoplardan oluşan friz parçaları yer almaktadır ve bu malzemelere dayanarak Coulton yapının entablature bölümünün çizimini yapmıştır (Lev. 34b). Söz konusu mimari parçaların üzerinde taşçı işaretleri olduğu görülür⁵²⁶. Tapınağın üst örtüsünde çatıda Korinth ve Lakonia tipi kiremitler kullanılmıştır.

(bk. Anabolu 2001, 44, Çiz. 9) bir plan, Patara'da Roma Dönemine tarihlenen Korinth Düzenli bir tapınak-mezarda heksastylus pseudoperipteros bir plan görülmektedir (bk. Işık 2000, 145, Fig. 108). Benzer şekilde, Knidos Kenti'ndeki Roma Dönemine ait Korinth Düzenli Tapınak (bk. Mert 2002, 16, Res. 11) pseudoperipteros planlı tapınaklara bir diğer örnektir. Anadolu'daki pseudoperipteroslu tapınaklar, örneklerde de görüldüğü gibi Korinth Düzenine sahiptirler. Oinoanda Dor Tapınağı Anadolu'da Dor Düzeninde inşa edilmiş tapınaklar içinde bu plana sahip tek örnek olması nedeniyle oldukça önemlidir. Anadolu dışında Dor Düzenli pseudoperipteros planlı erken tarihli bir örnek Akragas'ta İ. Ö. 5. yy.ın ilk yarısına tarihlenen Olympeion B Tapınağı'dır (bk. Gruben 2001, 329, Fig. 252). Ayrıca, Roma İmparatorluk Döneminde yapılmış olan Korinth Düzenli Nimes Maison Carree Tapınağı (bk. Ward-Perkins 1981, 226, Fig.137), aynı döneme ait Roma'daki Ion Düzenli Fortuna Virilis Tapınağı (bk. Roberson 1943, 213, Res. 10b) ve Dor Düzeninde ve İ. Ö. 1. yy.da yapılmış olması sebebiyle Oinoanda Dor Tapınağı ile benzerlik gösteren Cori Herakles Tapınağı (bk. Stamper 2005, 65, Res. 46) pseudoperipteros örneklerdir.

⁵²⁰ Mitchell 1996, 75, Çiz. 1.

⁵²¹ Coulton 1982, 53.

⁵²² Coulton 1982, 50, Fig. 7.

⁵²³ Coulton 1982, 47.

⁵²⁴ Bean 1998, 177.

⁵²⁵ Mitchell 1984, 101.

⁵²⁶ Coulton 1982, 50, Fig. 4.

Yapının tarihi net olarak bilinmemekle birlikte, mimari parçaların stil özellikleri dikkate alınarak Geç Hellenistik Dönemde inşa edildiği, yazıtlı architrav parçasına dayanarak da Erken İmparatorluk Döneminin bir eseri olabileceği belirtilmektedir⁵²⁷. Oinoanda Dor Tapınağı, üzerinde çalışılmış bir yapı olmasına rağmen kültü hakkında kesin bir görüş yoktur. Yapının içinde bulunan ve İmparator Augustus'a atfedilen yazıt⁵²⁸ göz önünde bulundurulursa, kesin olmamakla birlikte tapınağın bu imparatora adanmış olduğu düşünülebilir. Kent içinde bulunan yazıtlardan anlaşıldığı üzere Herakles, Ares ve Helios Kültü Oinoanda'da önemli bir yer tutmaktadır⁵²⁹. Ayrıca yerleşimde Leto'ya adanmış bir kutsal alan bulunmaktadır⁵³⁰ ve söz konusu Mk2 yapısı da Leto Kültü ile ilişkili ikincil bir tanrıya adanmış bir tapınak olabilir.

⁵²⁷ Mitchell 1984, 100.

⁵²⁸ Coulton 1982, 48.

⁵²⁹ Mitchell 1996, 72.

⁵³⁰ Hall 1977, 194.

II. F. 5. Balboura Agora Tapınağı

Antalya İli, Dirmil İlçesi sınırları içinde yer alan Balboura Antik Kenti'nde (Har. 1) agoranın güneybatısında Dor Düzeninde inşa edilmiş bir yapıya ait bazı kalıntılar bulunmaktadır⁵³¹. Bazı araştırmacılar tarafından, söz konusu yapının tapınak veya heroon olabileceği belirtilmiştir⁵³². Kimi araştırmacılar ise mimari elemanlardan yola çıkarak ve yapının işlevini vurgulamadan kalıntıların ait olduğu yapıya “Doric Building⁵³³ =Dor Düzenli Yapı” ismini vermişlerdir.

Güneydoğu-kuzeybatı yönünde konumlandırılmış olan yapının cephesi güneydoğu yönündedir. Arazinin eğimli olması nedeniyle tapınağın oturduğu düzlem agora zemininden 15.00 m. yüksektedir. Yapının güneyinden geçen caddeden yapının oturduğu düzleme geçiş 3 basamaklı bir merdiven yardımı ile sağlanmaktadır ve bu basamaklar arazi eğimi ortadan kaldırılmasına rağmen, yapının ön ve arka yükseklikleri aynı değildir. Podyumlu yapı ön tarafta yani güneydoğuda 1.10 m., arka tarafta yani kuzeybatıda ise 1.70 m yüksekliğinde dört sıra taştan meydana gelen, düz, kaidesi ve tacı olmayan basamaksız bir podyuma sahiptir⁵³⁴. İç dolgusu moloz taş kullanılarak oluşturulan podyumun 1.70 m. olan yüksekliği dikkate alınarak yapılan saptamalarda yapının ön cephesinde 10 veya 12 basamak olması gerektiği belirtilmektedir⁵³⁵.

Mermeri andıran sert ve gözeneksiz beyaz renkli kireç taşından inşa edilmiş olan yapı, aynı düzlem üzerinde bulunan iki farklı mekandan oluşması⁵³⁶ nedeniyle değişik bir plan sergilemektedir. 6.85x7.90 m.lik bir alanı kaplayan ve asıl konumuzu oluşturan ön taraftaki mekan, 2.00x4.00 m. ölçülerinde ve 1/2 oranında derin tutulmuş bir pronaos ve

⁵³¹ Mitchell 1990, 118.

⁵³² Serdaroglu 2004, 65.

⁵³³ Coulton-Milner-Reyes 1988, 139.

⁵³⁴ Serdaroglu 2004, 63 Res. 46, Lev. 26.

⁵³⁵ Yapının ön cephesi çok fazla tahribe uğramış olduğu için, günümüzde basamaklardan herhangi bir iz kalmamıştır (bk. Serdaroglu 2004, 65).

⁵³⁶ Öndeki yapının ya bir küçük agora tapınağı veya bir heroon; arkadakinin ise öndeki yapıdan biraz daha önce yapılmış bir sunak olabileceğini yönünde görüşler vardır (bk. Serdaroglu 2004, 66). Reyes ise; Dor Düzenin daha çok hazine binaları ve mezarlarda kullanıldığını, fakat buradaki mimari elemanların bir tapınağa ait olması gerektiğini belirtir (bk. Coulton-Milner-Reyes 1988, 144).

4.00x4.30 m. ölçüleriyle 1/1.07 oranda kare planlı bir celladan⁵³⁷ oluşan ve anteler arasında iki sütun bulunan templum in antis planlı⁵³⁸ (Lev. 3) bir yapıdır. Arka taraftaki ikinci mekan ise 3 basamaklı bir krepisin çevrelediği ve uzunluğu 7.80 m., genişliği ise tam tespit edilemeyen dikdörtgen bir yapıdır ve bu mekanın ortasında 4.10x4.50 m. ölçülerinde bir kaide bulunmaktadır⁵³⁹. Anteler arasındaki sütunlara ait tamburlar 0.52 m. çapında ve 0.80-1.20 m. arasında değişen yüksekliklere sahiptir ve 16 yivlidir⁵⁴⁰. Tapınağın mimari cephe düzenine işaret eden çok sayıda mimari blok yapının etrafına dağılmış şekilde arazide bulunmaktadır. İki sütun arasına dört metop⁵⁴¹ denk gelecek biçimde oluşturulmuş olan saçaklığa ait mimari parçalar arasında, üzerinde taenialar bulunan architrav blokları, triglif-metop blokları, guttae, regula parçaları ve yapının alınlığına ait eğimli bloklar görülmektedir⁵⁴². Yapının mimari parçaları üzerinde çalışma yapan Reyes tapınağın restitüsyonunu yaparak (Lev. 35a), sütun yüksekliğinin 4.69 m., entablature yüksekliğinin 2.48 m. (Lev 35b) ve yapının bütün yüksekliğinin ise 7.17 olabileceğini önermiştir⁵⁴³.

Yapının tarihi hakkında kesin veriler bulunmamasına rağmen, dörtlü metop sisteminde inşa edilmiş olması⁵⁴⁴ (Lev. 35a), podyumlu bir altyapı üzerinde oturması ve mimari elemanların incelenmesi sonucu Roma İmparatorluk Döneminde⁵⁴⁵ olasılıkla da İ. S. geç 1. yy.da yapıldığı düşünülmektedir⁵⁴⁶. Tapınağın kültü konusunda ipucu verebilecek

⁵³⁷ Yapı genel ölçüleriyle, Anadolu'da inşa edilmiş Dor tapınakları içerisinde Bağarcık Zeus Akraios Tapınağı'ndan sonra en küçük boyutlu Dor Düzenli örnektir. Tapınakların ölçülerini ve oranlarını karşılaştırmak için Tablo 5'e bakınız.

⁵³⁸ Balboursa Agora Tapınağı, templum in antis planlı Dor Düzenli ve agoraya yakın konumda olması nedeniyle aralarında dönem farkı olmasına rağmen, Herakleia Athena Latmia (bk. Freely 2002b, 170) ve Kestroi Vespasianus (bk. Söğüt 1998, 70, Çiz 15) tapınakları ile benzeşmektedir.

⁵³⁹ Serdaroğlu 2004, 66, Res. 48, Lev. 26.

⁵⁴⁰ Serdaroğlu 2004, 65.

⁵⁴¹ Coulton-Milner-Reyes 1988, 143, Fig. 8; Benzer biçimde dörtlü metop sistemi İ. Ö. 3. yy.ın sonlarına tarihlenen Aigai Demeter-Kore Tapınağı'nda (bk. Bohn-Schuchhardt 1889, 53, Res. 51; Rumscheid 1994, 315) ve Priene Demeter Tapınağı'nda (bk. Anabolu 1988, 121, Fig. 2; Rumscheid 2000, 155, Fig. 137) görülmekte ve Anadolu'da Dor Düzenli, templum in antis planlı iki Demeter tapınağında ve Balboursa'da dörtlü metop sistemin kullanılmış olması, olasılıkla sistematik olmayan rastlantısal bir durumdur.

⁵⁴² Coulton-Milner-Reyes 1988, 140, Fig. 8.

⁵⁴³ Coulton-Milner-Reyes 1988, 142, Fig. 7,8.

⁵⁴⁴ Coulton-Milner-Reyes 1988, 142, Fig. 8.

⁵⁴⁵ Yapının triglif bloklarının Roma İmparatorluk Dönemi özellikleri gösterdiğini vurgulayan Serdaroğlu, söz konusu triglif bloklarından hareketle yapıyı, herhangi bir yüzyıl vermeden Roma İmparatorluk Dönemine tarihlenmektedir (bk. Serdaroğlu 2004, 66).

⁵⁴⁶ Reyes tapınağın Vespasianus Döneminde inşa edilmiş olabileceğini belirtmektedir (bk. Coulton-Milner-Reyes 1988, 144).

herhangi bir bilgi yoktur. Balboursa Kenti'nde, Nemesis⁵⁴⁷, Ares⁵⁴⁸ gibi Anadolu'da pek tapınım görmeyen tanrılara ait kültlerin bulunması, söz konusu Dor Düzenli tapınağın kültürünün belirlenmesinin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Yapı, belki Ares kültü ile ya da Anadolu'da çok az yerde tapınım gören başka bir tanrıyla ilişkili olabileceği gibi agoranın yanında yer alması nedeniyle Zeus⁵⁴⁹, Hermes gibi agora tanrıları için adanmış da olabilir.

⁵⁴⁷ Kent içinde, halk kölesi Onesimos tarafından Nemesis'e adanmış ve hangi mimari düzende yapıldığı kesin olarak bilinmeyen prostylos tipli bir tapınak bulunmaktadır (bk. Çevik 2002, 148).

⁵⁴⁸ Balboursa yerleşimi çevresinde Ares'e adanmış sunaklar bulunmaktadır (bk. Bean 1998, 171).

⁵⁴⁹ Pergamon yukarı agora (bk. Rheidt 1996, 162), Magnesia agorası (bk. Akurgal 1985, 183) ve Priene agorasında (bk. Rumscheid 2000, 67) Zeus'a adanmış küçük tapınaklar vardır.

II. F. 6. Sura Apollon Surlus Tapınağı

Antalya İli, Demre İlçesi'nin batısında Myra Antik Kenti'ne 4 km. uzaklıkta bulunan Sura (Har. 1) yerleşimi bir kentten ziyade Myra'ya bağlı bir kutsal alan olmalıdır⁵⁵⁰. Alandaki en önemli yapı akropolün batısında yer alan ve kutsal alanın baş tanrısı Apollon'a adanmış olan Dor Düzenindeki Apollon Surlus Tapınağı'dır⁵⁵¹ (Lev. 36).

Tapınak bir kehanet merkezinin ana yapısı olması nedeniyle belli kült kuralları⁵⁵² çerçevesinde akropolün batısında kuzey-güney yönlü konumlanmış ve cephesi güneye bakmaktadır⁵⁵³. 1.24 m. yüksekliğinde bir podyum üzerine inşa edilmiş yapının sadece ön cephesinde 10 basamaklı bir krepis vardır⁵⁵⁴. Bu özelliği nedeniyle yapı klasik Dor tapınaklarından ayrılmaktadır⁵⁵⁵. 14.00x7.00 m. ölçülerindeki yapı pronaos önünde dört sütun bulunan prostylos planlı bir tapınaktır⁵⁵⁶ (Lev. 2). Pronaosun 3.20x5.50 m., cellanın ise yaklaşık 5.50x8.00 m. ölçülerinde olması, yapıda, Dor Düzenine özgü dar pronaos ve derin cella uygulamasının olduğunu göstermektedir. Cella arka duvarı üzerinde triglif-metop dizisi görülmekte ve yan duvarlar ise antelere doğru alçalarak kademeli biçimde korunmuş durumdadır⁵⁵⁷ (Lev. 36). Kutsal alanda yapıyla ilişkili olduğu düşünölen az sayıda süslemeli mimari parça bulunmuştur. Bu parçalar arasında architrav blokları, 20 yivli sütun tamburları ve triglif-metop blokları yapının cephe düzenini tanımlama açısında oldukça önemlidir⁵⁵⁸.

Tapınağın yapım tarihi hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır. Mimari parçaların ve genel planın incelenmesi sonucu tapınak Hellenistik Döneme tarihlenmektedir⁵⁵⁹.

⁵⁵⁰ Kimi yayınlarda yerleşim kent olarak anılmasına (bk. Bayburtluoğlu 2004, 205) rağmen, alanda kent niteliğini yansıtacak yapılar olmaması nedeniyle Sura'nın kutsal alan olduğu yönünde düşönceler de vardır (bk. Freely 2002c, 47; Brandt-Kolb 2005, 112; Nolle 2005, 83).

⁵⁵¹ Bean-Mitford 1970, 48; Bean 1976, 47; Bean 1998, 135.

⁵⁵² Çevik 2002, 112; Kutsal alanda, kehanetler balıklara bakılarak yapıldığı (bk. Freely 2002c, 48; Nolle 2005, 83) için, akropolde daha uygun yerler olmasına rağmen, tapınak suyun kenarına, bataklık bir alana inşa edilmiştir.

⁵⁵³ Brandt-Kolb 2005, 112.

⁵⁵⁴ Borchhardt 1975,79; Brandt-Kolb 2005, 113.

⁵⁵⁵ Bilindiği gibi Dor Düzenli tapınaklar genellikle 3 basamaklı bir krepis ile çevrilidir (bk. Serdaroğlu 2004, 146).

⁵⁵⁶ Bayburtluoğlu 2004, 204; Bazı yayınlarda, Sura Apollon Tapınağı'nın templum in antis planlı olduğu belirtilir (bk. Borchhardt 1975, 79; Sevin 2001, 144; Freely 2002c, 48).

⁵⁵⁷ Brandt-Kolb 2005, 112, Res. 152.

⁵⁵⁸ Borchhardt 1975, 80; Bayburtluoğlu 2004, 204.

⁵⁵⁹ Freely 2002c, 48.

Akropolün güneydoğu yamacında bulunmuş olan yazıt⁵⁶⁰ ve yapının iç duvarında yer alan yazıtlar⁵⁶¹ kutsal alanın kültü hakkında aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Bilindiği gibi Apollon kutsal alanları aynı zamanda kehanet merkezleridir⁵⁶². Sura'daki Apollon Surlus Kutsal Alanı da bölgenin en önemli kehanet merkezidir⁵⁶³. Pek çok antik kaynakta Sura Kutsal Alanı'ndan ve burada balıklar ile yapılan kehanet ritüelinden bahsedilmektedir⁵⁶⁴.

Hıristiyanlığın Anadolu'da yayılmasıyla, Apollon Tapınağı'nın bulunduğu kehanet merkezinin kuzeyine tek apsisli Bizans şapeli inşa edilmiş ve Ortodoks bazilikası olarak kullanılmıştır⁵⁶⁵. Sura Kutsal Alanı uzun süre dini amaçlar için kullanılmış bir yer olduğu bilinmesine rağmen, Hellenistik Dönem öncesi kullanımı ve işlevi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

⁵⁶⁰ Bu yamaçta, stel biçiminde kaya yüzeyine yapılmış ve üzerinde Apollon Surlus rahiplerinin listesi bulunan bir yazıt yer almaktadır (bk. Petersen-Luschan 1889, 45; Cook-Blackman 1964, 61; Brandt-Kolb 2005, 113, Res. 153).

⁵⁶¹ Petersen-Luschan 1889, 44; Bean-Mitford 1970, 48; Duvarlara kazınan yazıtlarda kutsal alana yapılan bağışlardan bahsedilmektedir. Yazıtlardan anlaşıldığı kadarıyla bu adaklar Apollon Surlus'a değil de, Anadolu bir tanrı olan Sozon'a ve Zeus Atabyrius'a yapılmıştır. Bilindiği gibi Tanrı Sozon ve Apollon bir tutulmaktadır (bk. Taşlıklıoğlu 1963, 156). Fakat Rhodos kökenli kabul edilen Zeus Atabyrius'un (bk. Şahin 2001, 28) burada saygı görmesi, olasılıkla gemilerin yakındaki limana uğraması ve kutsal alanın ziyaret edilmesiyle başlamış ve zamanla bu kült gelişmiştir.

⁵⁶² Delphi Apollon (bk. Conti 1997, 4), Didyma Apollon (Greaves 2003, 144), Klaros Apollon (bk. Şahin 1998, 24) kutsal alanları örnek gösterilebilir.

⁵⁶³ Cook- Blackman 1964, 61; Anadolu ay ve ışık tanrısı Men adına kutsal tapınak ve kehanet merkezi bulunmaktaydı. Men'in ardılı Apollon tüm Likya'da olduğu gibi bu yörede de kutsanmış ve kutsal tapınakla kehanet merkezinin adı "Apollon Sura" olmuştur. Ayrıca akropol tepesindeki bir kaya mezarında, Likya dilindeki yazıtta Sura'nın Likya birliğinde yer alan, Doğu Likya bölgesinin en önemli Apollon kutsal alanı ve kehanet merkezi olduğu anlatılmaktadır (bk. Çevik 2002, 111). Bölge için önemli bir bilicilik merkezi olmasına rağmen, hiçbir zaman Delphi, Didyma ve Klaros gibi uluslararası bir üne kavuşmamış ve sadece yerel halka hizmet vermiştir (bk. Nolle 2005, 83).

⁵⁶⁴ Kutsal Alandaki kehanet ile ilgili olarak Plinius; Apollon çeşmesinde balıkların kehanetlerini bildirmek üzere üç kez su kanalına toplandığını, eğer balıklar kendilerine atılan eti parçalarsa, bunun kehanetin yapıldığı kişi için iyi olduğunu, kuyrukları ile geri çevirirlerse de kötüye işaret ettiğini belirtir (bk. Plinius XXXII, 17). Bir başka antik yazar Plutarkhos ise; rahiplerin oturup, kehanet kuşlarını izler gibi balıkları izlediklerini ve konulan kurallara uyarak veya içgüdüsel olarak balığın nasıl kıvrılıp büküldüğünü, birbirlerinden nasıl kaçtuklarını gözlemlediklerini ve kehanetin niteliği konusunda böyle karar verdiklerini anlatır (bk. Plutarkhos, *De sollertia animalium* 23). Konu hakkında en ayrıntılı açıklamayı Athenaeus, eserinde Polykharmos'un ağzından yapmaktadır. Yazar, adı Surlus olan bir yerdeki deniz suyu ile dolu bir kuyudan bahsettikten sonra, açıklamasını sürdürür: "Haklarında kehanette bulunulmasını isteyen kişiler, kumdaki girdabın bulunduğu deniz kıyısındaki Apollon koruluğuna geldiklerinde ellerinde her birine on parça kızarmış et takılı olan iki tahta şiş tutarak, kendilerini takdim ederler. Rahip koruluktaki yerini sessizce alırken, kişi de şişleri girdaba atıp olacakları izler. Şişler atıldıktan sonra havuz deniz suyu ile dolar ve değişik boylardaki çok sayıda balık neredeyse sihirli bir şekilde ortaya çıkar. Kahin balıkların cinslerini belirtir ve kişi de buna göre rahipten kehanetini öğrenir" (bk. Athenaeus VIII, 333-334).

⁵⁶⁵ Çevik 2002, 112.

II. F. 7. Arykanda Helios Tapınağı

Antalya İli, Finike İlçesi, Arif Köyü sınırları içinde bulunan Arykanda Antik Kenti'nde (Har. 1) yapılan kazılarda birçok kutsal alan ve tapınak ortaya çıkarılmıştır⁵⁶⁶. Bunlardan birisi de, akropolde ticaret agorasının üzerindeki terasta yer alan ve antik kaynaklarda⁵⁶⁷ bahsedilen Helios Kutsal Alanı'dır⁵⁶⁸. Söz konusu kutsal alanın en önemli yapısı ise Dor düzeninde yapılmış ve Güneş Tanrısına ithaf edilmiş olan Helios Tapınağı'dır⁵⁶⁹.

Helios Tapınağı'nın temenos alanı, güney, batı ve doğuda hafif bosajlı teras duvarları ile çevrilip genişletilmiş olan ve ana kayanın tıraşlanması ile elde edilen zemin üzerinde bulunmaktadır⁵⁷⁰ (Lev. 37a). Kutsal alanın batısında büyük bloklardan oluşturulmuş bir temel üzerinde (Lev. 37b) yükselen tapınak, üç basamaklı krepidoması ile birlikte 7.70x10.70 m. ölçülerinde, Asıl yapı ise 6.40x9.40 m. boyutlarındadır⁵⁷¹. Çok sert ve ince grenli kireç taşıdan özenli olarak yapılmış krepidoma basamakları kısmen korunan yapı kuzey-güney yönünde uzanmakta ve tapınağın cephesi, temenos girişi batıda olmasına rağmen, güneye bakmaktadır⁵⁷². Tapınağın, kesin bir biçimde saptanamamış

⁵⁶⁶ Mitchell 1998, 170; Bu yapılar arasında imparatorluk kültürüne hizmet eden iki Sebasteion yer almaktadır (bk. Bayburtluoğlu 2003, 70). Tıpkı Hellenistik Dönemde Helios Kutsal Alanı aracılığıyla Rhodos Devleti ile Arykanda arasında gerçekleşen yakınlaşmada olduğu gibi (bk. Çevik 2002, 117), Roma İmparatorluk Döneminde de Roma ve İmparatorlar ile kent arasında yakın ilişkiler kurmak niyetiyle adanmış olan bu sebasteionlar, kent, politik amaçlar için, kutsal alanlara ve kültlere verdiği önemi göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

⁵⁶⁷ Bu konu için bk. Bayburtluoğlu 2005, 19; Bean'ın "Eski Çağda Lykia Bölgesi" adlı eserinin 1998 yılında yayınlanan Türkçe 2. baskısında, Antik kaynaklarda Arykanda Helios Kutsal Alanı'ndan bahsedildiği ve yerinin henüz bulunamadığı yazmaktadır (bk. Bean, 1998, 141), dolayısı ile kentle ilgili güncellenmesi gereken bilgilerden birisidir.

⁵⁶⁸ Rhodos ile ilişkili olan güneş tanrısı Helios'a adanmış az sayıdaki kutsal alanlardan birisi olan Arykanda Helios Kutsal Alanı, aynı zamanda Lykia Bölgesi'ndeki Rhodos yönetimi altındaki kutsal yerlerden biridir (bk. Bean 1998, 141).

⁵⁶⁹ Türkiye'nin Antik Kentleri 2000, 91; Tapınak, güneş tanrısına ithaf edilmiş bir yapı için oldukça uygun bir topografik konuma sahiptir ve güneşi doğuşundan batışına dek görececek biçimde güneye bakar tarzda yapılmıştır (bk. Bayburtluoğlu 2003, 65).

⁵⁷⁰ Bayburtluoğlu 2003, 66.

⁵⁷¹ Bayburtluoğlu 2003, 67.

⁵⁷² Klasik Hellen tapınaklarının girişi genelde doğuya bakmasına rağmen (bk. Bean 1999, 116), bu yapının güneye bakması hem topografik gereklilikten, hem de kült ile ilişkilidir. Vitruvius'un da belirttiği gibi (bk. Vitruvius IV, V, 2) Tapınakların konumlandırılmasında topografyanın, kültürlerin ve cephelerinin kamu yapılarına bakar tarzda olması oldukça önemlidir. Bu özellikleri taşıması bakımından Arykanda Helios Tapınağı konumlandırılma şartları nedeniyle antik literatüre uyan, günümüze ulaşmış az sayıdaki yapıdan birisidir.

olmakla birlikte, olasılıkla templum in antis veya prostylos plana sahip olduğu düşünülmektedir⁵⁷³. Yapının mimari düzeni hakkında bilgi verebilecek az sayıda malzeme krepidoma üzerinde ve bir teras aşağıdaki ticaret agorasının dükkanlarının içinde bulunmuştur⁵⁷⁴.

Yapının inşa tarihi kesin olarak saptanamamakla birlikte, tapınağın Hellenistik Dönemde inşa edilmiş ve yoğun biçimde kullanılmış olduğu bilinmektedir⁵⁷⁵. Kutsal alanın ve tapınağın erken evreleri hakkında somut veriler bulunmamaktadır, ancak İ. Ö. 5. yy.da yaşamış olan antik yazar Pindaros, Helios kültürünün Arykanda Kenti için oldukça önemli olduğundan ve burada Helios'a adanmış bir kutsal alanın varlığından bahseder⁵⁷⁶. Alanda yapılmış olan kazılar sonucunda, Helios Tapınağı'nın İ. S. 2. yy.ın ortalarında bir deprem sonucu yıkıldığı ve bu tarihten sonra başka amaçlar için kullanıldığı anlaşılmıştır⁵⁷⁷.

Tapınağın kültü hakkında alanda bulunmuş olan yazıtlı adak stelleri önemli bilgiler sunmaktadır. Bu stellerde güneş tanrısı Helios'dan⁵⁷⁸ bahsedilmektedir⁵⁷⁹. Ayrıca, Arykanda sikkeleri üzerinde ışın tacı ile veya bir atın yanında durur biçimde Helios ve Apollon tasvirlerinin yer alması⁵⁸⁰, bu kültürün kent için oldukça önemli olduğunu göstermektedir. Kutsal alanda bulunan çok sayıdaki adak eşyasından anlaşıldığı kadarıyla, burada Helios=Sozon'un yanında, ışıkla ilgili Apollon, Asklepios, Hygeia gibi Hellen kökenli ve Sol, Mithras gibi yerel kökenli tanrılara da ikincil sırada tapınılmaktadır⁵⁸¹.

⁵⁷³ Tapınağın ölçüleri, prostylos planlı Pergamon Hera Tapınağı ve Sidyma Sebasteion'una ve templum in antis planlı Aigai Demeter-Kore, Kaunos Teras ve Iotape Traianus tapınaklarına yakındır (bu tapınakların ölçüleri ve planları için ilgili tapınağın başlığına, dipnotlarına ve Tablo 4, 5'e bakınız). Dolayısı ile Helios Tapınağı üzerinde detaylı bir çalışma yapılmadan, benzer tapınaklarla karşılaştırılarak yapının planını belirlemek güçtür.

⁵⁷⁴ Bayburtluoğlu 2003, 66.

⁵⁷⁵ Bayburtluoğlu 2003, 65.

⁵⁷⁶ Bu konu için bk. Bayburtluoğlu 2005, 19.

⁵⁷⁷ İ.S. 2. yy.ın ortasında tapınak alanına, tapınağın blokları da kullanılarak bir mezar inşa edilmiş ve bu alan daha sonraki dönemlerde ise kireç ocağı olarak kullanılmıştır (bk. Bayburtluoğlu 2003, 67).

⁵⁷⁸ Helios, yerel tanrı Sozon ile bir tutulmaktadır (bk. Taşlıkloğlu 1963, 156) ve antik kaynaklarda kent için bu tanrı kültürünün önemli olduğu belirtilmektedir (bk. Bayburtluoğlu 2005, 19).

⁵⁷⁹ Üzerinde Helios yazısı ve ışın tacı tasviri bulunan kireç taşından yapılmış olan bir altarın, yapının krepidoması içinde bulunmuş olması (bk. Bayburtluoğlu 2003, 59), kültü tanımlama açısından oldukça önemlidir.

⁵⁸⁰ Taşlıkloğlu 1963, 97; Bayburtluoğlu 2003, 60.

⁵⁸¹ Bayburtluoğlu 2003, 68.

II. G. PISIDIA BÖLGESİ'NDEKİ TAPINAKLAR

II. G. 1. Sagalassos Dor Tapınağı

Burdur İli, Ağlasun İlçesi'nin 7 km. kuzeydoğusunda yer alan ve Antik Pisidia Bölgesi'nin önemli kentlerinden birisi olan Sagalassos Kenti'nin⁵⁸² (Har. 1) yukarı bölümünde Bouletherion ve Yukarı Agora'nın batısında⁵⁸³, Dor Düzeninde inşa edilmiş küçük bir tapınak bulunmaktadır⁵⁸⁴. İlk araştırmacıların⁵⁸⁵ yaptığı kent planında R harfiyle gösterilen tapınağın kültü bilinmediği için, bazı araştırmacılar tarafından "R Tapınağı"⁵⁸⁶, bazıları tarafından "Doric Temple=Dor Tapınağı"⁵⁸⁷ olarak adlandırılmaktadır. Tapınağın bulunduğu alanda yapılan kazılar sonunda, burasının temenos duvarıyla çevrelenmiş ve doğusunda propylaiona sahip bir kutsal alan olduğu anlaşılmıştır⁵⁸⁸.

Yaklaşık 20.00 m. uzunluğundaki teraslanmış bir alan üzerinde kuzey-güney doğrultusunda uzanan tapınağın cephesi güney tarafta, yani kente hakim bir görüş açısında yapılmıştır⁵⁸⁹. 13.07x8.86 m. ölçülerinde bir alan üzerine oturan ve genişliğinin uzunluğuna oranı 1/1.45 olan⁵⁹⁰ tapınak, 1.26 m. yüksekliğinde⁵⁹¹ ve üst kısmı taç profilli bir podyuma sahiptir ve yapıya giriş 5 basamaklı bir krepis ile sağlanmaktadır⁵⁹². Anteler arasında iki sütuna sahip templum in antis planlı (Lev. 2, 38a) yapıda iki sütun arasındaki mesafe, ante iç yüzü ile sütunlar arasındaki mesafeden daha geniştir⁵⁹³. Dar bir pronaos ve celladan

⁵⁸² Vandeput 1997, 11.

⁵⁸³ Vandeput 1997, 21.

⁵⁸⁴ Freely 2002c, 79.

⁵⁸⁵ Lanckoronski 1892, 139.

⁵⁸⁶ Serdaroğlu 2004, 114.

⁵⁸⁷ Waelkens-Harmankaya-Viaene 1991, 286; Waelkens-Hofman 1993, 374; Anabolu 2001, 14.

⁵⁸⁸ Mitchell-Waelkens 1987, 43; Waelkens 1997, 252; Vandeput 1997, 21.

⁵⁸⁹ Mitchell-Waelkens 1987, 42.

⁵⁹⁰ Serdaroğlu 2004, 114.

⁵⁹¹ Waelkens-Owens-Hasendonckx-Arıkan 1992, 88, Res. 23a; Podyumun yüksekliği 1.26 m. olmasına rağmen, Serdaroğlu'nun 2004 yılında basılan eserinde podyumun görülebilen yüksekliği 0.75 m. olarak verilmiştir (bk. Serdaroğlu 2004, 114). 1990-1993 yılları arasında yapılan kazılar sonucu tapınakla ilgili yeni veriler elde edildiği için, bazı bilgilerin güncellenmesi gerekmektedir.

⁵⁹² Tapınak podyumu, taç profili ve basamak sayıları bakımından Hellenistik özellikler göstermesi nedeniyle Pergamon podyumlu tapınaklarına özellikle Dor Düzenli Hera Basileia ve Mamurt Kale Meter-Theon Tapınağına benzemekle birlikte, ağırlıklı olarak Roma İmparatorluk Dönemi etkileri içermektedir (bk. Mitchell-Waelkens 1987, 42; Waelkens-Owens-Hasendonckx-Arıkan 1992, 91).

⁵⁹³ Serdaroğlu 2004, 175, Res. 37; Bu tarz uygulama templum in antis planlı yapılarda sıkça görülmektedir. Mamurt-Kale Meter Theon Tapınağı (bk. Conze-Schazmann 1911, 18), Aigai Demeter-Kore Tapınağı (bk.

oluşan tapınağın asıl yapısı 12.80x8.60 m. ölçülerindedir⁵⁹⁴. Dolayısı ile podyum oturma alanı ve asıl yapının oturma alanı arasında 0.26 m.lik profil vardır. Pronaos 2.25 m. derinlikte, 7.40 m. genişlikte olmasıyla 1/3.30 oranında, yapının genel ölçüleri dikkate alındığında ise pronaos derinliği yapı uzunluğunun 1/4.1 oranındadır. Bu ölçüler ve oranlar, Dor Düzenli tapınaklarda görülen ve Anadolu tapınak mimari geleneğine yabancı olan dar pronaos uygulamasına bu yapıda yer verildiğini göstermektedir. Cella ise 9.25x7.40 m.lik ölçüsüyle 1/1.25 oranındadır ve kareye yakın bir plan sergilemektedir⁵⁹⁵. Yapının yan cella duvarları architrav hizasına kadar 5.80 m. yükseklikte, kuzey taraftaki arka duvarda ise birkaç sıra korunmuş durumdadır⁵⁹⁶ (Lev. 38b, 39a-b). Tapınağın podyum ve cella duvarları düzgün rektogonal pseudo-izodomik tarzda örülmüştür⁵⁹⁷. Templum in antis planlı tapınakta cella duvarları ve cephe süslemesine ait işlenmiş bloklar sarımtırak renkli beyaz kireçtaşından yapılmıştır⁵⁹⁸ (Lev. 39a).

Tapınağın üstyapısına ait çok sayıda mimari blok yapının çevresinde dağınık halde bulunmakta ve bu malzemeler arasında yapının düzeni hakkında bilgiler veren triglif-metop parçaları⁵⁹⁹ ve tek parça halindeki fasciasız architrav bloğu⁶⁰⁰ oldukça önemlidir. Ayrıca, tapınağın giriş cephesinin olduğu güney tarafta bulunmuş olan iki adet yivsiz sütun tamburu⁶⁰¹ yapının planını ve mimari düzenini destekler bulgular arasındadır. Bu malzemeler dayanılarak yapılan restitüsyonlarda⁶⁰² (Lev. 38a) sütun yüksekliği yaklaşık 5.60 m. olarak verilmiş ve frizde üçlü metop sistemine yakın bir uygulama yapıldığı öne sürülmüştür. Bunun yanında alanda Ion ve Korinth Düzenine ait bazı mimari parçaların bulunması⁶⁰³ tapınağın cephe düzeni konusunda farklı görüşlerin orta çıkmasına neden

Bohn-Schuchhardt 1889, 52, Res. 49), Kaunos Teras Tapınağı (bk. Serdaroğlu 2004, 154) ve Delos Adası'ndaki Isis Tapınağı (bk. Witt 1971, 113, Res. 14; Lauter 1986, 189, Res. 15) gibi templum in antis planlı Dor Düzenli örnekler bu yönleri ile benzerlik gösterirler.

⁵⁹⁴ Mitchell-Waelkens 1987, 42; Büyükkolancı 1996, 83.

⁵⁹⁵ Anabolu 1970, 22, Res. 36-39; Serdaroğlu 2004, 115, Lev. 30.

⁵⁹⁶ Serdaroğlu 2004, 114.

⁵⁹⁷ Waelkens 1997, 253; Serdaroğlu 2004, 116, Res. 89.

⁵⁹⁸ Büyükkolancı 1996, 83.

⁵⁹⁹ Mitchell-Waelkens 1987, 42.

⁶⁰⁰ Serdaroğlu 2004, 116; Söz konusu blokların pronaos ve cellaya bakan iç yüzlerinde silah kabarmaları işlenmiştir (bk. Mitchell-Waelkens 1987, 43; Büyükkolancı 1996, 83, Lev. 89b, 92a).

⁶⁰¹ Waelkens-Harmankaya-Viaene 1991, 288.

⁶⁰² Büyükkolancı 1996, 83, Lev. 89a.

⁶⁰³ Serdaroğlu 2004, 116.

olmuştur⁶⁰⁴. Fakat 1990–1993 yılları arasında yapılan kazılar sonucu bu parçaların tapınağa değil, Korinth Düzeninde yapılmış olan kutsal alanın propylaionuna ait olduğu anlaşılmıştır⁶⁰⁵.

Arazi konumundan dolayı tapınağın ve kutsal alanın zaman zaman değişikliğe uğradığı anlaşılmıştır. Özellikle teras çevresindeki orijinal merdivenlerin yerini üç ayrı teras almıştır⁶⁰⁶. İ. S. 5. yy.da, kentteki diğer yapılardan toplanan malzemelerden yararlanılarak, geç dönem sur duvarını desteklemek amacıyla tapınak üzerinde bir kule yapılmış olması⁶⁰⁷, o dönemde bu alanın artık dini amaçlar için kullanılmadığı göstermektedir.

Tapınağın tarihi konusunda çeşitli görüşler vardır. Teraslanmış bir alana, podyum üzerinde inşa edilmiş templum in antis planlı küçük bir tapınak olması nedeniyle, Pergamon'da İ. Ö. 3. yy. ve 2. yy.da yapılmış olan tapınakların etkilerini taşıdığı⁶⁰⁸, ve bu yapının Pergamon'daki Hellenistik tapınaklardan hemen sonra, yani İ. Ö. geç 2. yy.-erken 1. yy.da yapıldığını belirtilmektedir⁶⁰⁹. Sagalassos kazı ekibi tarafından 1990-1993 yılları arasında tapınak alanında yapılan kazılar sonucu, temenos alanına girişi sağlayan propylaionun Augustus Döneminde inşa edildiği⁶¹⁰ ve tapınak podyumunun sanıldığı gibi alçak olmadığı⁶¹¹ tespit edilmiştir. Tapınağın podyuma sahip olması Hellenistik bir gelenek olarak yorumlanmakla birlikte, podyumun yüksek tutulması, İmparatorluk Dönemi özelliğidir ve bu nedenle tapınağın Hellenistik Dönemden ziyade Roma İmparatorluk Dönemine yakın bir tarihte ve propylaiondan daha önce, olasılıkla İ. Ö. 1. yy.ın ortalarında yapıldığı belirtilmektedir⁶¹².

⁶⁰⁴ Bu malzemeler arasında dendane, sima ve geison parçaları bulunmaktadır. Serdaroğlu, 2004 yılında yayınlanan çalışmasında, söz konusu parçalardan dolayı yapının İon veya Korinth Düzeninde olabileceğini belirtmektedir (bk. Serdaroğlu 2004, 116).

⁶⁰⁵ Waelkens 1997, 253; Ortaç 2001, 96.

⁶⁰⁶ Vandeput 1997, 22.

⁶⁰⁷ Sagalassos Kenti'ni Isauria kabilesine karşı korumak için bu değişikliğin yapıldığı sanılmaktadır (bk. Waelkens-Owens-Hasendonckx-Arıkan 1992, 91; Waelkens-Hofman 1993, 380).

⁶⁰⁸ Mitchell 1990, 121, Fig. 54.

⁶⁰⁹ Mellink 1992, 138; Vandeput-Köse-Aydal-Erb 2001, 258, Dipnot: 8.

⁶¹⁰ Waelkens 1997, 253; Mitchell 1998, 176; Ortaç 2001, 95.

⁶¹¹ Büyükkolancı 1996, 84; Mitchell 2001, 45.

⁶¹² Waelkens 1997, 255.

Dor Düzeninde inşa edilmiş olan tapınağın kültü konusunda bilgi verecek herhangi bir yazıt ele geçmemesine rağmen, alanda yapılan kazılar sonucu bulunan bazı adak eşyaları kült hakkında çeşitli yorumlar yapılmasına neden olmuştur. Söz konusu adak eşyaları arasında ata binmiş figürler⁶¹³ önemli bir yer tutmaktadır. At üstünde betimlenen bu figürinler bölgede kült sahibi yerel bir tanrı olan Kakasbos⁶¹⁴ ile özdeşleştirilmektedir⁶¹⁵. Bu nedenle tapınak bazı araştırmacılar tarafından Kakasbos Tapınağı olarak tanımlanmaktadır⁶¹⁶. Tapınağın Kakasbos kültü altında kimliklendirilmiş Baş Tanrı Zeus'a veya yarı ölümsüz oğlu Herakles'e adandığı da düşünülmektedir⁶¹⁷. Ayrıca tapınak, bazı yayınlarda Zeus Tapınağı olarak anılmaktadır⁶¹⁸.

⁶¹³ Waelkens-Hofman 1993, 376-377.

⁶¹⁴ Kakasbos, at üstünde ayakta durur biçimde gösterilen, Lykia ve Pisidia Bölgelerinde tapınım gören yerel bir tanrıdır (bk. Erhat 2004, 165). Benzer şekilde, Telmessos Kenti'nde (bk. Brandt-Kolb 2005, 114) ve Antalya Akdağ'da (bk. İplikçioğlu 2003, 71) Kakasbos'a adanmış kutsal alanlar bulunmaktadır.

⁶¹⁵ Waelkens-Owens-Hasendonckx-Arıkan 1992, 91; Freely 2002c, 79.

⁶¹⁶ Gates 1997, 278.

⁶¹⁷ Waelkens-Hofman 1993, 376-381; At üstünde betimlenen Kakasbos, Dioskurların babası kabul edilen Zeus ve Herakles ile bir tutulmaktadır (bk. Brandt-Kolb 2005, 114).

⁶¹⁸ Akurgal 2000, 489.

II. H. PAMPHYLIA BÖLGESİ'NDEKİ TAPINAKLAR

II. H. 1. Perge Dor Tapınağı

Antalya İli'nin 18 km. doğusunda yer alan Perge Antik Kenti (Har. 1) Pamphylia Bölgesi'nin önemli yerleşimlerinden birisidir. Kentte günümüze ulaşmış çok sayıda yapı kalıntısı⁶¹⁹ görülmesi rağmen, şehrin yaklaşık 850 m. güneyindeki İyilik Belen mevkiinde 1968-1970 yıllarında yapılan kazılarda⁶²⁰ ortaya çıkarılan Dor Düzenli Tapınak⁶²¹ dışında, yerleşimdeki diğer kalıntılar arasında tapınak olarak tanımlanabilecek herhangi bir başka yapı bulunmamaktadır. Dor Düzenli tapınak 1968-1970 yıllarındaki kazılarda bulunmuş olmasına rağmen, bu tarihlerden sonra basılmış pek çok yayında ne tapınaktan bahsedilmekte, ne de yapı kent planlarında gösterilmektedir.

Doğu-batı yönünde konumlandırılmış olan tapınak (Lev. 40a) 21.50 m. uzunlukta, doğu kısa tarafta 12.78 m. batı kısa tarafta ise 12.60 m. ölçülerindedir⁶²² ve cephesi çoğu Hellen tapınaklarının tersine batıya bakmaktadır. Klasik Dor tapınaklarında görülen 3 krepisten oluşan ve yapının dört tarafını çevreleyen 0.80 m. yüksekliğindeki krepidoma, Bizans döneminde tahrip edilmiş olduğu için belirli yerlerden ölçülebilmekte ve birbirine demir kenetlerle tutturulmuş anathyrosisli bloklardan meydana gelmektedir⁶²³. Bütün mimari unsurları mermere benzeyen sert ve sarımtırak kireçtaşından inşa edilmiş olan yapı, 8.80x10.40 m. ölçülerinde kareye yakın bir cella ve 8.70x10.40 m. ölçülerinde oldukça derin olan kareye yakın bir pronaostan oluşmakta⁶²⁴ ve tapınakta geç dönemde yoğun tahribata uğradığı için duvarlar korunamamış, sadece çevreye dağılmış kesme taş bloklar görülebilmektedir. Bu bloklar arasında cella duvarının alt sırasını oluşturduğu düşünülen

⁶¹⁹ Bean 1999, 31 vd., Res. 5.

⁶²⁰ Bu tarihlerde A. M. Mansel başkanlığında gerçekleştirilen Perge kazılarında, Antik kaynaklarda bahsi geçen Artemis Pergaea Tapınağı'nı bulmaya yönelik İyilik Belen Mevkii'nde kazı çalışmaları başlatılmış (Mansel 1968,101), fakat daha sonra Artemis Tapınağı'na dair herhangi bir iz bulunmamış olmakla birlikte, konumuzu oluşturan Dor Tapınağı'nın kalıntılara rastlanmış ve bu yapı gün yüzüne çıkarılmıştır.

⁶²¹ AnatSt 1969, 22; Pekman 1989, 42.

⁶²² Batı kenarın, Doğu kenara göre daha uzun olmasının nedeni, krepisin her iki batı köşesine yakın noktada krepis basamaklarının 0.09 m. çıkıntı yapmalarından kaynaklanmaktadır (bk. Mansel 1970, 170, Res. 4).

⁶²³ Mansel 1975, 93.

⁶²⁴ Mansel 1970, 170, Res.1; Perge Dor Tapınağı Anadolu'da yaygın olarak kullanılan derin pronaos uygulaması açısından, Mamurt Kale Meter-Theon Tapınağı (bk. Conze-Schazmann 1911, 18), Herakleia Athena Tapınağı (bk. Peschlow-Bindokat 2005, 113), Kestroi Vespasianus Tapınağı (Söğüt 1998, 70, Çiz 15) gibi Dor Düzenli Derin pronaoslu örneklerle karşılaştırılabilir.

torus ve trokhilos profilli blok parçaları ve kapı sövesi olarak kullanılmış olan biri 1.86 m., diğeri 1.19 m. uzunluğundaki iki kesme taş blok anılmaya değer mimari malzemelerdir⁶²⁵. Tapınağın batı kısa kenarında güney taraftaki iki sütuna ait alt tamburlar orijinal konumda ele geçirilmiştir. Insitu durumdaki 24 yive⁶²⁶ sahip, 0.65 m. yüksekliğindeki Dor sütun tamburları baz alınarak yapılan ölçümlere göre⁶²⁷, sütun alt çapları 1.10 m., sütunlar arası mesafe ise 4.10 m.dir ve sütun dizisinin 1/3.72 oranında olduğu yani Vitruvius'un verdiği oranlar⁶²⁸ dikkate alındığında geniş dizimde (*areostylos*) yapıldığı görülür. Aynı ölçüler sonucu, yapının, batı cephesine 4 adet sütun yerleştirilmiş tetrastylus prostylus planlı bir tapınak (Lev. 2) olduğu ve sütun yükseklikleri, sütun alt çapının 6-6.5 katı olarak kabul edilirse⁶²⁹, ortalama 6.60 ila 7.20 m. arasında değişebileceği düşünülebilir.

Alanda yapılmış olan kazılarda tapınağın dikey taşıyıcıları ve üstyapısına ait çok az mimari malzeme bulunmuştur. Söz konusu buluntular arasında, insitu konumdaki sütun tamburları, yapının sütun dizimini ve cephe süslemesini anlamada oldukça önemli bilgiler sunmaktadır. Arrisleri çok ince bir şerit şeklinde işlenmiş olmakla birlikte⁶³⁰, insitu tamburların direk stylobate düzlemi üzerine oturuyor olması, yapının Dor Düzenine sahip olduğunun en önemli göstergesidir. Ayrıca, alanda bulunmuş olan ve düzen hakkında aydınlatıcı bilgiler veren 0.45-0.50 m. arasında bir genişliğe sahip olduğu tahmin edilen triglif-metop frizine⁶³¹ ait bir parça, 1.30 m. uzunluğunda, 0.75 m. yüksekliğinde ve 0.32 m. kalınlığındaki düz architrav bloğu ve Dor geison bloğu gibi mimari malzemeler yardımıyla yapının entablature bölümünün kesit çizimi yapılmıştır⁶³² (Lev. 40b). Bunların yanında alanda Ion Düzenine ait bazı mimari parçalar⁶³³ ortaya çıkarılmıştır.

⁶²⁵ Mansel 1970, 170.

⁶²⁶ Aigai Demeter-Kore Tapınağı (bk. Bohn-Schuchhardt 1889, 52) ile birlikte Perge Dor Tapınağı 24 yivli sütunları ile Anadolu'daki Dor tapınakları arasında en fazla yiv sayısına sahip sütunlu yapıdır ve bu özellik iki yapıyı diğer tapınaklardan ayıran küçük bir detaydır.

⁶²⁷ Mansel 1975, 94.

⁶²⁸ Vitruvius **III**, III, 5.

⁶²⁹ Vitruvius, sütun yüksekliği için, sütun alt çapının 6 yada 6.5 katı olması gerektiğini belirtir (Vitruvius **IV**, III, 4.).

⁶³⁰ Mansel 1970, 169.

⁶³¹ Sütun oranları ve triglif-metop ölçüleri dikkate alınır, yapıda üçlü metop sisteminin uygulandığı anlaşılmaktadır (ayrıca bk. Coulton 1976, 117, Dipnot 14).

⁶³² Mansel 1975, 93-94, Res. 68; Rumscheid 1994, 69, Res. 141.5.

⁶³³ Ion Düzenine ait iki torus bir trokhilostan meydana gelen sütun kaidesi, yivli sütun parçaları, köşe başlığına ait parçalar, üç fascialı architrav bloğu ve dış kesimi parçaları bulunmuştur (bk. Mansel 1970, 171, Res. 8-10). Antik kaynaklarda, Ion Düzeninde olduğu bahsedilen Artemis Pergaea Tapınağı'nın bu alana

Tapınağın inşa tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, Pergamon'daki tapınakların etkisiyle⁶³⁴, Anadolu'daki prostylos tipli küçük tapınakların, İ.Ö. 3. yy.dan itibaren yoğun biçimde inşa edildiği bilinmektedir. Ayrıca tapınağın temelinde bulunan seramik parçaları kazı ekibi tarafından İ. Ö. 3. yy.ın sonlarına tarihlendirilmiştir⁶³⁵. Hem seramik buluntuları, hem plan ve tip gelişimi gibi doğru kriterler göz önünde tutularak Perge Dor Tapınağı İ. Ö. 2. yy.ın ilk yarısına tarihlenmektedir⁶³⁶.

Tapınağın kültüne işaret edebilecek herhangi bir veri bulunmamaktadır. Strabon⁶³⁷, Perge yakınlarında yüksek bir tepe üzerinde yer alan Artemis Pergaea adına yapılmış Ion Düzenli bir tapıntan bahsetmektedir. Henüz bu tapınağın yeri tam olarak belirlenememiştir. Fakat konu kapsamında incelenen Dor Düzenli tapınağın bulunduğu İyilik Belen Mevkii'nin Strabon'un da belirttiği gibi, kente yakın yüksek bir tepe olması nedeniyle Perge Kenti'nin kutsal alanı olabileceği düşünülmekte ve söz konusu Artemis tapınağının burada olduğu tahmin edilmektedir⁶³⁸. Bunun yanında Dor tapınağın Artemis ile ilişkili olmadığı, olasılıkla bu tanrı ile yakın ilişkilerde bulunan ikincil bir tanrıya ait olduğu düşünülebilir. Kent sikkeleri üzerinde yoğun şekilde görülen Artemis tasvirleri⁶³⁹ yanında Apollon ve Zeus betimlerine yer verilmiş⁶⁴⁰ olması ve kent bulunmuş olan yazıtlarda Tanrı Apollon ve Tanrıça Athena'nın isimlerine rastlanması⁶⁴¹, Dor tapınağının bu tanrılarla doğrudan ilişkili olduğunu dair herhangi bir kanıt teşkil etmemekle birlikte, bu tanrıların kentte kült sahibi olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca yerleşimde Aphrodite, Nemesis ve Asklepios'a gibi tanrılara da önem verildiği⁶⁴² bilinmektedir.

yakın bir noktada olduğu ve bu parçalarında söz konusu tapınağa ait olabileceği yönünde düşük bir olasılık olmakla birlikte, malzemelerin alandaki başka bir yapıya ait olduğu da düşünülebilir.

⁶³⁴ Perge'deki tapınak özellikle Dor Düzenli bir prostylos olması ile Pergamon Hera Basileia (bk. Schazmann 1923, 107), Pergamon Zeus (bk. Rheidt 1996, 164) ve Pergamon Asklepios (bk. Radt 2002, 129) tapınakları ile benzerlikler taşımaktadır.

⁶³⁵ Mansel 1970, 171.

⁶³⁶ Mansel 1970, 171; Mansel 1975, 95.

⁶³⁷ Strabon; **XIV**, IV, 2.

⁶³⁸ Bean 1999, 41.

⁶³⁹ Morkholm 2000, 157, Res. 482.

⁶⁴⁰ Robinson 1914, 44; Morkholm 2000, 157, Res. 479.

⁶⁴¹ Lanckoronski 2005, 167,168.

⁶⁴² AnatSt1969, 22.

II. H. 2. Aspendos Dor Tapınağı

Antalya İli, Serik İlçesi, Belkıs köyünde yer alan Aspendos Antik Kenti'nde⁶⁴³ (Har. 1) tiyatronun kuzeyindeki akropolün doğu tarafında, denizden yaklaşık 53.00 m. yükseklikte bir düzlem üzerinde kuzey-güney yönlü ve girişi kuzeybatı köşede yer alan büyük bir kutsal alan bulunmaktadır (Lev. 41a-b). Temenos duvarlarıyla çevrili kutsal alanın ortasında Dor Düzeninde inşa edilmiş olması nedeniyle konu kapsamında incelenen bir tapınağa ait temel izleri ve bunun çevresine dağılmış durumda çeşitli mimari buluntular görülebilmektedir⁶⁴⁴.

Temenos alanı ile paralel biçimde kuzey-güney doğrultusunda konumlandırılmış olan tapınağın cephesi güneye, yani tiyatro ve agora gibi kamu yapılarının bulunduğu kent merkezine bakmaktadır⁶⁴⁵. Tapınağın kuzeydoğu köşesinde, toprak zeminden itibaren 0.65 m.lik bölümü görülebilen duvar örgüsü (Lev. 42a) yapının bir podyum üzerinde yükseldiğini göstermektedir. Yerel konglomera bloklardan oluşan duvarın alt bölümleri toprağın altında kalmış olduğu için podyumun tam yüksekliği ölçülememiştir. Podyumdan asıl yapıya geçiş, klasik Dor tapınaklarında görülen 3 basamaklı bir krepis ile gerçekleştirilmiştir. Krepidomanın en alt basamağı 0.10 m. genişliğe, 0.12 m. rıht yüksekliğine, ikinci ve üçüncü basamaklar ise 0.33 m. genişliğe, 0.24 m. rıht yüksekliğine sahiptir. Yaklaşık 20.00x12.20 m. ölçülerinde bir alan üzerine oturan yapının stylobate ölçüleri 11.00x17.20 m.dir ve yaklaşık 9.00x9.00 m. ölçülerinde kare bir cella ve 5.80x9.00 m. ölçülerinde fazla derin olmayan bir pronaostan meydana gelmektedir.

Gerek altyapı ve cella duvarları, gerekse cephe malzemeleri yerel konglomeradan yapılmış olan tapınak Stylobate düzlemine kadar korunmuş olup, mimari blokların büyük bir kısmı tapınağın çevresinde kutsal alan içinde bulunmaktadır. Pronaos ve cella arasındaki duvarın kalınlığı yaklaşık 1.30 m. iken, cellanın yan ve arka duvarları ise 1.00

⁶⁴³ Lanckoronski 2005, 88.

⁶⁴⁴ Özgür 1993, 252; Mitchell 1998, 171.

⁶⁴⁵ Bilindiği gibi Antik Çağ tapınaklarının cephesi genelde doğuya bakmaktadır (bk. Bean 1999, 116). Bu yapı ise, konumundan dolayı doğuya bakması uygun olmayacağı ve kent halkına hitap eden bir yapı olduğu için herkesin görebileceği şekilde ana cephesi kent meydanına bakar biçimde yüksek bir yere konumlandırılmıştır (bk. Özgür 1993, 253, Res. 1).

m. kalınlığında tek sıra blok kullanılarak oluşturulmuştur. Pronaostan cellaya geçişi sağlayan kapı eşiğinin olduğu bölümde 3.50 m. genişliğe, 0.45 m. derinliğe sahip ve üzerinde kapıya ait zıvanaların yerleştirilmiş olduğu delikler görülebilen iki parça mermer bloktan oluşan bir eşik, olasılıkla, insitu konumda bulunmaktadır. Cellanın girişinde güney duvara paralel uzanan 0.75 m. derinlikte ve 4.40 m. genişlikte, eşiğin devamı niteliğinde bir basamak teşkil eden konglomera bloklardan yapılmış bir düzlem yer almaktadır. Cella içinde kuzey duvarın tam ortasına denk gelecek şekilde ve bu duvara bitişik olarak yapılmış bir platforma ait izler görülmektedir. Konglomera bloklardan oluşan 0.22 m. yüksekliğinde dikdörtgen platform, kuzey duvara paralel şekilde 5.00 m. uzunlukta ve duvardan 3.10 m. çıkıntılıdır ve olasılıkla kült heykeli için yapılmış olan podyumun alt sırasına aittir.

Tapınağın üstyapısına ait olan yerel kireç taşından yapılmış çeşitli mimari bloklar kutsal alan içinde dağınık durumda görülebilmektedir. Bu malzemeler arasında, arrisleri bıçak ağız biçimde yüzeysel olarak işlenmiş çapları yaklaşık 0.65 m., yükseklikleri ise 0.95 m. ile 1.55 m. arasında değişen çok sayıda sütun tamburu dikkati çekmektedir (Lev. 42c). Yine bu malzemeler arasında görülebilen ve tapınağın cephe düzeni hakkında fikir veren Dor geison parçaları ve üzerinde guttaeler olan düz architrav bloğu oldukça önemli parçalardır. Söz konusu architrav bloğu 0.68 m. yüksekliğinde, 1.17 m. genişliğinde ve 0.33 m. genişliğindedir ve üzerindeki guttaelerin genişliği 0.23 m., aralarındaki mesafe ise 0.70 m.dir. Architrav üzerindeki guttaelerin ölçülerinden hareketle üzerinde yer alan triglif genişlikleri 0.45 m, metop genişliklerinin ise 0.70 m. olduğu anlaşılmaktadır. Bu triglif-metop ölçüler, yapının kısa kenar uzunluğu ve sütun çapları hesap edilip oranlandığı zaman⁶⁴⁶ söz konusu architrav bloğunun tapınağa ait olamayacağı olasılıkla kutsal alandaki galerilerin cephesinde kullanılmış olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Alanda bulunan ve üzerinde mutulus guttaelerin görüldüğü geison parçası (Lev. 42b) 0.15 m. yüksekliğinde, 0.37 m. genişliğinde ve 0.30 m. derinliğindedir. Söz konusu geison parçasının ölçüleri baz alınarak tapınağın geison yüksekliğinin 0.15 m. olduğu sonucuna varılabilir. Tapınak

⁶⁴⁶ Söz konusu architrav bloğu kırık değil, tam bir parça olduğu için, architravın her bir kenarı bir sütunun üzerine oturması gerekmektedir. Dolayısı ile architrav uzunluğuna paralel olarak, merkezden merkeze sütunlar arası mesafe 1.15 m. çıkmakta ve yapının 12.00 m. olan kısa cephe uzunluğu, sütunlar arasına bölündüğünde, bir kısa kenarda 11 sütun olması gerekir ki, oranlamaların bu rakamı vermesi architrav bloğunun tapınağa ait olmadığını ortaya koymaktadır.

alanında Dor Düzenine işaret edebilecek sütun başlığı, trigif-metop frizi parçaları ve diğer üstyapı elemanlarına ait herhangi bir mimari buluntuya rastlanmadığı gibi, Ion Düzeni veya bunun türevi diğer düzenlere ait malzemelerde bulunmamaktadır. Kutsal alan dışında kentteki diğer yerlerde Hellenistik Dönem özelliklerini yansıtan çok sayıda Dor Düzenine ait mimari paçaların bulunmuş olması⁶⁴⁷, yerleşimin Hellenistik evresinde bu düzenin sevilerek kullanıldığını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Konu kapsamında incelenen tapınağın da bu düzene sahip olması, kentin mimari dokusu içinde yapının diğer binalarla cephesel uyum sergilediğini göstermektedir.

Tapınağın sütun dizimi tam olarak bilinmemekle birlikte, uzun kenarlarda podyumun üzerinde 3 basamaklı krepis ve hemen bunun devamında cella duvarlarının bulunması, yapının etrafının bir sütun sırasıyla çevrili olmadığı göstermektedir. Tapınak ve cella girişinin bulunduğu güney kısa cephede yoğun tahribatlar olduğu ve stylobate düzlemine ait bloklar sökülmüş olduğu için ön cephedeki sütun sayısı bilinmemektedir. Tapınağın kısa kenarının yaklaşık 12.00 m. uzunluğunda olması, konu kapsamında incelenen Dor Düzenli tapınaklarla karşılaştırıldığı zaman (bk. Tablo 5) Aspendos Dor Tapınağı'nın templum in antis planda olamayacak kadar büyük boyutlu olduğunu ortaya koymaktadır. Aspendos'un batısında çok yakın bir noktada bulunan komşu kent Perge'deki Dor Tapınağı ile Aspendos Dor Tapınağı ölçüleri bakımından birbirlerine oldukça yakındır⁶⁴⁸. Perge'de tapınak alanında yapılan kazılarda bulunan mimari blokların incelenip oranlanması sonucu tapınağın prostylos planda olduğu tespit edilmiştir⁶⁴⁹. İki yapının birbirine yakın noktada ve ölçülerde olması nedeniyle Aspendos Dor Tapınağı'nın Perge Dor Tapınağı'ndaki gibi prostylos plana sahip olduğu düşünülebilir (Lev. 2). Ayrıca tapınağın 12.00 m. uzunluğundaki güney kısa kenarına, 0.70 m.lik sütun çapları dikkate alınarak prostylos planlı olduğu kabul edildiğinde sütunlar arası mesafe 3.50 m. olarak hesaplanmakta ve ara mesafe sütun alt çapının 5 katına denk gelmektedir. Bu oran

⁶⁴⁷ Özgür 1993, 253, Res. 21-24.

⁶⁴⁸ Perge Dor Tapınağı 12.70x21.50 m. (bk. Mansel 1970, 170), Aspendos Dor Tapınağı ise yaklaşık 12.20x20.00 m. ölçülerindedir.

⁶⁴⁹ Mansel 1970, 169.

sütunların oldukça geniş tutulmuş olduğunu göstermekle birlikte, Roma İmparatorluk Döneminde kullanılan bir uygulamadır⁶⁵⁰.

Tapınağın inşa tarihi ve kültü kesin olarak bilinmemektedir. Kentin en eski yerleşimine sahip olan akropol üzerindeki Kutsal Alan içinde yapılan temizlik çalışmalarında Klasik Döneme tarihlenen seramik parçaları ve Hellenistik Döneme ait sikkeler bulunmuş⁶⁵¹ olması, alanın bu dönemlerde kullanılmış olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Klasik döneme işaret edecek mimari buluntu olmamakla birlikte olasılıkla burada bir tapınak yer almaktaydı, ama, bugün kalıntıları görülen ve alçak podyumlu bir altyapıya sahip olan tapınak mimari özellikleri nedeniyle Pergamon'daki tapınakların⁶⁵² etkisi altında Geç Hellenistik Döneminin bir ürünü olarak yorumlanabilir ve kesin olmamakla beraber İ.Ö. 1.yy.ın ilk yarısında yapılmış olduğu düşünülebilir. Kutsal Alan'ın kültüne işaret edebilecek herhangi bir obje bulunmamış olmakla birlikte kentteki temizlik çalışmalarında bulunan yazıtların okunması sunucu, yerleşimde imparatorluk kültürünün varlığı tespit edilmiştir⁶⁵³. Ayrıca kent sikkeleri üzerinde Zeus, Aphrodite, Hephaistos ve Serapis tasvirlerine rastlaması⁶⁵⁴, bu tanrıların kentte saygı gördüklerini ve kült sahibi olduklarını göstermektedir. Sağlam veriler bulunmamasına rağmen, köklü bir geçmişe⁶⁵⁵ sahip akropoldeki bu Kutsal Alan kent için önemli sayılan bir tanrıya, belki de sikkelerde tasvir edilen tanrılardan birine adanmış olabilir.

⁶⁵⁰ Stamper 2005, 43.

⁶⁵¹ Özgür 1993, 253, 10-11.

⁶⁵² Özellikle İ.Ö. 2. yy.dan itibaren Yukarı Gymnasium alanındaki Hera Basileia (bk. Schazmann 1923, 107) ve Yukarı Agora'daki Zeus Tapınağı (bk. Rheidt 1996, 164) podyumlu Dor tapınaklarına öncülük etmiştir.

⁶⁵³ Agoranın kuzey batı köşesinde bulunmuş bir heykel kaidesi üzerindeki yazıtta İmparatorluk Kültü'nden ve bu kültürün rahibinden bahsedilmektedir (bk. Özgür 1993, 252).

⁶⁵⁴ Robinson 1914, 43; Morkholm 2000, 157, Res. 478.

⁶⁵⁵ Bilindiği gibi akropoller kentlerin en eski yerleşim birimlerini oluşturmakta ve kent için en önemli kutsal alanlar buralarda bulunmaktadır. Aspendos Akropol'ünde de Klasik Döneme ait seramikler bulunmuş olması ve burasının bir kutsal alan barındırıyor olması bu düşünceyi desteklemektedir.

II. H. 3. Lyrbe-Seleukeia Dor Tapınağı

Antalya İli, Manavgat İlçesi sınırları içindeki Seleukeia Antik Kenti'nde (Har. 1) agoranın yaklaşık 40 m. kuzeyinde yer alan⁶⁵⁶ ve bazı yayınlarda⁶⁵⁷ "C2 Yapısı" olarak adlandırılan Dor Düzenli tapınak, yerleşimde en iyi korunmuş (Lev. 43b) yapılardan birisidir ve fonksiyonu tartışılmakla birlikte ağırlıklı görüş yapının tapınak olduğu yönündedir⁶⁵⁸.

Kuzey-güney yönünde konumlandırılmış olan yapının cephesi agoranın bulunduğu güney tarafa bakmaktadır⁶⁵⁹. 1.40 m. yüksekliğinde bir podyum üzerinde yükselen ve 7.34x14.35 m. ölçülerinde bir alan üzerinde olması ile 1/2 oranına uygun olarak yapıldığı anlaşılan tapınak, architrav seviyesine kadar korunmuştur⁶⁶⁰. 2.30x5.70 m. ölçülerinde dar bir pronaos ve 4.90 x 7.86 m. ölçülerindeki celladan meydana gelen tapınağın altyapısı iki basamaklı krepis üzerine oturmuş bir podyum ve ön cephede genişliği 2.75 m. olan 9 basamaklı merdivenden oluşmaktadır (Lev. 43a). Pronaostan cellaya geçiş, üzerinde mil deliklerine ait izler görülebilen eşiği, lentosu ve söveleri sağlam olarak günümüze kadar ulaşmış olan ve 3.52 m. yüksekliğinde, 1.72 m. genişliğinde bir kapıdan sağlanmaktadır⁶⁶¹. Cellanın duvarları, konglomera ve kireç taşı bloklar kullanılarak düzgün izodomik örgü tekniğinde örülmüştür⁶⁶² (Lev. 43b).

⁶⁵⁶ Bean-Mitford 1965, 5.

⁶⁵⁷ İnan 1998, 69, Çiz. 3.

⁶⁵⁸ Duvarlarda sekiz adet kemerli niş bulunmasından dolayı, yapının kütüphane veya tapınak mezar olabileceği ve bu nişlere de kitap rulolarının veya lahitlerin yerleştirilmiş olduğu düşünülmüştür (bk. İnan 1998, 71, Res. 120). Fakat gerek mimari özellikleri gerekse plan itibari ile yapının, tapınak olduğu ve bu nişlerin içine de adak eşyalarının bırakılmış olduğu belirtilmiştir (bk. Bean-Mitford 1965, 6, Lev. Ib; Bean 1999, 100). Kilikia Bölgesi'nde Asar Mevkii'ndeki Dor Düzeninde inşa edilmiş olan tapınağın cellasının kuzey duvarında da benzer şekilde kemerli nişler bulunmaktadır (bk. Söğüt 1998, 96, Çiz. 40, Lev. 49d). Her iki tapınağın da Dor Düzeninde prostylos planda ve benzer şekilde nişlere sahip olması, birbirine yakın bölgelerde bulunan bu yapıların aynı dönemde yapılmış oldukları da düşünüldüğü zaman, benzer niteliklerdeki yapılarda görülen işlevsel mimarinin etkileşimi göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

⁶⁵⁹ Hellen tapınaklarının cephesi genelde doğuya bakmasına rağmen, bu yapının güneye bakar tarzda yapılmış olması agora ile olan konumundan kaynaklanmış olmalıdır. Benzer şekilde agora yakınında yapılmış ve agora ile ilişkili olup, cephesi agoraya bakan Dor Düzenli tapınaklara örnek olarak Herakleia Athena Latmia Agora Tapınağı (bk. Peschlow-Bindokat 2005, 113), Oinoanda Dor Tapınağı (bk. Coulton 1982, 45) ve Balboursa Agora Tapınağı (bk. Coulton-Milner-Reyes 1988, 122) gösterilebilir.

⁶⁶⁰ İnan 1998, 69, Res. 119; Bean 1999, 100.

⁶⁶¹ İnan 1998, 71, Çiz. 31-32.

⁶⁶² İnan 1998, 70, 121.

Ön cephede, alt çapları 0.60 m., merkezi aralıkları 2.25 m. ve yükseklikleri 3.93 m. olan ve alt yarısı düz bırakılmış üstü 18 yivli 4 adet sütun bulunmaktadır⁶⁶³. Tapınağın sütun oranları incelendiği zaman, merkezlerden sütunlar arası mesafe sütun alt çapının 3.50 katı olduğu ve sütunların açık dizimde (*araeostylos*)⁶⁶⁴ yerleştirilmiş olduğu görülür. Ön cephesinde 4 sütun bulunması nedeniyle prostylos tipli tapınaklar grubuna dahil edilmiş⁶⁶⁵ (Lev. 2) olan yapının ante başlıklarında stilize yaprak ve rozet motifleri işlenmiştir⁶⁶⁶. Tapınak çevresinde yapının üstyapısı ve cephe düzeni hakkında bilgi verebilecek çok sayıda mimari blok bulunmaktadır. Bu bloklar arasında Ekhinus ve abakustan oluşan Dor başlıkları, üst kısmında guttaeler bulunan düz architrav blokları, triglifleri düz bırakılmış triglif-metop bloklarına ait parçalar, geison ve üzerinde yağmur suların toplayan oluklar ve çörtlenlere ait izlerin görüldüğü sima blokları bulunmaktadır⁶⁶⁷. Söz konusu mimari parçalar yardımı ile yapılmış olan tapınak restitüsyonunda⁶⁶⁸ (Lev. 43a) yapının cephe düzenlemesinde, iki sütun arasına üç metop denk gelecek şekilde bir uygulamaya gidildiği görülmektedir⁶⁶⁹.

Tapınağın inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Fakat yapı, plan özellikleri ve mimari düzeni nedeniyle yoğun biçimde, Pergamon'da Hellenistik Dönemde inşa edilmiş olan prostylos planlı podyumlu tapınakların⁶⁷⁰ etkisini taşımaktadır ve bu etkileşimler çerçevesinde Roma Dönemi mimari özellikleri⁶⁷¹ de kullanılarak yapılmış olan tapınağın Erken İmparatorluk Döneminde olasılıkla İ. Ö. 1. yy.ın sonu- İ. S. 1. yy. başında yapıldığı düşünülmektedir⁶⁷².

⁶⁶³ Anabolu 1970, 66, Res. 65; İnan 1998, 71; Bean 1999, 100.

⁶⁶⁴ Sütun dizilişleri ve oranlara göre tanımlanmalar için bk. Vitruvius **III**, III, 1-13.

⁶⁶⁵ Bean-Mitford 1965, 5; Anabolu 1970, 23, Res. 61.

⁶⁶⁶ İnan 1998, 70.

⁶⁶⁷ İnan 1998, 70-71.

⁶⁶⁸ İnan 1998, Çiz. 31.

⁶⁶⁹ Üçlü metop sistemi, Anadolu tapınak mimarisinde öncelikli olarak Pergamon'daki Dor Düzenli tapınaklarda kullanılmış ve ön plana çıkmış, daha sonra diğer örnekleri etkilemiştir. Pergamon'daki Dor Düzenli tapınaklar için bk. Rheidt 1996, Radt 2002.

⁶⁷⁰ Seleukeia Dor Tapınağı ile benzer nitelikler taşıyan Pergamon'daki Dionysos Tapınağı, Hera Basileia Tapınağı, Yukarı Agora'daki Zeus Tapınağı, Yukarı Gymnasium'un batısındaki Asklepios Tapınağı ve Orta Gymnasium'daki Hermes-Herakles Tapınağı (bu tapınaklar için bk. Akurgal 1985, 89, Fig. 33) Anadolu'daki en önemli ve en çok bilinen podyumlu prostylos tipli tapınaklardır.

⁶⁷¹ Yapıya ulaşılmasını sağlayan merdivenlerin genişliğini cephe genişliğinden daha azdır ve bu, Roma Döneminde görülen bir özelliğidir (bk. İnan 1998, 71, Çiz. 32).

⁶⁷² Anabolu 1970, 23, 31, 66, Res. 61-65.

Tapınağın hangi tanrı veya tanrılara adandığına dair bilgi verecek, herhangi bir epigrafik ya da arkeolojik veri bulunmamaktadır. Kent sikkeleri üzerinde, bir yapı içinde oturur tarzda Herakles betimi vardır ve söz konusu tasvirden dolayı, kentte Herakles'e adanmış bir tapınağın olduğu düşünülmektedir⁶⁷³. Yine kent sikkeleri üzerinde görülen Zeus, Athena, Ares, Hekate ve Tykhe tasvirlerinin⁶⁷⁴ yorumlanması sonucunda, bu tanrıların kültlerinin bulunduğu ve en azından bazıları adına kentte tapınaklar yapılmış olduğu düşünülebilir.

⁶⁷³ Söğüt 1998, 26, Lev. 72d.

⁶⁷⁴ Mitford-Andrews 1990, 2143.

II. I. KILIKIA BÖLGESİ'NDEKİ TAPINAKLAR

II. I. 1.Laertes Zeus Megistos Tapınağı

Antik Kilikia Bölgesi'nde, Antalya İli, Alanya İlçesi'ne bağlı Gözüküçüklü Köyü yakınlarında bulunan Laertes Antik Kenti'ndeki⁶⁷⁵ (Har. 1) üç tapınaktan⁶⁷⁶ birisi olan ve Dor Düzeninde inşa edilmiş olan Zeus Megistos Tapınağı, kent tiyatrosunun güney kenarındaki terasın doğusunda yer almaktadır⁶⁷⁷ (Lev. 44a).

Yerleşimde bilimsel kazı çalışmaları yapılmamış olduğu için tapınağın altyapısı ve planı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Fakat tapınak alanında inceleme yapan Söğüt, yapının podyumsuz bir şekilde ana kaya üzerine inşa edilmiş olduğunu belirtmektedir⁶⁷⁸. Tapınak çevresinde bulunmuş olan 20 yivli Dor sütun tamburları (Lev. 44b), yivli sütun tamburu ile birlikte tek blok olarak işlenmiş bir Dor başlığı⁶⁷⁹ ve fascialı architrav blokları⁶⁸⁰ (Lev. 44b) yapının mimari düzeni hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Ayrıca yapının doğusunda tapınağın üstyapısına ait olabileceği düşünülen bazı mimari parçalar bulunmuştur⁶⁸¹ (Lev. 44a).

Tapınağın inşa edildiği terasın doğusunda yapının tarihi ve kültü hakkında önemli bilgiler veren bir yazıt bulunmuştur. Söz konusu yazıtta⁶⁸² Zeus Megistos kültünden

⁶⁷⁵ Türkiye'nin Antik Kentleri 2000, 113; Pilhofer 2005, 92.

⁶⁷⁶ Laertes Kenti'ndeki diğer tapınaklar ise İmparator Claudius Tapınağı ve Apollon Tapınağı'dır (bk. Söğüt 2001, 481, Şek. 1).

⁶⁷⁷ Bean-Mitford 1962, 195, Fig. 2; Söğüt 1998, 58.

⁶⁷⁸ Söğüt 1998, 58, Lev. 17.

⁶⁷⁹ Sütun tamburu ile birlikte işlenmiş Dor başlıklarının en tipik örneklerini İlion Athena Tapınağı'na ait başlıklarda görülmektedir (bk. Anabolu 1970, 65). Ayrıca Kadyanda'da bulunmuş olan ve Dor Düzenli bir tapınağa ait olduğu düşünülen Dor başlığı (bk. Rumscheid 1994, 24, Res. 52) ve Kilikia Bölgesinde yer alan Lamos, Imbriogon Kome'deki tapınaklarda (bk. Söğüt 1998, 58, Dipnot 434) ve Yeğenli'deki Asar Dor Tapınağı'nda (bk. Söğüt 1998, 96) bu tarz Dor başlıkları kullanılmıştır.

⁶⁸⁰ Architrav bloklarının fascialı oluşu tapınağın düzeni konusunda çelişkiler ortaya koymaktadır. Söğüt, bu blokların, Zeus Tapınağı'nın yanında bulunan ve İon veya Korinth Düzeninde inşa edilmiş olan Apollon Tapınağı'na ait olabileceğini belirtmekle birlikte, alandaki blokların çok sayıda olması nedeniyle bunların başka bir yapıya değil de Zeus Tapınağı'na ait olduğunu ve yapının ise karışık üslupta yapılmış olabileceğini dile getirmektedir (bk. Söğüt 1998, 58-59).

⁶⁸¹ Bu bloklar üzerinde yüzeysel işlenmiş İon kymationları ve bitkisel bezekler bulunmaktadır (bk. Söğüt 1998, 59, Lev. 18b-c).

⁶⁸² Kitabede "Patios'un oğlu Upamis, Zeus Magistos için, altarı ve çevre korkuluğunu kendi parasıyla yaptırdı" yazmaktadır (bk. Bean-Mitford 1962, 198; Söğüt 1998, 59, Lev. 18d). Ayrıca bk. Bean-Mitford 1970, 96.

bahsedilmektedir. Ayrıca kentte bulunmuş olan yazıtlardan, İmparatorluk kültürünün varlığı ve çeşitli imparatorların kentte önemli derecede saygı gördüğü anlaşılmaktadır⁶⁸³. Yazıtlardan dolayı tapınağın Zeus Megistos'a adanmış olduğu ve aynı zamanda İmparatorluk kültürü ile ilişkili bir yapı olduğu düşünülmektedir⁶⁸⁴.

Yapının inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Zeus Megistos Kültü'nden bahseden yazıt, gerek harf karakterlerinden, gerekse anlatılan konu itibarı ile İ. S. 1. yy. sonu-2. yy. başlarına tarihlenmekte⁶⁸⁵ ve bu yazıt nedeniyle de tapınağın bu tarihte yapılmış olabileceği yönünde bir düşünce oluşmaktadır⁶⁸⁶. Ayrıca tapınak çevresinde bulunmuş olan ve tapınağın üst yapısına ait olduğu düşünülen bazı mimari blokların üzerindeki bitkisel bezekler de İ. S. 1. yy. sonu-2. yy. başlarının stil özelliklerini yansıtmaktadır⁶⁸⁷. Kentin ve tapınağın erken evreleri hakkında bilgiler yetersiz olmakla birlikte, yerleşimde bulunmuş olan İ. Ö. 7. yy.ın son çeyreğine ait Fenike dilindeki yazıt⁶⁸⁸ Laertes'in Roma İmparatorluk Dönemi öncesi varlığını kanıtlamakta ve kentin kökeninin oldukça erkene dayandığını göstermesi bakımından önemlidir.

⁶⁸³ Bean-Mitford 1970, 96-99; Söğüt 1998, 59.

⁶⁸⁴ Mitford-Andrews 1990, 2142, 2145; Söğüt 1998, 59; Kentteki İmparatorluk Kültü için bk. Price 1998, 135, 273.

⁶⁸⁵ Bean-Mitford 1962, 198; Söğüt 1998, 59; Şahin, yazıtın İ.S. 2. yy.a ait olduğunu belirtmektedir (bk. Şahin 2001, 101).

⁶⁸⁶ Bean-Mitford 1962, 198; Söğüt 1998, 59.

⁶⁸⁷ Söğüt 1998, 59; Alanda bulunmuş olan mimari blokların üzerindeki İon kymationlarının stili bu tarihi vermektedir (bk. Söğüt 1998, 59).

⁶⁸⁸ Karamut-Türkmen 1997, 293.

II. I. 2. Iotape Traianus Tapınağı

Batı Kilikia Bölgesi'nde yer alan Iotape Antik Kenti, Antalya İli, Gazipaşa İlçesi, Uğrak Köyü Aytap Mevkii'nde bulunmaktadır⁶⁸⁹ (Har. 1). Yerleşimde görülebilen en önemli kalıntılardan birisini oluşturan Dor Düzenli tapınak⁶⁹⁰ antik limanın doğusundaki teras üzerinde inşa edilmiştir ve kentteki iki tapınaktan birisi olduğu için bazı yayınlarda⁶⁹¹ "1 No.lu Tapınak" olarak adlandırılmıştır.

Güneydoğu-kuzeypbatı yönünde konumlandırılmış olan yapının cephesi güneydoğuya bakmaktadır. 1.10 m. yüksekliğinde düz bir podyum (Lev. 45a) üzerine oturan tapınağın giriş cephesinde podyuma ilave edilen 1.85 m. genişliğinde dar bir merdiven⁶⁹² ile yapıya ulaşılmaktadır. Podyumun hemen üzerinde, tipik Dor tapınaklarında görülen üç basamaklı bir krepis, bu krepisin üzerinde ise, 11.57x7.45 m. ölçülerindeki stylobate yer almaktadır⁶⁹³. Pronaos ve celladan meydana gelen yapının planı konusunda çeşitli görüşler bulunmakta⁶⁹⁴ ve 5.10x4.03 m. ölçülerindeki kareye yakın bir cellaya sahip olan yapının pronaos genişliği 4.03 m. iken, tahribattan dolayı pronaos derinliği ise bilinmemektedir. Söğüt, 2.65 m.lik dar bir pronaos ile tapınağın prostylos bir plana sahip olması gerektiğini belirtmektedir⁶⁹⁵ (Lev. 2). Yapının ön cephesine ait olduğu düşünülen ve Dor Düzenine özgü, yüzeysel işlenmiş bıçak ağzı biçimli 16 arrise sahip olan sütun tamburları tapınağın cephe düzenine işaret eden en önemli mimari buluntuları

⁶⁸⁹ Karamut-Türkmen 1997, 291; Söğüt 1998, 61.

⁶⁹⁰ Kentte tapınaktan başka Hamam, Kilise, Bazilika gibi yapıların kalıntıları görülmektedir (bk. Huber 1964, 146).

⁶⁹¹ Yüksek bir teras üzerinde inşa edilmiş olduğu için Tapınak alanının, kentteki diğer yapılar ile fiziki bağlantısı sınırlandırılmıştır. Bu alana girişin belirli bir noktadan yapılması ve dolayısı ile tapınak alanının bir propylaia sahip olması gerektiği ileri sürülmektedir (bk. Söğüt 1998, 62).

⁶⁹² Benzer şekilde, girişin bulunduğu yönün orta bölümünde dar basamak uygulaması, Kestroi Antoninus Pius ve Selge Kesbelion Artemis tapınaklarında da görülmektedir (bk. Söğüt 2001, 487). Ayrıca, Dor Düzeninde olmasıyla Iotape Traianus Tapınağı'na benzeyen ve bu tapıntan daha önce inşa edilmiş olan Mamurt-Kale Meter Theon Tapınağı'nda da (bk. Radt 2002, 241, Res. 189) aynı biçimde, giriş yönünde ortada üç basamaktan oluşan dar bir merdiven yapılmıştır.

⁶⁹³ Söğüt 1998, 63.

⁶⁹⁴ Yoğun şekilde tahribata uğramış yapının planı konusunda değişik görüşler öne sürülmüştür. Kente araştırmalar yapan bazı bilim adamları yapının templum in antis planlı olabileceğini belirtirken (bk. Rosenbaum-Huber-Onurkan 1967, 43), Karamut-Türkmen ve Söğüt, tapınağın planının daha çok prostylosa yakın olduğunu savunmaktadır (bk. Karamut-Türkmen 1997, 293; Söğüt 1998, 63).

⁶⁹⁵ Claudius (41-54) Dönemi'nden itibaren bölgede çok tercih edilen prostylos plan tipinin Iotape gibi bir şehirde, bu küçük tapınakta uygulanmasının normal olduğu belirtilmektedir (bk. Anabolu 1970, 96; Söğüt 1998, 63).

oluşturmaktadır⁶⁹⁶. Tapınağın üstyapısına ait çok sayıda mimari blok yapı çevresine dağılmış durumdadır. Söz konusu malzemeler arasında, üç fascialı architrav blokları⁶⁹⁷, ortasında bir kalkan kabartması bulunan bir alınlığa⁶⁹⁸ ait parçalar ve çatıya ait çok sayıda pişmiş toprak çatı kiremidi parçaları⁶⁹⁹ bulunmaktadır (Lev. 45b).

Tapınağın içerisinde, yapının inşa tarihi ve kültü hakkında oldukça aydınlatıcı bilgiler sunan bir adak yazıtı bulunmuştur⁷⁰⁰. Söz konusu yazıtta Iotape Kenti'nin halkından ve İmparator Traianus'dan bahsedilmektedir⁷⁰¹. Bu yazıt yardımı ile, yapının İ.S. 115-117 yılları arasında inşa edildiği ve İmparator Traianus'a adanmış bir tapınak olduğu anlaşılmıştır⁷⁰². Tapınağın inşa edildiği dönemde kentte başka imar faaliyetlerinin olduğuna dair çeşitli bilgiler mevcuttur. Tapınağın hemen kuzeyinde yer alan hamamın kapı lentosundaki yazıtta göre bu yapı Traianus'a adanmıştır⁷⁰³. Dolayısı ile Dor Düzenli tapınak, kentte Traianus Döneminde gerçekleşen bir dizi bayındırlık faaliyetleri çerçevesinde tasarlanmış ve kentin önde gelen kişileri tarafından finanse edilerek yapılmış olmalıdır. Ayrıca, Traianus zamanından başlayarak Kente ait sikkeler basılmış⁷⁰⁴ olması, Iotape'nin bu İmparator döneminde ön plana çıktığının başka bir göstergesidir. Yerleşimde bilimsel kazılar yapılmamış olduğu için kutsal alanın erken evreleri hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

⁶⁹⁶ Söğüt 1998, 64.

⁶⁹⁷ Tapınağın Dor Düzeninde olduğu düşünülmesine rağmen, tipik Ion mimari özelliği olan üç fascialı architrav bloklarının bulunmuş olması, tapınakta karışık üslubun kullanılmış olduğu yönünde görüşler oluşmasına yol açmıştır (bk. Söğüt 1998, 64).

⁶⁹⁸ Söğüt 1998, 64.

⁶⁹⁹ Söz konusu parçalara göre, yapının beşik çatılı olduğu düşünülmektedir (bk. Söğüt 1998, 64).

⁷⁰⁰ Karamut-Türkmen 1997, 294.

⁷⁰¹ Kitabede; "İmparator Nerva Traianus Caesar Germanicus Dacius Parthicus'a ve Iotapeites'lilerin şehrine vatansever Toues, imparatorların üçüncü kez rahipliğini, ikinci kez halk işlerini ve ikinci kez daima olarak gymnasium başkanlığı ve bütün diğer hizmetleri yaparken tapınağı ve onun içindeki heykeli kendi parasıyla yaptırdı" yazmaktadır (bk. Bean-Mitford 1965, 26; Söğüt 1998, 65, Lev. 23b).

⁷⁰² Anadolu 1970, 96; Price 1998, 137, 273; Söğüt 1998, 65; Anadolu'da İmparator Traianus'a adanmış pek çok tapınak bulunmakla birlikte, bu tapınakların en bilineni Pergamon Kenti'ndeki Traianus Tapınağı'dır (bk. Price 1998, 138, 252; Radt 2002, 299). Traianus'a adanmış Anadolu'daki diğer tapınaklar için bk. Söğüt 1998, 65.

⁷⁰³ Onurkan 1964, 150; Rosenbaum-Huber-Onurkan 1967, 41.

⁷⁰⁴ Mitford-Andrews 1990, 2140; Karamut-Türkmen 1997, 293.

II. I. 3. Kestroi Vespasianus Tapınağı

Antalya İli, Gazipaşa İlçesi, Macar Köyü yakınlarındaki Kestroi Antik Kenti'nde (Har. 1) agoranın güney tarafında bulunan ve İmparator Vespasianus'a adanmış olan⁷⁰⁵ Dor Düzenli yapı, kentte birden fazla tapınak bulunduğu için, bazı yayınlarda⁷⁰⁶ "1 Nolu Tapınak" olarak anılmaktadır.

Agora ile olan ilişkisi nedeniyle tapınak, klasik Hellen tapınaklarından farklı şekilde konumlandırılmış⁷⁰⁷ olup, kuzey-güney yönlüdür ve cephesi agoranın yer aldığı kuzey tarafa bakmaktadır⁷⁰⁸. Ana kaya üzerine inşa edilmiş olan yapı 9.72x5.15 m. ölçülerinde bir alanı kaplamakta ve 4.10x4.00 m.lik pronaos ve 4.35x3.85 m.lik celladan⁷⁰⁹ meydana gelmektedir ve yapıya, sadece ön cephede bulunan 8 basamaklı bir krepis ile ulaşılmaktadır. Kareye yakın ve derin bir pronaos ve yine kareye yakın cellası ile yapı klasik Dor Düzenli tapınakların plan tiplerinden⁷¹⁰ ayrılmakla birlikte, ön cephede, anteler arasında iki sütun bulunması nedeniyle templum in antis bir plan sergilemektedir⁷¹¹ (Lev. 3, 46). Cella duvarları, arası küçük molozlarla dolgu yapılmış çift sıra taşlarla örülmüştür ve duvarlar yoğun kireç katkılı bir harçla sıvanmıştır⁷¹². Tapınağın çevresinde, arrisler bıçak ağzı biçimli 20 yive sahip ve çapları 0.46-0.52 m. arasında değişen sütun tamburları

⁷⁰⁵ Bean-Mitford 1970, 156, Fig. 6; Kilikia'da Vespasianus Döneminde inşa edilmiş Kestroi'daki tapınaktan başka Lamos'ta da Vespasianus'a adanmış bir tapınak bulunmaktadır (bk. Mitford-Andrews 1980, 1247).

⁷⁰⁶ Vespasianus Tapınağı'nın karşısında, kuzey tarafta Antoninus Pius'a adanmış bir tapınak yer almaktadır (bk. Söğüt 1998, 68).

⁷⁰⁷ Bilindiği gibi Antik Çağ tapınaklarının cephesi genelde doğuya bakmaktadır (bk. Bean 1999, 116).

⁷⁰⁸ Söğüt 1998, 68; Tapınağın cephesinin kuzeye bakmasının temel nedeni agora ile olan ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Vitruvius, tapınakların yönleri hakkında bilgi verirken bir takım nedenleri sıralamaktadır (bk. Vitruvius IV, V 2). Bu gerekçelerden birisi de; tapınakların halkın görebileceği şekilde yollara veya agora gibi buluşma alanlarına bakar tarzda yapılması gerektiğidir. Benzer şekilde agora yanında inşa edilmiş olup, cephesi doğuya değil de, agoranın bulunduğu yöne bakan tapınaklara, Dor Düzeninde olmaları nedeniyle çalışma kapsamında incelenen Sidyma Sebasteion'u (güneybatıya bk. Serdaroğlu 2004, 79), Balboursa Agora Tapınağı (güneydoğuya bk. Coulton-Milner-Reyes 1988, 141) ve Lyrbe-Seleukeia Dor Tapınağı (güneye bk. İnan 1998, 69) örnek olarak gösterilebilir.

⁷⁰⁹ Söğüt cella için bu ölçüleri verirken (bk. Söğüt 1998, 68), Bean ve Mitford ise cella genişliğini 3.50 m. olarak belirtmektedir (bk. Bean-Mitford 1970, 159).

⁷¹⁰ Cella ve pronaosun kareye yakın oranları, aralarında 300-350 yıl gibi bir zaman farkı olmasına rağmen, Dor Düzeninde ve templum in antis planda olmaları nedeniyle de ortak özellikler taşıyan Herakleia Athena Latmia Tapınağı (bk. Peschlow-Bindokat 2005, 113) ve Mamurt Kale Meter-Theon Tapınağı (bk. Mansel 1999, 530) ile benzerlikler göstermektedir.

⁷¹¹ Söğüt 1998, 70, Çiz 15; Kestroi Vespasianus Tapınağı, templum in antis planlı Dor Düzenli ve agoraya yakın konumda olması nedeniyle aralarında dönem farkı olmasına rağmen, Herakleia Athena Latmia (bk. Freely 2002b, 170) ve Balboursa Agora (bk. Serdaroğlu 2004, 66) tapınakları ile benzeşmektedir.

⁷¹² Anabolu 1970, 46; Söğüt 1998, 71, Lev. 26-27.

bulunmaktadır. Alanda Dor Düzenine işaret edecek başka mimar malzemeler olmamasına rağmen, söz konusu tamburlar nedeniyle tapınağın Dor Düzeninde yapılmış olduğu düşünülmektedir⁷¹³. Ayrıca tapınağın üst örtüsüne ait olduğu düşünülen Korinth tipi pişmiş toprak çatı kiremidi parçaları bulunmuş ve bu parçalar yardımı ile yapının üzerinin beşik çatı ile örtülmüş olduğu tespit edilmiştir⁷¹⁴.

Cellanın iç kısmında doğu, batı ve güney duvarlar önünde “U” şeklinde yerleştirilmiş olan ve tapınağın inşa tarihine ve kültürüne ilişkin değerli bilgiler sunan heykel kaideleri bulunmuştur⁷¹⁵. Cellanın doğu tarafında Hadrianus ve karısı Sabina’nın⁷¹⁶, güney tarafta Nerva⁷¹⁷, Vespasianus⁷¹⁸ ve Titus’un⁷¹⁹, batı tarafta Hadrianus⁷²⁰ ve Traianus’un⁷²¹ heykelleri durmaktaydı. Heykel kitabelerine göre tapınak ilk önce Vespasianus Döneminde İ. S. 76 yılında yapılmış ve bu imparatora adanmıştır. Daha sonra diğer imparator kültleri görülmektedir. Dizilişten anlaşıldığı kadarı ile girişin tam karşısında ortada tapınağın asıl kült sahibi olan Vespasianus’un heykeli durmakta ve onun ardılı diğer imparatorların heykelleri bunun sağına ve soluna dizilmişlerdir⁷²². Kentteki bilimsel çalışmaların yetersizliği nedeniyle, tapınağın ve bulunduğu alanın erken evreleri hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

⁷¹³ Söğüt 1998, 71.

⁷¹⁴ Söğüt 1998, 71.

⁷¹⁵ Bean-Mitford 1970, 158.

⁷¹⁶ Heykelin kaidesinde; “Halk vatanın babası unvanını taşıyan (pater patriae), efendi ve velinimet olan, tanrı Traianus Parthicus’un oğlu, tanrı Nerva’nın torunu, imparator Caesar Traianus Hadrianus Augustus’u ve Sabina Augusta’yı dikti ” yazmaktadır (bk. Bean-Mitford 1970, 160; Söğüt 1998, 70).

⁷¹⁷ Heykelin kaidesinde; “İmparator Nerva Caesar Augustus’u (halk dikti)” yazmaktadır (bk. Bean-Mitford 1970, 159; Söğüt 1998, 69).

⁷¹⁸ Heykelin kaidesinde; “İmparator Caesar Vespasianus Augustus’a pontifex maximus, 50. kez halk tribünü, 7. kez consül, 14. kez imparator, pater patriae lakabına sahipken Kestros’luların halkı dikti” yazmaktadır (bk. Bean-Mitford 1970, 157; Söğüt 1998, 69).

⁷¹⁹ Heykelin kaidesinde; “İmparator Titus Caesar Augustus Germanicus’u (halk dikti)” yazmaktadır (bk. Bean-Mitford 1970, 158; Söğüt 1998, 69).

⁷²⁰ Heykelin kaidesinde; “Tanrı Traianus Parthicus’un oğlu, Nerva’nın torunu, İmparator Caesar Traianus Hadrianus Augustus’u, dünyanın efendisi ve velinimetini halk dikti” yazmaktadır (bk. Bean-Mitford 1970, 159; Söğüt 1998, 69).

⁷²¹ Heykelin kaidesinde; “İmparator Nerva Traianus Caesar Augustus Germanicus’u, dünyanın efendisini halk dikti” yazmaktadır (bk. Bean-Mitford 1970, 159; Söğüt 1998, 69).

⁷²² Söğüt 1998, 70.

II. I. 4. Asar Dor Tapınağı

Tapınağın bulunduğu antik yerleşim, İçel İli, Silifke İlçesi, Yeğenli Köyü, Asar Mevkii'ndedir⁷²³ (Har. 1). Antik ismi bilinmeyen yerleşimde en önemli yapılardan birisi ise kentin batı tarafında yer alan ve költü tespit edilememiş olduğu için, bazı araştırmacılar tarafından⁷²⁴ “Asar 1 Nolu Tapınak” olarak adlandırılan Dor Düzeninde inşa edilmiş tapınaktır.

Ana kaya üzerine oturtulmuş olan tapınak güneydoğu-kuzeybatı yönünde konumlandırılmış olup cephesi güneydoğu tarafta bulunmaktadır. Cella ve pronaostan meydana gelen yapı 15.60x 7.65 m. ölçülerinde stylobate⁷²⁵ sahip olması nedeniyle 1/2 oranına yakın ölçülerde yapılmış olduğu ve klasik bir plan sergilediği görülmektedir. 3.75x5.55 m. ölçülerindeki pronaosun derinliğinin ana yapıya oranı 1/4.16 dir ve dolayısıyla pronaosun oldukça dar tutulmuş olması, Dor Düzenli tapınaklarda uygulanan bir özelliği yansıtmaktadır. Cellası ise 7.40x 5.55 m. ölçülerindedir ve yapı, ön cephede dört sütun bulunan prostylos bir plana sahiptir⁷²⁶ (Lev. 2). Kuzeybatı ve kuzey cella duvarı kısmen korunmuş olan yapının cella duvarlarında 0.60 m. genişliğinde plasterler bulunmakta ve kuzey cella duvarında doğudaki daha büyük olmak üzere iki adet kemerli niş⁷²⁷ olduğu görülmektedir.

Tapınak alanında, yapının cephe düzeni hakkında bilgi verebilecek çok sayıda mimari blok bulunmaktadır. Bu malzemeler arasında yivsiz sütun tamburları, Dor architrav blokları (Lev. 47b), triglif-metop parçaları (Lev. 47a), geison, sima ile alınlığa ait bloklar ve son sütun tamburu ile birlikte tek blok halinde işlenmiş olan Dor başlıklarının bulunmuş

⁷²³ Söğüt 1998, 96.

⁷²⁴ Söğüt 1998, 96.

⁷²⁵ Söğüt 1998, 96, Tab. 5, Çiz. 40.

⁷²⁶ Söğüt 1998, 96, Tab. 5, Çiz. 40.

⁷²⁷ Söğüt 1998, 96, Çiz. 40, Lev. 49d; İşlevleri tam olarak bilinmeyen kemerli nişlerin benzeri, Pamphylia Bölgesi'nde yer alan Seleukeia Antik Kenti'ndeki Dor Tapınağı'nın cella duvarlarında görülmektedir (bk. İnan 1998, 71, Res. 120). Dor Düzeninde ve prostylos planda yapılmış olan ve aynı işleve sahip her iki yapıda da benzer nitelikte mimari uygulamaların kullanılmış olması, bu yapıların ve içlerindeki nişlerin benzer amaçlar doğrultusunda yapılmış olduğu ve birbirlerine yakın bölgelerde buldukları için etkileşim içinde oldukları düşünülebilir.

olması⁷²⁸, tapınağın Dor Düzeninde yapılmış olduğunu gösteren önemli parçalardır⁷²⁹. Alt çapı 0.60 m. ve başlıklar ile birlikte toplam 6.07 m. yüksekliğe sahip olan sütunlara ait tamburlar düz bırakılmış iken, Söz konusu başlıklar ile aynı blok üzerine işlenmiş olan son sütun tamburları yivlendirilmiştir⁷³⁰.

Mimari parçaların stil özellikleri, yapının Roma İmparatorluk Döneminde yapıldığını göstermekle birlikte, tapınağın tam olarak ne zaman inşa edilmiş olduğuna dair kesin veriler bulunmamaktadır. Kemerli nişlere sahip cella duvarı ve dar pronaoşa sahip prostylos planlı bir tapınak olması gibi mimari özellikler, yapının Roma İmparatorluk Dönemine tarihlenmesini gerektiren diğer önemli unsurlardır. Söğüt, tapınağın duvar örgü tekniğini⁷³¹ incelemiş ve yapının İ. S. 2. yy.a tarihlenmesi gerektiğini önermiştir⁷³².

Kent henüz tam anlamı ile araştırılmamış ve incelenmemiş bir yerleşim olduğu için, alanda, tapınağın kültürünü kesin bir biçimde tanımlamaya yardımcı olabilecek herhangi bir epigrafik veya arkeolojik obje bulunmamaktadır. Kent içinde batı tarafta bulunmuş olan ve üzerinde bir kartal, bir erkek figürü ve okunamayacak durumda bir yazıt görülen tahrip olmuş bir kabartmanın Zeus kültü ile ilişkili olduğu ve bölgede Zeus Kültü'nün yaygın olması nedeniyle de bu yapının Zeus'a adanmış olabileceği düşünülmektedir⁷³³.

⁷²⁸ Sütun tamburu ile birlikte işlenmiş Dor başlıklarının en tipik örneklerini İlion Athena Tapınağı'na ait başlıklarda görülmektedir (bk. Anabolu 1970, 65). Ayrıca Kadyanda'da bulunmuş olan ve Dor Düzenli bir tapınağa ait olduğu düşünülen Dor başlığı (bk. Rumscheid 1994, 24, Res. 52) ve Kilikia Bölgesinde yer alan Laertes Zeus Megistos Tapınağı'nda, Lamos Vespasianus-Titus ve Imbriogon Kome'deki yapılarda (bk. Söğüt 1998, 58, Dipnot 434) bu tarz Dor başlıkları kullanılmıştır.

⁷²⁹ Söğüt 1998, 96 Çiz. 41b, Lev. 50a-d.

⁷³⁰ Söğüt 1998, 97 Çiz. 41a.

⁷³¹ Tapınağın duvarları çokgen ve dörtgen bloklar ile aralarda atkılar kullanılarak çift sıra halinde örülmüş olup, aralara moloz ve çakıl taşları ile dolgu yapılmıştır (bk. Söğüt 1998, 96-97).

⁷³² Söğüt 1998, 97, Dipnot 645.

⁷³³ Durugönül 1997, 256; Söğüt 1998, 97.

II. I. 5. Korykos Zeus Korykios Tapınağı

İçel İli, Erdemli İlçesi, Kız Kalesi Kasabası'nda yer alan Korykos Antik Kenti'nde⁷³⁴ (Har. 1) günümüze ulaşan önemli yapılardan birisi, Cennet-Cehennem obruklarının yanında Bizans Döneminde devşirme malzeme kullanılarak inşa edilmiş bir kiliseye ait kalıntılardır⁷³⁵. Kilisede kullanılmış devşirme bloklar arasındaki Dor Düzenine ait bazı mimari parçaların⁷³⁶ yakınlarda bulunan bir tapınaktan buraya taşındığı düşünülmektedir⁷³⁷.

Söz konusu devşirme bloklar arasında görülebilen Dor Düzenine ait 20 yivli sütun tamburları, architrav, ante başlığı⁷³⁸ blokları (Lev. 48) ve 0.36 m. genişliğinde triglif, 0.56 m., genişliğinde metop parçaları ve çok sayıda taenia, guttae ve regula parçaları⁷³⁹ bölgede Dor Düzenli bir tapınağın olduğuna işaret eden güçlü kanıtlardır. Yapının planı kesin olarak bilinmemekle birlikte, mevcut mimari parçalar yardımıyla, anteli bir tapınak olduğu tahmin edilmekte⁷⁴⁰, Tırpan⁷⁴¹ yapının amphidistyl in antis planlı olabileceğini, Hild-Hellenkemper ve Söğüt⁷⁴² ise templum in antis planlı olduğunu öne sürmektedirler. Feld ve Weber yaptıkları çalışmada, yine aynı mimari parçaları inceleyerek tapınağın yaklaşık ölçülerini saptamışlardır. Buna göre tapınağın duvarlarının yaklaşık 7.00 m. yüksekliğe, sütunların ise en azından 5.50 m. yüksekliğe sahip olması gerektiğini belirtmektedirler⁷⁴³. Ayrıca tapınağın kapladığı alan tam olarak saptanamamış olmakla birlikte, cellanın yaklaşık 8.75x12.75 m. ölçülerinde olduğunu düşünülmektedir⁷⁴⁴.

⁷³⁴ Söğüt 1998, 97.

⁷³⁵ Bent 1890, 447.

⁷³⁶ Bu parçalar arasında bulunan en önemli malzeme Dor ante başlığıdır (bk. Bent 1891, 214; Feld-Weber 1967, 262, Res. 3).

⁷³⁷ Feld-Weber 1967, 256; Hild-Hellenkemper 1990, 314; Tapınak, Hristiyanlık döneminde bütünüyle yıkılıp yerine bazilika planlı bir kilise inşa edilmiştir. Bu yeni yapının kuzey duvarı tapınağın kendi duvarının taşlarının yeniden kullanılmasıyla oluşturulmuştur. Tapınağın güney duvarı tümüyle kaldırılmış ve kaldırılan bu duvarın taşlarıyla kilisenin batısındaki giriş yerinin üç kapılı iç duvarı yapılmıştır (bk. Bent 1891, 214).

⁷³⁸ Bent 1891, 214; Feld-Weber 1967, 262, Res. 3.

⁷³⁹ Feld-Weber 1967, 263.

⁷⁴⁰ Feld-Weber 1967, 263.

⁷⁴¹ Tırpan 1994, 418.

⁷⁴² Hild-Hellenkemper 1990, 314; Söğüt 1998, 16.

⁷⁴³ Feld-Weber 1967, 264.

⁷⁴⁴ Feld-Weber 1967, 266.

Tapınağın tarihi konusunda net bir fikir olmamasına rağmen, söz konusu mimari parçaların benzer örneklerle karşılaştırılmasıyla⁷⁴⁵, yapının Hellenistik Dönem etkileri taşıdığı ve yaklaşık İ. Ö. 1. yy.da yapıldığı tahmin edilmektedir⁷⁴⁶. Fakat Bizans Kilisesinin duvarlarında devşirme olarak kullanılmış yazıtlarda Zeus Tapınağı'nda görevli rahiplerin adları bulunmaktadır⁷⁴⁷. Söz konusu yazıtlarda adı geçen rahiplerin kronolojik dizimi yapıldığında isimleri kaydedilmiş ilk rahiplerin İ. Ö. 2. ve 1. yy.larda yaşamış olduğu saptanmıştır⁷⁴⁸ ve Dolayısıyla tapınağın İ.Ö. 2. yy.da kullanımda olduğu, mimari parçaları günümüze ulaşan evrenin ise İ.Ö. 1. yy.da yapılmış olabileceği düşünülebilir. Ayrıca, Söğüt, yapının iki evresi olduğunu, ilk evrenin İ.Ö. 3. yy. sonu-2. yy. başında yapıldığını, ikinci evrenin ise Roma İmparatorluk Çağına ait olduğunu düşünmektedir⁷⁴⁹.

Tapınağın kültü hakkında, Bizans kilisesinin duvarlarında devşirme olarak kullanılmış yazıtlar⁷⁵⁰ bilgi vermekte ve bu yazıtlarda adı geçen rahiplerin Zeus Korykios Kültü rahipleri olduğu düşünülmektedir⁷⁵¹. Ayrıca, Gözcü Tepe=Göz Tepe'de Zeus Korykios'a adanmış bir sunak bulunmuştur⁷⁵². En iyi safranın⁷⁵³ yetiştirildiği yer olarak da bilinen bu alanda bir mağara ve su kaynağı bulunmaktadır⁷⁵⁴. Yöreye özgü tabiat özellikleri sergilemesi nedeniyle kutsal sayılan bu yer, Zeus Korykios Kültü ile ilişkilendirilmiş ve tapınılmıştır⁷⁵⁵. Antik Çağda, Korykos Kenti yakınlarında bulunan bir mağara Zeus'un

⁷⁴⁵ Dor Düzenine ait mimari parçalar Pergamon Athena Tapınağı ve Pergamon Hera Basileia Tapınağı ile karşılaştırılmaktadır (bk. Feld-Weber 1967, 262, 265).

⁷⁴⁶ Feld-Weber 1967, 268.

⁷⁴⁷ Bent 1890, 447; Bu yazıtlara Hellenistik ve Roma dönemlerinde görev yapmış 130 din adamının adları kazanmıştır (bk. Hicks 1891, 244 vd.; Şahin 2001, 84).

⁷⁴⁸ Durugönül-Ozener 1994, 531; Söğüt 1998, 15.

⁷⁴⁹ Söğüt 1998, 18.

⁷⁵⁰ Pilhofer 2005, 144-145.

⁷⁵¹ Hild-Hellenkemper 1990, 315; Sayar 1999, 139.

⁷⁵² Sayar 1997, 342.

⁷⁵³ Safranın Latince karşılığı "Crocus" dur (bk. Baytop 1997, 232). Korykos=Korykios=Crocus kelimelerinin etimolojik yönden karşılaştırılması sonucu; Korykos Kenti'nin isim kökeninin safran bitkisi ile ilişkili olduğu ve Zeus'a Korykios sıfatıyla tapınılırken de, safran bitkisiyle özdeşleştirilmiş bir kült adı altında tapınıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bk. Bent 1891, 213.

⁷⁵⁴ Strabon XIV, V, 5; Güney 1999, 123.

⁷⁵⁵ Sayar 1997, 344; Nysa yakınlarındaki Akharaka Kutsal Alanı'nda da görüldüğü gibi (bk. İdil 1999, 79) genelde, mağaralar yeraltı kültüyle ilişkilendirilir. Zeus baş tanrı sıfatıyla birçok kültte kendine yer bulmakta, hatta Mısır, Pers ve Phyrig dinlerine özgü tanrılarla kimliklendirilip, yeni epithetler- Zeus Ahuramazda, Zeus Ammon, Zeus Gordios- aldığı gibi (bk. Şahin 2001, 5, 15, 55), Anadolu kökenli Apollon ve Artemis gibi tanrılarla da özdeşleştirilmiştir (bk. Şahin 2001, 61). Zeus her ne kadar yeraltı kültüyle direk ilişkili olmasa da baş tanrı olması nedeniyle burada da öncelikli tanrı olarak tapınım görmüştür. Bunun yanında safran

Typhon'u öldürdüğü yer olarak anılmakta⁷⁵⁶ ve söz konusu mağaranın cennet obruğu olduğu yönünde ağırlıklı düşünceler vardır⁷⁵⁷ ve dolayısıyla buradaki külte mitolojik bir anlam da yüklenmiş olmaktadır.

bitkisinin yoğun olarak yetiştiği bir yer olan mağara çevresinde, tanrıya korykios=safran epitheti ile tapılmıştır.

⁷⁵⁶ Strabon **XIII**, IV, 6; Hild-Hellenkemper 1990, 315.

⁷⁵⁷ Bent 1890, 447; Sayar 1997, 343; Sayar 1999, 140.

II. I. 6. Çatıören Hermes Tapınağı

Antik ismi henüz belirlenememiş olan Çatıören Antik yerleşimi, Mersin ili, Erdemli İlçesi, Ayaş Kasabası'nın 8 km. kuzeybatısında Paşa Deresi Vadisi üzerinde ve vadinin çatal yaptığı yerde kayalık bir tepe üzerinde bulunmaktadır⁷⁵⁸ (Har. 1). Ağırıklı olarak Hellenistik Dönemde, kısmen de Roma İmparatorluk Çağında iskan görmüş olan yerleşimde konut alanları, nekropol, surlar ve Dor Düzeninde olması nedeniyle konuya dahil edilen ve akropolün batısında yer alan Hermes⁷⁵⁹ Tapınağı'na ait kalıntılar⁷⁶⁰ görülebilmektedir (Lev. 49a).

Ana kaya üzerine podyumsuz biçimde polygonal duvar tekniğinde⁷⁶¹ yapılmış olan 14.55x10.70 m. ölçülerindeki tapınak 4.40x5.90 m.lik derin bir pronaostan ve 5.90x8.20 m. ölçülerindeki celladan meydana gelmekte⁷⁶² ve templum in antis bir plana sahiptir⁷⁶³. Yapının dış duvarlarında kenarları gönyeli yüzeyleri bosajlı, iç duvarlarında ise kenarları gönyeli yüzeyleri düz ve ince yonlu polygonal taş işçiliği kullanılmıştır⁷⁶⁴ (Lev. 49b). Çok köşeli sarımtırak renkli yerel kireç taşı bloklar kullanılarak örülmüş cella ve pronaos duvarları architrav hizasına kadar korunmuş iken, yapının etrafına dağılmış sütun tamburları⁷⁶⁵ ve Dor architrav parçaları⁷⁶⁶ dışında, tapınağın cephe düzeni ve planı hakkında aydınlatıcı bilgiler verecek insitu konumda her hangi bir mimari blok görülmemektedir. Yapının çatı sistemine yönelik, kırma çatı alınlığını oluşturan ve boşluğu kapatan taş duvar çatı eğimine uygun bir şekilde insitu olarak durmakta⁷⁶⁷ ve bu durum yapının enlemesi kırma çatıya sahip olduğunu göstermektedir⁷⁶⁸. Pronaos içinde cellaya

⁷⁵⁸ Aydın 2002, 106.

⁷⁵⁹ Anadolu'da çok az yerde tapınım gören Hermes, Kilikia Bölgesi'nde oldukça sevilen bir tanrıdır ve Çatıören'deki Dor Düzenli tapınak dışında, bölgede çok sayıda tapınağa sahiptir (Tırpan 1994, 416; bu tapınaklar için bk. Bent 1890, 450; Bent 1891, 218).

⁷⁶⁰ Pülhofer 2005, 145.

⁷⁶¹ Durugönül 1998, 28, Res. 7,3; Tapınak, bu tarz duvar örgüsüne sahip olmasıyla Anadolu'daki diğer Dor Düzenli tapınaklardan ayrılmakta ve tekil bir örnek oluşturmaktadır.

⁷⁶² Bent yapının ölçülerini feet olarak vermiştir bk. Bent 1891, 210.

⁷⁶³ Söğüt 2001, 487.

⁷⁶⁴ Tırpan 1994, 421.

⁷⁶⁵ Pronaos içinde iki Dor sütununa ait parçalar bulunmaktadır (bk. Tırpan 1994, 415).

⁷⁶⁶ Durugönül-Gabelmann 1997, 215, Res. 32,1.

⁷⁶⁷ Tırpan 1994, 415.

⁷⁶⁸ Bu tarz öne ve arkaya eğimli, yanlarda alınlık yapan kırma çatının, taş mimariden önce yapılmış ahşap tapınaklarda kullanıldığına dair bulgular vardır (bk. Tomlinson 200, 23).

girişi sağlayan kapının üzerinde ve her iki yanında işlevleri tam olarak belirlenemeyen üç tane küçük dikdörtgen delik vardır⁷⁶⁹ (Lev. 49b-c).

Çokgen taşlardan oluşturulmuş duvarlarda polygonal örgü tekniği kullanılmış olması⁷⁷⁰ ve pronaosta bulunan yazıtın İ.Ö. 2. yy.ın başlarına tarihlenmesi⁷⁷¹ nedeniyle, tapınağın İ.Ö. 2. yy.ın başlarında veya bu tarihten hemen önce yapılmış olduğu düşünölmektedir⁷⁷².

Kült konusunda herhangi bir yazıt bulunmamış olmakla birlikte, pronaostan cellaya geçişi sağlayan kapının lentosu üzerinde iki adet kerykeion kabartması olması⁷⁷³ nedeniyle, tapınağın haberci Tanrı Hermes ile bağlantılı olduğu düşünölmektedir⁷⁷⁴. Ayrıca, tapınağın duvarlarının günümüze kadar korunmuş olması, o dönemde yerleşimde uygulanan kamu düzeni ve dini seramoniler hakkında bilgiler sunan bir takım ayrıntıların -cella kapısının hemen sağında Greekçe bir yazıt⁷⁷⁵ ve bunun yanında duvarda adak amaçlı açıldığı düşünölen bir oyuk⁷⁷⁶- günümüze ulaşmasını sağlamıştır.

⁷⁶⁹ Durugönöl-Gabelmann 1997, 214, Res. 32,1.

⁷⁷⁰ Tırpan 1994, 421.

⁷⁷¹ Hicks 1891, 235.

⁷⁷² Söğüt 2001, 487.

⁷⁷³ Tırpan 1994, 415.

⁷⁷⁴ Durugönöl-Gabelmann 1997, 215.

⁷⁷⁵ Roma Dönemine ait olan yazıt; eski ölçü birimleri yerine artık yeni ölçü birimlerinin kullanılacağı, aksi takdirde yeni ölçü birimlerini kullanmayanların cezalandırılacağı yönünde bilgiler içermektedir (bk. Bent 1891, 217).

⁷⁷⁶ Tapınağa adak adamak için gelenler bu oyuktan zeytinyağı akıtarak adakta bulunuyorlar ve cellada biriken zeytinyağı ise tapınak rahipleri tarafından alınıyordu. Hristiyanlığın yayılmaya başladığı sonraki dönemlerde, azizlerin mezarlarının bulunduğu kiliseleri ziyaret ederek hacı olmak isteyenler benzer bir uygulama yapıyorlardı. Bu benzerlik dinlerin sistematik olarak birbirlerini etkilediklerinin bir kanıtıdır (bk. Durugönöl-Gabelmann 1997, 215).

II. I. 7 Seleukeia Pieria Zeus Tapınağı

Seleukoslar Krallığının başkenti Antiokheia'nın Liman Kenti olan Seleukeia Pieria Antakya İli, Samandağ İlçesi, Kapısıyu Köyü sınırları içerisinde yer alır⁷⁷⁷ (Har. 1). Kent, Ipsos savaşıdan sonra Seleukos Niketor I tarafından İ. Ö. 3. yy. başında hem başkent olarak, hem de Suriye bölgesindeki malların dağıtımını amacıyla liman kenti olarak kurulmuştur⁷⁷⁸. Yukarı kentte yer alan ve Dor Düzeninde yapılmış olan Zeus Tapınağı kentin kuruluşundan hemen sonraya yani İ.Ö. 3. yy.a tarihlenir⁷⁷⁹.

Tamamen beyaz mermerden inşa edilmiş olan Zeus Tapınağı (Lev. 50a-b), denizden ve kente geliş güzergahlarından fark edilebilmesi için yerleşimin en önemli noktasına konumlandırılmıştır. Dolayısı ile yapıyı anıtsallaştırmak ve sağlam bir temel üzerine oturtmak amacıyla bloklar çok düzgün şekilde örülerek podyum oluşturulmuştur. Önde, arkada ve yanlardaki sütunların oturduğu temel, bağımsız şekilde örülerek, 0.45 m. aralıklarla yerleştiriliş 0.75 m. genişliğindeki bloklarla ana yapıya bağlanmıştır⁷⁸⁰. Söz konusu temel örgüsü Antik Çağda çok az yapıda⁷⁸¹ görülen radie-general (devamlı temel) sistemine göre yapılmış olması nedeniyle Seleukeia Pieria Zeus Tapınağı diğer Dor Düzenli tapınlardan altyapısının farklı olmasıyla ayrılmaktadır. Anteleri arasında iki sütun bulunan tapınağın cephesi doğuya bakmaktadır ve yapı derin bir pronaosa ve cella gerisinde bir adytona sahiptir⁷⁸². 6x12 sütun sayısı⁷⁸³ ile peripteros bir plan sergileyen tapınağın ölçüleri 15.84x34.14 m.dir⁷⁸⁴. Bu nedenle Seleukeia Dor Tapınağı'nda stylobate oranı 1/2, aynı şekilde ana yapı oranı da 1/2 dir. Ön ve arkadaki sütunlar 1/2 oranında aralıklı yerleştirilmeleriyle kapalı dizim yani *pykhostylos*'tur ve pteroma ise iki sütun

⁷⁷⁷ McNicoll 1978, 405.

⁷⁷⁸ Chesney 1838, 229; Doğu Akdeniz havzasında önemli bir konuma sahip kentin limanı bölgede yetişen sedir ağaçlarının ihraç edildiği bir ticaret noktadır (bk. Allen 1853, 157).

⁷⁷⁹ Glueck 1939, 157.

⁷⁸⁰ Serdaroğlu 2004, 148.

⁷⁸¹ Bu temel sistemine sahip nadir örnekler için bk. Serdaroğlu 2004, 147-148.

⁷⁸² Rey-Coquais 1976, 43. Yapıda bulunan adyton uygulaması Dor Düzenli peripteros planlı Pergamon Athena Tapınağı'nda (bk. Hansen 1972, 406) da görülmekte ve bu iki tapınak bu yönden benzeşmektedir.

⁷⁸³ 6x12 sütun sayısı peripteros planlı Dor Düzeninde inşa edilmiş tapınlık arasında sadece İlion Athena İlias Tapınağı (bk. Anabolu 1992, 10, Res. 13) ve bu yapıda görülmektedir.

⁷⁸⁴ Norris 1982, 192.

çapına eşit genişlikte bırakılmıştır⁷⁸⁵. Temel blokları ve duvarlarının alt sırası günümüze ulaşmış olan yapının mimari düzeni hakkında bilgiler verebilecek çok sayıda Dor sütun tamburları tapınağın etrafına dağılmış durumdadır (Lev. 50b).

Yapının hangi tarihte yapıldığı tam olarak bilinmemektedir. Fakat kent planlaması⁷⁸⁶ ve yerleşim içindeki Zeus Kültünün oluşumuna işaret eden antik kaynaklar⁷⁸⁷ dikkate alındığında tapınağın en geç İ. Ö. 3. yy.ın ilk yarısında inşa edilmeye başlandığı kabul edilebilir.

Tapınak bölgede yaygın olarak tapınılan Zeus'a⁷⁸⁸ adanmış bir yapı olmalıdır. Konu üzerinde çalışan araştırmacıların belirttiği gibi kentin hemen yanı başında yükselen *Cassius*⁷⁸⁹ (Kasion⁷⁹⁰)-Ziyaret Dağı'nda Zeus Kasios'un Kült alanı vardır⁷⁹¹. Ayrıca Kent içinde de Zeus Kasios için bir Kült alanı oluşturulduğu bilinmekte⁷⁹² ve Kent sikkeleri üzerinde yıldırım demeti⁷⁹³, Zeus tasviri ve *Zeus Casius*⁷⁹⁴ monogramı görülmektedir⁷⁹⁵. Alanda, Isis- Aphrodite tipine benzeyen bir tanrıça heykeli bulunmuş olması nedeniyle, bazı araştırmacılar tarafından, buranın Isis kutsal alanı olabileceği belirtilmiştir⁷⁹⁶.

⁷⁸⁵ Serdaroğlu 2004, 160.

⁷⁸⁶ Seleukeia Pieria Kenti Hellenistik Dönem başlarında ortaya çıkan yeni siyasi yapılanmaların getirdiği oluşumlar çerçevesinde, o dönemin birçok kenti gibi Hellenistik Krallar tarafından topografyaya uygun şekilde planlanarak kurulmuştur. Bu noktada Zeus Tapınağı da diğer kamu yapıları ile plansal bütünlük göstermektedir (bk. McNicoll 1978, 405).

⁷⁸⁷ Bu konu için bk. Şahin 2001, 72.

⁷⁸⁸ Nock 1928, 42; Fraser 1949, 93; Ayrıca Zeus kentin kuruluş efsanesinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Seleukos Niketor I kenti kuracağı yer konusunda Zeus'a danışmıştır. Daha sonra aldığı cevapla Seleukeia Pieria'yı kurar ve kent içinde tanrıya bir tapınak alanı ayırır (bk. Şahin 2001, 72).

⁷⁸⁹ Chesney 1838, 229.

⁷⁹⁰ Şahin 2001, 70.

⁷⁹¹ Sayar 1997, 339; Zeus bu kültte dağ tanrısı sıfatıyla tapınım görmektedir (bk. Sayar 1999, 136).

⁷⁹² Şahin 2001, 71.

⁷⁹³ Waites 1923, 32, Dipnot: 11.

⁷⁹⁴ *Zeus Casius*= Zeus Kasios Sami kökenli bir tanrı adı olmalıdır bk. Sayar 1997, 338; Şahin 2001, 71.

⁷⁹⁵ Paton 1910, 31; Tapınağın inşa edildiği Erken Hellenistik Dönemde Seleukeia Pieria Kenti'nde basılan sikkelerde nike tutan Zeus ve kartal tutan Zeus tasvirlerini kullanılmıştır (bk. Morkholm 2000, 83, Res. 154).

⁷⁹⁶ Norris 1982, 193; Fakat genel görüş ise tapınağın Zeus Kasios Kültü ile ilişkili olduğu yönündedir.

II. K. TARTIŞMALI YAPILAR

Çok sayıda Dor Düzenli tapınağın bulunduğu Pergamon Antik Kenti'nin güneybatısındaki Asklepiyon Kutsal Alanı'nda prostylos tipli ve Dor Düzeninde inşa edilmiş olduğu düşülen⁷⁹⁷ küçük bir yapı yer almaktadır⁷⁹⁸. Günümüzde sadece temel izleri kalan yapıya ait olduğu tahmin edilen mermer bir architrav bloğu üzerinde "Kral Attalos, Asklepios Soteris ve Hygieia" yazmaktadır⁷⁹⁹. Söz konusu architrav bloğundan yola çıkarak yapının İ. Ö. 3. yy.ın 3. çeyreğinde inşa edildiği ve Asklepios'un kızı Hygieia'ya adanmış bir tapınak olduğu düşünülmektedir⁸⁰⁰. Yapı ile ilgili gerek mimari buluntuların, gerekse bilimsel argümanların yetersizliğinden dolayı, söz konusu yapı detaylı bir şekilde incelenmemiş, sadece bu bölümde özet halinde sunulmuştur.

Aiolis Bölgesi'nin önemli kentlerinden birisi olan Aigai'daki binaların inşasında kullanılan yerel trakit taşının⁸⁰¹ ince işçiliğe elverişsiz olması nedeniyle, yerleşimdeki yapılarda yoğun olarak Dor Düzeninin kullanılmış olduğu görülür. Dolayısı ile konumları itibariyle tapınak olabileceği düşünülen bazı yapılarda, kentteki pek çok yapı kalıntısında olduğu gibi, bu düzene ait mimari parçalar görülmekte ve işlevi tam belirlenemeyen bu yapıların Dor Düzenli tapınaklar olabileceği üzerinde durulmuştur⁸⁰². Aigai Kenti'ndeki yapılar üzerinde ilk araştırmaları yapan Bohn ve ekibi ile daha sonra kent hakkında bilgiler veren Tül ve Akurgal, yerleşimin kuzeybatısında biri 6x12 sütunlu⁸⁰³, diğeri sütun sayısı belirlenememiş⁸⁰⁴ iki tane peripteros planlı tapınaktan bahsetmektedirler. Araştırmacıların

⁷⁹⁷ Akurgal 1985, 110; Schalles 1985, 144.

⁷⁹⁸ Radt 2002, 228, Res. 168/15, 175/13.

⁷⁹⁹ Akurgal 1985, 110, Fig. 38; Schalles 1985, 144.

⁸⁰⁰ Akurgal 1985, 110, Fig. 38; Schalles 1985, 144.

⁸⁰¹ Kentin kurulduğu yerde yoğun olarak bulunmasından dolayı yerleşimdeki yapıların hemen hemen hepsinde bu taş kullanılmıştır (bk. Tül 1995, 39). Ayrıca kentte yapılan incelemede, trakit taşından inşa edilmiş bütün yapıların Dor Düzeninde, sadece Apollon Tapınağı'nın Ion Düzeninde olduğu görülmüştür. Bu yapılarda Ion veya Korinth Düzeni seçilmeyip de Dor Düzeninin tercih edilmesinde temel neden Trakit taşının ince işçiliğe elverişsiz olmasıdır. Trakit taşı, mermer kadar kaliteli ve ince gözenekli olmadığı için taşın üzerine istenilen nitelikte süslemeler yapılamamaktadır. Dolayısı ile tapınakların inşalarında en önemli yapı malzemesi olan taş, mimari düzen tercihlerinde önemli rol oynamaktadır.

⁸⁰² Bohn-Schuchhardt 1889, 41, 44; Tül 1995, 34; Akurgal 2000, 286-287.

⁸⁰³ Bohn, yapının uzun kenarlarında 12 sütun, kısa kenarlarda ise 6 sütun bulunması gerektiğini, fakat yapılan ölçümler sonucu cephelerde tutarsızlık olduğunu dolayısı ile sütun sayılarında kesinlik olmadığı ve terastan aşağıya düşmüş Dor Düzenine ait malzemelerin yapının ölçüleri ile bire bir uyuşmadığını belirtir (bk. Bohn 1889, 42).

⁸⁰⁴ Bohn, bu yapı hakkında herhangi kesin bir verinin bulunmadığı vurgulamaktadır (bk. Bohn 1889, 46).

yayınları incelendiği zaman görülmektedir ki; söz konusu yapılar hakkında kesin veriler öne sürülememekte ve yerleşimde Dor Düzeninin yoğun biçimde kullanılmasından hareketle işlevi bilinmeyen bu yapıların Dor Düzenli tapınaklar olabileceği dile getirilmektedir. Tül, söz konusu tartışmalı yapıların tapınak olduğunu ve bu tapınakların kent sikkeleri üzerinde tasvirleri bulunan Zeus ve Athena ile ilişkili olabileceğini belirtmektedir⁸⁰⁵.

Ionia Bölgesi'ndeki Thebai Antik Kenti'nde işlevi tam tespit edilemeyen fakat olasılıkla bir tapınak olduğu düşünülen kalıntıların yanında Hellenistik stilde işlenmiş Dor başlığı parçaları bulunmuştur ve kesinlik kazanmamış bir görüş olmakla birlikte söz konusu yapının Dor Düzenli bir tapınak olduğu düşünülmektedir⁸⁰⁶. Kesinlik kazanmamış ve üzerinde fazla çalışılmamış olması nedeniyle konuya dahil edilmeyen yapının, Dor Düzenli bir tapınak olabileceği ihtimali göz önünde tutularak, bu başlık altında kısaca sunulmuştur.

Nysa ve Tralleis Kentleri arasında yer alan Akharaka Kutsal Alanı'nda Roma İmparatorluk Dönemine tarihlenen⁸⁰⁷ ve yeraltı-sağlık kültü⁸⁰⁸ ile ilişkili Pluton-Kore Tapınağı bulunmaktadır⁸⁰⁹. Çevrede bulunmuş olan triglif-metop frizine ait blok ve yivsiz sütun tamburları⁸¹⁰ nedeniyle söz konusu yapı, pek çok yayında⁸¹¹, Dor Düzeninde inşa edilmiş 6x12 sütunlu peripteros tipli bir tapınak olarak anılmaktadır. Fakat son yıllarda yapılan kazılarda, tapınağın Dor Düzeninde değil de Korinth Düzeninde inşa edilmiş olabileceğine dair oldukça önemli veriler elde edilmiştir⁸¹². Tapınak alanındaki yoğun yapılaşma ve çeşitli dönemlere ait mimari bloklar⁸¹³ dikkate alınırca, tapınağın birden fazla

⁸⁰⁵ Tül 1995, 34.

⁸⁰⁶ Lohmann 2003, 253, Res. 6.

⁸⁰⁷ Anabolu 1989b, 156.

⁸⁰⁸ Anabolu 1988, 122.

⁸⁰⁹ İdil 1999, 81; İdil-Kadıoğlu 2006, 140; Strabon **XIV**, I, 44.

⁸¹⁰ Bean 2000, 232.

⁸¹¹ Paton 1900, 69; Anabolu 1970, 65; Bayburtluoğlu 1976b, 6; Marchese 1996, 162; İdil 1999, 81; Bean 2000, 231; Sevin 2001, 112.

⁸¹² Attik-Ion sütun kaideleri, diş sırası, ranke bezemeli friz bloğu, bıçak sırtı şeklinde işlenmiş yivlere sahip sütun tamburları ve Korinth başlıkları bulunmuştur (bk. İdil-Kadıoğlu 2005, 393).

⁸¹³ Tapınak alanında bulunmuş olan Dor ve Ion mimari elemanları farklı dönemlere tarihlenmektedir. Korinth Düzenli Tapınağa ait olduğu düşünülen ranke bezemeli frizin stil özellikleri nedeniyle söz konusu Korinth Düzenli tapınak Hadrianus Dönemine tarihlenirken (bk. İdil-Kadıoğlu 2005, 393), Dor Düzenine ait mimari bloklar İ. Ö. 1. yy.-İ. S. 1. yy.a tarihlenmektedir (bk. İdil 1999, 81).

yapım evresi geçirdiği anlaşılır. Dor Düzenine ait mimari elemanlar ise yapının başka bir evresine veya kutsal alanda bulunan başka bir yapıya ait olabilir.

Rhodos Peraiasi'nda yer alan Kastabos Antik Kenti sınırları içinde bulunan Hemitheia Kutsal Alanı'ndaki Hemitheia Tapınağı'nın bir takım Dor Düzeni etkileri⁸¹⁴ taşınması nedeniyle, bazı araştırmacılar, yapının Dor etkili Ion Düzeninde bir tapınak olduğunu belirtmektedirler⁸¹⁵. Söz konusu etkiler cephe düzenlemesinden ziyade, altyapı ve plan üzerindedir⁸¹⁶ ve yapı Ion Düzeninde 6x11 sütunlu peripteros bir tapınaktır⁸¹⁷.

Karia Bölgesi'nde yer alan Knidos Antik Kenti'nde 1969 yılındaki kazılarda kalıntıları bulunmuş olan yuvarlak planlı bir yapının, kentin baş tanrısı Aphrodite Euploia adına Erken Hellenistik Dönemde yapılmış bir tapınak olduğu belirtilmektedir⁸¹⁸. Söz konusu tapınağın mimari düzeni, Hadrianus'un Tivoli'deki villasının bahçesinde bulunmuş olan ve içinde Praksiteles'in Knidos'lu Aphrodite heykelinin bir kopyası yer alan yuvarlak planlı ve Dor Düzenli bir tapınak modeli⁸¹⁹ ile ilişkilendirilmektedir. Bu model yapının, bir tapınağın kopyası olduğu düşüncesinden hareketle, bazı araştırmacılar, burada, Knidos Kenti'ndeki yuvarlak planlı Aphrodite Tapınağı'nın model alınmış olabileceğini⁸²⁰ ve Knidos Kenti'nin bir Dor kenti olması nedeniyle⁸²¹, Knidos'taki tapınağın da Tivoli'deki küçük modelde görüldüğü gibi⁸²² Dor Düzeninde inşa edilmiş yuvarlak planlı bir tapınak olduğunu belirtmektedirler⁸²³. Fakat, Knidos yuvarlak planlı yapı alanındaki kazılar ilerledikçe, tapınağın Dor Düzeninde değil de, Korinth Düzeninde inşa edilmiş olduğu yönünde önemli bulgular elde edilmiştir⁸²⁴. Ayrıca yapının düşünüldüğü gibi, İ. Ö. geç 4.

⁸¹⁴ Yapı Dor Düzenli tapınaklarda görülen (bk. Serdaroğlu 2004, 146) 3 basamaklı bir krepise sahiptir (bk. Cook-Plommer 1966, 80).

⁸¹⁵ Bean 2000, 170; Freely 2002b, 220.

⁸¹⁶ Yapıda Dor Düzenine özgü üç basamaklı krepis yer almakta ve sütun yivleri Dor Düzenindeki ince arislere yakın bir profil göstermektedir (bk. Cook-Plommer 1966, 82, 88, 150).

⁸¹⁷ Cook-Plommer 1966, 107.

⁸¹⁸ Love 1970, 154; Love 1972b, 402; Love 1973, 419; Freely 2002b, 218.

⁸¹⁹ Love 1970, 154; Love 1972a, 70.

⁸²⁰ Love 1970, 154; Love 1972a, 72; Bean 2000, 147.

⁸²¹ Knidos, Dor Birliğinin önemli bir kentidir ve aynı zamanda birliğin kutsal merkezi olan Apollon Triopios Tapınağı kentin sınırları içinde bulunmaktadır (bk. Bean 2000, 144).

⁸²² Love 1970, 154.

⁸²³ Love 1970, 154, Çiz. 2; Love 1972a, 74, Çiz.9; Freely 2002b, 218; Bean 2000, 147.

⁸²⁴ Kireç taşından yapılmış Korinth Düzenine ait başlıklar bulunmuştur (bk. Love 1972b, 402; Love 1973, 420; Özgan 1995,163).

yy.da yapılmış ve Aphrodite Euploia'ya adanmış bir tapınak olmadığı, Geç Hellenistik Dönemde yapılmış olup Apollon Kültü ile ilişkili bir tapınak olduğu anlaşılmıştır⁸²⁵.

Knidos Kenti'nde tiyatronun doğusundaki terasta Musalar ve Nympheler Kültü ile ilişkili kutsal alanda⁸²⁶, ön cephesinde Dor Düzenine ait 4 sütun bulunan ve İ.Ö. 4. yy.ın sonuna tarihlenen bir yapı kalıntısı bulunmaktadır⁸²⁷. Bazı araştırmalarda⁸²⁸ Musalar Tapınağı olarak tanımlanmasına rağmen, son yıllarda yapılan kazılar sonucu, yapının bir tapınaktan ziyade, kutsal alanın kültü ile ilişkili bir nymphaeum olduğu belirtilmektedir⁸²⁹.

Karia Bölgesi'nde yer alan Kaunos Antik Kenti'nde kuzeybatı terasta kireçtaşı bloklar kullanılarak inşa edilmiş ve duvarlarının büyük bir kısmı günümüze ulaşabilmiş bir tapınak bulunmaktadır. Söz konusu tapınak M. U. Anabolu'nun yayınlarında⁸³⁰ "Kaunos Dor Tapınağı" adıyla anılmakta ve yapının cephe süslemelerinin Dor Düzeninde olduğunu belirtilmektedir. Daha sonraki yıllarda kentte yapılmış olan bilimsel kazılar sonucu yapının tapınak olduğu kesinlik kazanmış olmakla birlikte, cephe düzenlemesinin ise Dor tarzda değil de, Korinth Düzeninde olduğu anlaşılmıştır⁸³¹ ve bu yapı bazı yayınlarda⁸³² "Korinth Tapınağı" olarak anılmaktadır.

Lykia Bölgesi'ndeki Trysa Antik Kenti'nde yerleşimin güneybatısında templum in antis planlı küçük bir tapınağın kalıntıları yer almaktadır⁸³³. Alanda bulunmuş olan ve İ. S. 1. yy.a tarihlenen yazıtta Zeus Eleutherios ve Helios'a rahiplik yapmış bir kişiden bahsedilmekte⁸³⁴ ve dolayısı ile tapınağın bu tanrılardan birine veya her ikisine adanmış olduğu düşünülmektedir⁸³⁵. Petersen ve Luschan'ın ortak çalışmasında⁸³⁶, yapı, templum in antis plana sahip Dor Düzenli bir tapınak olarak anılmış ve tapınağın üstyapısına ilişkin

⁸²⁵ Özgan 1995, 170.

⁸²⁶ Özgan 2005, 242.

⁸²⁷ Özgan 2004, 210.

⁸²⁸ Akurgal 1985, 253, Fig. 96; Özgan 2003, 362 vd.

⁸²⁹ Özgan 2004, 210; Özgan 2005, 242.

⁸³⁰ Anabolu 1970, 27-28, Res. 174-175; Anabolu 1992, 9-10, Res. 9-10.

⁸³¹ Kazılar sırasında tapınağın pronaosunda insitu şekilde Attik-Ion sütun kaideleri ve yapının kuzey tarafında ise bir adet Korinth başlığı bulunmuştur (bk. Serdaroğlu 2004, 33 vd., Res. 24-25).

⁸³² Serdaroğlu 2004, 33 vd.; Ögün-Işık 2001, Harita 1, 2.

⁸³³ Bean 1998, 116; Freely 2002c, 46.

⁸³⁴ Petersen-Luschan 1889, 11; Borchhardt 1976, 46.

⁸³⁵ Çevik 2002, 104; Freely 2002c, 46; Petersen ve Luschan, agora yakınında olması nedeniyle tapınağın, Zeus'a adanmış olabileceği öne sürmektedirler (Petersen-Luschan 1889, 11).

⁸³⁶ Petersen-Luschan 1889, 11, Fig. 8.

küçük bir çizim sunulmuştur. Kent hakkında bilgiler sunan daha sonraki araştırmacılar ise, yaptıkları yayınlarda⁸³⁷ tapınağın templum in antis planlı olduğunu belirtmelerine rağmen, yapının cephe düzeni hakkında her hangi bir görüşe yer vermemişlerdir. Planı ve işlevi konusunda bir fikir birliği oluşmakla birlikte, cephe düzeni hakkındaki bilgilerin yetersizliği nedeniyle, tapınak çalışma kapsamına alınmamış, sadece bu bölümde kısaca değerlendirilmiştir.

Lykia Bölgesi'nin önemli kentlerinden birisi olan Limyra'da Hellenistik Döneme tarihlenen ve metoplarında kentauros-lapit mücadelesi işlenmiş⁸³⁸ olan mermer bir yapıya ait kalıntılar bulunmaktadır⁸³⁹. Bazı yayınlarda⁸⁴⁰ Dor Düzenli bir tapınak olarak anılan yapının, aslında Ptolemaios II ve karısı Arsinoe II'e adanmış ve İ. Ö. 3. yy.ın ilk yarısında yapılmış bir anıt olduğu anlaşılmıştır⁸⁴¹. Dor mimari elemanların ise yapının podyumunda süsleme kuşağı oluşturmak amacıyla kullanıldığı ve anıttaki asıl cephe düzenlemesinin Ion Düzeninde olduğu belirtilmiştir⁸⁴².

Pisidia Bölgesi'nin en önemli kentlerinden birisi olan Termessos'ta günümüze ulaşmış çok sayıda yapı kalıntısı bulunmakta ve bu kalıntıların önemli bir grubunu oluşturan 7 adet tapınağın varlığı bilinmektedir⁸⁴³. Bu tapınlardan 5 tanesi tiyatrunun güneyindeki geniş bir düzlüğün üzerindedir⁸⁴⁴ ve olasılıkla burası kentin kutsal alanıdır. Söz konusu alanın doğusunda yer alan ve boyutları bakımından kentteki diğer tapınlardan ayrılan 6x11 sütun sayısına sahip Peripteros planlı tapınak⁸⁴⁵ kent yüzeyinde ilk kapsamlı araştırmaları yapan Lanckoronski ve ekibi tarafından kent planında "N5 Tapınağı" olarak gösterilmiştir⁸⁴⁶. Lanckoronski tarafından planı çıkarılan ve cephesini Ion Düzeninde gösteren restitüsyonu yapılmış olmasına rağmen, bazı yayınlarda, söz konusu

⁸³⁷ Borchhardt 1976, 46; Bean 1998, 116; Çevik 2002, 104; Freely 2002c, 46.

⁸³⁸ Mellink 1987, 18; Mitchell 1990, 118.

⁸³⁹ Bayburtluoğlu 2004, 118.

⁸⁴⁰ Mitchell 1990, 118; Borchhardt 1999, 79.

⁸⁴¹ Rumscheid 1994, 36; Borchhardt 1999, 83.

⁸⁴² Mellink 1987, 18, Fig. 15; Borchhardt 1999, 80, Lev. 48; Bayburtluoğlu 2004, 118.

⁸⁴³ RE V.A1, 743 vd.; Büyükkolancı 1996, 108.

⁸⁴⁴ Freely 2002c, 71-72.

⁸⁴⁵ Çelgin 2002a, 92.

⁸⁴⁶ Lanckoronski 1892, 80.

tapınağın Dor Düzeninde inşa edilmiş olduğu belirtilmektedir⁸⁴⁷. Tapınağın Ion Düzenli bir cepheye sahip olduğu, genel olarak kabul gören bir görüş olmasına⁸⁴⁸ rağmen, alanda bulunan Artemis betimli kabartmanın Dor metoplardan birine ait olabileceği düşüncesinden hareketle tapınağın da Dor Düzeninde yapılmış olduğu gibi bir düşünce ortaya çıkmış ve bazı yayınlarda⁸⁴⁹ bu görüş dile getirilmiştir. Termessos'a yaptığımız bölüm gezimizde söz konusu tapınakların olduğu alanda gözlemler yapılmıştır. Kentin bu noktasında yoğun şekilde blok yığınları olduğu ve yapıların malzemelerinin birbirine karıştığı görülmektedir. Bu alanın hemen batısında, duvarları sağlam şekilde günümüze ulaşmış bir meclis binası bulunmaktadır⁸⁵⁰. Meclis binasının duvarlarının dış taraflarındaki blok yığınları arasında ise Dor Düzenine ait çok sayıda triglif-metop blokları vardır. Dor Düzenine ait bu malzemelerin bouletherionun üç tarafında da bulunuyor olması, bu blokların tapınaklarla ilişkili olmadığını bouletheriona ait olduğunu göstermektedir. Yaptığımız gözlemlerde, N5 Tapınağı'nın hemen kuzeyinde bir teras aşağıda içerisinde Dor Düzenine ait blokların ve N5 Tapınağı'nın malzemelerinin de olduğu çok sayıdaki mimari bloğun bir arada bulunduğu görülmüştür. Söz konusu terasın kentin doğu nekropolüne bakan bir seyir terası olduğu ve burada, yukarı terastan dökülmüş N5 Tapınağına ait malzemeler dışında, daha küçük boyutlu Ion sütun tamburları ve başlıkları ile Dor Düzenine ait sütun başlıkları ve triglif-metop frizi bloklarının olması, seyir terasının iç sıra Ion, dış sıra Dor Düzeninde ve doğuya bakan cephesi açık bir stoa niteliğinde tasarlanmış olduğunu akla getirmektedir. Bazı yayınlarda N5 Tapınağı'nın Dor Düzeninde gösterilmesine neden olan bu Dor malzemeler olasılıkla aşağıdaki teras üzerinde yer alan stoa ile ilişkili görünmekte ve alandaki herhangi bir tapınakla bağlantısı bulunmamaktadır. Çünkü stoanın bulunduğu terasın aşağısına, teras üzerindeki malzemelerle aynı niteliklere sahip ve olasılıkla stoanın dış sütun dizisini oluşturan Dor blokların düşmüş olduğu görülür. Dolayısı ile kime adandığı tam olarak bilinmeyen Termessos Kenti'ndeki N5 Tapınağı'nın Dor Düzeninde olmadığı anlaşılmaktadır. Tapınak çevresinde bulunmuş olan rölyeflerden⁸⁵¹ ve yazıtlardan

⁸⁴⁷ Akurgal 1985, 327; Mitchell 1992, 10-11.

⁸⁴⁸ Lanckoronski 1892, 81; Büyükkolancı 1996, 116, Lev. 144-147; Bean 1999, 117; Çelgin 2002a, 99; Freely 2002c, 71.

⁸⁴⁹ Akurgal 1985, 327; Mitchell 1992, 10-11.

⁸⁵⁰ Akurgal 1985, 327.

⁸⁵¹ Tapınak çevresinde bulunmuş olan ve metoplarından birine ait olduğu düşünülen bir kabartmada Artemis ve Iphigenia konusu işlenmiştir (bk. Freely 2002c, 73).

bu yapının, kentin baş tanrısı Artemis'e ithaf edildiği düşünülmektedir⁸⁵². Yerleşimde Artemis adına yapılmış prostylos tipli küçük bir tapınak⁸⁵³ bulunuyor olsa da, bu ölçülerde büyük bir tapınağın da Artemis ile ilişkili olduğu veya Zeus Solymenos'a adandığı yönünde görüş farklılıkları bulunmaktadır⁸⁵⁴. Termessos Kenti'nde bulunmuş olan epigrafik belgelerden anlaşıldığı kadarı ile yerleşimde çok sayıda tanrı ve tanrıçaya tapınılmaktadır⁸⁵⁵. Bu tanrılar arasında Artemis'in ilk sırada yer aldığı ve tanrıçaya çok fazla değişik epithetler altında tapınıldığı saptanmıştır⁸⁵⁶. Alanda bilimsel arkeolojik kazılar yapılmadığı ve yapı yeterince detaylı çalışılmamış olduğu için, tapınağın tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Bunun yanında, mimari parçalardan yola çıkarak İ. S. 2. yy.ın ikinci yarısında yani Antoninler Döneminde inşa edilmiş olduğu ileri sürülmektedir⁸⁵⁷.

Pisidia Bölgesi'nin küçük yerleşimlerinden birisi olan Ariassos'ta agoranın batısında, günümüzde sadece temelleri ve ön cephe merdivenleri görülebilen küçük bir yapı kalıntısı bulunmakta⁸⁵⁸ ve templum in antis planlı bir tapınak olarak tanımlanmaktadır⁸⁵⁹. Tapınak üzerine çalışmalar yapan bazı bilim adamları, yapının Hellenistik Dönemde yapılmış olup, Roma Döneminde onarım geçirdiğini ve alanda bulunmuş olan yivsiz sütun tamburlarına ve Dor başlıklara dayanarak cephe düzenlemesinin ise Dor Düzeninde olabileceğini belirtmektedir⁸⁶⁰. Fakat, tapınağın Hellenistik Dönemde yapılmış⁸⁶¹ olması, Dor süslemelerin ise Roma İmparatorluk Dönemi stilini yansıtmaları⁸⁶² nedeni ile her iki mimari unsurun farklı evrelere ait olduğu ve tapınağın çevresindeki diğer kamu yapıları ile

⁸⁵² Çelgin 2002a, 92.

⁸⁵³ Büyükkolancı 1996, 140.

⁸⁵⁴ Akurgal tapınağın Artemis'e adanmış olabileceğini belirtirken (bk. Akurgal 1985, 327), Büyükkolancı ve Çelgin yapının Zeus Solymenos ile ilişkili olduğunu öne sürmektedir (bk. Büyükkolancı 1996, 121; Çelgin 2002a, 102).

⁸⁵⁵ Çelgin 2002b, 123.

⁸⁵⁶ Kentte epigrafik çalışmalar yapmış olan araştırmacılar, Artemis'e *Touropolos*, *Ephesia*, *Potnia Theron*, *Philoparthenos*, *Agrotera*, *Kelbessis*, *Aspalos*, *Kore* ve *Akrea* epithetleri ile tapınılmış olduğunu belirtmektedirler (bk. Çelgin 2002b, 124).

⁸⁵⁷ Büyükkolancı 1996, 120.

⁸⁵⁸ Mitchell 1991, 160, Fig. 2.

⁸⁵⁹ Büyükkolancı 1996, 67, Lev. 64b; Bazı yayınlarda ise prostylos planlı olabileceği belirtilir (bk. Mitchell-Waelkens 1989, 65).

⁸⁶⁰ Büyükkolancı 1996, 68.

⁸⁶¹ Mitchell 1991, 160.

⁸⁶² Yivsiz sütunlar bir Roma İmparatorluk Dönemi mimari uygulaması olan postamentli kaideler üzerinde yükselmektedir (bk. Mitchell 1991, Fig. 2; Büyükkolancı 1996, 68, Lev. 64a).

olan ilişkisi göz önünde tutulduğunda⁸⁶³, söz konusu Dor malzemelerin tapınağa ait olabileceği gibi stoa ile de bağlantılı olma ihtimali üzerinde durulmaktadır⁸⁶⁴.

Pisidia Bölgesi'nde yer alan Pednelissos Antik Kenti'nde agoranın doğusundaki kilise kalıntıları arasında Dor yapı elemanları bulunmuştur. Bu nedenle burada önceden Dor Düzenli bir tapınak olduğu yönüne görüşler⁸⁶⁵ olmasına rağmen, daha sonra yapılan araştırmalarda bu malzemelerin tapınaktan ziyade bir stoaya ait olduğu düşüncesi ağırlık kazanmıştır⁸⁶⁶.

Syllion Antik Kenti'nde tiyatronun doğusunda Hellenistik Döneme ait küçük bir yapının kalıntıları görülmektedir⁸⁶⁷. 7.30x11.00 m. ölçülerinde bir podyumun üzerinde yükselen yapının, çevrede görülebilen mimari parçalardan yola çıkarak, Dor Düzeninde inşa edilmiş bir tapınak olabileceği, bazı araştırmacılar tarafından dile getirilmektedir⁸⁶⁸. Yapı hakkında bu yönde görüşler bulunmasına karşın, yerleşimde bugüne kadar yeterli araştırma yapılmadığı için söz konusu yapının işlevine ışık tutacak net bilgiler bulunmamaktadır.

Dağlık Kilikia Bölgesi'nde yoğun şekilde tapınım gören Hermes'e adanmış çok sayıda tapınak vardır⁸⁶⁹. Bu tapınaklardan birisi de, Ayaşlı yakınındaki Cambazlı Deresi'nde doğal bir mağaranın ağzı kapatılıp, bindirme kemerler ve duvarlarında polygonal taş örgüsü kullanılarak bir tapınağa dönüştürülmesi sonucu oluşturulmuş ve içerisinde bulunan bir yazıt ve duvarlardaki kerykeion motifleri sayesinde haberci tanrıya adanmış olduğu anlaşılan Hermes Tapınağı'dır⁸⁷⁰. Yapı bazı yayınlarda⁸⁷¹ Dor Düzenli olarak anılmasına rağmen, Alanda tapınağın cephe düzenine işaret edebilecek herhangi bir mimari obje bulunamamıştır. Söz konusu yapıya oldukça yakın bir bölgede bulunan Çatıören Hermes Tapınağı'nın polygonal duvarlara sahip Dor Düzenli bir tapınak

⁸⁶³ Tapınağın bulunduğu alanda pek çok kamu yapısı yer alır. Yapının karşısında bouleuterion, doğusunda stoa ve güneybatısında prytaneion bulunmaktadır (bk. Mitchell-Waelkens 1989, 65, Fig. 1).

⁸⁶⁴ Büyükkolancı 1996, 68.

⁸⁶⁵ Işın 1998, 116.

⁸⁶⁶ Vandeput-Köse 2003, 323, Res. 6.

⁸⁶⁷ Freely 2002c, 95.

⁸⁶⁸ Lanckoronski 2005, 81, Res. 64.

⁸⁶⁹ Bent 1890, 450; Tırpan 1994, 416.

⁸⁷⁰ Bent 1891, 210.

⁸⁷¹ Tırpan 1994, 417.

olmasından hareketle, iki yapı arasında mimari ilinti kurulmuş ve Cambazlı Deresi'ndeki Hermes Tapınağı'nın da Dor Düzenli olabileceği belirtilmiştir⁸⁷². Fakat Söğüt'ün de belirttiği⁸⁷³ gibi yapının cephe düzeni hakkında kesin veriler bulunmamaktadır.

Kilikia Bölgesi'nde Apollon Kültü ile ilişkili Sarpedon Akra bilicilik merkezi ile Seleukia arasındaki Aziz Tekla Tepesi'nde yerel bir kült merkezi olan Athena Oreia'ya adanmış bir mağara ve bu mağaranın yan tarafında Dor Düzenli bir tapınağın cephesine ait olabilecek bazı malzemeler bulunmuştur⁸⁷⁴. Söz konusu mimari bloklar arasında Dor sütun tamburları ve alınlık parçaları olmasına rağmen, Söğüt'ün de belirttiği gibi⁸⁷⁵, bu malzemeler burada bir tapınak olduğuna işaret edebilecek yoğunlukta değildir.

Kommagene Krallığı sınırları içinde bulunan ve günümüzde Eski Kahta yerleşimde yer alan Direkkale Kutsal Alanı'nda "A yapısı" olarak adlandırılan ve kültü belirlenemeyen bir tapınak bulunmaktadır⁸⁷⁶. Friz kuşağında, dörtlü metop sistemine göre yerleştirilmiş olan triglif-metop dizisi⁸⁷⁷ bulunmasına rağmen, sütunlardan ve başlıklardan anlaşıldığı üzere, yapı Kompozit Düzeninde inşa edilmiş bir tapınaktır⁸⁷⁸. Roma İmparatorluk Döneminde kullanılan Kompozit Düzene sahip olması ve frizlerinde Dor Düzeni özellikleri göstermesi bakımından, Anadolu'da Roma İmparatorluk Döneminde görülen karışık bir üslup⁸⁷⁹ sergilemesi nedeniyle önemli bir örnek oluşturmaktadır. Bu tarz benzer bir uygulama, Paestum'daki kültü kesin olarak bilinmeyen bir tapınakta Dor ve Korinth Düzenlerinin bir arada kullanıldığı görülmektedir⁸⁸⁰. Yakın bir coğrafyada yer alması ile önemli bir örnek teşkil eden Petra'daki "Büyük Tapınak" da, Roma İmparatorluk Döneminin bir ürünü olup, Korinth Düzenine ait sütunlar ve triglif-metop frizi ile karışık bir üslup sergilemektedir⁸⁸¹.

⁸⁷² Tırpan 1994, 417.

⁸⁷³ Söğüt 1998, 16.

⁸⁷⁴ Sayar 2003, 64, Res. 14.

⁸⁷⁵ Söğüt 1998, 21.

⁸⁷⁶ Hoepfner 1966, 163.

⁸⁷⁷ Anabolu 1970, 76.

⁸⁷⁸ Hoepfner 1966, 164, Çiz. 5,7; Anabolu 1970, 100, Res. 287.

⁸⁷⁹ Yapı hem Kompozit Düzeninde olması, hem de Dor-Kompozit unsurların birlikte kullanılmış olması ile Roma İmparatorluk Dönemi mimari geleneklerini yansıtmaktadır.

⁸⁸⁰ Söz konusu yapıda, Dor Düzenine özgü düz architrav ve friz kuşağında triglif-metop kullanılmış iken, sütun kaideleri, gövdeleri ve başlıkları Korinth Düzeninde işlenmiştir (bk. Robertson 1943, 204, Fig. 91).

⁸⁸¹ Kanellopoulos 2004, 230, Fig. 8.

III. KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENİRME

III. A. Tapınakların Anadolu'daki Yayılım Alanları

Çalışma neticesinde Anadolu'da Dor Düzeninde yapılmış olduğu tespit edilen 41 tapınaktan⁸⁸², 9 tanesi Kuzeybatı Anadolu'da (Troas 3, Mysia 5 ve Aiolis 1 Bölgeleri), 5 tanesi İonia, 9 tanesi Karia, 7 tanesi Lykia, 1 tanesi Pisidia, 3 tanesi Pamphylia ve 7 tanesi Kilikia Bölgesindedir (Har. 1; Tab. 1). Çalışma coğrafi bazda tüm Anadolu'yu kapsamasına rağmen, bu tapınakların, temsil ettikleri kültürlerin yayılım alanına paralel olarak, batı ve güney Anadolu'da yoğunlaştığı görülmektedir.

Dor Düzenli tapınakların 20 tanesi kıyı şehirlerinde yer alır iken, 9 tanesi kıyıya yakın, 12 tanesi ise denizden uzak iç bölgelerde kurulmuş kentlerdedir. Tapınakların dağılımı bölgeler bazında incelendiği zaman, yer aldıkları bölgelerin Antik Dönemdeki kültürel ve siyasi önemleri ile tapınakların yoğunluğu arasında dengeli bir dağılım olduğu görülmektedir. Erken tarihli Dor Düzenli tapınaklar, Hellenlerin yerleşmiş olduğu ve tarih sahnesinde İ. Ö. erken 1. Binde boy gösterdikleri bir coğrafyada yer alan Myus ve Assos Kentlerinde bulunmaktadır. Akdeniz'e komşu bölgelerde Arkaik ve Klasik Döneme tarihlendirilebilecek Dor tapınağı saptanamamış iken, Hellenistik Dönemle birlikte Lykia ve Kilikia gibi bölgelerde, artan Hellenizm kültüre paralel olarak Dor tapınakların inşasında yoğunlaşma olduğu görülür⁸⁸³ (Tab. 3). Ayrıca, Kilikia Bölgesi'ndeki Dor Düzenli tapınaklardan Seleukeia Pieria Zeus Tapınağı ve Çatıören Hermes Tapınağı Hellenistik Dönemde inşa edilmiş olup, diğer 5 tapınağın ise Roma İmparatorluk Dönemine ait olmasının bir sonucu olarak, bölgedeki tapınak mimarisinin erken dönemlerinde Dor Düzeninin kullanımının az olduğu ve Roma Döneminde artış gösterdiği dikkate alınmalı ve bölgenin Roma Dönemi mimarisi üzerine yapılacak olan çalışmalara yön verecek kriterlerden biri olarak kabul edilmelidir.

⁸⁸² Söz konusu tapınakların bulunduğu kentler, bölgeler ve coğrafi tanımlamalar ile bu konudaki referanslar burada tekrar sunulmayacaktır. Tapınakların bulunduğu kentler ve bölgeler için II. bölümdeki ilgili başlıklara ve dipnotlara bakınız.

⁸⁸³ Hellenistik Dönemden itibaren Kıta Yunanistan dışında özellikle Anadolu ve Suriye gibi yerlerde Dor Düzenli tapınakların yoğun olarak inşa edilmiş olması, Büyük İskender'den sonra bu bölgelere hakim olan ve Kıta Yunanistan geleneklerini benimsemiş Makedonyalı komutanlara bağlanmaktadır (bk. Tomlinson 2003, 54).

Dor Düzeni adını her ne kadar Hellenlerin bir kolu olan Dorlardan almış ise de, gerek Kıta Yunanistan gerekse diğer Antik Çağ bölgeleri incelendiği zaman, Dor Düzeninin Dorların yerleşim yerleri ile paralellik taşımadığı, bunun yanında, Anadolu'da Ionlar, Aioller ve Lykialılar gibi diğer topluluklar tarafından iskan edilmiş bölgelerde de Dor Düzenli yapıların inşa edilmiş olduğu görülmektedir. Anadolu'da Hellen yayılım alanları baz alınarak bu düzene sahip tapınakların dağılımı incelendiğinde, Dorların yaşadığı Karia Bölgesi'nde 9 tane tapınağın bu düzene sahip olduğu görülür. Yine Karia Bölgesi sınırları içinde yer alan ve Dor Heksapolis'i olarak bilinen bugünkü Datça Yarımadası ve çevresinde ise 5 adet Dor tapınağı tespit edilmiş olup, bu sayı Anadolu'daki Dor tapınakların sadece %12'sini oluşturmaktadır. Ionia Bölgesi'ndeki ise 5 adet Dor tapınağı olduğu tespit edilmiştir ve bu sayı Dor Heksapolis'i olarak bilinen Rhodos Peraiası'ndaki Dor tapınaklarının sayısına denktir.

Hellenistik Dönemde Anadolu'nun en büyük gücü haline gelen Pergamon Kralları Hellenlerin önderliğine soyunarak bir takım politikalar gütmüşlerdir⁸⁸⁴. Bu politikardan birisi ise Pergamon'u Hellen kültürünün başkenti yapmak ve bu amaçla Klasik Dönem Atina'sına benzetmek adına kentte bir takım imar faaliyetleri gerçekleştirilmiş ve bu imar faaliyetleri çerçevesinde Dor tapınakları inşa edilmiştir. Bu düşüncenin bir sonucu olarak Pergamon'da 4 tane, hemen yanı başındaki Mamurt Kale'de 1 tane olmak üzere toplam 5 adet Dor Düzenli tapınak Hellenistik Dönem içinde inşa edilmiş olup, bu rakam Anadolu'da bir kentte bulunan en fazla Dor tapınağının sayısını vermektedir.

Hellenistik Dönemde Anadolu'yu her yönden etkileyen Pergamon Hegemonyası sanatta ve mimaride de bu coğrafyaya öncülük etmiş ve diğer bölgelerdeki mimari tasarım ve tercihlerde belirleyici olmuştur. Anadolu'daki Dor Düzenli tapınaklar incelendiği zaman Pergamon'daki Dor tapınakların Diğer bölgelerdeki tapınaklar üzerindeki etkileri analiz edilebilir. Yukarı Agora'daki Zeus Tapınağı, Asklepios-R Tapınağı ve özellikle Hera Basileia Tapınağı prostylos planları ve podyumlu altyapıları ile Sidyma Sebasteionu, Lyrbe-Seleukeia Dor, Sura Apollon Surlus, Iotape Traianus, Asar Dor, Perge Dor ve Miletos Dor Tapınağı gibi Geç Hellenistik-Roma İmparatorluk Dönemi ürünleri olan prostylos tipli küçük Dor yapılarını etkilemişlerdir.

⁸⁸⁴ Radt 2002, 172.

Anadolu'daki Dor Düzenli tapınaklar planları ve boyutları dikkate alınarak bölgeler bazında incelenirse, Troas Bölgesi'ndeki Ilion Athena Tapınağı, Assos Athena Tapınağı ve Aleksandreia Troas Dor Tapınağı ile Pergamon'daki Athena Polias Tapınağı'nın büyük boyutlu peripteroslar olduğu görülür⁸⁸⁵. Diğer bölgelerde ise tapınakların planlarında ve boyutlarında dengeli bir dağılım söz konusudur (Tab. 4 ve 5). Yine aynı şekilde, Anadolu genelinde Athena'ya adanmış 4 tane Dor tapınağından üçünün bu bölgede yapılmış olması, Dor tapınaklarının bölgesel dağılımı analiz edilirken, Athena Kültü ile ilişkili Dor tapınakların bu bölgede yoğunlaştığını göstermesi bakımından ilginç bir sonuç ortaya koymaktadır.

⁸⁸⁵ 16.40x35.70 m.lik Ilion Athena Tapınağı (bk. Tomlinson 1963, 134), 14.50x29.60 m.lik Aleksandreia Troas Dor Tapınağı (bk. Pohl 1999, 87), 14.00x30.00 m.lik Assos Athena Tapınağı (bk. Serdaroğlu 2005, 88) ve 13.00x22.50 m.lik Pergamon Athena Tapınağı (bk. Robertson 1943, 330) Anadolu'daki Dor Düzenli tapınaklar arasında plan ve boyut bakımında Klaros Apollon Tapınağı'ndan sonraki sıralamayı oluşturmaktadır.

III. B. Konumu

Dor Düzenli tapınaklar⁸⁸⁶ konumları itibariyle incelendiği zaman; kent içindeki tapınaklar Ilion Athena, Aleksandreia Troas Dor, Assos Athena, Pergamon Athena, Priene Demeter, Amyzon Artemis, Alabanda Artemis, Kedreai Apollon, Kaunos Teras ve Dor, Miletos, Knidos, Kadyanda, Sagalassos, Perge, Aspendos ve Asar Dor Tapınakları, görüldüğü gibi kendilerine ayrılmış kutsal alanlar içerisinde bulunmaktadır. Bunların yanında yine kent içinde olup ta bir temenos ile çevrelenmeyen Dor Düzenli tapınaklar ise kentteki diğer kamu yapıları ile ilişkili konumdadır. Pergamon Hera Basileia ve Asklepios-R Tapınakları gymnasium yakınında, Aigai Demeter-Kore ve Laertes Zeus Megistos Tapınakları tiyatro çevresinde, Iotape Traianus Tapınağı liman yakınında inşa edilmiş Dor tapınaklarıdır. Kent içindeki Dor tapınaklarının en büyük grubunu agora içinde veya yakınında yapılmış Pergamon Zeus, Herakleia Athena, Sidyma Sebasteion, Oinoanda Dor, Balboura Agora, Lyrbe-Seleukeia Dor ve Kestroi Vespasianus Tapınakları oluşturmaktadır. Dor Düzenine sahip tapınakların önemli bir bölümü ise kent dışındaki kutsal alanlarda, ya kutsal alanın baş tanrısı için ya da alandaki ikincil tanrılardan birisine adanmış olarak yapılmış tapınaklardır. Mamurt Kale Meter Theon, Klaros Apollon, Bağarcık Zeus Akraios, Emecik Apollon, Sura Apollon Tapınakları kutsal alanların baş tanrısına adanmış iken, sadece Letoon Apollon Tapınağı kent dışındaki bir kutsal alanda ikincil bir tanrıya adanmış Dor Düzenli tapınaktır. Kutsal alanlardaki Dor tapınaklarının, görüldüğü gibi, genellikle Apollon adına yapılmış olması, Anadolu'da, diğer tanrılara oranla Apollon için ayrılmış kutsal alanların çokluğu ile paralellik taşıyan bir durumdur.

Assos ve Pergamon Athena Tapınaklarının, Atina'daki Athena Parthenon Tapınağı'na⁸⁸⁷ benzer şekilde kent akropolünde inşa edilmiş olması ve Pergamon Zeus Tapınağı'nın, Priene Zeus Olympios ve Magnesia Zeus Sosipolis Tapınakları gibi agora içerisinde konumlandırılmış olması tapınaklar için yer seçiminde kültlerin önemli rol oynadığını göstermektedir. Tapınakların bulunduğu alanlardaki dağ, mağara, su kaynağı gibi doğal oluşumların tanrısallaştırılıp tapınıldığı ve eski kült geleneğinin orada tapınak

⁸⁸⁶ Söz konusu tapınakların kent içi planlamadaki konumları veya buldukları topografya ile ilgili ayrıntılar ve bu konudaki referanslar burada tekrar sunulmayacaktır. Tapınaklar konumları için II. bölümdeki ilgili başlıklarla birlikte dipnotlara ve Tablo 2'e bakınız.

⁸⁸⁷ Gruben 2001, 173 vd.; Tomlinson 2003, 43.

yapılarak sürdürüldüğü daha sonra ise tek tanrılı dinlere ait mabetler inşa edilerek kutsallığını devam ettirdiği görülür. Klaros Apollon ve Sura Apollon Tapınakları su kaynağı kenarında, Emecik Apollon Tapınağı mağara yanında, Bağarcık Zeus Akraios Tapınağı Dağ dibindedir ve bu yapılar yakınlarında bulunan objelerin kültürünün devamı niteliğindedir. Benzer şekilde Dor Düzenli Meter Theon Tapınağı'nı kapsayan Mamurt Kale Kutsal Alanı üzerine konumlandığı dağdan ismini alan Meter Asperdonon için adanmış bir kült merkezidir.

Templum in antis planlı Herakleia Athena Latmia, Balboura Agora, Kestroi Vespasianus Tapınakları ile prostylos planlı Bergama, Sidyma, Lyrbe-Seleukeia'daki Dor Düzenli tapınaklar; Priene, Magnesia ve Assos'taki Ion Düzenli Tapınaklarda görüldüğü⁸⁸⁸ gibi agora içerisinde veya hemen yanında yapılmıştır. Bu tapınaklar aralarında cephe düzeni ve dönem farkı olmasına rağmen, genelde prostylos veya templum in antis planlıdır. Dor Düzenli örnekler konum, plan ve cephe düzeni yönünden benzeşmekte ve agora çevresinde inşa edilmiş tapınaklarda in antis veya prostylos gibi belirli planlar uygulandığı yönündeki düşünceleri destekler bulgular sunmaktadır.

Klasik Hellen tapınaklarının girişi genelde doğuya bakmasına⁸⁸⁹ rağmen, Dor Düzeninde inşa edilmiş Anadolu'daki tapınakların cephelerinin⁸⁹⁰ farklı yönlere bakmasında topografik zorunluluklar, kent içindeki diğer kamu yapıları ile olan konumları, bazen de kült ile ilişkili nedenler belirleyici olmuştur. Hiç şüphesiz ki, bu konumlandırma ve yön seçiminde Vitruvius'un belirttiği⁸⁹¹ temel kriterler, bazı yapılarda zorunlu olarak, bazılarında ise tercihen uygulanmıştır. Peripteros plana sahip tapınaklar içerisinde Ilion Athena, Aleksandreia Troas Dor, Assos Athena, Klaros Apollon, Myus Apollon, Emecik Apollon, Knidos Dor ve Oinoanda Dor Tapınağı gibi yapıların cephesi Hellen tapınaklarında görülen ortak özelliğe paralel olarak doğuya bakmaktadır. Seleukeia Pieria Zeus Tapınağı'nın cephesi de doğuya bakmakla birlikte, burada temel etken olasılıkla

⁸⁸⁸ Söğüt 2001, 486; Serdaroğlu 2004, 143.

⁸⁸⁹ Bean 1999, 116.

⁸⁹⁰ Yapıların cephe konumları hakkında daha ayrıntılı bilgiye ulaşmak için çalışmanın II. bölümündeki ilgili tapınak başlığına bakınız.

⁸⁹¹ Vitruvius, tapınakların konumlandırılmasında topografya, kültür ve cephelerin kamu yapılarına bakar tarzda olması gibi nedenlerin göz önünde tutulması gerektiğini belirtir (bk. Vitruvius IV, V, 2).

denizden ve karadan kente geliş güzergahlarının bu yönde bulunuyor olmasıdır. Bunun yanında Artemis ile ilişkili olan ve Dor Düzenine sahip Amyzon ve Alabanda Artemis Tapınakları, Ion Düzenli benzer örneklerde⁸⁹² görüldüğü üzere batıya bakmaktadır. Peripteros planlı Dor tapınakları içerisinde en bilinen yapılardan birisi olan Pergamon Athena Tapınağı ise diğer örneklerden farklı olarak güneye bakmakta ve kent içindeki yapıların birbirleri ile olan uyumu sonucunda bu durumun ortaya çıktığı düşünülmektedir⁸⁹³. Pergamon Athena Tapınağı'na benzer şekilde cephesi güneye bakan bir diğer peripteros örnek ise Letoon Apollon Tapınağı'dır ve söz konusu bu yapıda tıpkı Pergamon Athena Tapınağı gibi çevresindeki diğer dini yapılar ile cephesel uyum sergilemektedir. Letoon'daki her üç tapınakta güneye yani denizin olduğu tarafa, dolayısı ile de kutsal alanın giriş yönüne bakmaktadır. Letoon tapınaklarının güneye bakmasındaki diğer önemli bir neden ise, yapıların yer aldığı alanın doğu tarafının kayalık olması ve dolayısı ile tapınakların konumu için topografyanın olumsuzluk taşımasıdır.

Templum in antis planlı tapınaklar içerisinde Priene Demeter ve Herakleia Athena Tapınakları doğuya, Kestroi Vespasianus Tapınağı kuzeye bakarken, diğer örneklerin hepsi güney yönlü veya buna yakın bir pozisyonda konumlandırılmıştır. Küçük boyutlu tapınakların yön tercihinde kent içindeki yapılarla olan uyumlarının dikkate alındığı görülür. Aigai Demeter-Kore, Balboura Agora, Arykanda Helios, Sagalassos ve Kadyanda Dor Tapınakları agora, stadyum, tiyatro ve liman gibi kamu yapılarını göreceğ biçimde konumlandırılmıştır. Mamurt Kale Meter Theon Tapınağı kent dışındaki kutsal alanda çevresindeki yapılarla uyumlu şekilde cephesi güneye bakmakta iken, yine kent dışında kutsal bir korulukta yer alan Bağarcık Zeus Akraios Tapınağı ise kültü ile ilişkili olarak yanındaki dağ zirvesinin bulunduğu güney yönüne bakmaktadır. Arykanda Helios Tapınağı güneye meyilli teras üzerinde olması gibi topografik zorunluluk ve güneşi görebilme

⁸⁹² Tapınak cephesinin batıya bakması Artemis Tapınaklarında görülen ortak bir özelliktir (bk. Akurgal 2000, 472). Örneğin Magnesia Artemis Tapınağı (bk. Lawrence 1996, 163), Ephesos Artemis Tapınağı (bk. Bammer-Muss 1996, 33), Sardeis Artemis Tapınağı (bk. Dinsmoor 1950, 228). Fakat Letoon Artemis Tapınağı alandaki diğer tapınaklarla birlikte güneye bakmakta (bk. Courtils 2003, 147) ve Artemis Tapınakları içerisinde farklı bir konum sergilemektedir.

⁸⁹³ Tapınağın güneye bakması olasılıkla büyük sunakla ilişkisinden kaynaklanmaktadır (bk. Klinkott 1989, 278, Fig. 2; Radt 2002, 164).

gerekliliği gibi kült unsurları dikkate alınarak konumlandırılmış olup, Vitruvius'un⁸⁹⁴ da belirttiği niteliklere uyan, günümüze ulaşmış az sayıdaki yapıdan biridir.

Prostylos planlı Dor tapınaklarında ise, içinde bulunduğu agoranın konumu nedeniyle zorunlu olarak cephesi doğuya yönelmiş olan Pergamon Zeus Tapınağı ve kent yakınında olasılıkla Artemis Kültü ile bağlantılı olması nedeniyle cephesi batıya bakan Perge Dor Tapınağı dışında diğer bütün örnekler güneye bakmaktadır. Pergamon Hera Basileia ve Asklepios-R Tapınakları yanlarındaki gymnasium nedeniyle, Lyrbe-Seleukeia Dor Tapınağı ve Sidyma Sebasteion yakınlarındaki agoranın konumundan dolayı güneye yönelmişlerdir. Aspendos Dor ve Iotape Traianus Tapınakları limanı göreceğ biçimde, kent dışında kutsal alanda bulunan Sura Apollon Surlus Tapınağı ise yine denizle ilişkili olup, fakat ticari veya sosyal gerekçelerden uzak bir şekilde, kehanet kültü ile bağlantılı olarak, cephesi güneye yani denizin bulunduğu yöne konumlandırılmıştır.

⁸⁹⁴ Vitruvius **IV**, V, 2.

III. C. Altyapı ve Plan

III. C. I. Altyapı⁸⁹⁵

Benzer topografik yapıya sahip meyilli yamaçlara kurulmuş olan Pergamon ve Aigai kentlerinde eğimli araziler teraslanarak düz alanlar meydana getirilmiş ve oluşturulan bu düzlüklere yapılar inşa edilmiştir. Pergamon'da akropolün üzerinde güneye hafif meyilli arazinin teraslanması ile oluşturulan kutsal alanın ortasında yer alan Athena Tapınağı için ayrıca bir teras yapılmamıştır. Yukarı Gymnasium için yapılmış büyük bir terasın üzerinde yer alan Hera Basileia ve Asklepios-R Tapınakları, birbirlerine çok yakın olmalarına rağmen, Hera Basileia Tapınağı'nın daha yüksek bir kota sahip olduğu, farklı iki küçük teras üzerinde bulunmaktalar ve bu küçük terasların arasında basamaklarla oluşturulmuş bir geçiş vardır. Zeus Tapınağı ise Yukarı Agora için yapılmış büyük bir terasın ortasında konumlanmış iken, Aigai Demeter Kore Tapınağı ise batıya meyilli arazide oluşturulmuş tiyatro terasının üzerinde kuzey tarafta bulunmaktadır. Yine benzer şekilde Aleksandria Troas Dor, Priene Demeter, Myus Apollon, Amyzon Artemis, Kedreai Apollon, Emecik Apollon, Knidos Dor, Kaunos Teras ve Dor, Kadyanda Dor, Sidyma Sebasteion, Arykanda Helios, Sagalassos Dor, Aspendos Dor Tapınakları teraslanarak oluşturulmuş kutsal alanlar içinde inşa edilmiş iken, Balboursa Agora, Laertes Zeus Megistos ve Iotape Traianus Tapınakları her hangi bir temenos duvarı ile sınırlandırılmamış bağımsız teraslar üzerinde yer alır. Mamurt Kale Meter Theon, Herakleia Athena, Arykanda Helios, Kestroi Vespasianus, Asar Dor ve Çatıören Hermes Tapınakları ana kayanın tıraşlanması ile elde edilen düz bir kayalık zemine inşa edilmiştir. Klaros Apollon, Miletos Dor, Letoon Apollon, Sura Apollon Tapınakları deniz seviyesine yakın düzlüklere, Ilion Athena, Assos Athena, Alabanda Artemis, Oinoanda Dor, Perge Dor, Lyrbe-Seleukeia Dor ve Seleukeia Pieria Zeus Tapınakları ise teraslanmadan hafif düzeltilmiş alanlar üzerinde yapılmışlardır.

Anadolu'daki Dor tapınakları altyapıları yönünden podyumsuz ve poyuma sahip yapılar olarak iki ana başlık altında toplanabilir. Peripteros planlı Ilion Athena, Assos Athena, Pergamon Athena, Klaros Apollon, Myus Apollon, Amyzon Artemis, Alabanda

⁸⁹⁵ Bu başlık altında incelemek olan Dor Düzenli tapınakların altyapısı ile ilgili ayrıntılar ve bu konudaki referanslar burada tekrar sunulmayacaktır. Tapınakların altyapı için II. bölümdeki ilgili başlıklara ve dipnotlara bakınız.

Artemis, Emecik Apollon, Letoon Apollon Tapınakları, prostylos planlı Pergamon Hera Basileia, Perge Dor Tapınağı ve templum in antis planlı Aigai Demeter-Kore, Priene Demeter, Bağarcık Zeus, Kaunos Teras, Kestroi Vepasianus ve Çatıören Hermes Tapınakları ile yuvarlak planlı Kaunos Dor Tapınağı podyumsuz örneklerdir.

Anadolu'daki Dor tapınaklarında podyum geleneği İ. Ö. 3. yy. başlarından itibaren görülmektedir. Bu dönem tarihlenen Herakleia Athena ve Seleukeia Pieria Zeus Tapınaklarında yapıyı anıtsallaştırmak ve sağlam bir temel üzerine oturtmak amacıyla bloklar çok düzgün şekilde örülerek podyum oluşturulmuştur. Yine aynı dönemin bir ürünü olan Mamurt Kale Meter Theon Tapınağı ise, alçak bir podyuma ve tipik Dor yapılarında gördüğümüz⁸⁹⁶ gibi 3 basamaklı krepise sahip olmasıyla, küçük tapınakların merdivenli kaidelerine en iyi örneği vermektedir. Pergamon Zeus 1.00 m. yüksekliğinde bir podyum ve Knidos Dor Tapınağı ise rektogonal tarzda örülmüş bir podyum üzerinde yükselmektedir. Arykanda Helios Tapınağı ise podyumdan ziyade büyük bloklardan oluşturulmuş bir temele sahiptir. Toprak zeminden itibaren 0.65 m.lik bölümü görülebilen bir podyum üzerinde bulunan Aspendos Dor Tapınağı'nda yerel konglomera bloklardan oluşan duvarın alt bölümleri toprağın altında kalmış olduğu için podyumun tam yüksekliği ölçülememiştir.

Aleksandreia Troas Dor Tapınağı güneyden kuzeye doğru yükselen bir yamaç üzerinde inşa edilmiş olduğu için, yapının güneyine 1.35 m. yüksekliğinde üç kademeli bir podyum yapılarak, düz bir alan yaratılmış ve bu kot farkı ortadan kaldırılmıştır. Aynı şekilde, yapının bulunduğu alanda doğu-batı yönünde de kot farkı vardır ve bu fark tapınağın doğusunda merdivenler yapılarak giderilmiştir. Balboura Agora Tapınağı'nın güneyinden geçen caddeden yapının oturduğu düzleme geçiş 3 basamaklı bir merdiven yardımı ile sağlanmaktadır ve bu basamaklar arazi eğimi ortadan kaldırılmasına rağmen, yapının ön ve arka yükseklikleri aynı değildir. Podyumlu yapı, ön tarafta yani güneydoğuda 1.10 m., arka tarafta yani kuzeybatıda ise 1.70 m. yüksekliğinde dört sıra taştan meydana gelen, düz, kaidesi ve tacı olmayan basamaksız bir podyuma sahiptir.

⁸⁹⁶ Serdaroğlu, 2004, 146; Tomlinson 2003, 44.

Podyumlu tapınak geleneğine uygun olarak inşa edilen Oinoanda Dor Tapınağı'nın stylobate düzlemine 8 basamakla ulaşılrken, 1.24 m. yüksekliğinde bir podyum üzerine inşa edilmiş olan Sura Apollon Tapınağı'nda sadece ön cephesinde 10 basamaklı bir krepis vardır. Yine podyumlu bir altyapıya sahip olan Sagalassos Dor Tapınağı 1.26 m. yüksekliğinde ve üst kısmı taç profilli bir podyuma sahiptir ve giriş cephesinde 5 basamaklı bir krepis vardır. Sidyma Sebasteion'da kaide ve taç kısmı ile birlikte toplam 1.85 m. yüksekliğinde bir podyum ve ön cephede 12 basamaklı bir merdiven yer almakta ve 1.40 m. yüksekliğinde bir podyum üzerinde yükselen Lyrbe-Seleukeia Dor Tapınağı'nda ise yapıya ön cephede ortada yer alan 9 basamaklı bir merdiven ile çıkılmaktadır. 1.10 m. yüksekliğinde düz bir podyum üzerine oturan Iotape Traianus Tapınağı'nda giriş cephesinde, podyuma ilave edilmiş durumda yapıya ulaşımı sağlayan 1.85 m. genişliğinde dar bir merdiven vardır. Sadece Dor Düzenli tapınaklara özgü olmayan⁸⁹⁷ girişin bulunduğu yönün orta bölümünde dar basamak uygulaması, Dor Düzenine sahip Mamurt-Kale Meter Theon, Sagalassos Dor, Lyrbe-Seleukeia Dor, Iotape Traianus Tapınaklarında görülen ortak bir özelliktir.

Dor Düzenli tapınakların en tipik özelliklerinden birisi olarak kabul edilen 3 basamaklı krepis⁸⁹⁸ Anadolu'daki Dor Düzenli 41 tapınaktan sadece 6 tanesinde, Ilion Athena, Miletos Dor, Amyzon Artemis, Emecik Apollon, Letoon Apollon ve Perge Dor Tapınaklarında tam anlamıyla uygulanmıştır. Büyük bloklardan oluşturulmuş bir temel üzerinde yükselen Arykanda Helios Tapınağı, alçak bir podyum üzerinde yer alan Mamurt Kale Meter Theon Tapınağı ve toprak zeminden itibaren 0.65 m.lik bölümü görülebilen bir podyum üzerinde bulunan Aspendos Dor Tapınağı'nda podyumdan asıl yapıya geçiş için 3 basamaklı bir krepis yapılmıştır. Benzer şekilde, Iotape Traianus Tapınağı'nda podyumun hemen üzerinde, tipik Dor tapınaklarında görülen 3 basamaklı bir krepis varken, Balboursa Agora Tapınağı'nda ise caddeden yapının bulunduğu düzleme geçişte 3 basamaklı merdiven yer almaktadır. Peripteros planlı Assos ve Pergamon Athena Tapınakları iki basamaklı krepisleri ile diğer örneklerden farklılaşmakta ve Assos'ta 0.28 m.

⁸⁹⁷ Benzer şekilde, girişin bulunduğu yönün orta bölümünde dar basamak uygulaması, Kestroi Antoninus Pius ve Selge Kesbelion Artemis tapınaklarında da görülmektedir (bk. Söğüt 2001, 487).

⁸⁹⁸ Serdaroğlu, 2004, 146; Tomlinson 2003, 44; Dor Düzeninin bir özelliği olarak kabul edilmesine rağmen, 3 basamaklı krepis uygulaması, Ion Düzeninin en önemli temsilcilerinden birisi olan Priene Athena Tapınağı'nda da kullanılmıştır (bk. Gruben 2001, 417, Res. 314).

yüksekliğindeki basamakların rıht yüzeyine, kabartma olarak polygonal desen yapılmış, bu iki basamaklı yükselti doğuda bir podyum biçimini alırken, Pergamon Athena Tapınağı'nda basamakların her biri 0.24 m. yüksekliğindedir. Plan yönünden ve boyut olarak Pergamon ve Assos Athena Tapınaklarından farklı olan Aigai Demeter-Kore ve Kaunos Teras Tapınaklarında sadece ön cephede iki basamaklı merdiven bulunurken, yuvarlı planlı Kaunos Dor Tapınağı'nda yapıyı çeviren dış sıra sütunlarının olduğu platformda iki basamaklı krepis uygulanmıştır. Klaros Apollon Tapınağı ise Dor Düzeninde inşa edilmiş olmasına rağmen, altyapısını oluşturan 5 basamaklı krepisi ile Dor Düzeninden çok Anadolu'lu bir özellik olan Ion Düzeninin etkisini taşımaktadır. Farklı bir altyapıya sahip Priene Demeter Tapınağı'nda stylobate düzlemine tek basamakla ulaşılmaktadır.

Podyumsuz olup da, arazinin eğiminden dolayı yürüme zemininden yüksekte konumlandırılmış küçük boyutlu tapınaklarda kot farkı çok basamaklı bir merdiven ile giderilmiştir. Pergamon Hera Basileia Tapınağı'nda oturduğu düzlem ile stylobate düzlemi arasında 2.45 m.lik kot farkı vardır. Yapıya ulaşmayı sağlayan ve her bir krepisi ortalama 0.20 m. yüksekliğinde olan 12 basamaklı bir ön merdiven ile bu kot farkı ortadan kaldırılmış ve tapınağa anıtsal bir görünüm kazandırılarak, aynı teras üzerindeki diğer yapılardan sıyrılıp, tapınağın ön plana çıkması sağlanmıştır. Aynı konumdaki Kestroi Vepasianus Tapınağı'nda ise yapıya, sadece ön cephede bulunan 8 basamaklı bir krepis ile ulaşılmaktadır.

III. C. 2. Plan

Anadolu'daki Dor Düzeli Tapınaklar⁸⁹⁹ plan tipleri bakımından değerlendirildiğinde, yapılarda, ağırlıklı olarak peripteros, prostylos ve templum in antis planların uygulandığı görülür (Tab. 4). Pseudoperipteros planlı Oinoanda Dor Tapınağı ile yuvarlak planlı Kaunos Dor Tapınağı bu plan tiplerindeki tekil örnekleri oluşturmaktadır. Ayrıca Dor Düzeninde inşa edildiği bilenen Kedreai Apollon, Kadyanda Dor ve Laertes Zeus Megistos Tapınakları ile Dor mimari malzemeleri bulunmuş fakat yeri henüz tespit edilememiş Metropolis Ares Tapınağı'nın planı bilinmemektedir.

Dor Düzeninde yapılmış peripteros plana sahip 12 tane tapınak (Lev. 1) tespit edilmiş olup, bu tapınaklar özellikle Anadolu'da önemli kültlere sahip olan Apollon, Artemis, Athena ve Zeus adına yapılmıştır. Kuzeybatı Anadolu'daki peripteros planlı Ilion Athena, Aleksandreia Troas Dor, Assos Athena ve Pergamon Athena Tapınaklarının, bu plana sahip toplam örneklerin 1/3'ünü oluşturması, peripteros planlı Dor tapınakların bu bölgede yoğunlaştığını göstermektedir. Yine benzer şekilde, birbirlerine yakın noktalarda bulunan Klaros Apollon, Myus Apollon, Amyzon Artemis ve Alabanda Artemis Tapınakları, Güney Ionia-Kuzey Karia bölgesinde peripteros plana sahip Dor tapınakların yoğun şekilde inşa edildiğini ortaya koymaktadır. Lykia Bölgesi'nde Letoon Apollon ve Kilikia Bölgesi'ndeki Seleukeia Pieria Zeus Tapınakları bu bölgelerdeki Dor Düzene sahip peripteros planlı tekil örnekleri oluşturmaktadır.

Assos Athena, Myus Apollon, Amyzon Artemis, Pergamon Athena, Letoon Apollon Tapınakları erken tarihli peripteroslar iken, Hellenistik Dönemden itibaren Emecik Apollon, Seleukeia Pieria Zeus, Klaros Apollon, Aleksandreia Troas Dor, Alabanda Artemis ve Knidos Dor Tapınakları inşa edilmiş, İ. Ö. 1. yy.ın ortalarına tarihlenen Ilion Athena Tapınağı ise Anadolu'daki son büyük boyutlu peripteros planlı Dor tapınağıdır. Dolayısıyla, Dor Düzenli peripterosların hepsi Arkaik-Hellenistik Dönemler içinde inşa edilmiş olup,

⁸⁹⁹ Bu başlık altında incelemek olan Dor Düzenli tapınakların planları ile ilgili ayrıntılar ve bu konudaki referanslar burada tekrar sunulmayacaktır. Tapınakların planları için II. bölümdeki ilgili başlıklara ve dipnotlara bakınız.

Anadolu'da Roma İmparatorluk Çağına ait bu planlı Ion, Korinth ve Kompozit Düzenli çok sayıda örnek⁹⁰⁰ varken, Dor Düzenli tapınak bulunmamaktadır.

Peripteros planlı tapınaklar genel ölçüleri ve genişliğin uzunluğa oranlanması yönünden irdelendiğinde, birbirlerine yakın sonuçlar vermektedir (Tab. 5). 26.00x45.50 m.lik ölçüleriyle Anadolu'da Dor Düzeninde inşa edilmiş en büyük tapınak olan Klaros Apollon Tapınağı'nın eninin boyuna oranı 1/1.45 olmasıyla tam dikdörtgen olmayıp, klasik 1/2 oranından⁹⁰¹ farklı olarak daha geniş bir yapıya sahiptir. Aynı bölgede yer alan Ilion Athena, Aleksandreia Troas Dor ve Assos Athena Tapınakları birbirlerine yakın olan genel ölçüleri itibariyle 1/2 oranına oldukça yakın inşa edilmiştir. Bu yapılara komşu olan Pergamon Athena Tapınağı ile Lykia Bölgesi'ndeki Knidos Dor Tapınağı daha küçük boyutlu olup, iki yapıda da genişliğin uzunluğa oranı 1/1.70 dir ve Klaros Apollon Tapınağı kadar olmasa da kısmi olarak enli bir yapıdadırlar. 10.25x19.70 m.lik boyutlarıyla daha küçük ölçülere sahip olan Emecik Apollon Tapınağı ile 15.70x33.00 m. ölçülerindeki Myus Apollon, 15.84x34.14 m. ölçülerindeki Seleukeia Pieria Zeus Tapınağı 1/2 oranında olmalarıyla dikdörtgen bir plan sergilerken, 15.07x27.90 m.lik Letoon Apollon Tapınağı 1/1.85 oran ile bu yapılardan biraz daha geniş bir görünüme sahiptir. Anadolu'daki Dor peripterosları genel anlamda 1/2 -1/1.45 oranları arasında inşa edilmiş olup, plan oranları yönünden birbirlerine yakındırlar ve Antik Çağda inşa edilmiş diğer peripteroslu örneklerle de uyumluluk gösterirler⁹⁰². Peripteros planlı Dor Tapınaklarının boyutları bakımından en büyüğü olan Klaros Apollon Tapınağı anıtsal ölçüleriyle sadece Anadolu'daki Dor Düzenli tapınaklarının değil tüm Antik Çağın önde gelen tapınaklarından birisidir ve bu ölçüler nedeniyle de yüzyıllar boyunca bitirilememiştir. Bu yapıdan sonra ölçüleri birbirine yakın olan Seleukeia Pieria Zeus, Myus Apollon, Ilion Athena, Assos Athena, Aleksandreia Troas Dor, Letoon Apollon Tapınakları sıralanmaktadır. Yaklaşık aynı ölçülere sahip Pergamon Athena ve Knidos Dor Tapınakları daha küçük boyutlarıyla sıralamanın üçüncü halkasında,

⁹⁰⁰ Euromos Zeus, Pergamon Traianus, Sagalassos Antoninus Pius, Side N1 ve N2 Tapınakları Roma İmparatorluk Çağına ait bu plana sahip değişik düzenli örneklerdir (bu tapınaklar için bk. Anadolu 1970; Serdaroğlu 2004).

⁹⁰¹ Bilindiği gibi Klasik planlardaki tapınaklar, ideal olarak yapı genişliğinin uzunluğa oranı 1/2 olacak biçimde inşa edilmektedir (bk. Serdaroğlu 2004,).

⁹⁰² Bu konu ile ilgili çok sayıda yayın olmakla birlikte, dikdörtgen ve buna yakın plan sergileyen peripteros planlı tapınaklar için temel kaynak niteliğinde bk. Theuer 1918; Robertson 1943; Dinsmoor 1950; Lawrence 1996; Gruben 2001; Stamper 2005.

Emecik Apollon ve Amyzon Artemis tapınakları ise daha küçük ölçekte olmalarıyla peripteros planlı Dor Düzenli tapınaklar sıralamasında sonlarda yer almaktadırlar.

Anadolu'da prostylos plana sahip Dor Düzeninde toplam 11 tane tapınak (Lev. 2) tespit edilmiş olup, bu sayı toplam Dor Düzenli tapınakları yaklaşık 1/4'ü oluşturmaktadır. İ. Ö. 3. yy.ın ortalarından itibaren İ. S. 2. yy.ın ortalarına kadar ki 500 yıllık süreç içerisinde inşa edilmiş olan prostyloslu Dor Tapınaklarının ilk örnekleri Pergamon Kenti'nde bulunan Zeus, Hera Basileia ve Asklepios-R Tapınaklarıdır. Pergamon'daki yapıların da etkisiyle, bu yapıların inşa dönemleriyle aynı zaman diliminde veya biraz daha geç tarihte prostylos planlı tapınakların sayısında bir artış olduğu görülmektedir. İ. Ö. 2 yy.da Miletos Dor, Perge Dor ve olasılıkla aynı döneme ait Sura Apollon Tapınakları ile İ. Ö. 1. yy.a tarihlenen Aspendos Dor, Lyrbe-Seleukeia Dor ve Roma Döneminin ürünü olan Sidyma Sebasteion, Iotape Traianus ve Asar Dor Tapınakları Dor Düzenine sahip bu plan tipinin diğer örnekleridir. Bölgeler bazında ele alındığında; Pergamon Kenti ve Kilikia Bölgesi bu plana sahip üçer tapınak, Lykia ve Pamphylia Bölgeleri ikişer, Ionia'da Miletos Kenti'nde bir tane tapınak olduğu görülür. Arykanda Helios ve Korykos Zeus Tapınaklarının planları tam olarak bilinmemekte ve her iki yapının da prostylos veya templum in antis planlı olabileceği düşünülmektedir. Fakat Arykanda Helios Tapınağı'nın templum in antis planlı olduğu yönünde ağırlıklı bir düşünce vardır.

Prostylos planlı Pergamon Hera Basileia, Zeus ve Asklepios-R Tapınaklarında genel ölçüler dikkate alındığında, bu yapılar genişliğin uzunluğa oranı, Asklepios-R (9.60x16.00 m.) 1/1.70, Zeus Tapınağı (7.70x12.30 m.) 1/1.60 ve Hera Basileia (6.76x10.13 m.) 1/1.50 ile boyutları farklı olmasına rağmen oranların uyumlu olduğu ve dikdörtgenden ziyade daha enli tasarlandıkları anlaşılır. Anadolu'daki Dor Düzenli prostylosların en büyüğü olan Perge Dor (12.70x21.50 m.) 1/1.70 oranında ve ölçüleri bakımından buna yakın olan (11.00x17.20 m.) ve aynı bölgede yer alan Aspendos Dor Tapınağı 1/1.56 oranda olmasıyla Pergamon prostyloslarına benzer bir düzenlemeye sahiptirler. Miletos Dor Tapınağı (9.20x14.20 m.) ve Iotape Traianus Tapınağı (7.50x11.57 m.) 1/1.54 ile aynı orana sahip prostylosturlar. Bütün bu örneklerden anlaşılacağı üzere, genel olarak, prostylos planlı Dor Düzenli tapınakların, 1/1.50 oranına yakın bir planda yerleştirildikleri

görülür. Yaklaşık aynı ölçülere sahip Sura Apollon (7.00x14.00 m.), Lyrbe-Seleukeia Dor (7.34x14.35 m.) ve Asar Dor (7.65x15.60 m.) Tapınakları 1/2'e yakın oranları ile peripteros planlı örneklerle benzer şekilde dikdörtgen plana sahiptirler. Sidyma Sebasteion'u (7.10x9.50 m.) ise 1/1.30 oranı ile kareye yakın plan gösteren tek prostylos Dor tapınağıdır. Pamphylia Bölgesi'ndeki Perge ve Aspendos Dor Tapınakları büyük boyutlu prostyloslardır. Bu yapılardan sonra sırasıyla; Pergamon Asklepios-R, Miletos Dor, Asar Dor, Lyrbe-Seleukeia Dor, Sura Apollon, Pergamon Zeus, Iotape Traianus, Pergamon Hera Basileia şeklinde bir dizin takip edilirken, küçük boyutlu Sidyma Sebasteion bu sıralamanın son halkasını oluşturmaktadır.

İ. Ö. 4. yy.ın son çeyreğinden başlayarak İ. S. 1. yy.ın ikinci yarısına kadar değişik dönemler içerisinde Anadolu'da templum in antis plana sahip Dor Düzenli Tapınaklar inşa edilmiştir. Priene Demeter ve Mamurt Kale Meter Theon Tapınakları bu plana sahip ilk yapılar olup, daha sonra, Olgun Hellenistik Dönem olarak bilinen İ. Ö. 225-160/150 tarihleri arasında Aigai Demeter-Kore, Herakleia Athena, Çatıören Hermes, Bağarcık Zeus Tapınakları inşa edilmiştir. İ. Ö. 1. yy.ın ortalarına tarihlenen Kaunos Teras ve Sagalassos Dor Tapınakları ile İmparator Vespasianus Dönemine tarihlenen Balboura Agora ve Kestroi Vespasianus Tapınakları geç tarihli templum in antis planlı Dor Düzenli yapılarıdır.

Peripteros ve prostylos planlı tapınaklara oranla templum in antis planlı tapınaklar daha küçük boyutlara sahiptirler. 12.80x15.75 m. olan ölçüleri ile enine bir plan sergileyen Priene Demeter Tapınağı aynı plana sahip diğer templum in antisli yapılardan ayrılmakla birlikte, bu grubun en büyük tapınağıdır. Çatıören Hermes Tapınağı (10.70x14.55 m.) ise boyuna dikdörtgen planlı yapıların ölçüleri dikkate alındığında, boyut olarak diğer örneklerden daha büyüktür. Yaklaşık aynı ölçülerdeki Mamurt Kale Meter Theon ve Sagalassos Dor Tapınakları sıralamadaki ikinci grubu, diğer örnekler; Aigai Demeter-Kore, Kaunos Teras, Kestroi Vespasianus Tapınakları birbirlerine yakın ölçüleriyle sıralamada üçüncü grubu oluşturmaktadır. Anadolu'daki Dor Düzenli Tapınaklar arasında en küçük ölçülere sahip olan Bağarcık Zeus ve Balboura Agora Tapınakları kareye yakın bir plan göstermekte ve templum in antisli tapınaklar içinde boyutları yönünden son sırada bulunmaktadırlar. Templum in antis planlı Dor tapınaklarının genişlikleri uzunluklarına

oranlandığında 12.80x15.75 m. ölçülerindeki Priene Demeter Tapınağı 1.23/1 oranında olmasıyla enine bir plan sergilemekte ve aynı plana sahip diğer örneklerden ayrılmaktadır. Kestroi Vespasianus Tapınağı (5.15x9.72 m.) ise 1/1.88 oranıyla bu plan grubundaki tapınaklar içerisinde dikdörtgen biçimli tek yapıdır. Mamurt Kale Meter Theon (9.60x12.90) 1/1.35, Çatıören Hermes Tapınağı (10.70x14.55 m.) 1/1.35, Sagalassos Dor Tapınağı (8.86x13.07 m.) 1/1.45, Aigai Demeter-Kore Tapınağı (6.70x9.70 m.) 1/1.45, Kaunos Teras Tapınağı (6.78x9.70 m.) 1/1.43 oranlarında olmalarıyla tipik templum in antisli tapınak planına uymaktadırlar. Balboura Agora Tapınağı (6.85x7.90 m.) 1/1.5, Bağarcık Zeus Tapınağı ise (6.90x7.30 m.) 1/1.05 oranındadır ve bu iki yapı kareye yakın bir plan göstermektedir.

Anadolu genelinde Dor Düzeninde inşa edilmiş olup peripteros, prostylos ve templum in antis plana sahip tapınakların genişlikleri/uzunlukları oranlaması sonucu elde edilen veriler, aynı plan grubu dahil tapınakların, genelde, kendi içlerinde uyumluluk gösterdiği ortaya koymaktadır. Peripteros planlı tapınaklar 1/2 – 1/1.60 arasında oranlara sahip olmalarıyla, başka düzenlerde inşa edilmiş peripteros örneklerle paralellik taşımakta ve dikdörtgen veya dikdörtgene yakın plan sergilemektedirler. Prostylos planlı gruba dahil tapınaklar ise genelde 1/1.50 oranını yakındırlar ve bu oranlarıyla, değişik düzenlere sahip diğer prostylos planlı tapınaklardan fazla ayrılmamaktadırlar. Priene Demeter ve Kestroi Vespasianus Tapınakları gibi planlarında küçük farklılıklar taşıyan örnekler dikkate alınmazsa, Dor Düzenli templum in antis planlı sekiz tapınağın 1/45 – 1/1.05 arasında oranlara sahip olduğu, bu oranlarıyla, daha çok kareye yakın bir plan sergiledikleri ve aynı planlı farklı cephe düzenine sahip diğer tapınaklarla benzeştikleri görülmektedir.

Anadolu'daki Dor Düzeninde inşa edilmiş olan peripteros planlı örneklerin hepsi ön ve arka cephede 6 şar sütuna sahip heksastylos peripteros tipli tapınaklardır. Ölçüleri ve genel planları bakımından Myus Apollon ve Amyzon Artemis Tapınaklarının peripteros plana sahip olduğu düşünülmekte, fakat bugüne kadar bu yapılar üzerinde detaylı bir çalışma yapılmadığı için sütun sayıları bilinmemektedir. Pseudoperipteros planlı Oinoanda Dor Tapınağı'nın genel planı dikkate alındığında peripteroslu örneklerle benzemekte ve kısa kenarlarda 4 yanlarda 6 adet yarım sütun bulunmaktadır. 6x11 sütuna sahip Aleksandreia

Troas Dor, Klaros Apollon, Alabanda Artemis, Emecik Apollon ve Letoon Apollon Tapınakları ile 6x13 sütunlu Assos Athena ve Knidos Dor Tapınakları, peripteros planlı klasik tapınaklarda görülen ilkeye -yanlardaki sütunlar, kısa kenardaki sütun sayısının 1 eksik ya da 1 fazla olması- göre inşa edilmiş iken, Ilion Athena ve Seleukeia Zeus Tapınakları 6x12 sütunlu olmasıyla, Pergamon Athena Tapınağı ise 6x10 sütun sayısı ile diğer peripteroslu örneklerden ayrılmaktadır. Dışta 22, iç sırada 9 sütuna sahip yuvarlak planlı Kaunos Dor Tapınağı planının yanında sütun sayısı ve dizilimi ile de Anadolu Dor Tapınağı mimarisinde ünik bir yapı olarak dikkate alınması gereken farklı bir konumda bulunur. Templum in antis planlı tapınaklarda uygulanan genel kurala⁹⁰³ bağlı kalınarak, Anadolu'daki Dor Düzenli templum in antis planlı tapınakların ön cephesinde anteler arasına iki sütun yerleştirilmiştir. Bilindiği gibi, prostylos plan tipindeki yapılar ön cephelerinde bulunan sütun sayısına bağlı olarak kendi içinde tetrastylos, heksastylos, oktastylos gibi alt gruplara ayrılmaktadır⁹⁰⁴. Bu bağlamda, Anadolu'da yaygın şekilde görülen prostylos planlı tapınaklar değişik sütun sayısına sahip iken⁹⁰⁵, Dor Düzeninde inşa edilmiş tapınakların hepsinin ön cephede 4 sütuna sahip tetrastylos prostylos planlı olması, Pergamon'daki prostyloslu Dor tapınaklarının Anadolu'daki diğer örnekler üzerinde etkili olduğuna dair önemli bir kanıt olurken, belki de bu yapıların bir plan birliği içinde inşa edildiğini göstermektedir. Dor Düzeninde yapılmış olan Kedreai Apollon, Kadyanda Dor, Laertes Zeus, Korykos Zeus ve Metropolis Ares Tapınaklarının planları tam olarak bilinmediği için bu yapıların sütun sayısı ve dizimi hakkında bir fikir yürütmenin, varsayımlardan öteye gitmeyeceği ve belki de genel saptamalarda hatalı tespitler yapılmasına neden olacağı için söz konusu yapılar değerlendirilmeye alınmamıştır.

Anadolu'daki Dor Düzenli peripterosların hepsinde, Dor Düzenli tapınak mimarisinin bir özelliği olan dar pronaos uygulaması görülmektedir (Lev. 1). Aynı şekilde prostylos planlı Dor tapınaklarında da pronaos derinliği yapı uzunluğuna göre dar tutulmuşken (Lev. 2), bu durum templum in antis örneklerde biraz farklılık

⁹⁰³ Mansel 1999, 227.

⁹⁰⁴ Serdaroğlu 2004, 155.

⁹⁰⁵ Ön cephede altı sütunlu heksastylos prostylos planlı Termessos Korinth ve ön cephede sekiz sütunlu oktastylos prostylos planlı Ephesos Serapis Tapınağı değişik sütun sayısına sahip prostylos planlı tapınaklara örnek gösterilebilir. Bu yapılar için bk. Anabolu 1970; Serdaroğlu 2004.

göstermektedir. Templum in antis planlı Aigai Demeter-Kore, Priene Demeter, Kaunos Teras, Balboursa Agora, Arykanda Helios ve Sagalassos Dor Tapınaklarında dar pronaos, Mamurt Kale Meter Theon, Herakleia Athena ve Kestroi Vespasianus Tapınakları ise, Anadolu tapınak mimarisinin bir geleneğinin olduğu bilinen derin pronaos uygulamasına sahiptirler (Lev. 3).

Dor Düzenli tapınakların cella genişlikleri ve oranları (Tab. 5) üzerine genel bir değerlendirme yapıldığında peripteroslu örneklerin, klasik Dor tapınaklarında görülen⁹⁰⁶ uzun dikdörtgen planlı cellalara sahip olduğu, pseudoperipteros planlı Oinoanda Dor Tapınağı'nın cellası (6.90x7.20 m.) ise 1/1.05 oranla kareye yakın plan sergilediği görülür. Ayrıca, peripteros planlı Amyzon Artemis Tapınağı'nın cellası yaklaşık 7.00x7.50 m.lik ölçüleri ile 1/1.07 oranına sahiptir ve diğer peripteros planlı tapınlardan farklılaşarak tam olmasa da, kareye yakın bir plandadır. Prostylos planlı Dor tapınaklarında ise, yapıların boyutları ile ilişkili olarak, dikdörtgen ve kareye yakın planlı cellalar olduğu görülür. Pergamon'daki küçük boyutlu Hera Basileia, Asklepios-R ve Zeus Tapınakları ile bunlara yakın ölçülere sahip olan Sidyma Sebasteion ve Iotape Traianus Tapınaklarında kare biçimli cellalar mevcuttur. İlk örneklere oranla daha büyük ve birbirlerine yakın ölçülere sahip Sura Apollon (7.00x14.00 m.), Lyrbe-Seleukeia Dor (7.34x14.35 m.) ve Asar Dor (7.65x15.60) Tapınaklarının cellaları dikdörtgen planlıdır. Büyük boyutlu prostyloslar Perge Dor Tapınağı'nda cella (8.80x10.40 m.) 1/1.8 oranla kareye yakın, Aspendos Dor Tapınağı'nda ise cella (9.00x9.00 m.) 1/1 oranında olmasıyla kare biçimli tutulmuştur. Görüldüğü gibi, prostylos planlı Dor tapınaklarından küçük boyutluları kare planlı, daha büyük ölçekli ikinci grupta dikdörtgen planlı, büyük ölçülerdeki prostylos örneklerde ise yine kare biçimli cellalar planlandığı tespit edilmiştir. Anadolu'daki Dor Düzenli templum in antis planlı tapınakların içerisinde, Priene Demeter Tapınağı'nda cella (11.70x6.45 m.) enlemesine yerleştirilmiş olup, aynı planlı diğer örneklerden farklı olarak yanlara doğru dikdörtgen bir plan göstermektedir. Sagalassos Dor Tapınağı, cella (7.40x9.25 m.) oranı 1/1.25 ile kare plandan uzaklaşan tek örnektir. Aigai Demeter-Kore Tapınağı'nın cellası (5.20x5.20 m.) 1/1, Kaunos Teras Tapınağı'nın cellası (6.10x6.00 m.) 1/1.01, Balboursa

⁹⁰⁶ Anadolu dışındaki peripteros planlı Dor Düzenine sahip Arkaik ve Klasik Dönem tapınaklarının ölçüleri ve oranları için bk. Theuer 1918; Ayrıca bk. Conti 1997, 10.

Agora Tapınağı'nın cellası (4.00x4.30 m.) 1/1.07, Kestroi Vespaianus Tapınağı'nın cellası (3.85x4.35 m.) 1/1.13 oranda ve pronaossuz sadece celladan ibaret Bağarcık Zeus Tapınağı (6.90x7.30 m.) 1/1.05 oranıyla, templum in antisli tapınakların planlarında genel bir uyumluluk olduğunu ve cellaların kare planda yapıldığını ortaya koymaktadır. Her üç plan grubundaki Dor Düzenli tapınaklar, kısmi farklılıklar taşıyan tekil örnekler hariç, cella uygulamaları yönünden, genelde, kendilerinin dahil olduğu plan tipinin özelliklerini yansıtmaktadır.

Klasik Dor Düzenli tapınakların vazgeçilmez bir birimi olan opisthodomos Anadolu tapınak geleneğine yabancı bir uygulama⁹⁰⁷ olduğu için Anadolu'daki Dor Düzenli tapınaklarda pek kullanılmamış, sadece Kuzezybatı Anadolu'da nadir ve tartışmalı örnekler mevcuttur. Peripteros planlılar dışında, diğer plan tiplerine sahip Dor tapınaklarının hiç birisinde uygulanmayan opisthodomosun sadece Ilion Athena Tapınağı'nda olduğu kesin bir biçimde söylenebilir. Mevcut kalıntılara ve taş planına göre Aleksandreia Troas Dor Tapınağı'nda opisthodomos olduğu düşünülürken, Pergamon Athena Tapınağı'nda ise cellanın ikiye bölünmüş olması cella içindeki ikinci bölümün opisthodomos gibi algılanmasına sebep olmuş, hatta bazı yayınlardaki⁹⁰⁸ planlarda, tapınak opisthodomoslu olarak gösterilmiştir. Şayet, bu yapının opisthodomoslu olduğu kabul edilir ve tüm Dor tapınakları kronolojik yönden değerlendirilirse, opisthodomosa sahip Anadolu'daki ilk Dor tapınağının Pergamon Athena Tapınağı olabileceği sonucu ortaya çıkar. Ayrıca, Letoon Apollon Tapınağı'nda cella yan duvarları arkada küçük çıkıntılar yapması tam olmasa da, yapıda opisthodomos varmış hissi uyandırmaktadır.

Çalışma kapsamında gözlemlenen önemli bir diğer husus ise, gerek Anadolu'da gerekse Anadolu dışındaki Dor Düzenli tapınaklarda dipteros ve pseudodipteros⁹⁰⁹ plana

⁹⁰⁷ Akurgal 2000, 358.

⁹⁰⁸ Lehmann 1954, 19, Fig. 11; Akurgal 2000, 259, Şek. 286,1; Gruben 2001, 464 Res. 344.

⁹⁰⁹ Dor Düzenli tapınak içinde bu plan tipine sahip kesin bir örnek bilinmemek birlikte, Erken Arkaik Dönemde yapılmış Dor Düzenli Korkyra Artemis Tapınağı (bk. Gruben 2001, 112, Res. 89), İ. Ö. 530-470 arasına tarihlenen ve Dor Düzeninde olan Selinus D, F ve G Tapınakları (bk. Theuer 1918, 7-11, Res. 3-5) ile İ. Ö. 6. yy.ın ortalarına tarihlenen Dor Düzenli Paestum Hera I Tapınağı'nın genel planı (bk. Gruben 2001, 161, Res. 198) incelendiğinde sütunlar ile cella duvarı arasındaki pteromanın oldukça geniş tutulduğu

rastlanılmamasıdır. Anadolu dışında Dor Düzenli örneklerde amphidistyl in antis⁹¹⁰, amphiprostylos⁹¹¹, pseudoperipteros⁹¹² ve yuvarlak⁹¹³ planlar yaygın kullanım alanı bulmuş iken, Anadolu'da sadece Kaunos Dor Tapınağı'nda yuvarlak plan ve Oinoanda Dor Tapınağı'nda pseudoperipteros plan uygulanmış, diğer plan tiplerine sahip Dor Düzenli tapınak tespit edilememiştir.

ve bu plan şeması nedeniyle söz konusu tapınakların planlarının, pseudodipteros olarak adlandırmamakla birlikte, buna yakın olduğu görülür.

⁹¹⁰ Bu plan tipindeki Dor Düzenli tapınakların en bilinen örneği Eleusis'teki Artemis Tapınağı'dır (bk. Gruben 2001, 238, Res. 178).

⁹¹¹ Anadolu'daki Dor Düzenli tapınaklarda örneği bulunmayan bu plan tipi, Delos'ta Apollon Kutsal Alanı'nda İ. Ö. 425-417 arasına tarihlenen Apollon Tapınağı (bk. Gruben 2001, 155, Res. 125) ve İ. Ö. 4. yy.ın sonunda yapılmış Rhodos'taki Athena Lindia Tapınağı'nda (bk. Lehmann 1954, 16, Fig. 2) görülmektedir.

⁹¹² İ. Ö. 5. yy.ın ilk yarısına tarihlenen Akragas B Tapınağı (bk. Gruben 2001, 329, Res. 252) ve İ. Ö. 1. yy.da yapılmış olan Cori Herakles Tapınağı (bk. Stamper 2005, 65, Res. 46) bu plan tipine sahip Dor Düzenli örneklerdir.

⁹¹³ Delphi'de Athena Pronaia Kutsal Alanı'nda İ. Ö. 6. yy.ın ortasına tarihlenen Tholos (bk. Gruben 2001, 100, Res. 77-79) ve Epidauros Asklepios Kutsal Alanı'nda İ. Ö. 360-320 arasında inşa edilmiş olan Tholos (bk. Dinsmoor 1950, 150, Res. 50) Anadolu dışındaki yuvarlak planlı Dor Düzenli tapınaklara örnek gösterilebilir.

III. D. Düzen ve Oranları⁹¹⁴

İnşa edilecek bir yapıya daha fazla işlevsellik ve sağlamlık kazandırmak amacıyla, belirli kurallar içinde ve sistemli bir şekilde uygulanan yapı birimlerinin oranlanması, sadece yapıların planlarında algılanabilen bir özellik değil, aynı zamanda, üstyapıyı dengeli bir şekilde taşıyabilmek ve binayı estetik kaygılar çerçevesinde orantılı bir görünüşte sunmak adına, yapıların dikey taşıyıcılarında da özenle uygulanmış ve hatta kesin kurallara bağlanmıştır. Belirli kurallar dahilinde uygulanan cephe düzenlemeleri Antik Çağda farklı işlevlere sahip pek çok yapıda kullanılmış olmakla birlikte, ağırlıklı olarak, görsel estetik kaygıları kendisine amaç edinen tapınak mimarisiyle özdeş tutulmuştur. Bu düşünceler temelinde, çalışmanın bu bölümünde, Anadolu'daki Dor tapınaklarının cephe düzenlerini ve bu düzenlere ait mimari elemanların kendi içlerindeki oranlanmalarını inceleyerek, Dor Düzeninin tapınaklardaki uygulanma biçimi ve bu yapılar arasındaki ilişkiler belirlenmeye çalışılacaktır.

Tapınakların asıl düzlemi olan stylobatenin ölçüleri ve bunun üzerine oturan ana yapının boyutları ile ilişkili olarak yapıyı çeviren sütunların kalınlıkları ve dizilimleri farklılıklar göstermektedir. Yapıları tasarlayan mimarlar sütun alt çapını baz alıp, belirli kurallar çerçevesinde bir takım oranlamalar yaparak⁹¹⁵, sütunların dizilimlerini ve yükseklikleri hesap etmiş ve yapıların orantılı şekilde görünmesini sağlamışlardır. Bu bağlamda, Assos Athena Tapınağı'nda 0.60 m.den 1.40 m. kadar değişen yükseklikteki parçalardan oluşan sütunların en alt çap 0.91 m., en üst çap ise başlık altında 0.64 m.dir. Başlıksız 4.30 m., başlıkla birlikte 4.78 m. ulaşan sütun yüksekliği stylobate genişliğinin 1/3'üdür. Sütunlar arası, dar yüzeylerde merkezden merkeze 2.61 m. olup, sütun alt çapının yaklaşık 3 katı olmasıyla açık dizimde yani *diastylos*, yanlarda ise 2.45 m. ile 2.5 katına yakın olmasıyla açık dizimden biraz daha dar bir uygulama yapılmış ve dolayısıyla ön cephedeki sütunlar yanlardakilere göre daha aralıklı dizilmiştir. Aralarında dönem ve plan farkı olmasına rağmen Aigai Demeter-Kore Tapınağı'ndaki üç parçadan oluşan sütunlar

⁹¹⁴ Anadolu'daki Dor Düzenli tapınakların mimari düzenleri ve oranları ile ilgili ayrıntılar ve bu konudaki referanslar burada tekrar sunulmayacaktır. Tapınakların düzenlenmeleri ve oranlanmaları hakkında detaylı bilgiler için II. bölümdeki ilgili başlıklara ve dipnotlara bakınız.

⁹¹⁵ Vitruvius III, III, 1 vd.

başlıkla birlikte toplam 4.33 m. yüksekliğe çıkmakta ve Assos Athena Tapınağı'nın sütunları ile yaklaşık aynı uzunluktadır. Aigai'daki tapınağın sütun alt çapı 0.57 m., üst çapı ise 0.45,5 m.dir ve sütunlar *diastylos* yani geniş aralıklı olarak yerleştirilmiş olup, dizilim Assos Athena Tapınağı ile aynı iken, sütunların daha ince ve uzun olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, Hellenistik Döneme ait Dor sütunlarının, Arkaik Dönemin Dor sütunlarına oranla daha incelik uzadığını göstermektedir. Yine benzer şekilde, Hellenistik Dönemin ürünü olan Pergamon Athena Tapınağı'nda beş parçalı yivsiz sütunların alt çapı 0.75 m., yükseklikleri ise 5.25 m.dir ve Assos örneğine oranla daha ince ve uzun yapıdadırlar. Boyutları açısından Anadolu'daki Dor tapınaklarının en büyüğü olan Klaros Apollon Tapınağı'nda on iki tamburdan oluşan sütunların alt çapı, yapının büyüklüğü ile ilintili olarak 1.72 m.dir ve bu ölçü Dor tapınakları arasında en kalın sütunların bu yapıya ait olduğunu ortaya koymaktadır. Yapının sütunları kalın olmak birlikte 11.42 m. yüksekliği dikkate alınır, diğer Hellenistik örneklerde olduğu gibi, genel yükseklik ve alt çap arasındaki 6.62 oran sonucu, bu sütunların da ince ve uzun bir görünüme sahip olduğu ortaya çıkar. Templum in antis planlı Priene Demeter, Aigai Demeter-Kore, Kaunos Teras Tapınaklarında sütun alt çapının 3 katı aralıklarla sütunlar yerleştirilmiş olup, sütunlar geniş dizimde yani *diastylos*dur. Sidyma Sebasteion'unda sütun alt çapı 0.54 m., sütun aralıkları ise merkezden merkeze 2.13 m. ve Oinoanda Dor Tapınağı'nda olduğu gibi alt çapın 3.5 katı ara mesafe ile açık dizime yani *araeostylos*'a yakın bir diziliş gösterir. Oinoanda'daki tapınakta sütun yüksekliği 5.60 m. iken, Sidyma'da sütunlar 4.83 m. yüksekliğe sahiptir ve sütun dizilimi aynı olmasına rağmen, Oinoanda Dor Tapınağı'nın sütunları daha ince ve uzundur. Lyrbe-Seleukeia Dor Tapınağı'nda ön cephede, alt çapları 0.60 m., merkezi aralıkları 2.25 m. olan sütunların oranları incelendiği zaman, merkezlerden sütunlar arası mesafenin sütun alt çapının 3.50 katı olduğu ve sütunların açık dizimde *araeostylos* yerleştirilmiş olduğu görülür. Bu yapının sütun yükseklikleri ise 3.93 m. olarak hesaplanmış olup, *prostylos* örnekler arasında en kısa sütunlara sahip olduğu anlaşılmıştır. Aynı şekilde, *prostylos* planlı Perge Dor Tapınağı'nda da sütun alt çapları 1.10 m., sütunlar arası mesafe ise 4.10 m.dir ve sütunlar arası mesafenin 3.7 oranında, yani geniş dizimde *araeostylos*'da yapıldığı görülür. 6.60 ila 7.20 m. arasında olduğu düşünülen sütun yükseklikleri dikkate alındığında, diğer geniş dizimli sütunlara sahip tapınaklar içerisinde Perge'deki yapının en yüksek sütunlara sahip olduğu ortaya çıkar. Perge Dor Tapınağı'na

yakın ölçülerdeki Aspendos Dor Tapınağı'nda ise sütunlar arasındaki 3.50 m.lik mesafenin, 0.65 m.lik sütun alt çapının 5 katı olmasıyla, oldukça farklı bir dizim görülür ve yapı bu yönüyle Dor Düzenine sahip diğer tapınaklardan ayrılır. Seleukeia Pieria Zeus Tapınağı'nda ise ön ve arkadaki sütunlar, alt çapın 1.50 oranında aralıklı yerleştirilmeleriyle kapalı dizim yani *pykhostylos*'tur ve bu dizim diğer Dor Düzenli örneklerde görülmeyip, bu yapıya özgüdür.

Yapıların sütun yüksekliklerinin hesaplanması ve birbirleriyle karşılaştırılması sonucu elde edilecek veriler Anadolu'daki Dor Düzenli tapınakların yüksekliklerinin algılanması açısından oldukça önemlidir. Peripteros planlı tapınaklar kendi içerisinde sütun yükseklikleri ve dolayısıyla yapı yükseklikleri bakımından irdelendiğinde; boyutları açısından Anadolu'daki Dor tapınaklarının en büyüğü olan Klaros Apollon Tapınağı'nda sütunların yüksekliği 11.42 m. olarak hesaplanmış ve diğer Dor örneklerinden oldukça yüksek olduğu görülmüştür. 7.50 m. sütun yüksekliğine sahip olan Ilion Athena Tapınağı ise, bu ölçüyle yükseklik açısından Klaros Apollon Tapınağı'na en yakın ikinci yapı örneğini oluşturmaktadır. Sütun yükseklikleri açısından peripteros planlı diğer tapınaklar sırasıyla; yaklaşık 7.00 m. sütun yüksekliğine sahip Letoon Apollon Tapınağı, 5.25 m. sütun yüksekliği ile Pergamon Athena Tapınağı şeklinde sıralanmaktadır. Pseudoperipteros planlı Oinoanda Dor Tapınağı'nın sütunları 5.60 m. yüksekliğinde olmasıyla, Arkaik Dönemde inşa edilmiş olan Assos Athena Tapınağı'nın 4.78 m. yüksekliğe sahip sütunlarından daha uzundur. Görüldüğü üzere peripteros planlı yapılar içerisinde Assos Athena Tapınağı en kısa sütunlara sahiptir ve bu durum, erken tarihli Dor yapılarının geç örneklere kıyasla daha kısa ve basık bir görünüme sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Prostylos planlı yapılar arasında genel ölçülerinin büyüklüğüyle ön plana çıkan Perge Dor Tapınağı'nda sütun yüksekliklerinin 7.20 ila 6.60 m. arasında olması, bu yapının sütun boyuyla da, aynı plana sahip diğer örneklerden farklı olduğunu göstermektedir. Sütun yüksekliği 6.07 m. olan Asar Dor Tapınağı ise bu ölçüleriyle ikinci sırada yer almaktadır. Miletos Dor Tapınağı'nda sütunlar 5.30 m. yüksekliğinde iken, Sidyma Sebasteion'unda

sütunların 4.83 m. yüksekliğinde olması, bu yapının genel ölçüleri (7.10x9.50 m.) dikkate alındığında aynı plandaki diğer örneklerden daha küçük boyutlu olmasına rağmen, daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Pergamon Hera Tapınağı'nda sütunlar yaklaşık 4.50 m., Pergamon Zeus Tapınağı ise 4.40 m. ve Lyrbe-Seleukeia Dor Tapınağı'nda sütunların yüksekliği 3.93 m. olarak hesaplanmıştır. Sidyma Sebasteion'undan daha büyük olan Pergamon Hera Basileia (6.76x10.13 m.) ve Zeus (7.70x12.30 m.) Tapınakları ile Lyrbe-Seleukeia Dor Tapınağı'nda (7.34x14.35 m.) sütun yükseklikleri dikkate alınırsa, Sidyma Sebasteion'a göre bu yapıların boyutları büyük olmasına rağmen, daha kısa bir görünüme sahip oldukları anlaşılır.

Templum in antis planlı yapılarda sadece anteler arasında bulunan iki tane sütunun uzunluğunu hesaplayarak, yapının stylobate düzleminde itibaren üst bölümünün cephe yüksekliği hakkında genel bir fikir edinilebilir. Bu plana sahip 10 tapıntan sadece 6 tanesinin sütun yüksekliklerini belirlemek mümkün olmuş ve bu sonuçlar doğrultusunda Sagalassos Dor Tapınağı'nın 5.60 m. yüksekliğindeki sütunlar ile bu plan grubundaki en yüksek tapınak olduğu görülür. Cephesi Sagalassos Dor Tapınağı'ndan (8.86x13.07 m.) yaklaşık 1.00 m. daha geniş olan Mamurt Kale Meter Theon Tapınağı'nın(9.60x12.90 m.) sütunları 4.90 m. yüksekliğindedir. Dolayısı ile bu ölçüler, Mamurt Kale'deki tapınağının Sagalassos'taki tapıntan daha kısa ve basık bir görünümde olduğunu göstermektedir. Balboura Agora Tapınağı'nda (6.85x7.90 m.) sütunlar 4.69 m. yüksekliğinde iken, Aigai Demeter-Kore Tapınağı (6.70x9.70 m.) sütunları 4.33 m. yüksekliğindedir ve iki yapı karşılaştırıldığında, cephesi 0.15 m. daha geniş olan Balboura'daki tapınak ile sütun boyu 0.36 m. daha kısa Aigai'deki tapınak arasında orantılar bazında paralel bir görünüm vardır. Bu iki tapıntan daha geniş bir cephesi olan Bağarcık Zeus Tapınağı (6.90x7.30 m.) ise, 3.30 m. yüksekliğe sahip sütunlarından yola çıkılırsa, genel ölçüleri yanında, cephe yüksekliği açısından da Anadolu'daki Dor tapınaklarının en küçük ölçeklisi ve oldukça basık görünümlü bir cepheye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Planı ve yapı ölçüleri tespit edilememiş Korykos Zeus Tapınağı'nda ise, mimari malzemeler yardımıyla yapılan hesaplamalar sonucu, sütunlar yaklaşık 5.50 m. yüksekliğindedir.

Pergamon Athena, Mamurt Kale Meter Theon, Alabanda Artemis, Bağarcık Zeus, Sidyma Sebasteion, Sagalassos Dor, Asar Dor gibi tapınaklarda sütun tamburları düz bırakılırken; Klaros Apollon, Priene Demeter, Metropolis Ares ve Pergamon Asklepios tapınakları 22 yivli sütuna sahiptir. İlion Athena, Myus Apollon, Amyzon Artemis, Emecik Apollon, Kaunos Teras, Sura Apollon, Laertes Zeus, Kestroi Vespasianus, Korykos Zeus tapınaklarında sütunlar 20 yivli, Pergamon Hera ve Zeus, Miletos Dor, Kedreai Apollon, Kadyanda Dor, Lyrbe-Seleukeia Dor Tapınakları ise 18 yivlidir. Ayrıca, Assos Athena Tapınağı'nda ante aralarındaki sütunlar 18 yivli iken, yapıyı çevreleyen sütunlar 16 yivlidir. Kaunos Dor, Balboursa Agora ve Iotape Traianus tapınakları da 16 yivli sütuna sahiptir. Perge Dor tapınağı ile Aigai Demeter-Kore Tapınağı ise 24 yivli sütunları ile Anadolu'daki Dor tapınakları arasında en fazla yiv sayısına sahip sütunlu yapılardır⁹¹⁶. Dor mimarisindeki sütunlarda kullanılan yivlerin sayısının dönemlere ve yapılara göre 16 ile 24 arasında değiştiği ve İ.Ö. 5. yy.da sütunlara genellikle 20 yiv işlendiği bilinmektedir⁹¹⁷. Anadolu'daki Dor tapınaklarında da yiv sayıları 16 ile 24 arasında değişmekle birlikte, bu farklılığın dönemsal, bölgesel ya da yapı boyutu ve plan ile ilişkili olmadığı⁹¹⁸, her dönemde sütunların çeşitli sayılarda yivlendirilmiş veya düz bırakılmış olduğu görülür.

Anadolu'daki Dor Tapınaklarında kullanılan sütunlar yekpare olmayıp, tamburlar halindedir ve genelde sütun başlığından ayrı olarak işlenirken, son tambur ile birlikte işlenmiş Dor başlıkları ise, İlion Athena⁹¹⁹, Laertes Zeus Megistos⁹²⁰, Kadyanda⁹²¹ ve Asar⁹²² Dor Tapınaklarında görülmektedir.

Hellenistik Dönem öncesi Anadolu dışı⁹²³ ve Anadolu'daki Dor tapınaklarında görüldüğü üzere iki sütun arasına denk gelen metop sayısı⁹²⁴ iki iken, özellikle İ.Ö. 3.

⁹¹⁶ Yapıların sütun yiv sayıları için, II. Bölümdeki her tapınak ile ilgili olan maddeye ve dipnota bakınız.

⁹¹⁷ Conti 1997, 11.

⁹¹⁸ Dor Düzenli tapınakların dönemleri, bölgeleri, boyutları ve planları için Tablo 1, 3, 4 ve 5'e bakınız.

⁹¹⁹ Anabolu 1970, 65.

⁹²⁰ Söğüt 1998, 59, Lev. 17b.

⁹²¹ Rumscheid 1994, 24, Res. 52.

⁹²² Söğüt 1998, 97; Ayrıca, Kilikia Bölgesi'ndeki, Lamos Vespasianus-Titus ve Imbriogon Kome'deki Dor Düzenli yapılarda bu tarz işlenmiş başlıklar görülmektedir (bk. Söğüt 1998, 58, Dipnot 434).

⁹²³ Bu konu ile ilgili çok sayıda örnek olmakla birlikte, Atina'daki Athena Parthenon, Olympia Zeus, Delphi Apollon ve Güney İtalya'daki Dor Tapınakları ikili metop sistemine örnek gösterilebilir (Bu yapıları için bk. Theuer 1918; Gruben 2001; Tomlinson 2003).

yy.dan itibaren tapınaklarda⁹²⁵ ve stoalarda üçlü, İ. Ö. 2. yy. da ise özellikle tiyatro sahneleri ve stoalarda dörtlü⁹²⁶ metop sistemi kullanılmaya başlanmıştır. Konuyu oluşturan Anadolu'daki Dor Düzenli tapınaklar bu yönüyle incelendiği zaman, pek çok Dor tapınağı detaylı çalışılmamış olduğu için triglif-metop sistemi tam olarak bilinmemektedir. Üzerinde çalışma yapılan tapınaklarda ise, erken tarihli örneklerde ikili, Hellenistik ve Roma Dönemine tarihlenen yapılarda ikili sistemin yanında üçlü⁹²⁷ ve dörtlü metop sisteminin de kullanıldığı görülür. Konu kapsamındaki tapınaklar metop dizilimine göre sınıflandırılırsa; İlion Athena, Assos Athena, Miletos Dor, Letoon Apollon tapınaklarında ikili metop sistemi kullanılmış iken, Pergamon Athena, Hera, Zeus Tapınakları ile Mamurt Kale Meter Theon, Oinoanda Dor, Sagalassos Dor, Perge Dor, Lyrbe-Seleukeia Dor Tapınaklarının üçlü metop sisteminde inşa edildiği görülür. Aigai ve Priene Demeter Tapınaklarında ve Balboura Agora Tapınağı'nda ise dörtlü metop sistemi uygulanmıştır.

İkili sistem daha çok erken tarihli yapılarda, üçlü sistem ise Pergamon tapınakları ya da onların etkisi altında yapılmış tapınaklarda, dörtlü metop diziminin de büyük boyutlu tapınaklardan ziyade daha küçük ölçülere sahip tapınaklarda kullanılmıştır⁹²⁸. Bu yapılardan Priene Demeter Tapınağı'nın İ.Ö. geç 4. yy.da, Aigai Demeter Tapınağı'nın yaklaşık 100 yıl sonra, Balboura Agora Tapınağı'nın ise İ. S. 70-80 arasında yapılmış olması dörtlü metop sisteminin bu kadar geniş bir aralıkta –yaklaşık 400 yıl- kullanılmış olduğunu göstermekle birlikte, Priene'deki yapıda bu sistemin uygulandığına dair veriler oldukça sınırlıdır⁹²⁹.

⁹²⁴ Tapınaklarda kullanılan triglif-metop dizimi hakkında daha ayrıntılı bilgi için II. Bölümde ilgili tapınak maddesine ve dipnotlara bakınız.

⁹²⁵ Tapınaklarda İ.Ö. geç 4. yy.dan itibaren üçlü metop sistemi kullanılmıştır (bk. Coulton 1976, 117).

⁹²⁶ Akurgal 2000, 210; İ.Ö. 2. yy.a tarihlenen Priene Zeus Kutsal Alanı'nın stoaları, Pergamon Athena Kutsal Alanı'nın kuzey-doğu stoası ve Pergamon Asklepion'daki batı stoa'da dörtlü metop sistemi kullanılmıştır (bu yapıların hepsi için bk. Coulton 1976, 275, 279). Fakat İ. Ö. 4. yy.ın ortalarına tarihlenen bir çan krater parçası üzerinde proskene olabileceği düşünülen bir mimari yapının tasviri vardır ve betimlenen yapıda İon sütunları ve başlıklarının üzerinde Dor Düzenine ait triglif-metop frizi bulunmaktadır (bk. Simon-Otto 1973, 122, Res, 1-3). Söz konusu mimari tasvirde iki sütun arasına denk gelecek şekilde üçlü ve dörtlü metop sistemlerinin uygulandığı görülmektedir. Bu durum sanıldığı gibi dörtlü metop sisteminin İ.Ö 2. yy.da ortaya çıkmadığını en azından Geç Klasik Dönemde kullanılmış olduğunu göstermektedir.

⁹²⁷ Üçlü metop sistemi, Anadolu tapınak mimarisinde öncelikli olarak Pergamon'daki Dor Düzenli tapınaklarda kullanılmış ve ön plana çıkmış, daha sonra diğer örnekleri etkilemiştir. Pergamon'daki Dor tapınakları için bk. Rheidt 1996, Radt 2002.

⁹²⁸ Dönem, plan ve yapı boyutları açısından Triglif-metop dizimini karşılaştırmak için Tablo 3, 4, 5'e bakınız.

⁹²⁹ Tapınağın restitüsyonları incelendiği zaman ortada dörtlü, kenarlarda beşli metop sistemi uygulandığını görülür (bk. Rumscheid 2000, 155, Fig. 137), gerek mimari verilerin azlığı, gerekse bu tarz karışık sistemin

Pergamon Zeus, Asklepios-R Tapınağı ve Kaunos Dor Tapınağı'nda sütun kaidelerinde profil işlenmesi, Klaros Apollon Tapınağı başta olmak üzere bazı yapılarda çok basamaklı krepis bulunması, çoğu tapınaklarda pronaosun derin tutulması, örneklerin tamamına yakınında opisthodomosa yer verilmemesi ve Sidyma Sebasteion'unda triglif-metop frizi yerine düz bırakılmış dış bükey bir silme kuşağı olması gibi, Dor Düzenli tapınaklarda görülen-veya bu düzenin tipik bir özelliği olarak uygulanması gerekirken, kullanılmamış olan-bazı uygulamalar Anadolu mimarisi ve Ion Düzeninin etkileridir.

Dor Düzenine özgü bir takım uygulamaların Anadolu'daki Ion ve Korinth Düzenli pek çok tapınakta kullanıldığı görülür. Ion Düzenin en önemli temsilcilerinden birisi olan Priene Athena Tapınağı⁹³⁰ üç basamaklı krepis, dar pronaos ve opisthodomos gibi genelde Dor Düzeni ile özdeşleşmiş olan uygulamalara sahiptir. Ion Düzeninde inşa edilmiş olan Labraunda Zeus Tapınağı'nda pronaosun dar tutulmuş⁹³¹ olması ve Ion Düzenli Kastabos Hemitheia Tapınağı'nda 3 basamaklı krepis⁹³² kullanılması, yine Dor Düzeni mimari özellikleri olarak Anadolu geleneğine yabancıdır. Ion Düzenli Magnesia Artemis⁹³³, Alabanda Apollon⁹³⁴ ve Aizonai Zeus⁹³⁵ ile Korinth Düzenli Lagina Hekate⁹³⁶ ve Ankyra Augustus⁹³⁷ Tapınaklarında görülen pseudodipteros plan⁹³⁸ ve opisthodomosa yer verilmesi, Arkaik ve Klasik Döneme tarihlenen Kıta Yunanistan ve Güney İtalya'daki Dor Düzenli Tapınakların⁹³⁹ en tipik özelliklerinden bazılarıdır.

kullanıldığını gösteren örneklerin yetersizliği nedeniyle söz konusu sistemin bu yapıda kullanılmış olması oldukça düşük bir olasılıktır.

⁹³⁰ Bu tapınak için bk. Akurgal 2000, 356-359; Gruben 2001, 416-423.

⁹³¹ Mitchell 1984, 87.

⁹³² Cook-Plommer 1966, 80.

⁹³³ Robertson 1943, 155, Fig. 67.

⁹³⁴ Bağdatlı 2001, 44.

⁹³⁵ Anabolu 1970, 27.

⁹³⁶ Lauter 1986, 186.

⁹³⁷ Akurgal 2000, 436, Şek. 400.

⁹³⁸ Bu konu için çalışmanın III. Bölümdeki plan yönünden değerlendirme alt başlığına bakınız.

⁹³⁹ Söz konusu Dor Düzenli tapınaklar için bk. Theuer 1918; Dinsmoor 1950; Gruben 2001.

III. E. Kullanılan Malzemeler

Anadolu'daki Dor Düzenli tapınakların⁹⁴⁰ inşasında ağırlıklı olarak yerel taşların kullanıldığı görülmektedir. Mermer, gnays, buldukları bölgelere göre beyaz, kahverengi sarımtırak ve pembemsi renklere sahip çeşitli kireç taşları, kum ve çakılların sıkışmasıyla oluşan konglomera tortul kayacı, deniz kenarlarında başkalaşım yoluyla oluşan kıyı taşı, volkanik lavların soğuması ile oluşan andezit ve andezite yakın içeriğe sahip trakit Anadolu Dor tapınak mimarisinde yaygın şekilde kullanım alanı bulan malzemelerdir⁹⁴¹ (Tab. 8).

Ilion Athena, Pergamon Zeus, Klaros Apollon, Priene Demeter, Miletos Dor, Amyzon Artemis, Seleukeia Pieria Zeus Tapınaklarında cephe düzenlemesi için mermer tercih edilmiş iken, Aleksandreia Troas Dor ve Kaunos Teras Tapınaklarında mermerin yanında özellikle ana yapı duvarları ve temellerde kıyı taşı kullanılmıştır. Assos ve Pergamon Athena Tapınakları andezit bloklardan inşa edilmiş, aynı coğrafyada bulunan Pergamon Hera Basileia ve Asklepios-R Tapınaklarında ise cephe süslemeleri ve sütunlar gibi ince işçilik gerektiren alanlarda mermer, göz önünde bulunmayan kısımlarda andezit kullanıldığı görülür.

Bakırçay ve Gediz havzaları arasında kalan ve aynı jeolojik oluşuma sahip Yund ve Gün Dağlarının kapladığı bölgede yapılmış olan Mamurt Kale Meter-Theon ve Aigai Demeter-Kore Tapınakları, bölgenin jeolojik yapısında önemli bir yer tutan trakit taşının kullanılmasıyla inşa edilmiştir. Dor Düzenli tapınak da dahil, Mamurt Kale Kutsal Alanı'ndaki tüm yapıların ana maddesi olan trakit kutsal alanın üzerinde oturduğu kayalık alandan sağlanmıştır. Aigai'da ise kentin kurulduğu yerde yoğun olarak bulunmasından dolayı yerleşimdeki yapıların hemen hemen hepsinde trakit taşı kullanılmıştır⁹⁴². Ayrıca, kentte yapılan gözlemlerde, trakit taşından inşa edilmiş bütün yapıların Dor Düzeninde, sadece Apollon Tapınağı'nın Ion Düzeninde olduğu görülmüştür. Bu yapılarda Ion veya

⁹⁴⁰ Söz konusu tapınakların inşa malzemelerine yönelik tartışmalar ve bu konudaki referanslar burada tekrar sunulmayacaktır. Tapınaklarda kullanılan yapı malzemeleri için II. bölümdeki ilgili başlıklara ve dipnotlara bakınız. Ayrıca tapınak-kullanılan malzeme eşleşmesi için Tablo 8'e bakınız.

⁹⁴¹ Dor Tapınaklarında temel yapı malzemesi olarak kullanılmış olan mermer, andezit, trakit, gnays, kireç taşı kıyı taşı ve konglomeranın jeolojik oluşumu ve Anadolu coğrafyasındaki dağılımı için bk. Güney 1994.

⁹⁴² Tül 1995, 39.

Korinth Düzeni seçilmeyip de Dor Düzeninin tercih edilmesinde temel neden trakit taşının ince işçiliğe elverişsiz olmasıdır. Trakit taşı, mermer kadar kaliteli ve ince gözenekli olmadığı için taşın üzerine istenilen nitelikte süslemeler yapılamamaktadır. Dolayısı ile tapınakların inşalarında en önemli yapı malzemesi olan taş, mimari düzen tercihlerinde önemli rol oynamaktadır. Latmos (Bafa Gölü) civarında Beşparmak Dağları'nda görülen gnays taşı ise, Herakleia Kenti'ndeki pek çok yapıda olduğu gibi kentin baş tanrısına adanmış olan Athena Latmia Tapınağı'nda ve bu kentin yakınında yer alan Bağarcık Zeus Tapınağı'nda ana malzeme olarak kullanılmıştır.

Çeşitli renklere sahip olan ve Anadolu'daki Dor Düzenli tapınaklar içinde, sadece, güney bölgelerdeki örneklerde kullanılmış olan kireç taşı, konu kapsamında incelenen yapıların inşasında tercih edilen önemli bir yapı malzeme grubunu oluşturmaktadır. Kedreai Apollon, Kaunos Dor, Kadyanda Dor, Sidyma Sebasteion, Letoon Apollon, Balboursa Agora, Arykanda Helios, Sagalassos Dor, Lyrbe Seleukeia Dor Tapınaklarında beyaz renkli kireç taşı tercih edilmiştir. Knidos Dor Tapınağı'nda griye yakın pembemsi renkte kireç taşı kullanılmış, Oinoanda Dor ve Perge Dor Tapınakları sarımsı renkli kireç taşı, Kilikia Bölgesi'ndeki Iotape Traianus ve Çatıören Hermes Tapınakları ise kahverengi kireç taşı bloklardan inşa edilmiştir. Emecik Apollon Tapınağı'nda mermer Dor başlıklar ve sütun tamburları yanında çok sayıda konglomeradan yapılmış Dor sütun tamburları, triglif parçaları vardır. Lyrbe-Seleukeia Dor Tapınağı beyaz renkli kireç taşı ve konglomeranın bir arada kullanıldığı tek örnektir. Aspendos Dor Tapınağı ise tamamen konglomera bloklardan inşa edilmiş Anadolu'daki tek Dor Düzenli tapınaktır.

Anadolu'daki Dor Düzenli tapınakların inşasında ana yapı malzemesi olarak kullanılan taşların tamamı, ya tapınakların üzerlerine oturduğu kayalıkların işlenmesi sonucunda elde edilmiş ya da tapınakların kurulduğu yerin yakınındaki taş ocaklarından sağlanmıştır. Yapıların inşasında hayati rol oynayan taşın, uzaklardan getirilmesine ihtiyaç duyulmadan inşaat alanının hemen yanı başından veya çok yakınından çıkarılıyor olması, anıtsallığı nedeniyle inşasında büyük bir bütçeye gerek duyulan ve iç-dış etkenler nedeniyle zorunlu olarak yapımında uzun süreli bir inşa programı izlenen Klaros Apollon Tapınağı ayrı tutularak, diğer Dor tapınakları dikkate alındığında, inşaat maliyetini ve sürecini

azaltan en önemli etken olmuştur. Kolay elde edilebilir olmaları nedeniyle maliyeti azaltan ve inşa süresini kısaltan bu yapı malzemeleri, ince işçiliğe ne kadar elverişli olmaları ile de, cephe düzenlerinin tercihinde dolaylı olarak belirleyici bir rol oynamaktadır. Kesin bir yargı olarak ifade edilmesi oldukça güç olsa da, bitkisel ve figürlü bezemelerin yoğun şekilde kullanıldığı Ion ve Korinth Düzenleri yerine, daha sade ve geometrik biçimlerden oluşan Dor Düzeninin tercih edilmesinde, tapınaklarda kullanılan yapı taşlarının cinsinin önemli olduğu düşünülebilir. Nitekim Anadolu'daki Dor tapınaklarında yoğun olarak kullanılmış olan andezit, trakit, gnays, konglomera, kıyı taşı ve kireç taşı bu durumu destekler biçimde ince işçiliğe elverişsiz bir yapıya sahiptir. Bir gelenek olarak⁹⁴³ Dor Düzenin kullanılması zorunlu olan yapılarda ise bezemelerin yapılacağı alanlarda ince işçiliğe daha elverişli olan mermer tercih edilmiştir.

Geç Arkaik Dönemin başlarında andezit kullanılarak inşa edilmiş olan Assos Athena Tapınağı ile İ. Ö. 1. yy. ortalarına tarihlenen mermerden yapılmış Ilion Athena Tapınağı dışında, sadece, Sagalassos Dor Tapınağı'nın iç frizinde silah kabartmaları işlenmiştir, diğer Dor örneklerin cephelerinde plastik süsleme olup, olmadığına dair elimizde kesin veri bulunmamaktadır. Anadolu dışında özellikle Kıta Yunanistan ve Güney İtalya'daki Arkaik ve Klasik Döneme tarihlenen ve gerek yerel taşlardan gerekse mermerden yapılmış olan Dor tapınaklarında⁹⁴⁴ figürlü bezemeler yoğun olarak kullanılmıştır⁹⁴⁵. Hellenistik Dönemle birlikte inşa edilmeye başlanan Anadolu'daki Dor tapınaklarında ise bu tür süslemelerin görülmemesi birkaç sebeple açıklanabilir. Anadolu'da Arkaik Dönemde inşa edilmiş iki Dor Düzenli tapınaktan birisi olan Assos Athena Tapınağı'nda zaten plastik süslemeler mevcut, ikinci örnek yani Myus Apollon Tapınağı'ndan günümüze çok az malzeme kaldığı için yapının cephe süslemeleri

⁹⁴³ Makedonyalı kökenli Hellenistik Krallar, Kıta Yunanistan geleneklerini benimseyerek ve siyasi propagandanın bir ürünü olarak Yunanistan anakarasında yaygın olan Dor Düzenli tapınakların benzerlerini Anadolu ve Suriye gibi yerlerde inşa ettirmişlerdir (bk. Tomlinson 2003, 54). Aynı şekilde Pergamon'daki Dor tapınakları ve Ilion Athena Tapınağı ile daha erken bir tarihte yapılmış olan Assos Athena Tapınağı bu düşüncenin ürünleridir.

⁹⁴⁴ Kıta Yunanistan ve Güney İtalya'daki Dor Düzenli Tapınakların detayları için bk. Theuer 1918.

⁹⁴⁵ Mermer, bu dönemde kolay bulunan bir malzeme olmadığı için yerel taşlardan da tapınaklar inşa edilmek zorunda kalmıştır. Sadece Kıta Yunanistan ve Güney İtalya'dakiler değil, Anadolu ve Adalardaki tapınaklarda, dönemin geleneği olarak cepheler, malzemesi mermer yada yerel taş olsun ayırım yapılmadan figürlerle bezenmiştir. Dolayısıyla, cephelerde yapılacak süslemeye göre, yapı malzemesinin tercih edilmesi gerektiğini kanıtlarcasına, malzemesi mermer olan tapınaklarda plastik süslemeler daha kaliteli iken, yerel taştan inşa edilmiş tapınaklarda işçilik kalitesi düşüktür.

hakkındaki bilgilerimiz yetersizdir, fakat tapınak alanında bulunmuş olan kabartmalı bir frizin tapınakla ilişkili olduğu düşünülmektedir⁹⁴⁶. Dolayısıyla erken tarihli örneklerin süslemelere sahip olduğu yönünde kuvvetli kanıtlar vardır. Hellenistik Dönemden itibaren yapılan Dor tapınakları genelde küçük boyutlu olmuş ve olasılıkla bu yapılarda maliyeti artırıcı unsurlardan kaçınılarak cepheler boş bırakılmıştır. Magnesia Artemis, Apollon Smitheon ve Lagina Hekate Tapınakları⁹⁴⁷ gibi Geç Hellenistik Dönemin anıtsal yapılarında heykeltıraşlık eserleri süsleme olarak kullanılmış iken, bu dönemin Anadolu Dor tapınakları içinde, Ilion Athena hariç, diğer örneklerin hiç birinde ve aynı şekilde bu tarihten sonra Anadolu dışında inşa edilen Dor Düzenli tapınaklarda plastik süslemeye rastlanmaması, mimari bir stil olarak yorumlanmalı ve Klaros Apollon Tapınağı gibi anıtsal bir yapıda ve diğer küçük boyutlu örneklerde metoplar, alınlık ve architrav gibi bezeme alanlarının boş bırakılması, bu eğilimin bir sonucu olarak görülmelidir. Ilion Athena Tapınağı'nın kabartmalı metopları şayet İ. Ö. erken 3. yy.da yapılan evreye ait ise, Geç Hellenistik ve sonrasına tarihlenen Anadolu'daki örneklerin hepsinin bezemesiz olduğu düşünülmelidir. Aksi durumda, Hellen Kültürünün en popüler sahnelerinin anlatıldığı kabartmalar İ. Ö. 1. yy.da işlenmiş ise, köklü bir külte sahip olan Ilion Athena Tapınağı, Kıta Yunanistan'da bulunan ve Hellen Kültürünün simgesi durumdaki anıtsal Dor tapınakları⁹⁴⁸ örnek alınarak ve gerekçesini mitolojik nedenlere dayandırarak yapıyı finanse eden Augustus'un propagandasına hizmet amacı güdülerek yapılmış geç tarihli ve Dor Düzenli ünik bir örnek olarak yorumlanmalıdır.

⁹⁴⁶ Philipp 1989, 448.

⁹⁴⁷ Bu tapınakların plastik süslemeleri ve bunlara dayanılarak yapıların tarihlendirmesi için bk. Webb 1996.

⁹⁴⁸ Burada Olympia Zeus, Athena Parthenon ve Delphi Apollon Tapınakları kastedilmektedir.

III. F. Tapınakların Kronolojik Dizimi

Anadolu'da inşa edilmiş Dor Düzenli tapınakların bulunduğu çoğu kentte hala bilimsel kazılara veya araştırmalara başlanılmamış ya da söz konusu kentlerde araştırmalar yapıldığı halde, bilinen birkaç örnek dışında, Dor tapınakları üzerinde detaylı bir şekilde çalışılmamıştır. Dolayısı ile Anadolu'daki bu düzene sahip tapınakların ortaya çıkışı, gelişimi, kronolojik dizimi gibi süreçsel bir araştırmada söz konusu mimari stilin tanımını ve takibini irdelerken güçlükler yaşanmaktadır. Çalışma konusunu oluşturan Dor tapınaklarının⁹⁴⁹ çoğu hakkında tarihleyici kesin veriler bulunmamakla birlikte, eldeki bilgilerin çerçevesinde, bu yapılar kronolojik yönden değerlendirilerek bu başlık altında sunulmaya çalışılacaktır (Tab. 3, 6).

Günümüz araştırmacılarına Antik Dönem mimarisi hakkında değerli bilgiler aktaran Vitruvius, kitabında Anadolu mimarlık tarihi açısından oldukça önemli, fakat bir o kadar üzerinde tartışılması gereken bir detay sunarak, Anadolu'daki ilk Hellen tapınağının Dor Düzeninde inşa edilmiş Panionion Apollon Tapınağı olduğunu belirtir⁹⁵⁰. Vitruvius'un bu ifadesi, arkeolojik bulgularla desteklenmesi son derece zor bir ideadır ve bugünün şartlarında, maddi kalıntılar incelenirken sadece göz önünde tutulması gereken bir detaydır. Arkeolojik veriler ışığında bilinen Anadolu'da inşa edilmiş en erken tarihli Dor Düzenine sahip tapınak gerek mimari üslubu, gerekse üstyapı elemanlarını süsleyen plastik eserlerin stil yoluyla incelenmesi sonucu İ. Ö. 630-620 arasına tarihlenen Assos Athena Tapınağı'dır. Günümüze fazla kalıntısı ulaşmamış olan Dor Düzenli Myus Apollon Terminus Tapınağı alanında bulunan sınırlı sayıdaki objeler yardımı ile Geç Arkaik-Erken Klasik Döneme tarihlenmekte olup, Assos Athena Tapınağı ile birlikte Anadolu'da Arkaik Dönemde inşa

⁹⁴⁹ Söz konusu tapınakların inşa tarihlerine yönelik tartışmalar ve bu konudaki referanslar burada tekrar sunulmayacaktır. Tapınaklar tarihlenmesi için II. bölümdeki ilgili başlıklara ve dipnotlara bakınız.

⁹⁵⁰ Ionlar Anadolu'ya yerleştikleri zaman Ion birliğinin baş tanrısı olan Panionion Apollon'una bir tapınak inşa etmişler ve bu yapının cephe düzenlemesi için daha önceden Kıta Yunanistan'dan bildikleri Dor Düzenini kullanmışlardır (bk. Vitruvius IV, I, 5; Ayrıca bk. Hersey 1987, 72; Wesenberg 1996, 8). Vitruvius'un bu görüşü tartışmaya açık bir konudur. Ionların Anadolu'ya ilk gelişi ile söz konusu mimari düzenlerin ortaya çıkışı arasında 450- 500 yıl gibi büyük bir zaman farkı vardır. Şayet bu bilgi güvenilir ise Vitruvius taştan inşa edilmiş bir yapıdan değil de ahşap bir tapınaktan bahsediyor olmalıdır. Ya da kitabında görüp görmediği konusunda bir sonuç çıkarmamakla birlikte Vitruvius Panionion'da Dor Düzeninde Apollon Tapınağı olduğunu biliyordu ve bu tapınağın öncülünün ahşap olabileceği düşüncesiyle böyle bir efsanevi anlatıma gitmiş olabilir.

edilmiş Dor Düzene sahip ilk örnekler olarak kronolojik zincirin birinci halkasını oluşturmaktadır. Bu iki tapınak dışında, Dor Düzenli İlion Athena, Klaros Apollon, Amyzon Artemis ve Emecik Apollon Tapınakları gibi önemli yapıları barındıran kutsal alanların Arkaik evreleri olmasına rağmen, söz konusu kutsal alanlardaki Dor tapınaklarının bu döneme ait evreleri hakkındaki bilgilerimiz yetersizdir. Anadolu kült geleneğinde önemli bir yeri bulunan ve uzun süre dini amaçlar için kullanılmış olan bu kutsal alanlardaki Arkaik Döneme ait tapınaklar da olasılıkla Hellenistik takipçileri gibi Dor Düzenine sahiptirler.

İ.Ö. 5. yy.da cephe düzenlemesi için İon ve Dor Düzeni kullanıldığı bilinmekle birlikte mimari alanda Kıta Yunanistan'da Olympia Zeus, Athena Parthenon, Bassai Apollon, Eretheion Tapınakları ve Güney İtalya'da Paestum, Syrakusa, Selinus ve Metopontum'da önemli tapınaklar yapılırken⁹⁵¹, Anadolu'da ise dönemin siyasi kargaşa ortamında çok az sayıda tapınak inşa edildiği⁹⁵², Dor Düzenine sahip tapınak ise bulunmadığı görülür. İ. Ö. 4. yy.ın üçüncü çeyreğinden itibaren Anadolu'da Dor tapınakları inşa edilmeye başlanmıştır⁹⁵³. Amyzon Artemis Tapınağı İ. Ö. 4. yy.ın üçüncü çeyreğine tarihlenirken, Priene Demeter, Pergamon Athena ve Letoon Apollon Tapınakları aynı yüzyılın son dörtlüğünde inşa edilmiş, Emecik Apollon tapınağı ise bu yüzyılın sonunda veya erken 3. yy.da yapılmış olmalıdır. Bu döneme yani İ. Ö. 3. yy.ın başlarına kadar Anadolu'da inşa edilmiş 7 tane Dor tapınaktan, Priene Demeter hariç, diğer 6 tanesinin peripteros plana sahip olması, sonraki dönemlere nazaran erken dönemlerde daha fazla anıtsal boyutlu tapınak yapıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

Anadolu Dor tapınak kronolojisinde Hellenistik Döneme gelindiğinde siyasi hareketliliğin imar faaliyetlerinde temel etken oluşturduğu görülmektedir. Aleksandria Troas, Pergamon, Priene, Herakleia, Knidos ve Seleukeia Pieria gibi kentlerin İ. Ö. 4. yy.ın sonları ve 3. yy.ın başlarında Makedonya kökenli Hellenistik Krallar tarafından kurulmuş

⁹⁵¹ Kıta Yunanistan ve Güney İtalya'daki tapınaklar için bk. Theuer 1918; Gruben 2001.

⁹⁵² Pers savaşları nedeniyle Anadolu'da bu dönemde imar faaliyetleri duraklamış olup, dönemin en önemli yapısı İon Düzenine sahip peripteros planlı Miletos Athena Tapınağı'dır (bk. Mansel 1999, 367).

⁹⁵³ İ. Ö. 4. yy.ın ortalarından itibaren yeniden Anadolu'da anıtsal yapılar inşa edilmeye başlamıştır. Ephesos Artemis, Priene Athena ve Didyma Apollon Tapınakları ile Halikarnassos Mausoleion'u bu dönemin ve tüm Antik Çağın önde gelen yapıları olmuştur (bu yapılar için bk. Dinsmoor 1950; Steele 1992; Lawrence 1996).

veya yeniden imar edilmiş olması nedeniyle, bu kentlerde Dor tapınakları yapılmış olduğu görülür⁹⁵⁴ ve bu sonuç Anadolu'daki Dor Düzenli tapınakların kronolojik diziminde Hellenistik Dönemde bir yoğunlaşma yaşandığını göstermektedir. Seleukhos Kralları tarafından kurulan Seleukeia Pieria'da Zeus Tapınağı ve Philetairos tarafından inşa ettirilen Mamurt Kale Kutsal Alanı'ndaki Meter Theon Tapınağı İ.Ö. 3. yy.ın başlarına tarihlenen önemli iki Dor Düzenli tapınaktır. Aynı yüzyılın içerisinde Klaros Apollon, Aleksandreia Troas Dor Tapınakları, son çeyreğinde ise Pergamon Zeus, Aigai Demeter-Kore Tapınakları inşa edilmiştir.

Olgun ve Geç Hellenistik Dönemler dikkate alındığında ve İ. Ö. 1. yy.ın ikinci yarısı da bu sürecin devamı olarak nitelendirildiğinde Anadolu Dor tapınaklarının sayısında bu iki yüzyıl içerisinde patlama yaşandığı, toplam tespit edilen 41 tapınağın 21 tanesinin bu dönemlerde yapıldığı görülür. Peripteros plana sahip Alabanda Artemis, Knidos Dor ve Iliion Athena Tapınakları dışındaki diğer 18 tapınak templum in antis veya prostylos planlı ve küçük boyutlu Dor tapınaklarıdır. Söz konusu bu Dor tapınaklar ile aynı plana ve boyutlara sahip Ion düzenli örneklerin⁹⁵⁵ oluşturduğu anteli tapınak geleneği Pergamon Kenti'nin öncülüğü ile⁹⁵⁶ Anadolu mimarlık tarihinin bu dönemine damgasını vuran ve Roma İmparatorluk Çağındaki mimari faaliyetleri etkileyen bir akım olmuştur.

Herakleia Athena ve Alabanda Artemis Tapınakları İ.Ö. geç 3. yy.-erken 2. yy.a tarihlenirken, Çatiören Hermes ve Perge Dor Tapınakları İ.Ö. 2. yy.ın ilk yarısında inşa edilmişlerdir. Miletos Dor, Bağarcık Zeus, Pergamon Asklepios-R, Knidos Dor Tapınaklarının İ.Ö. 2. yy.ın ortalarında yapıldığı düşünülmekte ve bu yüzyılın içerisinde inşa edilmiş ve tarihi net olarak bilinen tek Dor tapınağı ise architrav üzerindeki yazıt sayesinde İ. Ö. 158-138 yılları arasında yapılmış olduğu belirlenen Pergamon Hera Basilea

⁹⁵⁴ Hellenistik Dönemden itibaren Kıta Yunanistan dışında özellikle Anadolu ve Suriye gibi yerlerde Dor Düzenli tapınakların yoğun olarak inşa edilmiş olması, Büyük İskender'den sonra bu bölgelere hakim olan ve Kıta Yunanistan geleneklerini benimsemiş Makedonyalı komutanlara bağlanmaktadır (bk. Tomlinson 2003, 54).

⁹⁵⁵ Pergamon Demeter, Dionysos ve Herakles-Hermes Tapınakları, Magnesia Zeus Sosipolis, Priene Zeus Olympios gibi tapınaklar önemli örnekler arasındadır.

⁹⁵⁶ Hellenistik Dönemde Pergamon'da Zeus, Hera Basilea, Asklepios-R, Mamurt Kale Meter Theon gibi Dor Düzenli örnekler yanında Demeter, Dionysos ve Herakles-Hermes Tapınakları ile Asklepios Tapınağı gibi diğer düzenlere sahip ve anteli planlı toplam 8 tapınak (bu tapınaklar için bk. Radt 2002) Anadolu genelindeki diğer bölgelerde inşa edilmiş anteli tapınaklar üzerinde etkili olmuşlardır.

Tapınağı'dır. Kadyanda Dor, Arykanda Helios ve Sura Apollon Surlus Tapınakları önceden üzerlerinde herhangi bir çalışma yapılmamış Dor tapınaklarıdır ve bu üç yapı hem plan özellikleri, hem de mimari malzemelerin incelenmesi sonucu genel olarak Hellenistik Döneme tarihlenmektedir.

Geç Hellenistik Döneme özellikle İ. Ö. 1. yy.a gelindiğinde Dor tapınaklarının sayısında, Pergamon tapınaklarının etkisi ile yoğunluk olduğu ve bu artışın Anadolu'nun güney bölgelerinde daha fazla ön plana çıktığı görülmektedir. Oinoanda Dor ve Aspendos Dor Tapınakları bu yüzyılın ilk yarısına tarihlenirken, Metropolis Ares, Kaunos Teras ve Sagalassos Dor Tapınakları İ.Ö. 1. yy.ın ortalarına tarihlenmektedir. Bu yüzyılın ikinci yarısında Hellenistik Dönemden Roma İmparatorluk Çağına geçiş sürecinde inşa edilmiş tapınakların en önemlisi olan ve Anadolu'da Dor Düzeninde yapılmış son büyük boyutlu tapınak olarak ayrı bir önem kazanan İlion Athena Tapınağı architrav üzerindeki Augustus'un ithaf yazıtına rağmen tartışmalı şekilde İ. Ö. 1. yy.ın ikinci yarısına tarihlenir⁹⁵⁷. Aynı yüzyılın ikinci yarısına, özellikle de yapılarda Roma İmparatorluk Çağı etkisi görülmesi nedeniyle son çeyreğe tarihlenen yapılar ise, Korykos Zeus Korykios, Kedreai Apollon ve Kaunos Dor Tapınaklarıdır.

Roma İmparatorluk Çağında Anadolu'daki Dor Düzenli tapınakların sayısında azalma olduğu görülür. İ. Ö. Geç 1. yy.ın sonu-İ.S. 1. yy.ın başlarına tarihlenen Lyrbe-Seleukeia Dor Tapınağı dışındaki örneklerin inşa tarihleri net olarak bilinmektedir. Tapınak alanlarında bulunmuş olan yazıtlar yardımı ile Sidyma Sebasteion'u Claudius Dönemine, Balboura Agora ve Kestroi Vespasianus Tapınakları Vespasianus Dönemine tarihlenmekte, Laertes Zeus Megistos Tapınağı İ. S. 1. yy. sonu-2. yy.ın ilk yarısında ve Iotape Traianus Tapınağı ise Traianus Döneminde inşa edilmiştir. Anadolu'daki son Dor Düzeninde inşa edilmiş tapınak ise tarihi tam olarak belirlenemeyen fakat genel olarak İ. S. 2. yy.ın ortalarında yapıldığı düşünülen Kilikia Bölgesi'ndeki Asar Dor Tapınağı'dır.

⁹⁵⁷ Hellenistik Dönem ve Daha öncesi dönemlere ait evreleri olduğu bilinen tapınak, olasılıkla İ. Ö. 1. yy.ın ilk yarısındaki siyasi olaylarda ağır tahripler görmüş ve Augustus Döneminde İ.Ö. 1.yy.ın ikinci yarısında büyük oranda yenilenerek yeniden inşa edilmiştir (bu konu için II. bölümdeki İlion Athena Tapınağı başlığı altındaki metne ve dipnotlara bakınız).

Yukarıda genel hatları ile kronolojik olarak yapım tarihleri sunulan Dor Düzenli tapınaklar inşa edildikleri dönemlerle sınırlı kalmayıp sonraki dönemlerde de kullanım görmüşler ve onarım geçirmişlerdir. Bilindiği gibi Anadolu'daki Dor Düzenli tapınaklar içerisinde boyut olarak en büyüğü olan Klaros Apollon Tapınağı İ. Ö. 3. yy.da yapılmaya başlanması rağmen ancak İ. S. 2. yy.da Hadrianus Döneminde bitirilebilmiş ve bu yapının inşa programı zaman zaman duraksamalar yaşanarak yaklaşık 450-500 yıl boyunca yürütülmüştür.

III. G. Kültler

Dor Düzeninde inşa edilen toplam 41 tapınakta⁹⁵⁸ 12 farklı kült tespit edilmiş olup, tapınakların 28 tanesinin kültü bilinmekte ve adandığı tanrının adıyla anılmaktadır. Bunların dışında geriye kalan ve mimari düzenlerinden yola çıkılarak “Dor Tapınağı” şeklinde isimlendirilen 13 tapınaktan 8 tanesinin kültü tam olarak tespit edilememiş olmakla birlikte, 5 tanesi; Miletos Dor Tapınağı Asklepios Kültü, Kaunos Teras ve Dor Tapınakları Zeus Kültü, Knidos Dor Tapınağı Apollon Kültü ve Oinoanda Dor Tapınağı İmparatorluk Kültü ile ilişkili görünmektedir (Tab. 7).

Anadolu’daki Dor tapınaklarından 7 tanesi Dor tanrısı olarak nitelenen Zeus adına yapılmış⁹⁵⁹ ve Seleukeia Pieria Zeus Tapınağı dışındaki diğer örneklerin hepsinin anteli küçük tapınak olduğu görülür. Pergamon Yukarı Agora’da bulunan Zeus Tapınağı, Priene⁹⁶⁰ ve Magnesia⁹⁶¹ agoralarındaki benzer örneklerde görüldüğü gibi Zeus’a adanmış olması bu tanrının agoralar ile bağlantılı bir külte sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Seleukeia Kenti yakınında bulunan Ziyaret = Cassius Dağı’ndaki Zeus Kassios Kültünün devamı niteliğinde bir kültü olan Seleukeia Pieria Zeus Tapınağı ve yine bir dağ kültüne sahip Bağarcık Zeus Akraios Tapınağı bu tanrının paralel kültüne sahip Anadolu’daki iki Dor Düzenli tapınaktır. Korykos Zeus Korykios Tapınağı’nda ise Zeus, tapınağın yakınındaki yine doğal bir oluşum olan mağara ve bu mağara çevresinde yetişen safran bitkisi ile özdeşleştirilmiştir. Laertes Kenti’ndeki Dor tapınağında Zeus’a Megistos epitheti ile tapınılmış iken, Kaunos Teras ve Dor Tapınakları ise alanda bulunmuş olan bir yazıtta “Dias Sateras=Kurtarıcı Zeus” yazması nedeniyle Zeus ile ilişkili görülmektedir.

Apollon için yapılmış Dor Düzenli tapınaklar Myus ve Kedreai Tapınakları hariç diğerleri kehanet ile ilgili kutsal alanlarda yapılmıştır. Kült kökeni eskiye dayanan Klaros, Emecik ve Sura kutsal alanlarındaki Apollon Tapınakları baş tanrı için yapılmış iken, Letoon Kutsal Alanı’ndaki Apollon Tapınağı ise ikincil bir tanrıya adanmış Dor tapınağıdır.

⁹⁵⁸ Söz konusu tapınakların kültlerine yönelik bilgilerin detayları ve bu konudaki referanslar burada tekrar sunulmayacaktır. Tapınaklar kült sorunları için II. bölümdeki ilgili başlıklara ve dipnotlara bakınız.

⁹⁵⁹ Anadolu’da Zeus adına sadece Dor Düzenli tapınaklar yapılmamış, Labraunda Zeus, Magnesia Zeus, Priene Zeus, Aizonai Zeus, Olba Zeus Tapınakları değişik düzenlerde inşa edilmiş diğer tapınaklardır (bu yapılar için bk. Dinsmoor 1950; Anadolu 1970; Akurgal 1985; Gruben 2001).

⁹⁶⁰ Rumscheid 2000, 67.

⁹⁶¹ Gruben 2001, 425, Res. 318.

Tıpkı Korykos Zeus Korykios Kültünün safran bitkisi ile bağlantılı olduğu gibi Myus Apollon Terminus Kültü Sakız Ağacı ve Kedreai Apollon Kedrieus Kültü Sedir Ağacı ile bağlantılı olarak yöredeki bitki örtüsü ile ilişkili bir külte sahiptir. Anadolu kökenli bir tanrıçaya adanmış olan Amyzon ve Alabanda Artemis Tapınakları ise, sahip oldukları ortak kült gereği cepheler batıya bakan peripteros planlı Dor tapınakları olmakla birlikte, Alabanda'da Artemis ve Apollon'a ayrı tapınaklar adanmış iken, Amyzon'daki tapınakta iki tanrıya bir arada tapınıldığı bilinmektedir. Bu iki tanrı Letoon, Klaros, Aigai ve Alabanda⁹⁶² gibi yerleşimlerde ayrı tapınaklarda tapınım görürken, Amyzon, Magnesia ve Ephesos⁹⁶³ gibi kentlerde ise ortak bir kült altında tapınım görmüşlerdir.

Tanrıça Athena adına yapılmış 3 tanesi Kuzeybatı Anadolu'da 1 tanesi Karia bölgesindeki Herakleia'da olmak üzere toplam 4 tane tapınak bulunmakta ve bu durum Dor tapınakları kült bazında değerlendirildiğinde önemli bir grubunu oluşturmaktadır. Kuzeybatı Anadolu'daki Ilion Athena Ilias, Assos Athena Polias ve Pergamon Athena Polias Nikephoros Tapınakları aynı tanrıçaya adanmış olmaları yanında, peripteroslu planlarıyla da benzeşmekte ve her üç kült merkezinde de Atina'daki Athena Parthenon Kültünde⁹⁶⁴ olduğu gibi Panathenaia şenlikleri yapılıyor olması, Dor Düzenine sahip bu 4 tapınağın kültünün birbiriyle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Bilindiği gibi Ilion Athena Tapınağı'nın kültü Homerik hymnoslara kadar uzanırken ve Pergamon'daki Athena Kültünün oluşumu mitolojik anlatımlara dayanırken, Assos Athena Polias Kültünün kökeni ve gelişim hakkında veriler yetersizdir. Kuzeybatı Anadolu'daki Athena Tapınakları kadar köklü bir külte sahip olmasa da, Anadolu'daki Dor Düzenli diğer bir Athena Tapınağı ise, kentin yanı başında yükselen Latmos Dağları'ndan kült ismini alan Herakleia Athena Latmia Tapınağı'dır ve diğer örnekler gibi kendine ayrılmış bir kutsal alana sahip olmayan bu tapınak templum in antis planlı ve küçük boyutlu olması ile de diğer Athena tapınaklarından ayrılmaktadır. Kütleri ve epithetlerinden anlaşıldığı üzere Ilion, Assos, Pergamon ve Herakleia Athena Tapınakları, Anadolu'daki diğer Athena tapınaklarında⁹⁶⁵ da

⁹⁶² Bu yerleşimlerdeki tapınaklar için II. bölümdeki konu başlıklarına bakınız.

⁹⁶³ Magnesia ve Ephesos Artemis Tapınaklarında Artemis'in yanında ikincil olarak Apollon'a tapınıldığı bilinmektedir. Magnesia için bk. Waites 1923, 40; Ephesos için bk. Bammer-Muss 1996, 39.

⁹⁶⁴ Tomlinson 2003, 47.

⁹⁶⁵ Phokaia Athena, Smyrna Athena, Priene Athena ve Miletos Athena tapınakları buldukları kentlerin baş tanrısına adanmış yapılarıdır (bu tapınaklar ve kültleri için bk. Akurgal 1985).

görüldüğü gibi, kentin baş tanrısına adanmış yapılar olması nedeniyle, buldukları kentlerdeki en önemli tapınaklar olmuşlardır.

Yukarıda anılan Zeus, Apollon, Artemis ve Athena'ya adanmış tapınaklar dışındaki diğer Dor Düzenli örneklerin hepsi Anadolu'da çok az yerde tapkı gören tanrı ve tanrıçalarla ilişkilidir. Yeraltı kültüyle alakalı Demeter ve Kızı Kore için yapılmış olan Aigai Demeter-Kore ve Priene Demeter Tapınaklarının kült kökeni ve gelişim hakkında bilgilerimiz yetersizdir. Pergamon Hera Basileia Tapınağı ise genel anlamda ne Anadolu'da ne de Pergamon'da köklü bir kulte sahip olmayan Dor tanrıçası Hera'nın ön plana çıkarılması ve asıl özünde siyasi bir propagandanın güdülmesi ile II. Attalos'un eşi Kraliçe Apollonis'e ithafen yapılmış küçük bir tapınaktır. Rodos ile yakın ilişkilerde bulunan Arykanda'daki Dor Düzenli Helios Tapınağı'nın kültü İ. Ö. 5. yy.a kadar uzanan bir geçmişe sahip olmakla birlikte, tapınağın yapıldığı Hellenistik Dönemde Arykanda, baş tanrısı Helios olan Rodos'un dini ve siyasi güdümünde bulunmaktadır. Dolayısı ile kentin baş tanrısı olan ve Dor Düzenli tapınağa sahip Arykanda Helios Kültü, Rodos Helios Kültünün küçük bir yansıması niteliğindedir. Anadolu'da en önemli kült merkezi Pergamon yakınlarındaki Asklepiyon Kutsal Alanı olan sağlık tanrısı Asklepios'a adanmış Pergamon Yukarı Gymnasium'un batısında Dor Düzenli küçük bir anteli tapınak bulunmaktadır. Söz konusu tapınağın kültü olasılıkla gymnasiumun işlevi ile bağlantılı olarak spor-sağlık kültürüne yönelik olmalıdır. Pergamon'daki Asklepios Tapınağı'ndan başka, Miletos Dor Tapınağı da, alanda bulunan yazıtlardan dolayı, kesin olmamakla birlikte, Asklepios Kültü ile ilişkili görünmektedir.

Çatiören'de Dor Düzenli bir tapınağa sahip olan Hermes Kültü özellikle Kilikia Bölgesi'nde, birbirine yakın 3 tane tapınak ve çok sayıda tapınım alanı⁹⁶⁶ ile Anadolu'nun diğer bölgelerinde görülmeyen bir yoğunluğa sahiptir. Metropolis Kenti akropolünde bulunan çok sayıdaki Dor malzemesi nedeniyle, söz konusu alanda, yeri henüz tam olarak tespit edilememiş olan Dor Düzenli bir tapınak olduğu düşünülmekte ve yine aynı mimari bloklar üzerindeki yazıtlardan dolayı tapınağın, kentin baş tanrısı Ares adına yapılmış olduğu düşünülmektedir. Metropolis'te bulunan çok sayıdaki yazıtta Ares Kültünden ve bu

⁹⁶⁶ Bent 1891, 210 vd., Harita 1.

külte bağlı rahiplerden bahsedilmekte, ayrıca kent sikkeleri üzerinde de miğferli Ares tasvirleri olması, bu tanrının kentin baş tanrısı olduğunu göstermekle beraber, kültürün kökeni ve gelişimi tam anlamıyla henüz çözümlenememiştir. Dor Düzeninin yoğun şekilde kullanılmış olduğu Pergamon Kenti yakınlarında bulunan Mamurt Kale’de, Anadolu’nun her tarafında yoğun şekilde tapkı gören Ana Tanrıça Kültü ile bağlantılı bir Kutsal Alan bulunmakta ve bu alanın en önemli yapısı ise Ana Tanrıça=Meter Theon’a adanmış Dor Düzenli ve templum in antis planlı küçük bir tapınaktır. Aspordenon Dağı (Yund Dağı) üzerinde bulunan ve Pergamon Kenti ile çevresindeki bölgeye hizmet veren Mamurt Kale Ana Tanrıça Kutsal Alanı, adını dağdan alan ve yerel bir kült olan Meter Asporene Kültüne sahiptir.

Roma İmparatorluk Çağında inşa edilmiş Dor Düzenli Tapınaklardan Sidyma Sebasteion’u, Iotape Traianus Tapınağı ve Kestroi Vespasianus Tapınağı İmparatorluk Kültü ile ilişkilidir. Tapınağın yanındaki agoranın architravı üzerindeki yazıtta göre, Sidyma Sebasteion’u Claudius Döneminde Konsül Q. Veranius tarafından (konsüllüğü İ.S. 49) yaptırılmış olup, bu tarihten sonra İmparatorluk Kültüne hizmet eden bir yapı olmuştur. Iotape’deki Dor tapınağının kültü alanda bulunmuş yazıtlar yardımı ile belirlenmiş ve Traianus’a adanmış iken, Vespasianus devrinde yapılan Kestroi’daki tapınak ise, ilk olarak Vespasianus’a adanmış sonra Titus, Nerva, Traianus ve Hadrianus Dönemlerinde de İmparatorluk Kültüne hizmet etmiştir. Oinoanda Dor Tapınağı’nın architravı üzerinde Augustus’un ithaf yazıtı bulunmasından dolayı kesin olmamakla birlikte bu yapının da İmparatorluk Kültü ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Anadolu’daki İmparatorluk Kültüne sahip Dor Düzenli tapınakların Kilikia Bölgesi’nde yoğunlaşması dikkate değer bir nokta olmakla, Söğüt’ün Kilikia Bölgesi’nde yaptığı⁹⁶⁷ gibi, diğer bölgelerde de Roma İmparatorluk Çağı Tapınak Mimarisi üzerine araştırmalar yapılırsa bu istatistiki verinin değişmesi olası görünmektedir.

Dor Düzenli tapınaklar içerisinde kültürleri bilinen yapılar kült bazında genel olarak değerlendirildiğinde; Mamurt Kale Meter Theon Tapınağı dışındaki diğer tapınakların Greek Tanrıları ve İmparatorluk Kültü ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Mısır Tanrıları,

⁹⁶⁷ Söğüt 1998.

yarı tanrı-kahraman veya Poseidon, Hades, Hephaistos, Aphrodite gibi Anadolu'da az yerde tapınım gören Greek tanrılarına ise adanmış Dor tapınakları olmadığı saptanmıştır⁹⁶⁸. Dor Düzenli tapınaklardaki mevcut kültlerin birçoğu, Arykanda'da *Helios=Sozon* ve Kaunos'ta *Zeus=Kaunos Basileus* eşleşmesinde olduğu gibi yerel kültlerin Olymposlu kültlere dönüşmesiyle ya da Apollon Termitheus, Apollon Kedrieus, Apollon Surlus, Zeus Korykios, Zeus Megistos, Athena Latmia örneklerinde olduğu gibi Olymposlu tanrılara yerel epithetler takılarak oluşturulmuştur. Bunların yanında Athena Polias, Athena Nikephoros, Hera Basileia, Zeus Akraios gibi Antik Çağın çok bilinen kültlerinin de Dor Düzenli tapınaklarda kullanıldığı görülür.

Ilion, Assos, Pergamon (Athena), Metropolis, Herakleia, Kedreai, Kaunos, Korykos, Arykanda ve Seleukeia Pieria'daki Dor tapınakları buldukları kentlerin baş tanrıları için yapılmışken, kent içinde inşa edilmiş diğer Dor tapınakları ise yerleşimlerde ikincil sırada saygı gören tanrılara adanmıştır. Aynı şekilde Klaros, Amyzon, Mamurt Kale, Bağarcık, Emecik ve Sura Kutsal Alanlarındaki Dor tapınakları kült merkezinin birinci derece sahibi olan tanrılar için yapılmışken, Letoon Apollon Tapınağı ise kutsal alanın ikincil tanrısına ithaf edilmiştir.

Dor Düzenli tapınakların boyutları ile kültleri ilişkilendirildiğinde büyük peripterosların Anadolu'da oldukça yaygın kültlere sahip Apollon, Artemis, Athena adına yapıldığı, diğer tanrılara ve İmparatorluk Kültüne hizmet eden Dor tapınaklarının ise küçük boyutlu anteli tapınaklar olduğu görülür. Peripteros planlı Seleukeia Pieria Zeus Tapınağı, prostylos planlı Sura Apollon Surlus Tapınağı ve templum in antis planlı Herakleia Athena Tapınağı bu genellemenin dışında tutulabilir. Kültleri belirlenememiş olan peripteros planlı Aleksandreia Troas Dor Tapınağı ile Knidos Dor Tapınağı boyutları dikkate alındığında, diğer örneklerde olduğu gibi olasılıkla her iki tapınakta Apollon Kültüyle ilişkili olmalıdır⁹⁶⁹.

⁹⁶⁸ En azından bugünkü veriler ışığında bu görüş rahatlıkla söylenebilir, fakat ileri dönemlerde yapılacak olan yeni kazılar ve araştırmalar bu düşüncenin değişmesine sebep olabilir.

⁹⁶⁹ Knidos ve Aleksandreia Troas Dor Tapınaklarının Apollon Kültü ile ilişkili olabileceklerine dair başka bulgular için II. bölümdeki ilgili başlıkların altındaki metinlere ve dipnotlara bakınız.

IV. SONUÇ

Araştırma sonunda, Anadolu'da Dor Düzenine sahip 41 tane tapınak tespit edilmiş olup, bunlar dışında 18 yapı ise ya işlevi, ya da cephe düzeni konusunda kesin veriler bulunamamış olması nedeniyle tartışmalı yapılar grubunda kısaca değerlendirilmiştir. İlerleyen dönemlerde Antik yerleşimlerde yapılacak kazıların artması ve hem mevcut tartışmalı yapıların, hem de ileriki kazılarda ortaya çıkarılacak olan yeni yapıların düzen ve işlevlerine yönelik yapılacak çalışmalar sonucunda, Anadolu'da Dor Düzeninde inşa edilmiş tapınakların sayısının bu rakamla sınırlı kalmayacağı rahatlıkla öngörülebilir.

Çalışma kapsamında incelenen örnekler kent içinde kamu yapılarına yakın ve kent dışında bağımsız kutsal alanlar olmak üzere, buldukları konum itibariyle iki ana grupta toplanmaktadır. Kent içindeki tapınaklar arasında agora, tiyatro, stadyum, liman ve gymnasium gibi kamu yapıları ile yakın ilişki örnekler olduğu gibi, kent içinde kendilerine ayrılmış temenoslara sahip bağımsız tapınaklarda bulunmaktadır. Kent dışında kutsal alanlarda inşa edilmiş Dor Düzenli tapınaklar ise ağırlıklı olarak kutsal alan ile direk bağlantılı birincil tanrıya adanmış yapılardır.

Anadolu'daki Dor Düzenli tapınaklar inşa edildikleri dönemin tapınak mimarisi özelliklerine uygun olarak erken dönemlerde basamaklı bir krepis üzerine otururken, Hellenistik Dönemle birlikte ortaya çıkan ve Roma İmparatorluk Çağında ise tamamen yaygın bir şekilde kullanım alanı bulmuş olan podyumlu bir altyapıya sahiptirler. Anadolu dışındaki Dor Düzenli tapınaklarda templum in antis, amphidistyl in antis, ön cephelerde farklı sütun sayılarına sahip prostylos, amphiprostylos, peripteros ve pseudoperipteros ile yuvarlak planlı tapınaklar yaygın olarak kullanılmış iken, Anadolu'daki Dor Düzenli tapınaklarda ise sadece üç ana tip heksastylos peripteros, tetrastylos prostylos ve templum in antis planlar uygulanmıştır (Tab. 4). Bunların yanında, planı belirlenemeyen 4 tapınak dışında, sadece Kaunos Dor Tapınağı yuvarlak ve Oinoanda Dor Tapınağı pseudoperipteros planlı tekil örneklerdir. Ayrıca, gerek Anadolu'da gerekse Anadolu dışında dipteros ve pseudoperipteros planlı Dor Düzenine sahip tapınak inşa edilmemiştir. Dor düzeninin tipik özelliği olan dar pronaos ve opisthodomos uygulaması, Anadolu tapınak mimarisinin etkisiyle, Anadolu'daki Dor Düzenli tapınaklarda yaygın değildir.

Anadolu'daki Dor Düzenli 41 tapınakta 8 tanesinin kültü tespit edilememiş, diğer örneklerin ağırlıklı olarak Hellen pantheonunda önemli bir yer tutan tanrılara ve tanrıçalara adanmış olduğu görülür. Kültü bilinen tapınakların yedişer tanesi Zeus'a ve Apollon'a, dört tanesi Athena'ya, ikişer tanesi Artemis'e, Demeter'e ve Asklepios'a, birer örnek Hera, Ares, Helios, Hermes ve Ana Tanrıça'ya, dört tanesi ise İmparatorluk Kültüne adanmıştır. Apollon, Artemis ve Ana Tanrıça gibi Anadolu kökenli tanrılara genel toplamın 1/4 oranında tapınak yapılmış iken, Anadolu'daki Dor Düzenli tapınaklar ağırlıklı olarak Dor tanrıları oldukları kabul edilen Zeus, Athena, Hera, Ares, Demeter ve Hermes adına inşa edilmiştir. Bilicilik ve kehanet merkezleri ile ünlü Apollon'a adanan tapınaklar ise kent merkezlerinden ziyade daha çok kutsal alanlarda yoğunlaşmaktadır. Demeter, Ares, Hermes ve Helios gibi Anadolu'da kültü pek yaygın olmayan tanrılara adanmış Dor Düzenli tapınaklar mevcut iken, Aphrodite, Hephaistos, Dionysos ve Hades adına örnekler yapılmamıştır. Olymposlu tanrılar arasında oldukça önemli bir yer tutan Hera'ya Anadolu dışında özellikle kıta Yunanistan ve Güney İtalya'da Dor Düzenli büyük boyutlu tapınaklar yapılmış iken, Anadolu'da sadece Pergamon'da, kısmen de siyasi propagandanın bir ürünü olan küçük bir prostylos adanmıştır. Bunun yanında Anadolulu yerel tanrılara adanmış Dor Düzenli tapınak tespit edilmemiş olmakla birlikte, Zeus ve Apollon gibi büyük tanrılar değişik epithetler alarak, sınırlı sayıda da olsa, yerel tanrıların yerlerini alıp, konu dahilindeki tapınaklarda saygı görmüşlerdir. Özellikle Hellenistik Dönemle birlikte Anadolu'da yoğun şekilde tapınım gören ve adlarına, birçok kentte farklı cephe düzenlerine sahip tapınaklar inşa edilmiş olan Mısır tanrılarına ait her hangi bir Dor Düzenli tapınak tespit edilememiştir.

Dor Düzenli tapınaklarda arasında, profilli sütun kaideleri, fascialı architravlar ve bitkisel bezekli saçaklara sahip olan ve dolayısıyla Ion Düzeni etkileri görülen tapınaklar mevcuttur. Planları, sütun sayıları ve dizilişleri belirlenen Dor Düzenli tapınaklarda sütunların *diastylos*, *araeostylos* ve *pykhostylos* şeklinde dizildikleri görülmektedir. Dor Düzenli tapınakların hiç birisinde yekpare sütuna bulunmamakta, tapınakların boyutları ile ilişkili olarak tambur sayıları değişmektedir. Dor Düzeninin en belirleyici özelliklerinden birisi olan sütunlar üzerindeki arrisleri bıçak ağzı biçimli yivler, diğer düzenlere sahip tapınaklarla paralel olarak 16 ila 24 arasında değişmekte, bunların yanında tamburları düz

bırakılmış veya sütunun alt tarafı düz, üst tarafı yivlendirilmiş örnekler bulunmaktadır. Dor Düzeninin vazgeçilmez unsurları olan triglif-metop frizi, Anadolu'daki tapınaklarda, erken dönemlerde ikili sistem, Pergamon'daki örneklerin etkisi ile Hellenistik Dönemle birlikte üçlü ve dördü sistem uygulanmıştır.

Çalışma kapsamında incelenen Dor Düzenli tapınaklarda, ağırlıklı olarak mermer, andezit, trakit, konglomera, gnays, kıyı taşı ile beyaz, gri-pembemsi, sarımtırak ve kahverengi gibi değişik renkle sahip kireç taşları yapı malzemesi olarak kullanılmıştır. Tapınaklarda kullanılan bu malzemelerin, inşa edilecek yapıların yanı başında bulunuyor olması veya çok yakınından elde edilmesi, yapı maliyetini ve yapım sürecini azaltan önemli bir faktör olmakta ve dolayısıyla inşa alanlarının çevresindeki doğal oluşumlar, tapınakların ana malzemesinde kullanılacak olan taş cinsinin belirlenmesinde temel kriter oluşturmaktadır. Dor Düzenindeki süslemelerin, diğer cephe düzenlerindeki gibi bitkisel bezeklere ve hareketli sütun başlıklarına gerek duyulmadan, daha sade ve geometrik biçimlerden oluşması, bu düzene ait yapılarda, ince işçiliğe pek fazla elverişli olmayan yerel taşların kullanılmasına olanak sağlamıştır. Kesin bir ifadeden kaçınılarak, mermer kadar ince işçiliğe elverişli olmayan ve konu dahilindeki tapınaklarda yoğun olarak kullanıldığı anlaşılan yerel taşların cephe düzenini belirlemede önemli bir faktör oluşturduğu düşünülebilir. Aynı şekilde, tapınaklarda, ana yapı duvarlarında ve Dor Düzenine ait süsleme alanlarında yerel taşlar, yazıt veya daha hareketli süsleme gerektiren yüzeylerde mermer kullanılmış olduğu görülür.

Cephelerde belirli düzenler kullanılarak tapınaklar inşa edilmeye başlandığı Arkaik Dönemde, Batı Anadolu'da Ion ve Aiol Düzenleri ön planda iken, bu bölgede yer alan Assos ve Myus'da Dor Düzenli örneklerin ortaya çıkması, mevcut bilgiler dahilinde bu iki yapı dışında herhangi kesin bir başka örnek olmaması ve daha sonra İ. Ö. 4. yy.ın sonlarından itibaren Anadolu'da Dor Düzenli tapınakların sayında büyük bir artış görülmesi, Dor Düzenli örneklerin, Hellenizmin yayılım alanı ve süreci ile paralellik taşıdığını ortaya koymaktadır. Tekil örnekler de olsa, Arkaik Dor Düzenli tapınaklar Troas ve Ionia gibi Helenlerin erken yerleşim alanlarında ortaya çıkmakta, Anadolu'nun güneyinde Lykia, Pisidia, Pamphylia ve Kilikia Bölgelerinde ise Hellenistik Dönemle

birlikte Dor Düzenli tapınaklar yapılmıştır. Özellikle Kilikia Bölgesi'nde Roma İmparatorluk Döneminde inşa edilmiş tapınaklar ağırlıktadır. Genel bir ifadeyle, Geç Arkaik Dönemden başlayıp, Klasik Dönemde kesintiye uğrayarak ve Hellenistik Dönemde yoğunlaşarak İ. S. 2. yy.ın ortasına tarihlenen tekil örneklerle birlikte, bu süreç boyunca Anadolu'da Dor Düzenine sahip tapınaklar inşa edilmiştir.

Anadolu'da inşa edilmiş ilk Dor Düzenli örnek olan Assos Athena Tapınağı, Kıta Yunanistan ve Güney İtalya'daki çağdaşları Dor Düzenli tapınakların genel özelliklerini yansıtmakla birlikte, plan ve altyapı bakımından Anadolu geleneğine yakındır. Antik Çağın en büyük tapınaklarından birisi olan ve yüzyıllarca bitirilememiş olan Klaros Apollon Tapınağı ve aynı şekilde, Antik Çağda oldukça popüler olan İlion Athena Tapınağı Anadolu'da inşa edilmiş Dor Düzenli önemli örneklerdir. Pergamon Kenti'nde inşa edilmiş olan Zeus, Hera ve Asklepios-R Tapınakları ile bunlara yakın bir noktada bulunan Mamurt Kale Meter Theon Tapınağı Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu'da inşa edilmiş diğer Dor Düzenli tapınaklar üzerinde etkili ve belirleyici olmuştur.

Çalışma kapsamında tespit edilmiş Dor Düzenli tapınaklar, temsil ettikleri kültürün dönemlere göre genişleyen yayılım alanı ile paralellik göstererek, Anadolu'nun batı ve güney sahillerinde veya bu noktalara yakın bölgelerde yoğunlaşmaktadır (Tab. 1). Bu durumun ön plana çıkmasında belirleyici rol oynayan etkenlerin başında, söz konusu bölgelerde yer alan Antik yerleşimlerde uzun süredir bilimsel çalışmaların yapıyor olması ve bu bölgeler dışındaki yerlerde ise Antik Dönemi kapsayan bilimsel araştırmaların ve kazıların yetersizliği gibi faktörler dikkate alınmalı, bu nedenle tapınakların bölgesel dağılımında gelecek dönemlerde farklılıklar olacağı ve Anadolu'nun diğer bölgelerinde de Dor Düzenli tapınakların varlığı ortaya çıkarılarak, bu düzenin Anadolu coğrafyasındaki yayılımında değişiklik olabileceği göz önünde tutulmalıdır. Aynı şekilde, bu çalışmanın kapsamını, amacını ve sürecini aşan daha detaylı bir çalışmada, kültü belirlenemeyen hem mevcut tapınakların hem de gelecekte ortaya çıkarılacak olan Dor Düzenli tapınakların, yeni kazılarla elde edilecek veriler yardımıyla da incelenmesi sonucunda bu yapıların kültürleri belirlenebilecek ve tapınak-kült ilişkisi daha sağlıklı bir şekilde analiz edilebilecektir.

V. KISALTMALAR VE BİBLİYOGRAFYA

<i>AA</i>	Archaeologischer Anzeiger
<i>Adalya</i>	Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı
<i>AJA</i>	American Journal of Archaeology
<i>AKMED</i>	Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul
Akurgal 1985	Akurgal, E., Ancient Civilizations and Ruins of Turkey, Haşet Kitabevi Yayınları, İstanbul 1985.
Akurgal 2000	Akurgal, E., Anadolu Uygarlıkları, Net Yayınları, İstanbul 2000.
Allen 1853	Allen, W., “The Ancient Harbour of Seleucia in Pieria”, <i>JRGS</i> Vol. 23, 1853, s: 157-163.
<i>AMS</i>	Asia Minor Studien
Anadolu 1965	Anadolu, M.U., “İssız Bir Adacığın Koyununda Uyuyan Antik Şehir, Kedreai (Cedrae)”, <i>Bellekten</i> XXIX-114, 1965, s:245-262.
Anadolu 1970	Anadolu, M.U., Küçük Asya’da Bulunan Roma İmparatorluk Çağı Tapınakları, İstanbul 1970.
Anadolu 1988	Anadolu, M.U., “Demeter ve Khitonien Tanrı Tapınakları”, <i>VI. AST</i> , Ankara 1988, s:121-139.
Anadolu 1989a	Anadolu, M.U., “ Anadolu ve Sicilya Arasındaki Mimarlık İlişkileri”, <i>TürkArkDerg</i> 28, Ankara 1989, s: 41-52.
Anadolu 1989b	Anadolu, M.U., “Hierapolis’de Bulunan Kharoneion veya Plutonion”, <i>Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu; Bildiriler</i> 27-30 Eylül 1988, Denizli 1989, s: 154-160.
Anadolu 1992	Anadolu, M.U., “ Batı Anadolu’daki 1’den Fazla Naos’lu Tapınaklar”, <i>BELLETEN</i> Cilt 56 Sayı 215, 1992, s: 7-12.
Anadolu 2001	Anadolu, M.U., İstanbul ve Anadolu’daki Roma İmparatorluk Dönemi Mimarlık Yapıtları, İstanbul 2001.
<i>AnatSt</i>	Anatolian Studies. Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara

- AnatSt 1969 AnatSt, "Recent Archaeological Research in Turkey", *AnatSt* 19, 1969, s: 3-46.
- ANRW Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt
- AR Archaeological Reports, (JHS Supplement)
- AST Araştırma Sonuçları Toplantısı
- Aydın 2002 Aydın, A., "Çatiören Kilisesi", *OLBA V* , 2002, s: 105-112.
- Ayrton 1961 Ayrton, E., *The Doric Temple*, Thames and Hudson, London 1961.
- Bağdatlı 2001 Bağdatlı, F., *Alabanda Apollon Isotimos Tapınağı*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2001 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Bammer-Muss 1996 Bammer, A.-Muss, U., *Das Artemision von Ephesos*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz 1996.
- Barletta 1990 Barletta, B. A., "An "Ionian Sea" Style in Archaic Doric Architecture" *AJA* Vol. 94 No.2, 1990, s:45-72.
- Bayburtluoğlu 1976a Bayburtluoğlu, C., "Alexandria Troas", *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*, N.J. Princeton University Press, 1976 s: 11.
- Bayburtluoğlu 1976b Bayburtluoğlu, C., "Acharaca", *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*, N.J. Princeton University Press, 1976 s: 6.
- Bayburtluoğlu 2003 Bayburtluoğlu, C., *Arykanda, Homer Kitabevi*, İstanbul, 2003.
- Bayburtluoğlu 2004 Bayburtluoğlu, C., *LYKIA, AKMED*, İstanbul, 2004.
- Bayburtluoğlu 2005 Bayburtluoğlu, C., " Arykanda Tanrıları ve Kültleri", III. Uluslararası Likya Sempozyumu 07-10 Kasım 2005 ANTALYA: Bildiri Özetleri, AKMED, Antalya 2005, s: 19.
- Baytop 1997 Baytop, T., *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- Bean-Mitford 1962 Bean, G.-Mitford, T.B., "Sites Old and New in Rough Cilicia", *AnatSt* Vol. 12, 1962, s:185-217.

- Bean-Mitford 1965 Been, G.-Mitford T.B., Journeys in Rough Cilicia in 1962 and 1963, Wien 1965.
- Bean-Mitford 1970 Been, G.-Mitford T.B., Journeys in Rough Cilicia in 1964 and 1968, Wien 1970.
- Bean 1976 Bean, G., "Sura", The Princeton Encyclopedia of Classical Sites, N.J. Princeton University Press, 1976 s:47.
- Bean 1998 Been, G., Eski Çağda Lykia Bölgesi, Arion Yayınları, İstanbul 1998.
- Bean 1999 Been, G., Eski Çağda Güney Kıyıları, Arion Yayınları, İstanbul 1999.
- Bean 2000 Been, G., Eski Çağda Menderes'in Ötesi, Arion Yayınları, İstanbul 2000.
- Bean 2001 Been, G., Eski Çağda Ege Bölgesi, Arion Yayınları, İstanbul 2001.
- BELLETTEN* Türk Tarih Kurumu Süreli Yayını
- Benndorf-Niemann 1884 Benndorf, O.- Niemann, G., Reisen in Lykien und Karien, Viyana 1884.
- Bent 1890 Bent, T. J., "Explorations in Cilicia Tracheia", *Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography; New Monthly Series* Vol. 12 No: 8, 1890, s: 445-463.
- Bent 1891 Bent, T. J., "A Journey in Cilicia Tracheia", *JHS* Vol. 12, 1891, s: 206-207.
- Berges-Tuna 1990 Berges, D.-Tuna, N., "Ein Heiligtum bei Alt Knidos", *AA* 2. Halbband, 1990, s: 19-35.
- Berges 1994 Berges, D., "Alt-Knidos und Neu-Knidos", *IstMitt* Band 44, 1994, s: 5-16.
- Berges-Tuna 2000 Berges, D.-Numan, T., "Das Apollonheiligtum von Emecik, Bericht Über die Ausgrabungen 1998 und 1999", *IstMitt* Band 50, 2000, s: 169-212.

- Bingöl 2001 Bingöl, O., “The Frieze and Dentil on Early Ionic Column Architecture”, *Günışığında Anadolu Cevdet Bayburtluoğlu İçin Yazılar*, Homer Kitabevi, İstanbul 2001, s: 32-34.
- Boardman 2001 Boardman, J., Yunan Heykeli Arkaik Dönem, Homer Kitabevi Yayınları, İstanbul 2001.
- Boardman 2002 Boardman, J., Kırmızı Figürlü Atina Vazoları: Arkaik Dönem, Homer Kitabevi Yayınları, İstanbul 2002.
- Bohn-Schuchardt 1889 Bohn, R.–Schuchardt, C., *Altertümer von Aegae*, *JDAI Supplement. II*, Verlag Georg-Reimer, Berlin 1889.
- Bol 2005 Bol, R., “Der Torso von Milet und die Statue des Apollon Termintheus in Myus” , *IstMitt* Band 55, 2005, s: 37-64.
- Borchhardt 1975 Borchhardt, J., Myra: Eine Lykische Metropole in Antiker & Byzantinischer Zeit, *IstForsch*, Mann Verlag, Berlin 1975.
- Borchhardt 1976 Borchhardt, J., “Trysa”, *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*, N.J. Princeton University Press, 1976 s: 46.
- Borchhardt 1999 Borchhardt, J., LİMYRA Zemuri Taşları, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1999.
- Boysal 1994 Boysal, Y., “Kuzey Karia Hellenistik Tapınaklarına Kısa Bir Bakış”, XI. *TTK* Cilt I, Ankara 1994, s:321-331.
- Brandt-Kolb 2005 Brandt, H.-Kolb, F., *Lycia et Pamphylia: Eine Römische Provinz im Südwesten Kleinasiens*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz 2005.
- Bruns-Özgan 2006 Bruns-Özgan C., “Knidos”, *Stadtgrabungen und Stadtforschung im Westlichen Kleinasien*, *BYZAS* 3, 2006 s: 167-178.
- BSA Annual of the British School at Athens
- Büyükkolancı 1996 Büyükkolancı, M., *Pisidia Bölgesi Tapınak Mimarisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996 (Yaylanmamış Doktora Tezi).
- BYZAS Veröffentlichungen des Deutschen Archäologischen Instituts İstanbul

- Chesney 1838 Chesney L. C., “On the Bay of Antioch, and the Ruins of Seleucia Pieria”, *JRGS* Vol. 8, 1838, s: 228-234.
- Chitham 1991 Chitham R., *The Classical Orders of Architecture*, Rizzoli Publications, New York 1991.
- Conti 1997 Conti, F., *Eski Yunan Sanatını Tanıyalım, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1997.*
- Conze-Schazmann 1911 Conze, A.- Schazmann, P., *Mamurt-Kaleh: Ein Tempel der Göttemutter unweit Pergamon*, Verlag von Georg Reimer, Berlin 1911.
- Cook 1951 Cook, R. M., “ A Note on The Origin of The Triglyph”, *BSA* 46, 1951, s: 50-52.
- Cook 1966 Cook, J.M., *The Sanctuary of Hemithea at Kastabos* Cambridge University Press, London 1966.
- Cook- Blackman 1971 Cook, J. M. – Blackman, D. J., “Greek Archaeology in Western Asia Minor 1965-70”, *AR* No. 17, 1971, s:33-62.
- Coulton 1976 Coulton J. J., *The Architectural Development of The Greek Stoa*, Clarendon Press, Oxford 1976.
- Coulton 1982 Coulton, J.J., “Oinoanda. The Doric Building”, *AnatSt* Vol. 32, 1982, s: 45-59.
- Coulton-Milner-Reyes 1988 Coulton, J. J.-Milner, N. P.-Reyes, A. T., “Balboura Survey: Onesimos and Meleager; Part I”, *AnatSt* Vol. 38, 1988, s:121-146.
- Courtils 2003 Courtils, J. D., *KSANTOS ve LETOON Rehberi*, Ege Yayınları, İstanbul 2003.
- CR* Classical Review
- CRAI* Comptes Rendus des Séances de l’Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris
- Çelgin 2002a Çelgin, A. V., “Termessos’taki Artemis Tapınakları. Epigrafik Verilere Göre Genel Bir Değerlendirme”, *Anadolu Araştırmaları XVI*, İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2002, s: 87-114.

- Çelgin 2002b Çelgin, A. V., “Termessos Tanrıları ve Kent Alanından Artemis’in Yeni Epithet ve Kültlerini Belgeleyen Üç Yazıt”, *Adalya V*, 2002, s: 121-136.
- Çevik 2002 Çevik, N., *Taşların İzinde LİKYA*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002.
- Diler 1996 Diler, A., “İç Karia Yüzey Araştırmaları 1994”, XIII *AST Cilt II*, Ankara 1996, s: 315-333.
- Diler 1995 Diler, A., “Account of The Sanctuary Exposed at Caunus City”, *AMS Band 16*, 1995, s: 9-22.
- Diler 2000 Diler, A., “Sacred Stone Cult in Caria”, *AMS Band 39*, 2000, s: 51-77.
- Dinsmoor 1950 Dinsmoor, W.B., *The Architecture of Ancient Greece*, W. W. Norton Company, London 1950.
- Doruk 2001 Doruk, S., “Antik Çağ Yapılarında Ahşap Kullanımı”, *Gün Işığında Anadolu Cevdet Bayburtluoğlu İçin Yazılar*, Homer Yayınları, İstanbul 2001, s: 71-77.
- Durugönül-Ozener 1994 Durugönül, S.-Ozener, F. S., “Adamkayalar (Kilikya) Kabartmalarının Arkeolojik ve Morfolojik Yönden Değerlendirilmesi ve Korunmasına İlişkin Öneriler”, XI. *AST*, Ankara 1994, s:527-546.
- Durugönül 1997 Durugönül, S., “1995 Yılı İçel İli-Antik Dağlık Kilikya Yüzey Araştırması”, XIV. *AST Cilt I*, Ankara 1997, s:253-258.
- Durugönül-Gabelmann 1997 Durugönül, S.-Gabelmann, H., “Türme und Siedlungen im Rauhen Kilikien Ein Vorbericht”, *IstMitt Band 47*, 1997, s: 213-220.
- Durugönül 1998 Durugönül, S., *Türme und Siedlungen Im Rauhen Kilikien: ein Untersuchung zu den archaologischen Hinterlassenschaften in Olbischen Territorium*, *AMS Band 28*, Bonn 1998.
- Durukan 1999 Durukan, M., “ Hisarkale Garnizonu ve Bu Merkezde Polygonal Teknikte İnşa Edilmiş Olan Mezarlar”, *OLBA II Cilt I*, Mersin 1999, s: 79-91.
- Duyuran 1948 Duyuran, R., *Priene Kılavuzu*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1948.

- Duyuran 1954 Duyuran, R., Tarihte Batı Anadolu I, Ege Turizm Cemiyeti Yayınları, İzmir 1954.
- Erhat 2004 Erhat, A., Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004.
- Feld-Weber 1967 Feld, O.-Weber, H., “Tempel und Kirche Über der Korykischen Grotte in Kilikien”, *IstMitt* Band 17, 1967, s: 254-278.
- Fraser 1949 Fraser, P., “Zeus Seleukeios”, *CR* Vol. 63 No.3/4, 1949 s: 92-94.
- Freely 2002a Freely, J., Türkiye Uygarlıklar Rehberi 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.
- Freely 2002b Freely, J., Türkiye Uygarlıklar Rehberi 3, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.
- Freely 2002c Freely, J., Türkiye Uygarlıklar Rehberi 4, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.
- Frezouls 1985 Frezouls, E., “Exploration Archeologique et Epigraphique en Lycie Occidentale”, III. *AST*, Ankara 1985, s:449-461.
- Frezouls-Morant-Longepierre 1986 Frezouls, E.- Morant, M.J.-Longepierre, D., “Urbanisme et Principaux Monuments de Kadyanda” *KTEMA* 11, 1986, s: 223-238.
- Frezouls-Morant 1986 Frezouls, E.-Morant, M.J., “Inscriptions de Sidyma et de Kadyanda” *KTEMA* 11, 1986, s: 239-258.
- Friedell 1994 Friedell, E., Kulturgeschichte Griechenlands Leben und Legende der Vorchristlichen Seele, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1994.
- Gates 1997 Gates, M. H., “Archaeology in Turkey”, *AJA* Vol. 101 No. 2, 1997, s: 241-305.
- Glueck 1939 Glueck, N., “Archaeological Exploration and Excavation in Palestine, Transjordan and Syria During 1938”, *AJA* Vol. 43 No. 1, 1939, s: 146-157.
- Goethert-Schleif 1962 Goethert, F. W.-Schleif, H., Der Athena Tempel von Ilion, Denkmaler Antiker Architektur, *JDAI* Band 10, Berlin 1962.

- Grace 1932 Grace, V. R., "Scopas in Chryse", *JHS* Vol. 52 No. 2, 1932, s: 228-232.
- Graves 2004 Graves, R., Yunan Mitleri, Say Yayınları, İstanbul 2004.
- Greaves 2003 Greaves, A. M., MİLETOS Bir Tarih, Homer Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.
- Gruben 1996 Gruben, G., "Griechische un-Ordnungen", Saule und Gebalk: Diskussionen zur Archäologischen Bauforschung 6, Berlin 1996, s: 61-77.
- Gruben 2001 Gruben, G., Griechische Tempel und Heiligtümer, Hirmer Verlag, München 2001.
- Güney 1999 Güney, E., Antik Çağ Türkiye Kentleri, Bilgili Yayınları, İstanbul 1999.
- Hall 1977 Hall, A., "A Sanctuary of Leto at Oenoanda", *AnatSt* 27, 1977, s: 193-197.
- Hansen 1972 Hansen, E.V., The Attalid of Pergamon, Cornell, 1972.
- Hedrick 1988 Hedrick, C. W., "The Temple and Cult of Apollo Patroos in Athens", *AJA* Vol. 92 No:2, 1988, s:185-210.
- Herrmann 1965 Herrmann, P., "Antenblock vom Tempel des Apollon Terminus in Myus" *IstMitt* Band 15, 1965, s: 90-117.
- Hersey 1987 Hersey, G. L., "Vitruvius and the Origins of the Orders: Sacrifice and Taboo in Greek Architectural Myth", *Perspecta* Vol. 23, 1987, s: 66-77.
- Hertel 2004 Hertel, D., "Zum Heiligtum der Athena Ilias von Troia IX und zur frühhellenistischen Stadtanlage von Ilion", *AA* 1. Halbband, 2004, s: 177-206.
- Hicks 1891 Hicks, E. L., "Inscriptions from Western Cilicia", *JHS* Vol. 12, 1891, s: 225-273.
- Hild-Hellenkemper 1990 Hild, F.-Hellenkemper, H., Kilikien und Isaurien, *Tabula Imperii Byzantini*; Band 5, Wien 1990.
- Holland 1917 Holland L.B., "The Origin of the Doric Entablature", *AJA* Vol. 21, No: 2, 1917, s: 117-158.

- Hoepfner 1966 Hoepfner, W., “Direk Kale ein Unbekanntes Heiligtum in Kommagene”, *IstMitt* Band 16, 1966, s: 157-177.
- HTR* Harvard Theological Review
- Huber 1964 Huber, G., “Vorläufige Beobachtungen Über die Staedteplanung in den Küstenorten des Westlichsten Kilikien”, *TürkArkDerg* 13 Cilt 2, 1964, s:140-148.
- IstForsch* Istanbuler Forschungen
- IstMitt* Istanbuler Mitteilungen
- Işık 1994 Işık, C., KAUNOS, Liman Agorası ve Çeşme Binası, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.
- Işık 2006 Işık, C., “Kaunos”, Stadtgrabungen und Stadtforschung im Westlichen Kleinasien, *BYZAS* 3, 2006 s: 159-166.
- Işık 2000 Işık, F., Patara: The History and Ruins of the Capital City of Lycian League, supported by Universal Holding, Antalya 2000.
- Işın 1998 Işın, G., “The Ruins at Kozan-Bodrumkaya: Pednelissos”, *Adalya* III, 1998, s: 111-128.
- İdil 1999 İdil, V., Nysa ve Akharaka, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.
- İdil-Kadıoğlu 2005 İdil V.-Kadıoğlu, M., “2003 Yılı Nysa Kazı ve Restorasyon Çalışmaları”, 26. *KST* Cilt 1, Ankara 2005, s: 387-400.
- İdil-Kadıoğlu 2006 İdil V.-Kadıoğlu, M., “2004 Yılı Nysa Kazı ve Restorasyon Çalışmaları”, 27. *KST* Cilt 2, Ankara 2006, s: 131-146.
- İnan 1998 İnan, J., Toroslarda Bir Antik Kent SELEUKEIA, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1998.
- İplikçioğlu 2003 İplikçioğlu, B., “Batı Pamfilya ve Doğu Likya’da Epigrafya Araştırmaları 2001”, 20. *AST* Cilt 2, Ankara 2003, s:71-75.
- JDAI* Jahrbuch des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts
- JHS* The Journal of Hellenic Studies

- Jones 2002 Jones M. W., "Tripods, Triglyphs, and the Origin of the Doric Frieze", *AJA* Vol. 106 No:3, 2002, s: 353-390.
- JRGS* Journal of the Royal Geographic Society of London
- JSAH* The Journal of the Society of Architectural Historians
- Kalinka 1930 Kalinka, E., "Cadyanda", *Tituli Lyciae, Tituli Asiae Minoris* Vol. II, 1930, s: 240-259.
- Kanellopoulos 2004 Kanellopoulos, C., "The Temples of Petra: An Architectural Analysis", *AA* 1. Halbband, 2004, s: 221-240.
- Karamut-Türkmen 1997 Karamut, İ.-Türkmen, S., "Dağlık Kilikya'da Bir Kent: Iotape", *TürkArkDerg* 31, 1997, s:291-305.
- Karlsson 1994 Karlsson, L., "Thoughts About Fortificatio in Caria from Moussollos to Demetrios Poliorketes", *REA* 96, 1994, s: 141 – 153.
- Klinkott 1989 Klinkott, M., "Die 'Ambulationes Pensiles' in der Pergamenischen Stadtbaukunst", *IstMitt* Band 39, 1989, s: 273-280.
- Koenigs 1981 Koenigs, W., "Bauteile aus Myus im Theater von Milet", *IstMitt* Band 31, 1981, s: 143-147.
- Koenigs-Raack 2001 Koenigs, W.-Raack, W., "Priene Bericht Über die Kampagne 1999", 22. *KST* Cilt II, Ankara 2001, s:181-194.
- Köster 2004 Köster, R., *Die Bauornamentik von Milet*, Verlag Walter De Gruyter, Berlin 2004.
- KST* Kazı Sonuçları Toplantısı
- KTEMA* Civilisations de l'Orient, de la Grèce et de Rome Antiques
- La Geniere 1989 La Geniere, J., "1988 Yılı Eylül Ayında Claros'da yapılan çalışmanın raporu", *TürkArkDerg* 28, Ankara 1989, s : 293-306.
- Lanckoronski 1892 Lanckoronski, K.G., *Städte Pamphylens und Pisidiens II: Pisidien*, Published by Tempsky, Wien 1892.
- Lanckoronski 2005 Lanckoronski, K.G., *Pamphylia ve Psidia Kentleri Cilt 1: Pamphylia, AKMED Çeviri Dizisi 2*, İstanbul 2005.

- Laumonier 1958 Laumonier, A., *Les Cultes Indigenes en Carie*, Bibliotheque des Ecoles Françaises d'Athenes et de Rome, 1958.
- Lauter 1986 Lauter, H., *Die Architektur des Hellenismus*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1986.
- Lawrence 1996 Lawrence, A. W., *Greek Architecture*, Yale University Press, New Haven 1996.
- Lehmann 1954 Lehmann, P. W., "The Setting of Hellenistic Temples", *JSAH* Vol.13 No.4, 1954, s: 15-20.
- Le Roy 1991 Le Roy, C., "Xanthos-Letoon 1989", 12. *KST Cilt 2*, Ankara 1991, s: 75-80.
- Lohmann 2003 Lohmann, H., "Survey in Theben an der Mykale 1. Kampagne 2001", 20. *AST Cilt 2*, Ankara 2003, s: 247-260.
- Love 1970 Love, I.C., "A Preliminary Report of the Excavations at Knidos, 1969", *AJA* Vol. 74 No. 2, 1970, s: 149-155.
- Love 1972a Love, I.C., "A Preliminary Report of the Excavations at Knidos, 1970", *AJA* Vol. 76 No. 1, 1972, s: 61-76.
- Love 1972b Love, I.C., "A Preliminary Report of the Excavations at Knidos, 1971", *AJA* Vol. 76 No. 4, 1972, s: 393-405.
- Love 1973 Love, I.C., "A Preliminary Report of the Excavations at Knidos, 1972", *AJA* Vol. 77 No. 4, 1973, s: 413-424.
- Love 1978 Love, I.C., "A Brief Summary of Excavations at Knidos 1967-1973", *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1978, s: 1111-1133.
- Malkoç 1994 Malkoç, İ., "Kadyanda Antik Kenti 1992 Yılı Çevre Düzenlemesi ve Kurtarma Kazısı", IV. *MKKS*, Ankara 1994, s:83-94.
- Mansel 1968 Mansel, A. M., "1967 Yılı Perge Kazısına Dair Ön rapor", *TürkArkDerg* 17 Cilt 1, 1968 s:93-104.
- Mansel 1970 Mansel, A. M., "1970 Yılı Perge Kazısına Dair Ön rapor", *TürkArkDerg* 19 Cilt 2, 1970 s: 169-184.

- Mansel 1975 Mansel, A. M., "Bericht Über Ausgrabungen und Untersuchungen in Pamphylien in den Jahren 1957-1972", *AA* 90, 1975, s: 49-96.
- Mansel 1999 Mansel, A.M., *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- Marchese 1976 Marchese, R.T., *A History of Urban Organization in the Lower Maeander River Valley: Regional Settlement Patterns to the Second Century A.D.*, New York 1976.
- McNicoll 1978 McNicoll, A., "Some Developments in Hellenistic Siege Warfare with Special Reference to Asia Minor", *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1978, s: 405-420.
- Meadows 2004 Meadows, A.R., "The Earliest Coinage of Alexandria Troas", *NC* Vol. 164, 2004, s: 47-70.
- Mellink 1968 Mellink M. J., "Archaeology in Asia Minor", *AJA* Vol. 72 No. 2, 1968, s: 125-147.
- Mellink 1987 Mellink M. J., "Archaeology in Anatolia", *AJA* Vol. 91 No. 1, 1987, s: 1-30.
- Mellink 1992 Mellink, M. J., "Archaeology in Anatolia", *AJA* Vol. 96 No: 1, 1992, s:119-150.
- Mentzger 1978 Mentzger, H., "Fouilles du Letoon de Xanthos 1962-1972", *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1978, s: 789-803.
- Meriç 1995 Meriç, R., "Metropolis Kazısı 1992 Yılı Çalışmaları", *XV. KST Cilt II*, Ankara 1995, s: 419-425.
- Meriç 1999 Meriç, R., "Metropolis 1997 Yılı Kazı Raporu", *XX. KST Cilt II*, Ankara 1999, s: 335-352.
- Meriç 2003 Meriç, R., *Metropolis: Ana Tanrıça Kenti*, MESEDER, İstanbul 2003.
- Meriç 2006 Meriç, R., "Metropolis", *Stadtgrabungen und Stadtforschung im Westlichen Kleinasien*, *BYZAS* 3, 2006 s: 227-240.

- Meriç-Öz-Ekin 2002 Meriç, R.-Öz, A. K.-Ekin, A., “Metropolis 2000 Yılı Kazı Raporu”, 23. *KST* Cilt 1, Ankara 2002, s: 87-98.
- Meriç-Öz-Meriç-Uluşans 2004 Meriç, R.-Öz, A. K.-Meriç, A. E.-Uluşans, G., “Metropolis 2002 Yılı Kazı Raporu”, 25. *KST* Cilt 2, Ankara 2004, s: 293-302.
- Meriç-Öz-Meriç-Aybek 2006 Meriç, R.-Öz, A. K.-Meriç, A. E.-Aybek, S., “Metropolis 2004 Yılı Kazı Çalışmaları”, 27. *KST* Cilt I, Ankara 2006, s: 250-259.
- Mert 2002 Mert, İ. H., “ Der Korinthische Tempel in Knidos: Vorbericht”, *AA* 2. Halbband, 2002, s: 9-22.
- Mitchell-McNicoll 1979 Mitchell, S.-McNicoll, A.W., “Archaeology in Western and Southern Asia Minor 1971-78”, *AR* No.25, 1979, s: 59-90.
- Mitchell 1984 Mitchell S., “Archaeology in Asia Minor 1979-1984”, *AR* No. 31, 1984, s: 70-105.
- Mitchell-Waelkens 1987 Mitchell S.-Waelkens, M., “Sagalassus and Cremna 1986”, *AnatSt* Vol. 37, 1987, s: 37-48.
- Mitchell-Waelkens 1989 Mitchell S.-Waelkens, M., “Ariassos and Sagalassus 1988”, *AnatSt* Vol. 39, 1989, s: 61-76.
- Mitchell 1990 Mitchell S., “Archaeology in Asia Minor 1985-1989”, *AR* No: 36, 1990, s: 83-131.
- Mitchell 1991 Mitchell, S., “ Ariassos 1990”, *AnatSt* Vol. 41, 1991, s: 159-172.
- Mitchell 1992 Mitchell, S., “Hellenismus in Pisidien,” in E. Schwertheim, *Forschungen in Pisidien, AMS Band 6*, 1992, s: 10-21.
- Mitchell 1996 Mitchell S., “1994 Yılı Oinoanda ve Batı Pisidia’da Yüzey Araştırmaları”, XIII. *AST* Cilt II, Ankara 1996, s: 71-80.
- Mitchell-Waelkens 1998 Mitchell S.-Waelkens, M., *Pisidian Antioch: The Site and Its Monuments*, Duckworth, London 1998.
- Mitchell 1998 Mitchell S., “Archaeology in Asia Minor 1990-1998”, *AR* No. 45, 1998, s: 125-192.
- Mitchell 2001 Mitchell S., *Anatolia: Land, Men and Gods in Asia Minor*, Oxford University Press, London 2001.

- Mitford-Andrews 1980 Mitford, T. B.-Andrews, S., "Roman Rough Cilicia" *ANRW* II. 7.2, 1980, s:1230-1261.
- Mitford-Andrews 1990 Mitford, T. B.-Andrews, S., "The Cults of Roman Rough Cilicia" *ANRW* II. 18.3, 1990, s:1231-1260.
- MKKS* Müze Kurtarma Kazıları Semineri
- Morkholm 2000 Morkholm, O., Erken Hellenistik Çağ Sikkeleri, Homer Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000.
- Müller-Wiener1982 Müller-Wiener, W., "Arbeiten im Stadtgebiet: Milet 1981", *IstMitt* Band 32, 1982, s:59-70.
- Müller-Wiener1983 Müller-Wiener, W., "Milet 1982", *IstMitt* Band 33, 1983, s:69-90.
- Müller-Wiener1990 Müller-Wiener, W., "Arbeiten in der Grossen Kirche: Milet 1989", *IstMitt* 40, 1990, s:72-78.
- NC* The Numismatic Chronicle; The Royal Numismatic Society
- Nock 1928 Nock, A. D., "Notes on Ruler-Cult, I-IV", *JHS* Vol. 48 Part. 1, 1928, s: 21-43.
- Nolle 2005 Nolle, J., "Sura Balık Kehanet Merkezi'nde Krali Bir Maiyet", III. Uluslararası Likya Sempozyumu 07-10 Kasım 2005 ANTALYA: Bildiri Özetleri, AKMED, Antalya 2005, s: 83.
- Norris 1982 Norris, F. W., "Isis, Sarapis and Demeter in Antioch of Syria", *HTR* Vol. 75 No. 2, 1982, s: 189-207.
- OLBA* Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi Yayınları: Mersin Üniversitesi
- Onurkan 1964 Onurkan,S., "Anemurion ve Iotape'de Bulunan Halka ait Binalar Üzerine Tetkikler", *TürkArkDerg* 13 Cilt 2, Ankara 1964, s:149-150.
- Ortaç 2001 Ortaç, M., Die Hellenistischen und Römischen Propyla in Kleinasien, Ruhr-Universität, Bochum 2001.
- Öğün 1968 Öğün B., "Kaunos Sondajları", *TürkArkDerg* 16 Cilt 1, Ankara 1968, s:121-131.

- Öğün 1978 Öğün, B., “Excavations of Caunus”, The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1978, s: 421-426.
- Öğün 1991 Öğün, B., “Kaunos 1989 Yılı Çalışmaları”, 12. *KST* Cilt 2, Ankara 1991, s: 69-73.
- Öğün-Işık 2001 Öğün,B.- Işık,C., KAUNOS, Orkut Ozan Yayınevi, Antalya 2001.
- Özgür 1993 Özgür, E., “Aspendos Ören yeri 1991 Yılı Kazı Onarım ve Çevre Düzenleme Çalışmaları”, III. *MKKS*, Ankara 1993, s: 251-261.
- Özgan 1991 Özgan, R., “1989 Knidos Kazısı”, 12. *KST* Cilt 2, Ankara 1991, s: 57-67.
- Özgan 1995 Özgan, R., “1991 Knidos Kazısı”, 15. *KST* Cilt 2, Ankara 1995, s: 161-188.
- Özgan 2003 Özgan, R., “2001 Yılı Knidos Kazıları”, 24. *KST* Cilt 2, Ankara 2003, s: 359-372.
- Özgan 2004 Özgan, R., “2002 Yılı Knidos Kazıları”, 25. *KST* Cilt 2, Ankara 2004, s: 205-216.
- Özgan 2005 Özgan, R., “2003 Yılı Knidos Kazıları”, 26. *KST* Cilt 1, Ankara 2005, s: 235-248.
- Özkaya–San 2001 Özkaya V.– San, O., “Alinda and Amyzon, Two Ancient Cities in Caria”,19. *AST* Cilt 1, Ankara 2001, s: 237-254.
- Paton-Myres 1896 Paton W. R.-Myres, J. L., “Karian Sites and Inscriptions”, *JHS* Vol.16, 1896, s:188 – 272.
- Paton-Myres 1897 Paton W. R.-Myres, J. L., “Researches in Karia”, *JRGS* Vol. 9 No. 1, 1897, s: 38-54.
- Paton 1900 Paton, W. R., “Sites in E. Karia and S. Lydia”, *JHS* Vol. 20, 1900, s: 57-80.
- Paton 1907 Paton, J. M., “Archaeological News”, *AJA* Vol.11 No.1, 1907, s: 71-141.
- Paton 1910 Paton L. B., “The Cult of the Mother-Goddess in Ancient Palestine”, *The Biblical World* Vol. 36 No. 1, 1910, s: 26-38.

- Pekman 1989 Pekman, A., Son Kazı ve Araştırmalar Işığında PERGE TARİHİ, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- Perspecta* The Yale Architectural Journal, Yale University
- Peschlow-Bindokat 1977 Peschlow-Bindokat, A., "Herakleia am Latmos; Vorläufiger Bericht Über die Arbeiten in den Jahren 1974 und 1975", AA Vol. 92, 1977, s: 90-104.
- Peschlow 1993 Peschlow, A., "Herakleia am Latmos und Umgebung die Arbeiten des Jahres 1991", X. AST, Ankara 1993, s: 439-458.
- Peschlow-Bindokat 1996a Peschlow-Bindokat, A., Der Latmos, Verlag Philipp von Zabern, Mainz 1996.
- Peschlow-Bindokat 1996b Peschlow-Bindokat, A., "Der Kult des Anatolischen Regen- und Wettergottes auf dem Gipfel des Latmos und das Heiligtum des Zeus Akraios im Tal von Dikilitaş", *IstMitt* Band 46, 1996, s: 217-225.
- Peschlow-Bindokat 1996c Peschlow-Bindokat, A., "Die Arbeiten des Jahres 1994 im Territorium von Herakleia am Latmos", XIII. AST Cilt 2, Ankara 1996, s: 211-224.
- Peschlow-Bindokat 2005 Peschlow-Bindokat, A., Latmos'ta Bir Karia Kenti Herakleia, Homer Kitabevi, İstanbul 2005.
- Petersen-Luschan 1889 Petersen, E.,- Luschan, F., Reisen in Lykien Milyas und Kibyris, Codex Verlag, Vienna 1889.
- Philipp 1989 Philipp, H., "Die Kalydonische Jagd von Myus", *IstMitt* Band 39, 1989, s: 441-449.
- Pilhofer 2005 Pilhofer, S., Romanisierung in Kilikien ?; Das Zeugnis der Inschriften, Herbert Utz Verlag, München 2005.
- Pohl 1999 Pohl, D., "Der Dorische Tempel von Alexandria Troas Überlegungen zur Rekonstruktion und Datierung", Die Troas. Neue Forschungen III, AMS Band 33, 1999, s: 85-95.
- Price 1998 Price, S. R. F., Rituals and Power; The Roman Imperial Cult in Asia Minor, Cambridge University Press, New York 1998.
- Radt 2002 Radt, W., PERGAMON, Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

- Ras 1995 Ras, M., "Oinoanda in Lycia. The Elite and Economy in the Roman Empire", LYKIA Anadolu-Akdeniz Kùltürleri II, Likya Araştırma Merkezi, 1995, s:22-38.
- RE Paulys-Wissowa, Real-Encyclopädie der Klassischen Altertumswissenschaft (1893-).
- REA Revue des Etudes Anciennes
- Rey-Coquais 1976 Rey-Coquais, J. P., "Seleucia Pieria", The Princeton Encyclopedia of Classical Sites, Princeton University Press, 1976, s: 7,43.
- Rheidt 1996 Rheidt, K., "Pergamenische Ordnungen-Der Zeustempel und seine Bedeutung für die Architektur der Attaliden", Saule und Gebalk: Diskussionen zur Archaologischen Bauforschung 6, Berlin 1996, s: 162-180.
- Rhodes 1987 Rhodes R. F., "Early Corinthian Architecture and the Origins of the Doric Order", *AJA* Vol. 91 No: 2, 1987, s: 477-481.
- Ricl 1996 Ricl, M, "Epigraphical Survey in Alexandria Troas", XIII. *AST Cilt I*, 1996, s:7-13.
- Robert 1953 Robert, M. L., Le Sanctuaire D'Artemis A Amyzon, *CRAI*, Paris 1953, s:3-15.
- Robert 1976 Robert, M. L., "Claros", The Princeton Encyclopedia of Classical Sites, N.J. Princeton University Press, 1976, s: 45.
- Robert 1983 Robert, M. L., Fouilles D'Amyzon en Carie, Commission des Fouilles et Missions Archeologiques au Ministere des Relations Exterieures, Paris 1983.
- Robertson 1943 Robert, D.S., Greek and Roman Architecture, Cambridge University Press, Cambridge 1943.
- Robinson 1914 Robinson, E. S. G., " Coins from Lycia and Pamphylia", *JHS* Vol 34, 1914, s: 36-46.
- Rose 2001 Rose, C. B., "Yunan ve Roma Dönemlerine İlion Tarih ve Kazı Buluntuları", *Düş ve Gerçek TROIA*, Homer Kitabevi, İstanbul 2001 s: 180-187.
- Rose 2006 Rose, C. B., "İlion", *Stadtgrabungen und Stadtforschung im Westlichen Kleinasien*, *BYZAS* 3, 2006 s: 135-158.

- Rosenbaum-Huber-Onurkan 1967 Rosenbaum, E.-Huber, G.-Onurkan, S., A Survey of Coastal Cities in Western Cilicia, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1967.
- Rumscheid 1994 Rumscheid, F., Untersuchungen zur Kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus, Verlag Philipp von Zabern, Mainz 1994.
- Rumscheid 2000 Rumscheid, F., PRIENE Küçük Asya'nın Pompei'si, Ege Yayınları, İstanbul 2000.
- Sayar 1997 Sayar, M. H., "Kilikya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları 1996", XV. AST Cilt I, Ankara 1997, s: 323-330.
- Sayar 1999 Sayar, M. H., "Kilikya'da Tanrılar ve Kültler", *OLBA II* Cilt I, Mersin 1999, s: 131-154.
- Sayar 2003 Sayar, M. H., "Kilikya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları 2001", 20. AST Cilt 2, Ankara 2003, s: 59-70.
- Schalles 1985 Schalles, H. J., "Untersuchungen zur Kulturpolitik der Pergamenischen Herrscher im Dritten Jahrhundert vor Christus", *IstForsch* Band 36, Verlag Ernst Wasmuth, Tübingen 1985.
- Schede 1964 Schede, M., Die Ruinen von Priene, Verlag Walter De Gruyter; II. Aufl, Berlin 1964.
- Schipporeit 1998 Schipporeit, T. S., "Das Alte und das Neue Priene, das Heiligtum der Demeter und die Gründungen Prienes", *IstMitt* Band 48, 1998, s: 193-236.
- Schmidt-Dounas 1991 Schmidt-Dounas, B., "Zur Datierung der Metopen des Athena-Tempels von Ilion", *IstMitt* Band 41, 1991 s:363 -415.
- Schwertheim 2006 Schwertheim, E., "Aleksandria Troas", Stadtgrabungen und Stadtforschung im Westlichen Kleinasien, *BYZAS* 3, 2006 s: 11-18.
- Sekunda 1991 Sekunda, N., "Achaemenid Settlement in Caria, Lycia and Greater Phrygia", Achaemenid History VI, Leiden 1991, s: 83-143.
- Serdaroğlu 2004 Serdaroğlu, Ü., Lykia-Karia'da Roma Dönemi Tapınak Mimarlığı, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2004.

- Serdaroğlu 2005 Serdaroğlu,Ü., Assos-Behramkale, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2005.
- Sevin 2001 Sevin,V., Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001.
- Schazmann 1923 Schazmann, P., Altertümer von Pergamon VI: Das Gymnasion, Verlag Walter De Gruyter, Berlin1923.
- Simon-Otto 1973 Simon, E.-Otto, B., "Eine Neue Rekonstruktion der Würzburger Skenographie", AA 1. Halbband, 1973, s:121-131.
- Sinanoğlu-Türkan 1979 Sinanoğlu, S.-Türkan, C., Yunanca Uygulama Kitabı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara1979.
- SNG 1982 Sylloge Nummorum Graecorum, Danish National Museum 5: Ionia, Caria and Lydia. The Royal Collection of Coins and Medals, Published by Sunrise, New Jersey 1982.
- Smith 2002 Smith, R.R.R., Hellenistik Heykel, Homer Kitabevi, İstanbul 2002.
- Söğüt 1998 Söğüt, B., Kilikia Bölgesi'ndeki Roma İmparatorluk Çağı Tapınakları, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1998 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Söğüt 2001 Söğüt, B., "Kilikia Bölgesi'ndeki Roma İmparatorluk Çağı Tapınakları; İmparator Claudius Dönemi Tapınakları", La Cilicie: Espaces et Pouvoirs Locaux, Varia Anatolica XIII, 2001, s: 479-504.
- Stamper 2005 Stamper, J.W., The Architecture of Roman Temples, Cambridge University Press, Cambridge 2005.
- Steele 1992 Steele, J., Hellenistic Architecture in Asia Minor", Academy Editions, London 1992.
- Strocka 1981 Strocka, V.M., Das Markttor von Milet, Verlag Walter De Gruyter, Berlin 1981.
- Şahin 1998 Şahin, N., KLAROS; Apollon Klarios Bilicilik Merkezi, Ege Yayınları, İstanbul 1998.
- Şahin 2001 Şahin, N., Zeus'un Anadolu Kültleri, AKMED, İstanbul 2001.

- T.A.K.2000 Türkiye'nin Antik Kentleri, Ekin Yayın Merkezi, İstanbul 2000.
- Tanoulas 1996 Tanoulas, T., "New Information about the Ionic Stylobates and the Building Process of the Propylaia", *Saule und Gebalk: Diskussionen zur Archäologischen Bauforschung* 6, Berlin 1996, s:114-123.
- Taşlıkılıoğlu 1963 Taşlıkılıoğlu, Z., Anadolu'da Apollon Kült'ü ile İlgili Kaynaklar, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1963.
- Texier 2002 Texier, C., Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi. Ankara 2002.
- Theuer 1918 Theuer, M., Der Griechisch-Dorische Peripteraltempel, Verlag von Ernst Wasmuth, Berlin 1918.
- Thomson 1995 Thomson, G., Tarih Öncesi Ege I, Payel Yayınevi, İstanbul 1995.
- Tırpan 1989 Tırpan, A. A., "Alabanda", VII. *AST*, Antalya 1989, s: 171-179.
- Tırpan 1994 Tırpan, A. A., " Kilikya Tracheia'da Poligonal Taş Örgülü Duvarlar", XI. *TTK* Cilt 1, Ankara 1994, s: 405-424.
- Tomlinson 1963 Tomlinson, R. A., "The Doric Order: Hellenistic Critics and Criticism" *JHS* Vol. 83, 1963, s: 133-145.
- Tomlinson 2003 Tomlinson, R. A., Yunan Mimarlığı, Homer Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.
- Troxell 1984 Troxell, H. A., "The Coinage of the Lycian League", *AJA* Vol. 88 No.4, 1984, s: 616-618.
- TTK* Türk Tarih Kongresi
- Tuna-Berges 2001 Tuna, N.-Berges, D., "Datça/Emecik/Sarı Liman Mevkii Arkaik Kutsal Alan 1999 Yılı Çalışmaları" 22. *KST* Cilt 2, Ankara 2001, s:127-136.
- Tuna-Berges 2002 Tuna, N.-Berges, D., "Datça/Emecik/Sarı Liman Mevkii Arkaik Tapınak 2000 Yılı Çalışmaları" 23. *KST* Cilt 2, Ankara 2002, s:89-100.

- Tuna 2004 Tuna, N., "Datça/Emecik/Sarı Liman Mevkii Arkaik Tapınak 2002 Yılı Çalışmaları" 25. *KST* Cilt 2, Ankara 2004, s:41-48.
- Tül 1995 Tül, Ş., AIGAI, Ege Yayınları, 1995.
- TürkArkDerg* Türk Arkeoloji Dergisi
- Üreten 2003 Üreten, H., Neşredilmiş Yazıtlar Işığında Hellenistik Dönem'de Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2003 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Vandeput 1997 Vandeput, L., The Architectural Decoration in Roman Asia Minor. Sagalassos: a Case Study, Leuven: Brepols 1997.
- Vandeput-Köse-Aydal-Erb 2001 Vandeput, L.-Köse, V.-Aydal, S.-Erb, E., "Pisidia Survey Project: Melli 1999", 18. *AST* Cilt 1, Ankara 2001, s: 257-270.
- Vandeput-Köse 2003 Vandeput, L.-Köse, V., " Pisidien Survey Projekt: Erste Kampagne in Pednelissos", 20. *AST* Cilt 1, Ankara 2003, s: 315-328.
- Varia Anatolica Institut Français D'Etüdes Anatoliennes, İstanbul.
- Waelkens-Harmankaya-Viaene 1991 Waelkens, M.-Harmankaya, A.-Viaene, W., "The Excavations at Sagalassos 1990", VIII. *KST* Cilt II, Çanakkale 1991, s: 283-308.
- Waelkens-Owens-Hasendonckx-Arıkan 1992 Waelkens, M.-Owens, E.-Hasendonckx, A.-Arıkan, B., "The Excavations at Sagalassos 1991", *AnatSt* Vol. 42, 1992, s:79-98.
- Waelkens-Hofman 1993 Waelkens, M.-Hofman, L. B., "The 1992 Excavation Season at Sagalassos", XV. *KST* Cilt II, Ankara 1993, s: 373-418.
- Waelkens 1997 Waelkens, M., "The 1996 Excavations at Sagalassos", XIX. *KST* Cilt II, Ankara 1997, s: 249-300.
- Waites 1923 Waites, M. C., "The Deities of the Sacred Axe" *AJA* Vol. 27 No.1, 1923, s: 25-56.
- Ward-Perkins 1981 Ward-Perkins, J. B., Roman Imperial Architecture, Yale University Press, New Haven 1981.
- Webb 1996 Webb, P.A., Hellenistic Architectural Sculpture, London 1996.

- Weber 1965 Weber, H., "Myus. Grabung 1964", *IstMitt* Band 15, 1965, s: 43-63.
- Weber 1967 Weber, H., "Myus Grabung 1966", *IstMitt* Band 17, 1967, s: 128-143.
- Wescoat 1987 Wescoat, B. D., "Designing the Temple of Athena at Assos: Some Evidence from the Capitals", *AJA* Vol. 91 No. 4, 1987, s: 553-568.
- Wesenberg 1996 Wesenberg, B., "Griechische Saulen-und Gebalkformen in der Literarischen Überlieferung", *Saule und Gebalk: Diskussionen zur Archaologischen Bauforschung* 6, Berlin 1996, s:1-15.
- Wheeler 2004 Wheeler, M., *Roma Sanatı ve Mimarlığı*, Homer Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004.
- Winter 1982 Winter, F., "Tradition and Innovation in Doric Desing IV: The Fourth Century", *AJA* Vol. 86 No. 3, 1982, s: 387-400.
- Witt 1971 Witt, R. E., *Isis in the Graeco-Roman World*, Thames and Hudson, London 1971.
- Wycherley 1993 Wycherley, R.E., *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu ?*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1993.

ANTİK KAYNAKLAR

- Athenaeus Athenaeus, *Deipnosophistae* (The Deipnosophists)
- Herodotos Herodotos, *Historiai* (The Histories)
- Homeros Homeros, *Ilias* (The Iliad)
- Pausanias Pausanias, *Hellados Periegesis* (The Description of Greece)
- Plinius Plinius, *Naturalis Historia* (The Natural History)
- Plutarkhos Plutarkhos, *De Sollertia Animalium* (The Face in the Moon)
- Strabon Strabon, *Geographika* (Geography)
- Vitruvius Vitruvius, *De Architectura* (The Ten Books of Architecture)

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Sedat AKKURNAZ
Doğum Yeri ve Tarihi : Kayseri/ Bünyan 02.06.1980

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Arkeoloji Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Arkeoloji Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi

Stajlar : *2001 ve 2002 yaz sezonu T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Foça Kazıları
*2003, 2004 ve 2005 yaz sezonu T. C. Kültür ve Turizm
Bakanlığı Laodikeia Kazıları
*2006 ve 2007 yaz sezonu T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Tralleis Kazıları
Projeler : Euromos Antik Kenti'nde bulunmuş Arkaik Dönem Mimari
Terracottaları,
Yrd. Doç. Dr. Suat Ateşlier başkanlığında (TUBİTAK)
Çalıştığı Kurumlar : T. C. Adnan Menderes Üniversitesi

İletişim

e-posta Adresi : sakkurnaz@adu.edu.tr
Tarih : 07.07.2007

Tablo 2- Anadolu'daki Dor Düzenli Tapınakların Kent İçindeki Konumlarına Göre Dağılımı.

	Akropolde	Agora İçinde veya Çevresinde	Gymnasium İçinde veya Çevresinde	Tiyatro İle İlişkili	Limanda veya Yakında	Kent İçindeki Kutsal Alanlarda	Kent Dışındaki Kutsal Alanlarda
ILION ATHENA ILIAS TAPINAĞI						X	
ALEKSANDREIA TROAS DOR TAP.						X	
ASSOS ATHENA TAPINAĞI	X						
PERGAMON ATHENA TAPINAĞI	X						
PERGAMON HERA BASILEIA TAP.			X				
PERGAMON ZEUS TAPINAĞI		X					
PERGAMON ASKLEPIOS-R TAP.			X				
M. KALE METER-THEON TAPINAĞI							X
AIGAI DEMETER-KORE TAPINAĞI				X			
KLAROS APOLLON TAPINAĞI							X
METROPOLIS ARES TAPINAĞI	X						
PRIENE DEMETER TAPINAĞI	X						
MYUS APOLLON TERMINTHEUS T.	X						
MILETOS DOR TAPINAĞI							X
AMYZON ARTEMIS TAPINAĞI						X	
ALABANDA ARTEMIS TAPINAĞI						X	
HERAKLEIA ATHENA TAPINAĞI		X					
BAĞARCIK ZEUS AKRAIOS TAP.							X
KEDREAI APOLLON TAPINAĞI						X	
EMECİK APOLLON TAPINAĞI							X
KNIDOS DOR TAPINAĞI						X	
KAUNOS TERAS TAPINAĞI						X	
KAUNOS DOR TAPINAĞI						X	
KADYANDA DOR TAPINAĞI						X	
SIDYMA SEBASTEION		X					
LETOON APOLLON TAPINAĞI							X
OINOANDA DOR TAPINAĞI		X					
BALBOURA AGORA TAPINAĞI		X					
SURA APOLLON SURIUS TAPINAĞI							X
ARYKANDA HELIOS TAPINAĞI	X						
SAGALASSOS DOR TAPINAĞI						X	
PERGE DOR TAPINAĞI							X
ASPENDOS DOR TAPINAĞI						X	
LYRBE-SELEUKEIA DOR TAPINAĞI		X					
LAERTES ZEUS MEGISTOS TAP.				X			
IOTAPE TRAIANUS TAPINAĞI					X		
KESTROI VESPASIANUS TAPINAĞI		X					
ASAR DOR TAPINAĞI						X	
KORYKOS ZEUS KORYKIOS TAP.						X	
ÇATIÖREN HERMES TAPINAĞI	X						
SELEUKEIA-PIERIA ZEUS TAP.	X						

Tablo 3- Anadolu'daki Dor Düzenli Tapınakların İnşa Dönemlerine Göre Dağılımı.

	ARKAİK DÖNEM	KLASİK DÖNEM	HELLENİSTİK DÖNEM	ROMA İMP. DÖNEMİ
ILION ATHENA ILIAS TAPINAĞI				X
ALEKSANDREIA TROAS DOR TAP.			X	
ASSOS ATHENA TAPINAĞI	X			
PERGAMON ATHENA TAPINAĞI		X		
PERGAMON HERA BASILEIA TAP.			X	
PERGAMON ZEUS TAPINAĞI			X	
PERGAMON ASKLEPIOS-R TAPINAĞI			X	
MAMURT KALE METER-THEON TAP.			X	
AIGAI DEMETER-KORE TAPINAĞI			X	
KLAROS APOLLON TAPINAĞI			X	
METROPOLIS ARES TAPINAĞI				X
PRIENE DEMETER TAPINAĞI		X		
MYUS APOLLON TERMINTHEUS TAP.	X			
MILETOS DOR TAPINAĞI			X	
AMYZON ARTEMIS TAPINAĞI		X		
ALABANDA ARTEMIS TAPINAĞI			X	
HERAKLEIA ATHENA TAPINAĞI			X	
BAĞARCIK ZEUS AKRAIOS TAPINAĞI			X	
KEDREAI APOLLON TAPINAĞI				X
EMECİK APOLLON TAPINAĞI			X	
KNIDOS DOR TAPINAĞI			X	
KAUNOS TERAS TAPINAĞI				X
KAUNOS DOR TAPINAĞI				X
KADYANDA DOR TAPINAĞI			X	
SIDYMA SEBASTEION				X
LETOON APOLLON TAPINAĞI			X	
OINOANDA DOR TAPINAĞI			X	
BALBOURA AGORA TAPINAĞI				X
SURA APOLLON SURIUS TAPINAĞI			X	
ARYKANDA HELIOS TAPINAĞI			X	
SAGALASSOS DOR TAPINAĞI				X
PERGE DOR TAPINAĞI			X	
ASPENDOS DOR TAPINAĞI			X	
LYRBE-SELEUKEIA DOR TAPINAĞI				X
LAERTES ZEUS MEGISTOS TAPINAĞI				X
IOTAPE TRAIANUS TAPINAĞI				X
KESTROI VESPASIANUS TAPINAĞI				X
ASAR DOR TAPINAĞI				X
KORYKOS ZEUS KORYKIOS TAPINAĞI				X
ÇATIÖREN HERMES TAPINAĞI			X	
SELEUKEIA-PIERIA ZEUS TAPINAĞI			X	

Tablo 4- Anadolu'daki Dor Düzenli Tapınakların Planlarına Göre Dağılımı.

Sütun Sayısı	TAPINAK ADI	Templum In Antis	Prostylos	Peripteros	Pseudo-Peripteros	Yuvarlak Planlı	Planı Tespit Edilemeyen
6x12	ILION ATHENA ILIAS TAP.			X			
6x11	ALEKSANDREIA TROAS DOR T.			X			
6x13	ASSOS ATHENA TAPINAĞI			X			
6x10	PERGAMON ATHENA TAP.			X			
4	PERGAMON HERA BASILEIA T.		X				
4	PERGAMON ZEUS TAPINAĞI		X				
2	PERGAMON ASKLEPIOS-R TAP.		X				
2	M. KALE METER-THEON TAP.	X					
2	AIGAI DEMETER-KORE TAP.	X					
6x11	KLAROS APOLLON TAPINAĞI			X			
---	METROPOLIS ARES TAPINAĞI						X
2	PRIENE DEMETER TAPINAĞI	X					
---	MYUS APOL. TERMINTHEUS T.			X			
4	MILETOS DOR TAPINAĞI		X				
---	AMYZON ARTEMIS TAPINAĞI			X			
6x11	ALABANDA ARTEMIS TAPINAĞI			X			
2	HERAKLEIA ATHENA TAPINAĞI	X					
2	BAĞARCIK ZEUS AKRAIOS TAP.	X					
---	KEDREAI APOLLON TAPINAĞI						X
6x11	EMECİK APOLLON TAPINAĞI			X			
6x13	KNIDOS DOR TAPINAĞI			X			
2	KAUNOS TERAS TAPINAĞI	X					
16	KAUNOS DOR TAPINAĞI					X	
---	KADYANDA DOR TAPINAĞI						X
4	SIDYMA SEBASTEION		X				
6x11	LETOON APOLLON TAPINAĞI			X			
4x6	OINOANDA DOR TAPINAĞI				X		
2	BALBOURA AGORA TAPINAĞI	X					
4	SURA APOLLON SURIUS TAP.		X				
2-4	ARYKANDA HELIOS TAPINAĞI		X				
2	SAGALASSOS DOR TAPINAĞI	X					
4	PERGE DOR TAPINAĞI		X				
4	ASPENDOS DOR TAPINAĞI		X				
4	LYRBE-SELEUKEIA DOR TAP.		X				
---	LAERTES ZEUS MEGISTOS TAP.						X
2	IOTAPE TRAIANUS TAPINAĞI		X				
2	KESTROI VESPASIANUS TAP.	X					
4	ASAR DOR TAPINAĞI		X				
2-4	KORYKOS ZEUS KORYKIOS TAP.		X				
2	ÇATIÖREN HERMES TAPINAĞI	X					
6x12	SELEUKEIA-PIERIA ZEUS TAP.			X			

Tablo 5- Anadolu'daki Dor Düzenli Tapınakların Ölçü ve Oranları

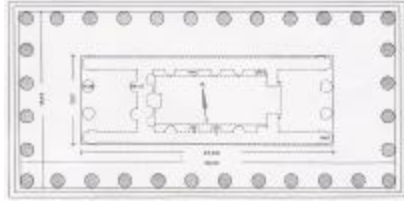
	ANA YAPI		PRONAOS		CELLA		OPİSTHODOMOS	
	Ölçü	Oran	Ölçü	Oran	Ölçü	Oran	Ölçü	Oran
ILION ATHENA ILIAS TAPINAĞI	15.15x32.40 m.	1/2.1	4.50x6.65 m.	1/1.47	6.65x12.35 m.	1/1.85	2.50x6.65 m.	1/2.66
ALEKSANDREIA TROAS DOR TAP.	14.50x29.60 m.	1/2	?	?	?	?	?	?
ASSOS ATHENA TAPINAĞI	14.00x30.00 m.	1/2.15	3.30x6.65 m.	1/2	6.65x17.71 m.	1/2.66	-----	---
PERGAMON ATHENA TAPINAĞI	13.00x22.50 m.	1/1.70	?	?	?	?	-----	---
PERGAMON HERA BASILEIA TAP.	6.76x10.13 m.	1/1.50	?	?	5.80x6.80 m.	1/1.17	-----	---
PERGAMON ZEUS TAPINAĞI	7.70x12.30 m.	1/1.60	2.80x5.20 m.	1/1.85	5.20x5.25 m.	1/1.10	-----	---
PERGAMON ASKLEPIOS-R TAP.	9.00x16.00 m.	1/1.77	?	?	?	?	-----	---
M. KALE METER-THEON TAPINAĞI	9.60x12.90 m.	1/1.35	?	?	?	?	-----	---
AIGAI DEMETER-KORE TAPINAĞI	6.70x9.70 m.	1/1.45	3.12x5.20 m.	1/1.60	5.20x5.20 m.	1/1	-----	---
KLAROS APOLLON TAPINAĞI	26.00x45.50 m.	1/1.45	?	?	?	?	-----	---
METROPOLIS ARES TAPINAĞI	-----	-----	-----	-----	-----	---	-----	---
PRIENE DEMETER TAPINAĞI	15.75x12.80 m.	1.23/1	4.48x8.89 m.	1/2	11.70x6.45 m.	1.81/1	-----	---
MYUS APOLLON TERMINTHEUS TAP.	15.70x33.00 m.	1/2.10	?	?	?	?	-----	---
MILETOS DOR TAPINAĞI	9.20x14.20 m.	1/1.54	?	?	?	?	-----	---
AMYZON ARTEMIS TAPINAĞI	9.56x16.20 m.	1/1.70	5.00x7.00 m.	1/1.4	7.00x7.50 m.	1/1.07	---	---
ALABANDA ARTEMIS TAPINAĞI	?	?	?	?	?	?	-----	---
HERAKLEIA ATHENA TAPINAĞI	?	?	?	?	?	?	-----	---
BAĞARCIK ZEUS AKRAIOS TAP.	6.90x7.30 m.	1/1.05	-----	---	-----	---	-----	---
KEDREAI APOLLON TAPINAĞI	?	?	?	?	?	?	-----	---
EMECİK APOLLON TAPINAĞI	10.25x19.70 m.	1/1.92	1.60x4.00 m.	1/2.50	4.00x12.00 m.	1/3	-----	---
KNIDOS DOR TAPINAĞI	13.50x23.00 m.	1/1.70	?	?	?	?	-----	---
KAUNOS TERAS TAPINAĞI	6.78x9.70 m.	1/1.43	2.50x6.00 m.	1/2.40	6.10x6.00 m.	1/1.01	-----	---
KAUNOS DOR TAPINAĞI	13.00 m. çapında	---	-----	---	-----	---	-----	---
KADYANDA DOR TAPINAĞI	?	?	?	?	?	?	-----	---
SIDYMA SEBASTEION	7.10x9.50 m.	1/1.30	2.55x5.90 m.	1/2.30	5.80x5.90 m.	1/1.1	-----	---
LETOON APOLLON TAPINAĞI	15.07x27.90 m.	1/1.85	?	?	?	?	-----	---
OINOANDA DOR TAPINAĞI	8.90x14.10 m.	1/1.60	3.45x6.90 m.	1/2	6.90x7.20 m.	1/1.05	-----	---
BALBOURA AGORA TAPINAĞI	6.85x7.90 m.	1/1.15	2.00x4.00 m.	1/2	4.00x4.30 m.	1/1.07	-----	---
SURA APOLLON SURIUS TAPINAĞI	7.00x14.00 m.	1/2	3.20x5.50 m.	1/1.71	5.50x8.00 m.	1/1.45	-----	---
ARYKANDA HELIOS TAPINAĞI	7.70x10.70 m.	1/1.40	?	?	?	?	-----	---
SAGALASSOS DOR TAPINAĞI	8.86x13.07 m.	1/1.45	2.25x7.40 m.	1/3.30	7.40x9.25 m.	1/1.25	-----	---
PERGE DOR TAPINAĞI	12.70x21.50 m.	1/1.70	8.70x10.40 m.	1/1.20	8.80x10.40 m.	1/1.18	-----	---
ASPENDOS DOR TAPINAĞI	11.00x17.20 m.	1/1.56	5.80x9.00 m.	1/1.55	9.00x9.00 m.	1/1	-----	---
LYRBE-SELEUKEIA DOR TAPINAĞI	7.34x14.35 m.	1/2	2.30x5.70 m.	1/2.40	4.90x7.86 m.	1/1.60	-----	---
LAERTES ZEUS MEGISTOS TAP.	?	?	?	?	?	?	-----	---
IOTAPE TRAIANUS TAPINAĞI	7.50x11.57 m.	1/1.54	2.65x4.03 m.	1/1.52	4.03x5.10 m.	1/1.26	-----	---
KESTROI VESPASIANUS TAPINAĞI	5.15x9.72 m.	1/1.88	4.00x4.10 m.	1/1.025	3.85x4.35 m.	1/1.13	-----	---
ASAR DOR TAPINAĞI	7.65x15.60 m.	1/2.03	3.75x5.55 m.	1/1.48	5.55x7.40 m.	1/1.33	-----	---
KORYKOS ZEUS KORYKIOS TAP.	-----	---	-----	---	8.75x12.75 m.	1/1.45	-----	---
ÇATIÖREN HERMES TAPINAĞI	10.70x14.55 m.	1/1.35	4.40x5.90 m.	1/1.35	5.90x8.20 m.	1/1.38	-----	---
SELEUKEIA-PIERIA ZEUS TAPINAĞI	15.84x34.14 m.	1/2.15	?	?	?	?	-----	---

Tablo 6- Dor Düzenli Tapınakların İnşa Tarihlerine Yönelik Kronolojik Cetvel.

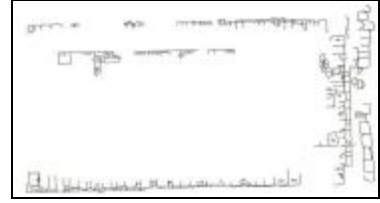
İ.Ö. 6. Yüzyıl	ASSOS ATHENA TAPINAĞI	530-520
	MYUS APOLLON TERMINTHEUS TAP.	6. yy. sonu-5. yy. başı
İ.Ö. 5. Yüzyıl	-----	-----
İ.Ö. 4. Yüzyıl	AMYZON ARTEMIS TAPINAĞI	4. yy. 3. çeyreği
	PERGAMON ATHENA TAPINAĞI	330-320
	PRIENE DEMETER TAPINAĞI	4. yy. son çeyreği
	LETOON APOLLON TAPINAĞI	4. yy. son çeyreği
	EMECİK APOLLON TAPINAĞI	4. yy. sonu-3. yy. başı
İ.Ö. 3. Yüzyıl	SELEUKEIA-PIERIA ZEUS TAPINAĞI	3. yy. ilk çeyreği
	MAMURT KALE METER-THEON TAP.	281-263
	KLAROS APOLLON TAPINAĞI	3. yy. içinde
	ALEKSANDREIA TROAS DOR TAP.	3. yy. ortaları
	PERGAMON ZEUS TAPINAĞI	3. yy. son çeyreği
	AIGAI DEMETER-KORE TAPINAĞI	3. yy. son çeyreği
İ.Ö. 2. Yüzyıl	ALABANDA ARTEMIS TAPINAĞI	3. yy. sonu-2. yy. başı
	HERAKLEIA ATHENA TAPINAĞI	3. yy. sonu-2. yy. başı
	ÇATIÖREN HERMES TAPINAĞI	2. yy. başları
	PERGE DOR TAPINAĞI	2. yy. ilk yarısı
	MILETOS DOR TAPINAĞI	2. yy. ortaları
	BAĞARCIK ZEUS AKRAIOS TAPINAĞI	2. yy. ortaları
	KNIDOS DOR TAPINAĞI	2. yy. ortaları
	PERGAMON ASKLEPIOS-R TAP	2. yy. ortaları
	PERGAMON HERA BASILEIA TAP.	158-138
Hellenistik Dönem	ARYKANDA HELIOS TAPINAĞI	Hellenistik Dönem
	SURA APOLLON SURIUS TAPINAĞI	Hellenistik Dönem
	KADYANDA DOR TAPINAĞI	Hellenistik Dönem
İ.Ö. 1. Yüzyıl	OINOANDA DOR TAPINAĞI	2. yy. sonu-1. yy. ilk yarısı
	ASPENDOS DOR TAPINAĞI	1. yy. ilk yarısı
	METROPOLIS ARES TAPINAĞI	1. yy. ortaları
	KAUNOS TERAS TAPINAĞI	1. yy. ortaları
	SAGALASSOS DOR TAPINAĞI	1. yy. ortaları
	KAUNOS DOR TAPINAĞI	1. yy. son çeyreği
	KORYKOS ZEUS KORYKIOS TAP.	1. yy. son çeyreği
	KEDREAI APOLLON TAPINAĞI	1. yy. son çeyreği
	ILION ATHENA ILIAS TAPINAĞI	1. yy. son çeyreği
	LYRBE-SELEUKEIA DOR TAPINAĞI	1. yy. sonu- 1. yy. başı
İ.S. 1. Yüzyıl	SIDYMA SEBASTEION	49
	BALBOURA AGORA TAPINAĞI	69-79
	KESTROI VESPASIANUS TAPINAĞI	69-79
	LAERTES ZEUS MEGISTOS TAPINAĞI	1. yy. sonu-2. yy. başı
İ.S. 2. Yüzyıl	IOTAPE TRAIANUS TAPINAĞI	98-117
	ASAR DOR TAPINAĞI	2. yy. ortaları

Tablo 8- Anadolu'daki Dor Düzenli Tapınaklar-İnşa Edilen Malzeme Eşleşmesi.

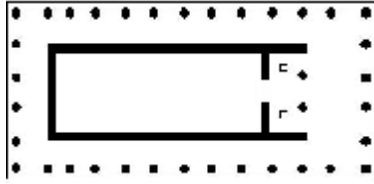
Tapınak Adı	İnşa Edilen Malzeme
ILION ATHENA ILIAS TAPINAĞI	MERMER
ALEKSANDREIA TROAS DOR TAPINAĞI	MERMER-KIYI TAŞI
ASSOS ATHENA TAPINAĞI	ANDESİT
PERGAMON ATHENA TAPINAĞI	ANDESİT
PERGAMON HERA BASILEIA TAPINAĞI	MERMER-ANDESİT
PERGAMON ZEUS TAPINAĞI	MERMER
PERGAMON ASKLEPIOS-R TAPINAĞI	MERMER-ANDESİT
MAMURT KALE METER-THEON TAPINAĞI	TRAKİT
AIGAI DEMETER-KORE TAPINAĞI	TRAKİT
KLAROS APOLLON TAPINAĞI	MERMER
METROPOLIS ARES TAPINAĞI	MERMER
PRIENE DEMETER TAPINAĞI	MERMER
MYUS APOLLON TERMINTHEUS TAPINAĞI	MERMER
MILETOS DOR TAPINAĞI	MERMER
AMYZON ARTEMIS TAPINAĞI	MERMER
ALABANDA ARTEMIS TAPINAĞI	MERMER
HERAKLEIA ATHENA TAPINAĞI	MERMER-GNAYS
BAĞARCIK ZEUS AKRAIOS TAPINAĞI	GNAYS
KEDREAI APOLLON TAPINAĞI	KİREÇ TAŞI
EMECİK APOLLON TAPINAĞI	MERMER-KONGLOMERA
KNIDOS DOR TAPINAĞI	GRİ-PEMBE RENKLİ KİREÇ TAŞI
KAUNOS TERAS TAPINAĞI	MERMER-KIYI TAŞI
KAUNOS DOR TAPINAĞI	BEYAZ KİREÇ TAŞI
KADYANDA DOR TAPINAĞI	MERMER- KİREÇ TAŞI
SIDYMA SEBASTEION	BEYAZ KİREÇ TAŞI
LETOON APOLLON TAPINAĞI	MERMER-KİREÇ TAŞI
OINOANDA DOR TAPINAĞI	SARIMTIRAK KİREÇ TAŞI
BALBOURA AGORA TAPINAĞI	BEYAZ KİREÇ TAŞI
SURA APOLLON SURIUS TAPINAĞI	BEYAZ KİREÇ TAŞI
ARYKANDA HELIOS TAPINAĞI	BEYAZ KİREÇ TAŞI
SAGALASSOS DOR TAPINAĞI	BEYAZ KİREÇ TAŞI
PERGE DOR TAPINAĞI	SARIMTIRAK KİREÇ TAŞI
ASPENDOS DOR TAPINAĞI	KONGLOMERA
LYRBE-SELEUKEIA DOR TAPINAĞI	KONGLOMERA- BEYAZ KİREÇ TAŞI
LAERTES ZEUS MEGISTOS TAPINAĞI	KİREÇ TAŞI
IOTAPE TRAIANUS TAPINAĞI	KAHVERENGİ KİREÇ TAŞI
KESTROI VESPASIANUS TAPINAĞI	KİREÇ TAŞI
ASAR DOR TAPINAĞI	KİREÇ TAŞI
KORYKOS ZEUS KORYKIOS TAPINAĞI	MERMER- KİREÇ TAŞI
ÇATIÖREN HERMES TAPINAĞI	KAHVERENGİ KİREÇ TAŞI
SELEUKEIA-PIERIA ZEUS TAPINAĞI	MERMER

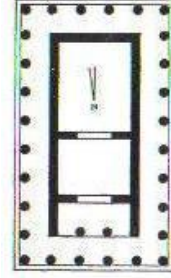
Iliion Athena Tapınağı

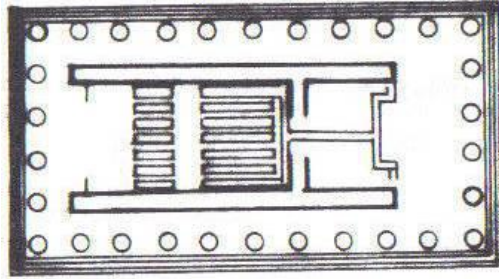
Aleksandreia Troas Dor Tapınağı

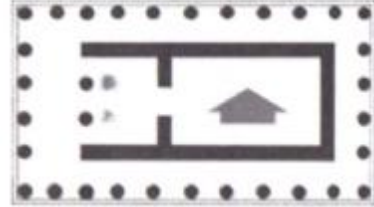
Assos Athena Tapınağı

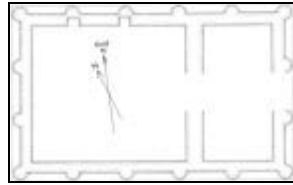
Pergamon Athena Tapınağı

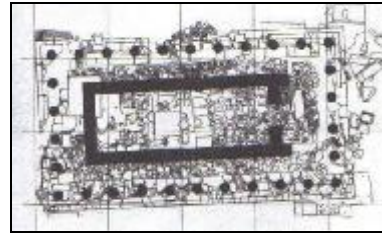
Klaros Apollon Tapınağı

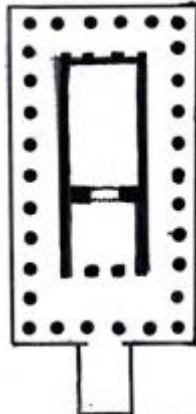
Alabanda Artemis Tapınağı

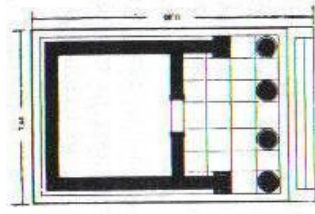
Oinoanda Dor Tapınağı

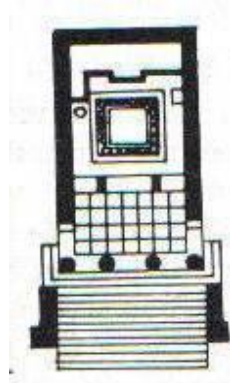
Emecik Apollon Tapınağı

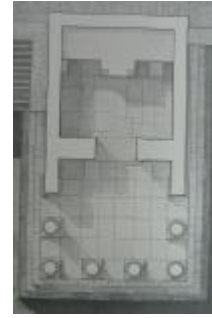
Letoon Apollon Tapınağı

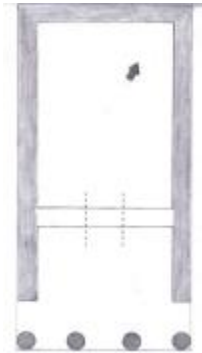
Pergamon Zeus Tapınağı

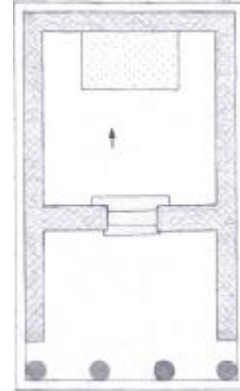
Pergamon Hera Basileia Tapınağı

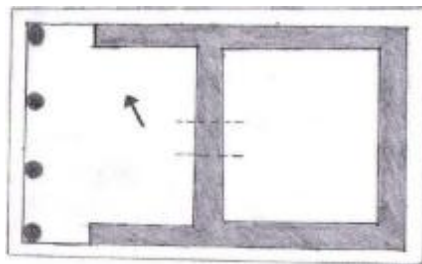
Pergamon Asklepios-R Tapınağı

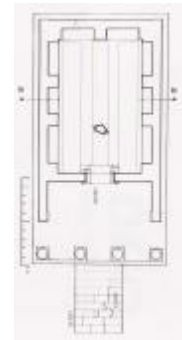
Sura Apollon Surlus Tapınağı

Aspendos Dor Tapınağı

Perge Dor Tapınağı

Lyrbe-Seleukeia Dor Tapınağı

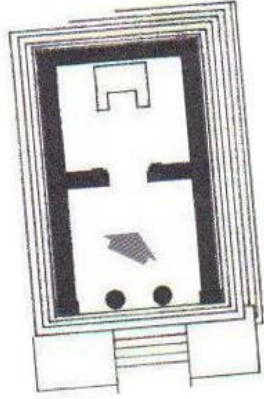
Sidyma Sebasteion

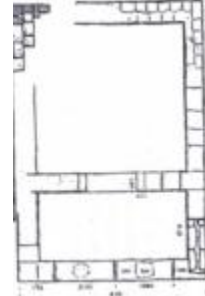
Iotape Traian Tapınağı

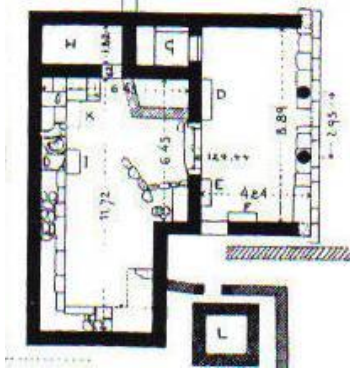
Asar Dor Tapınağı

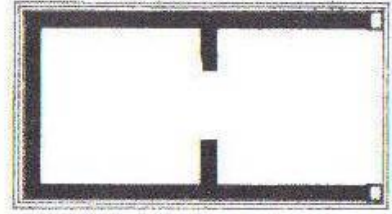
Mamurt Kale Meter-Theon Tapınağı

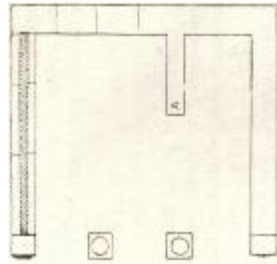
Aigai Demeter-Kore Tapınağı

Priene Demeter Tapınağı

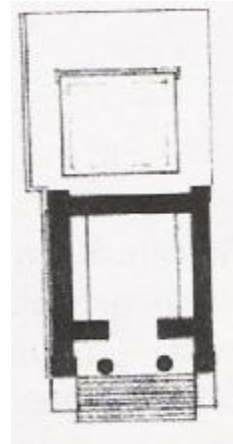
Herakleia Athena Tapınağı

Bağarcık Zeus Akraios Tapınağı

Kaunos Teras Tapınağı

Balboursa Agora Tapınağı

Arykanda Helios Tapınağı

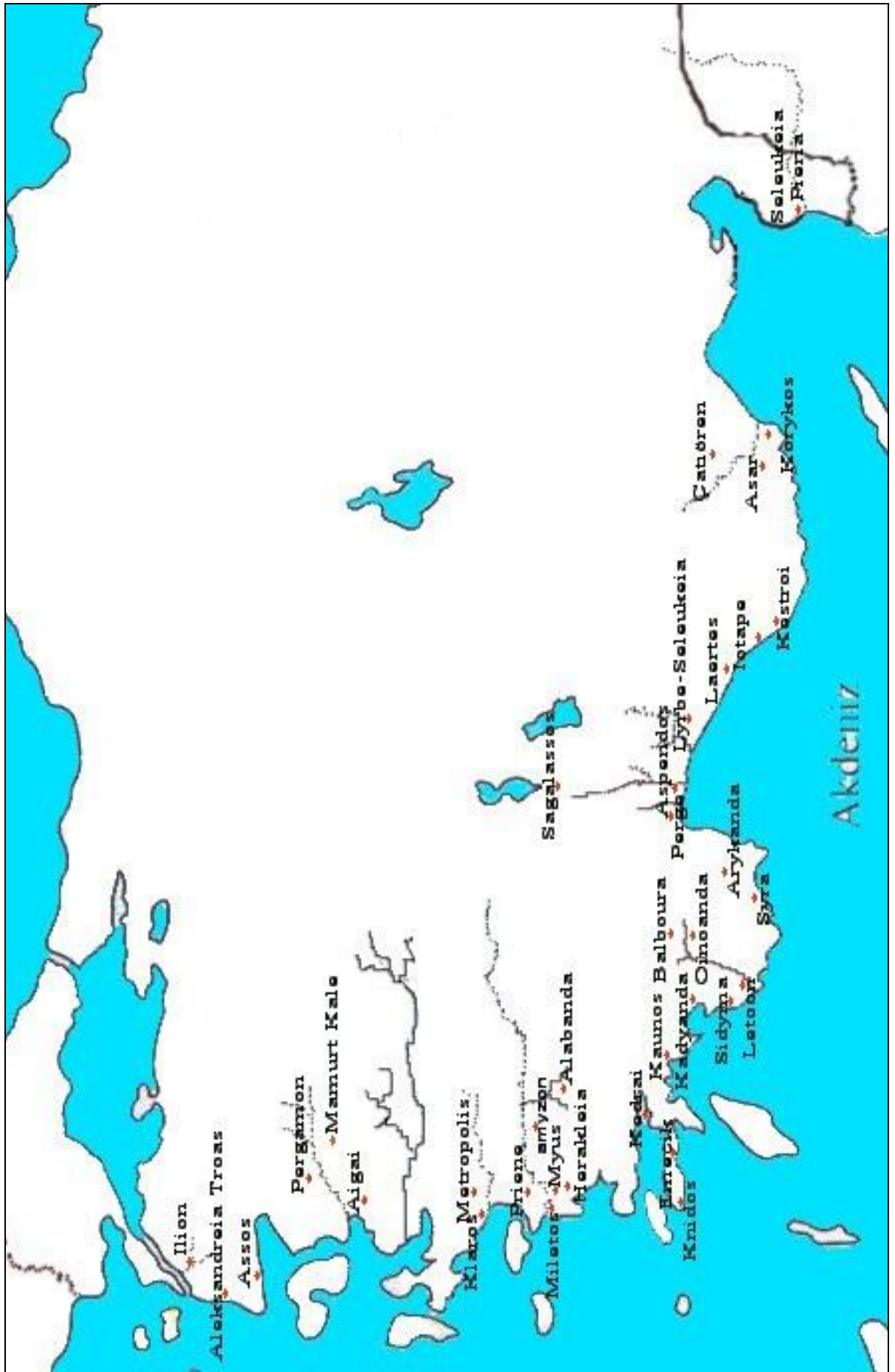

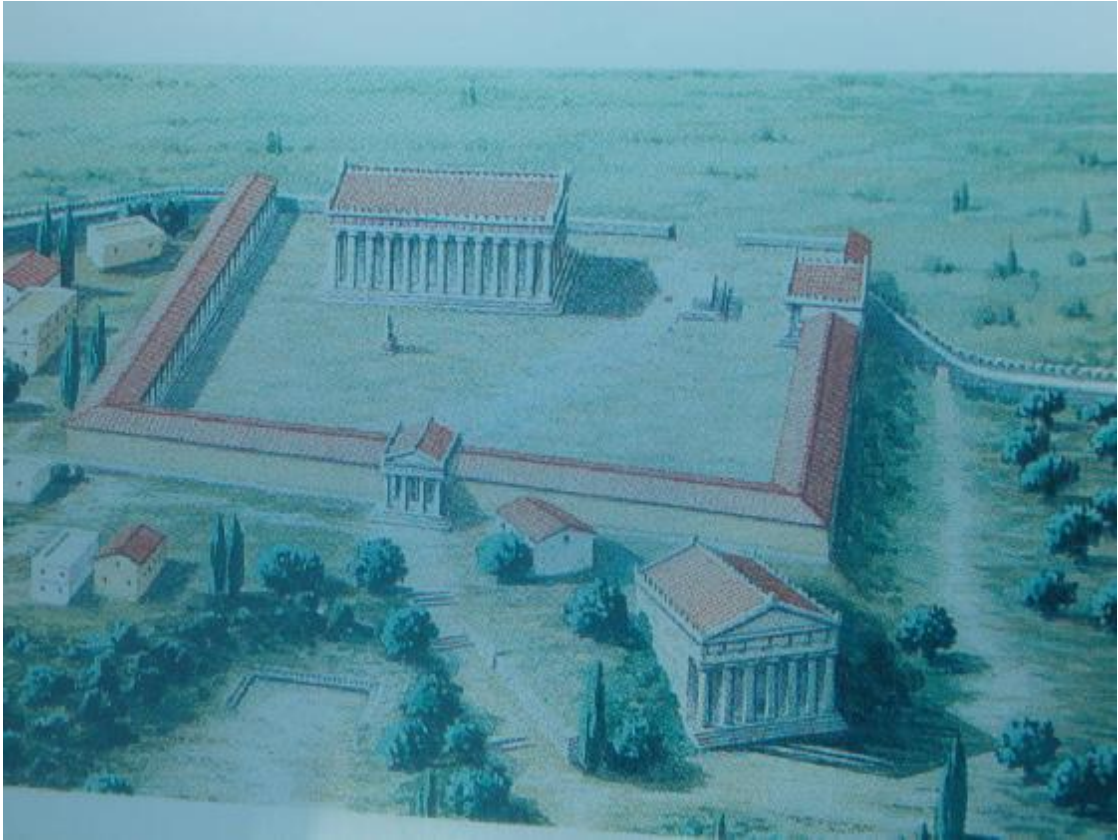
Sagalassos Dor Tapınağı

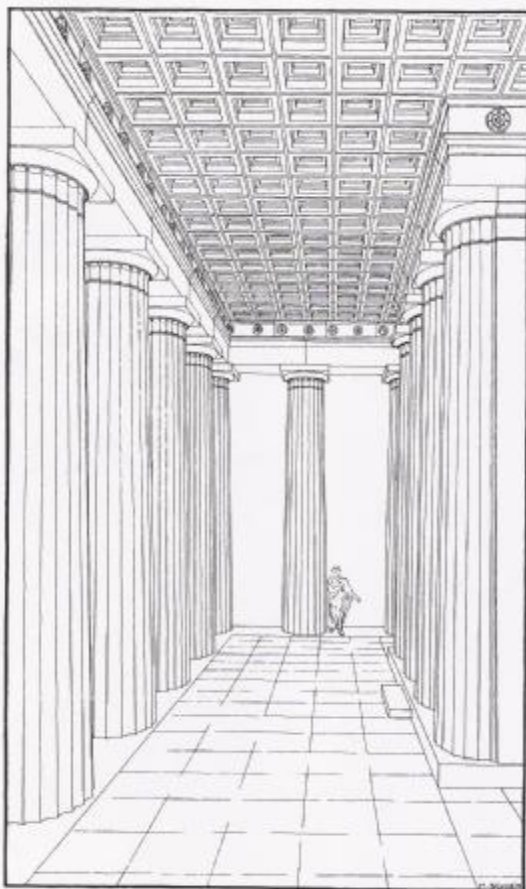
Kestroi Vespasianus Tapınağı

HARİTA I

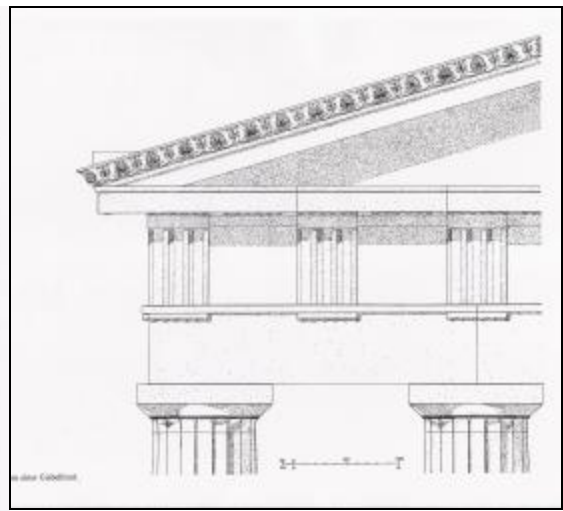

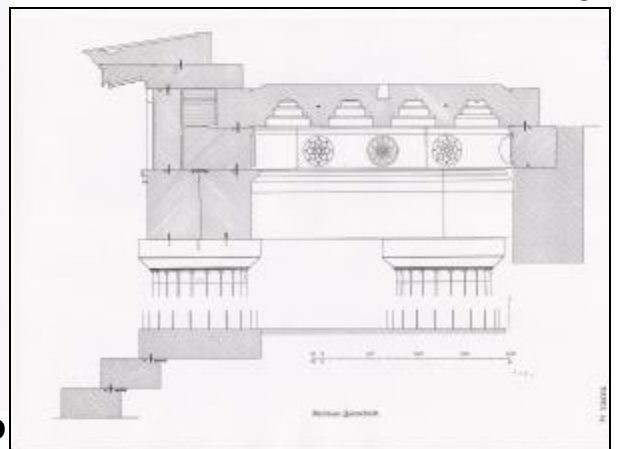
A

B

C

D

A

B

C

D

E

LEVHA 6

A

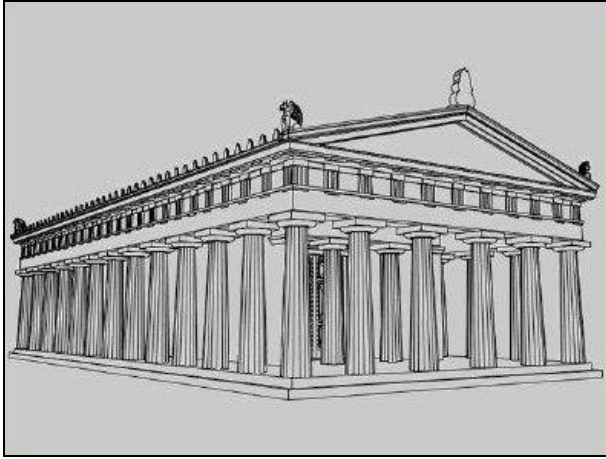

B

C

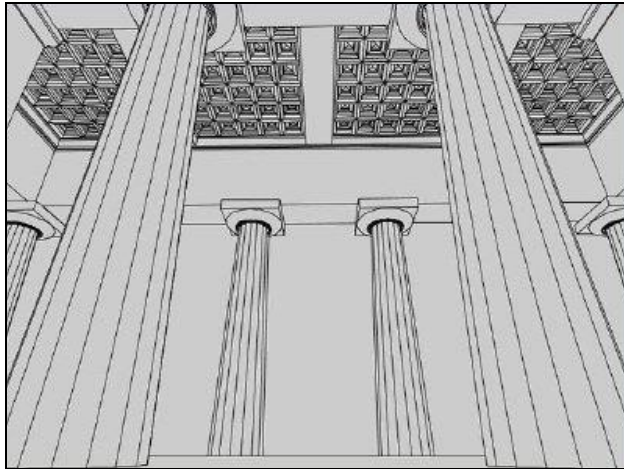
LEVHA 7

A

B

C

D

E

F

LEVHA 8

A

B

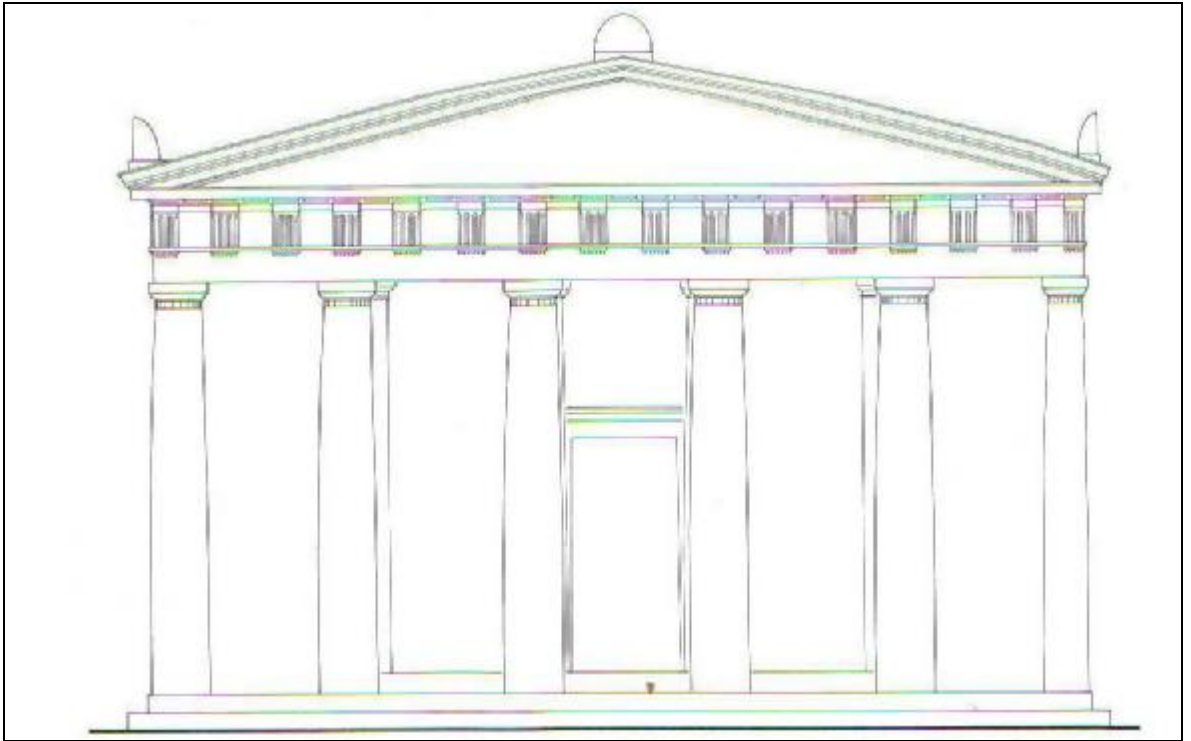
C

D

E

A

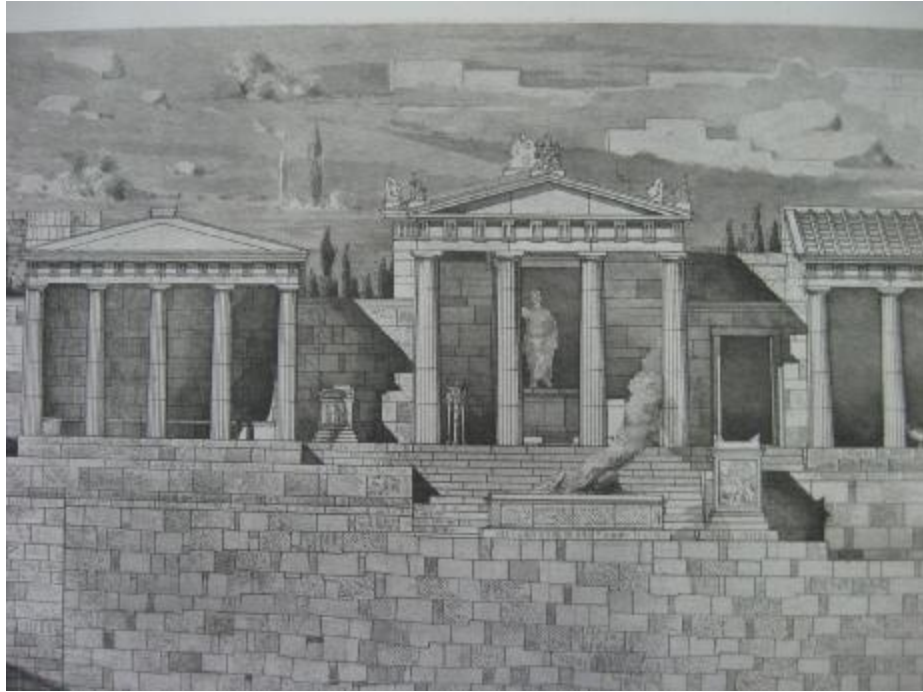
B

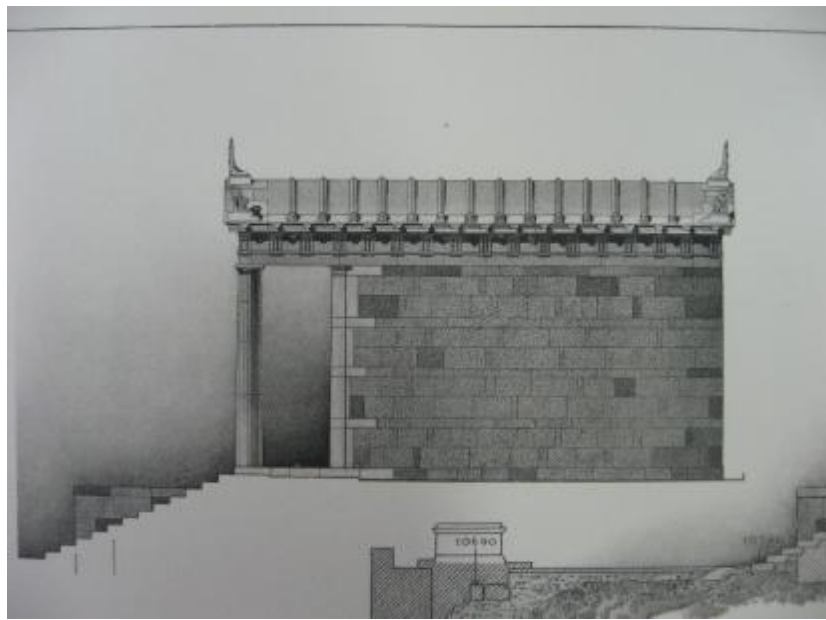
C

D

A

B

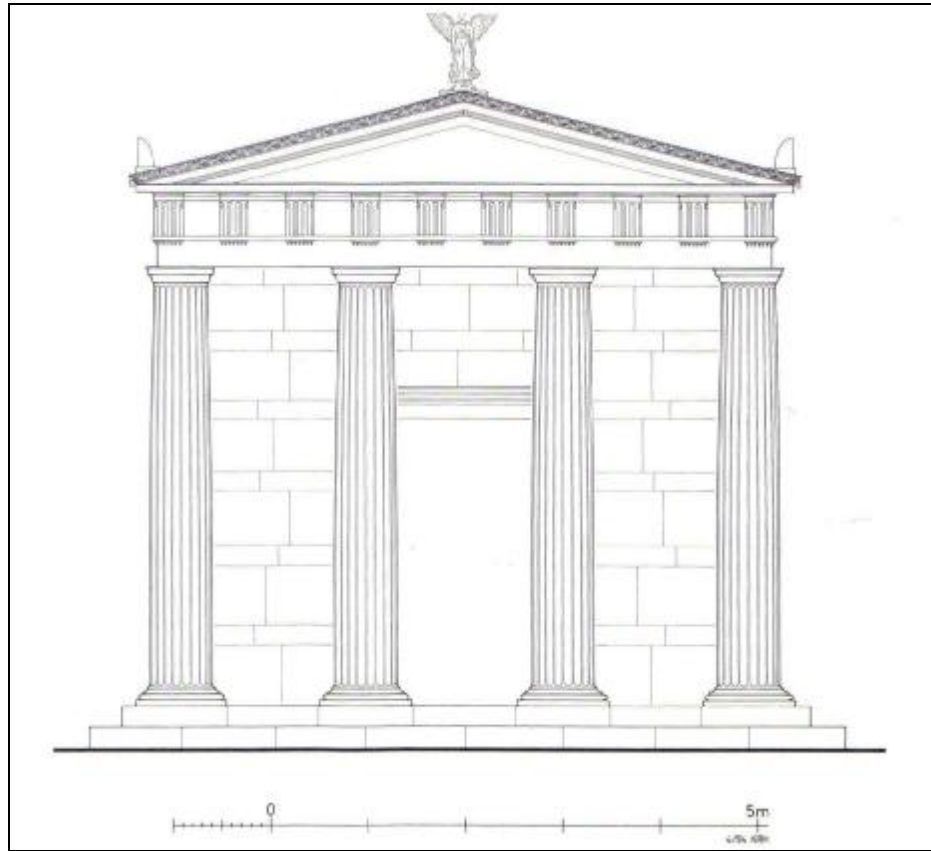
C

A

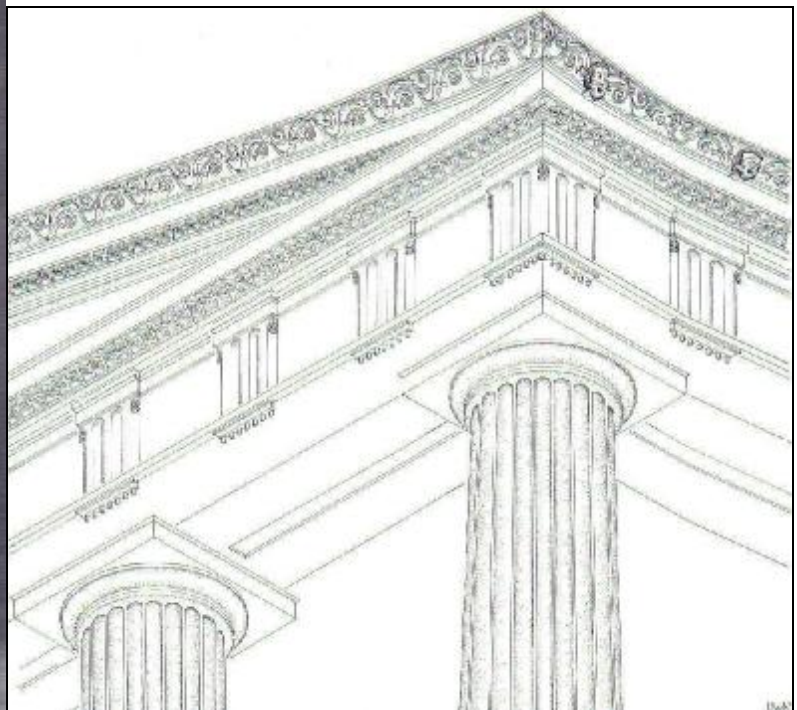
B

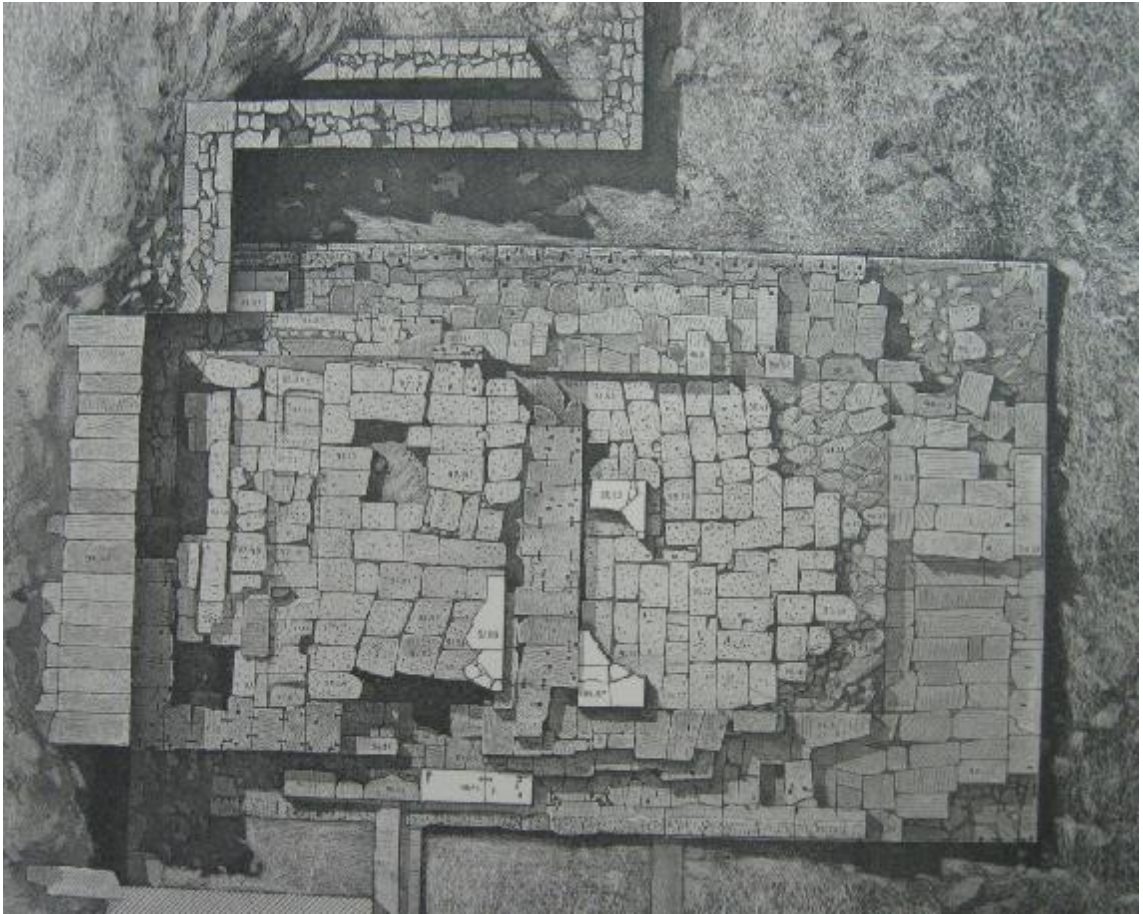
A

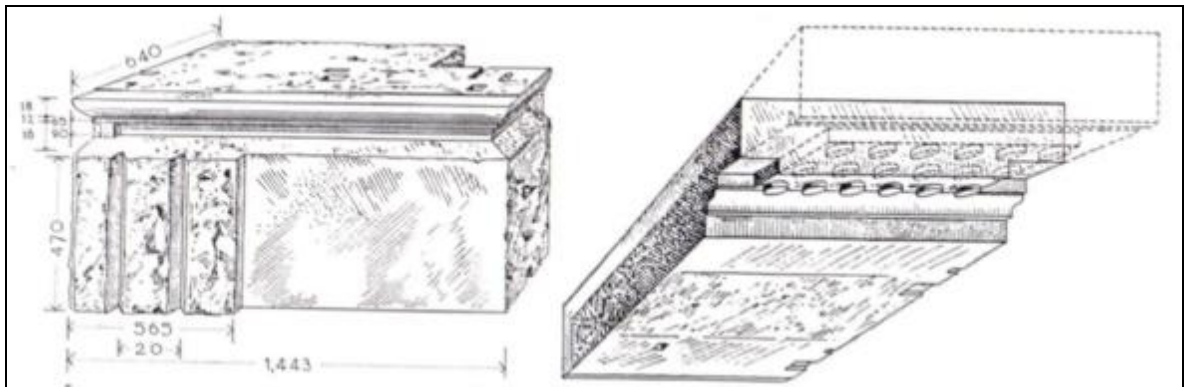
B

C

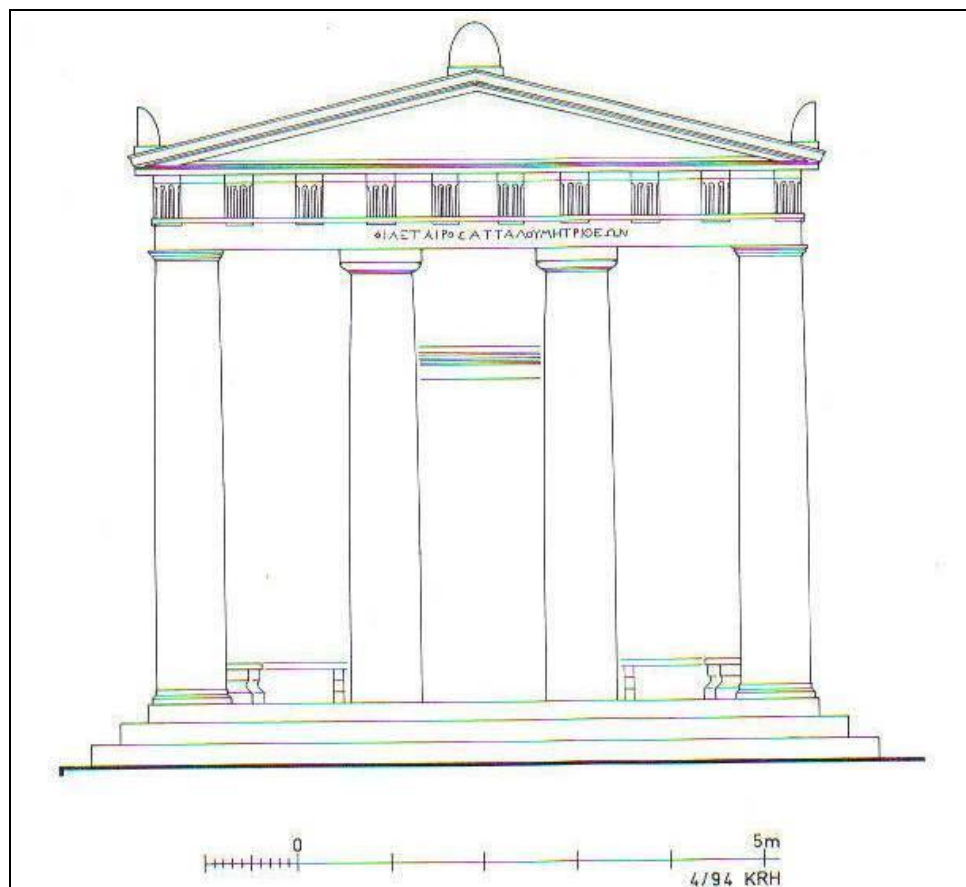

A

B

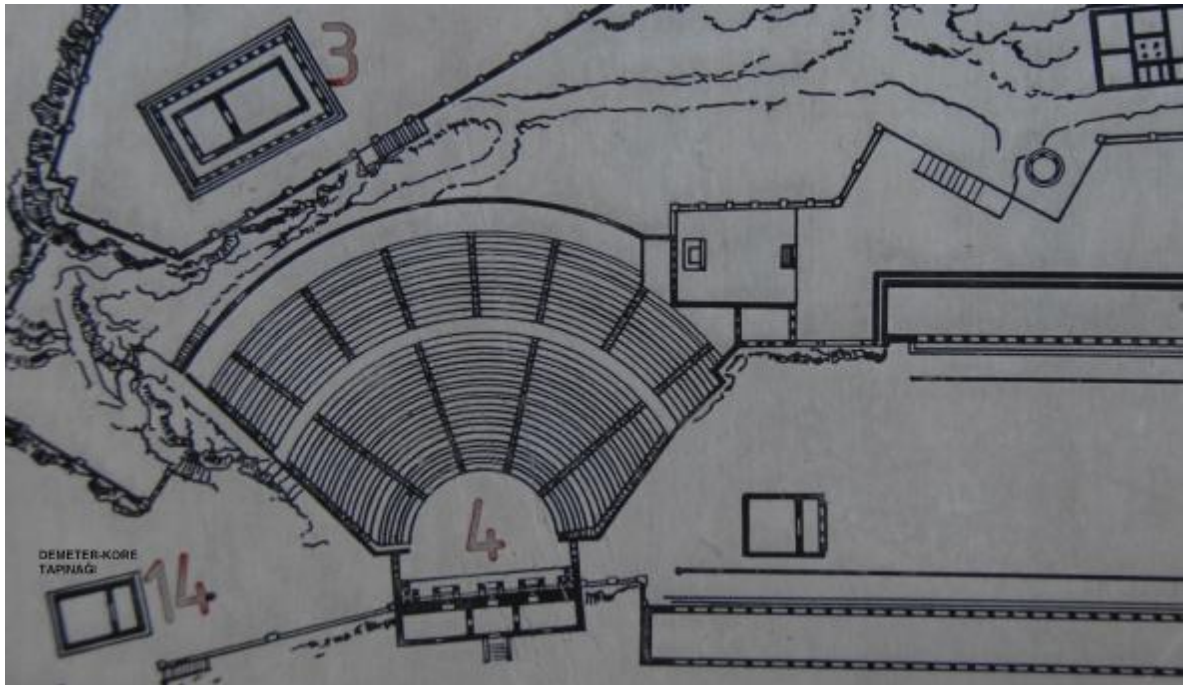
C

A

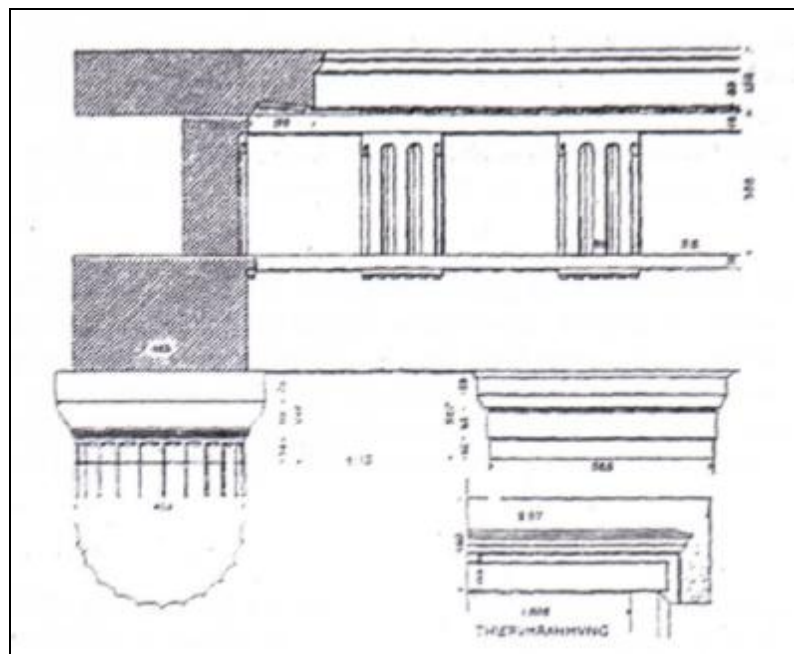
B

A

B

C

A

B

A

B

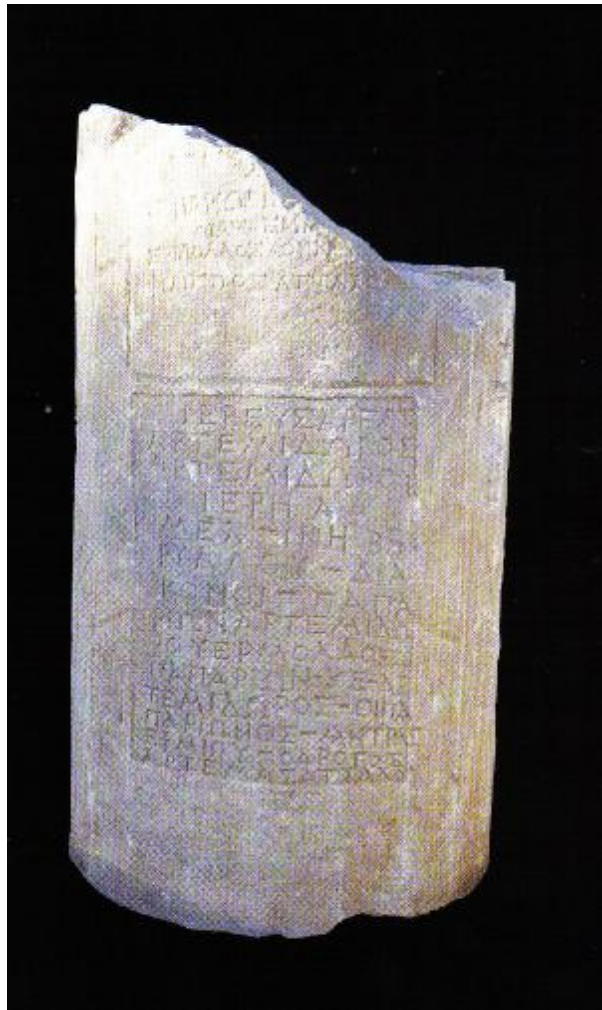
C

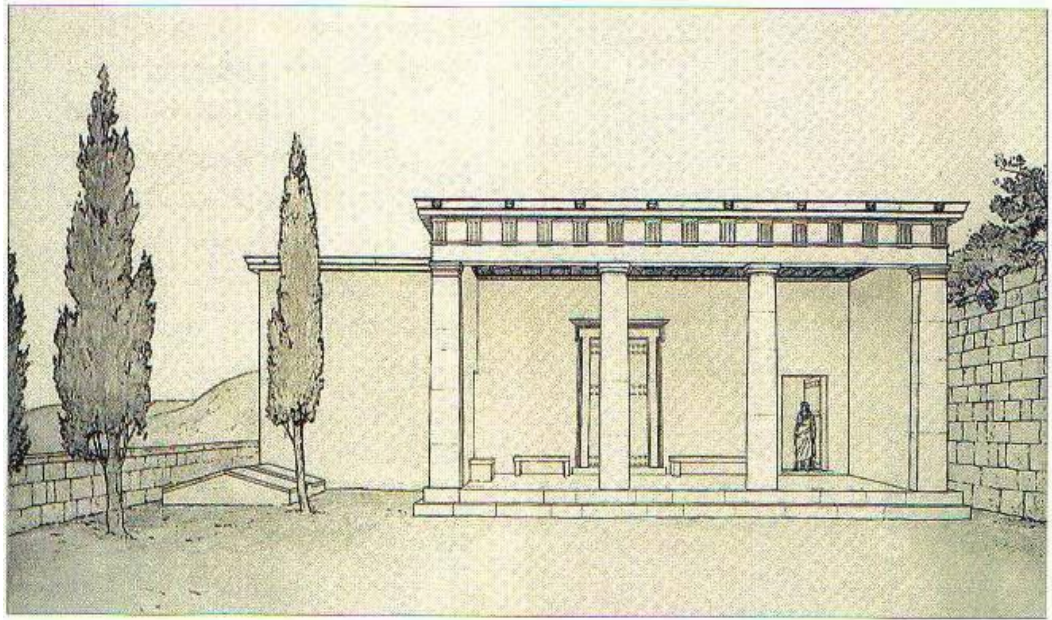
D

A

B

A

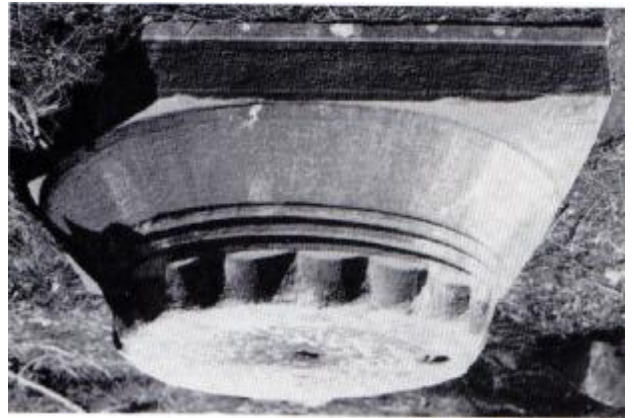
B

C

D

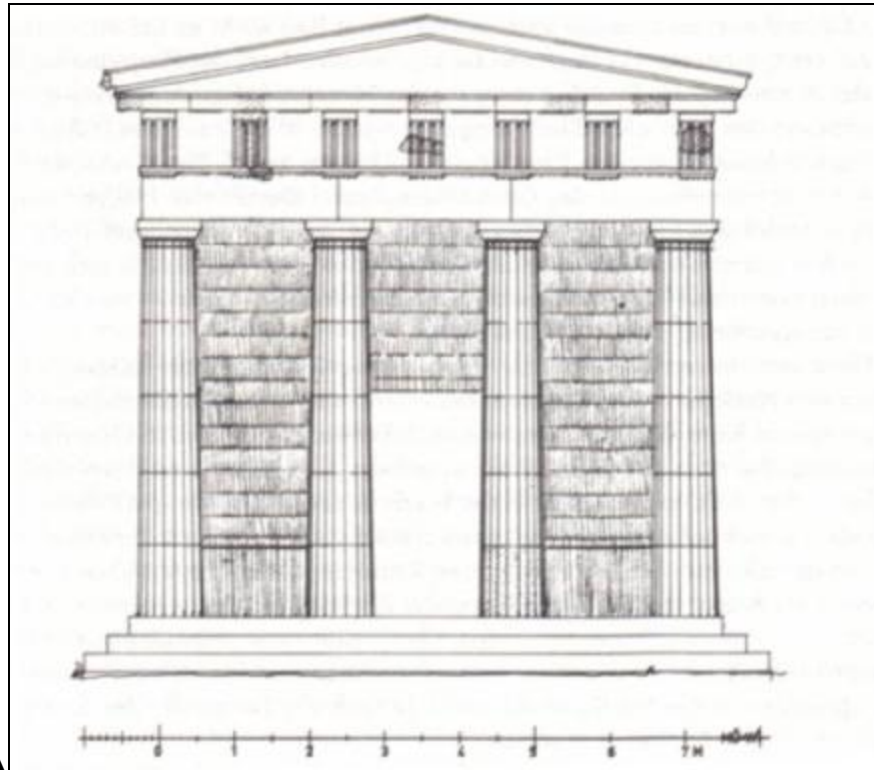
E

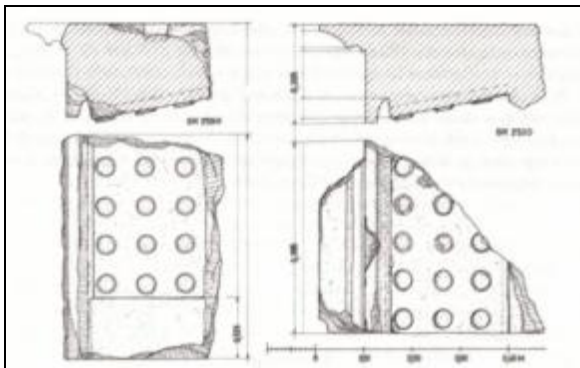
A

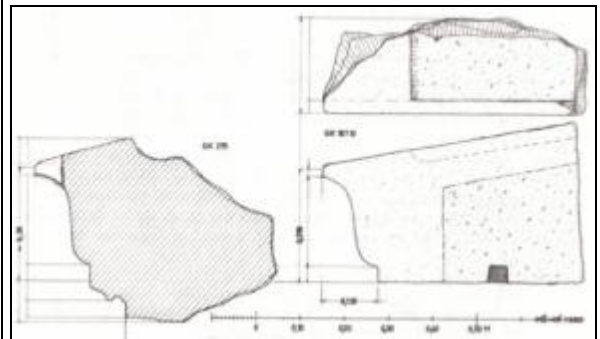
B

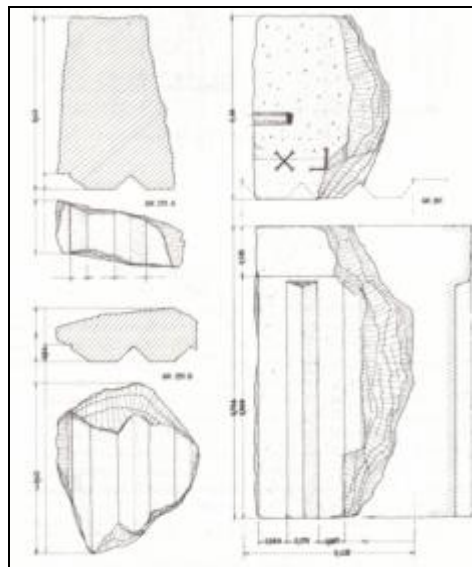
A

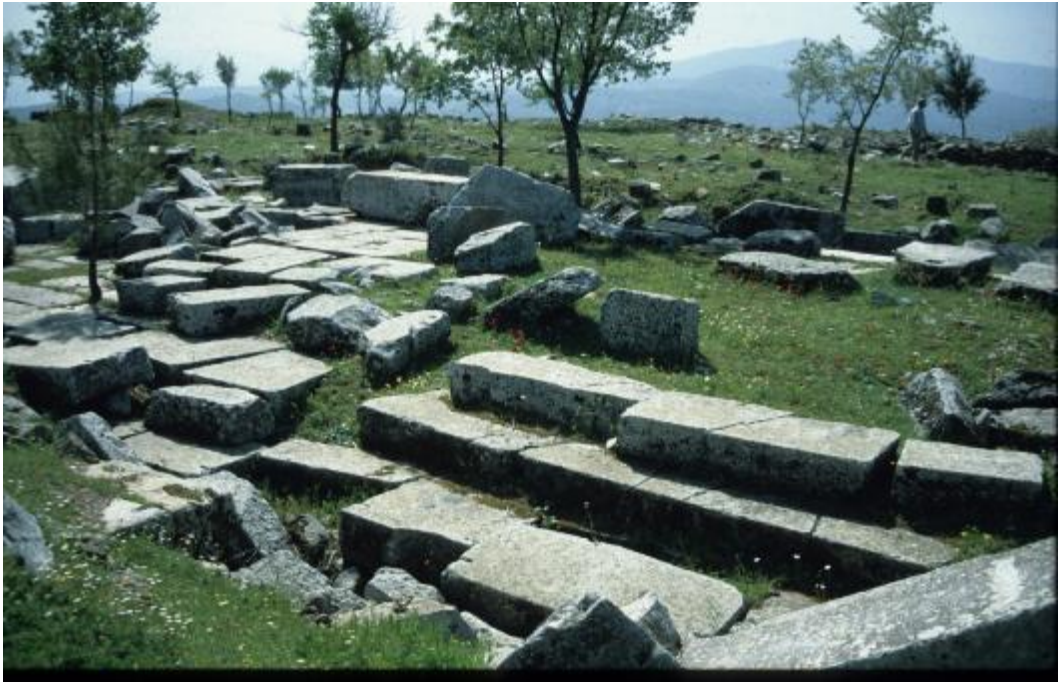
B

C

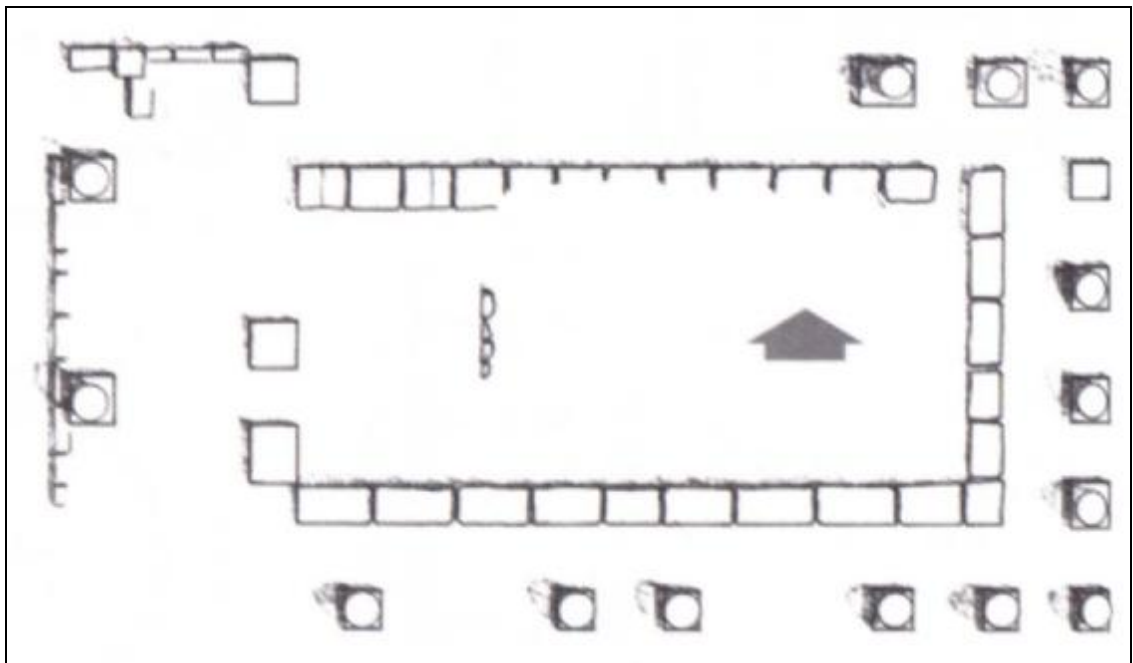
D

A

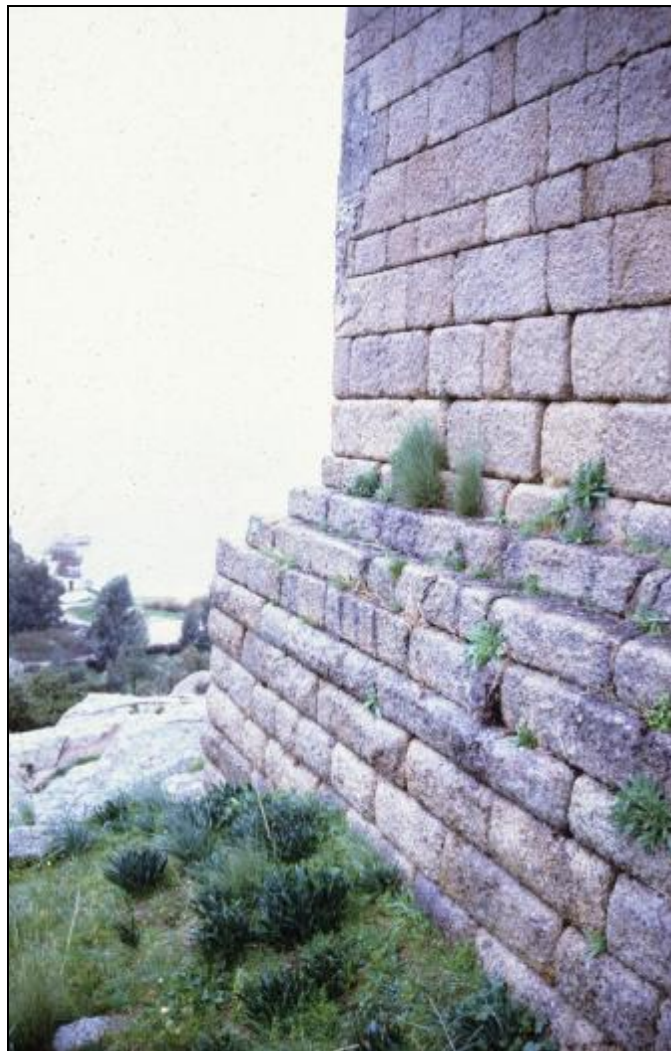

B

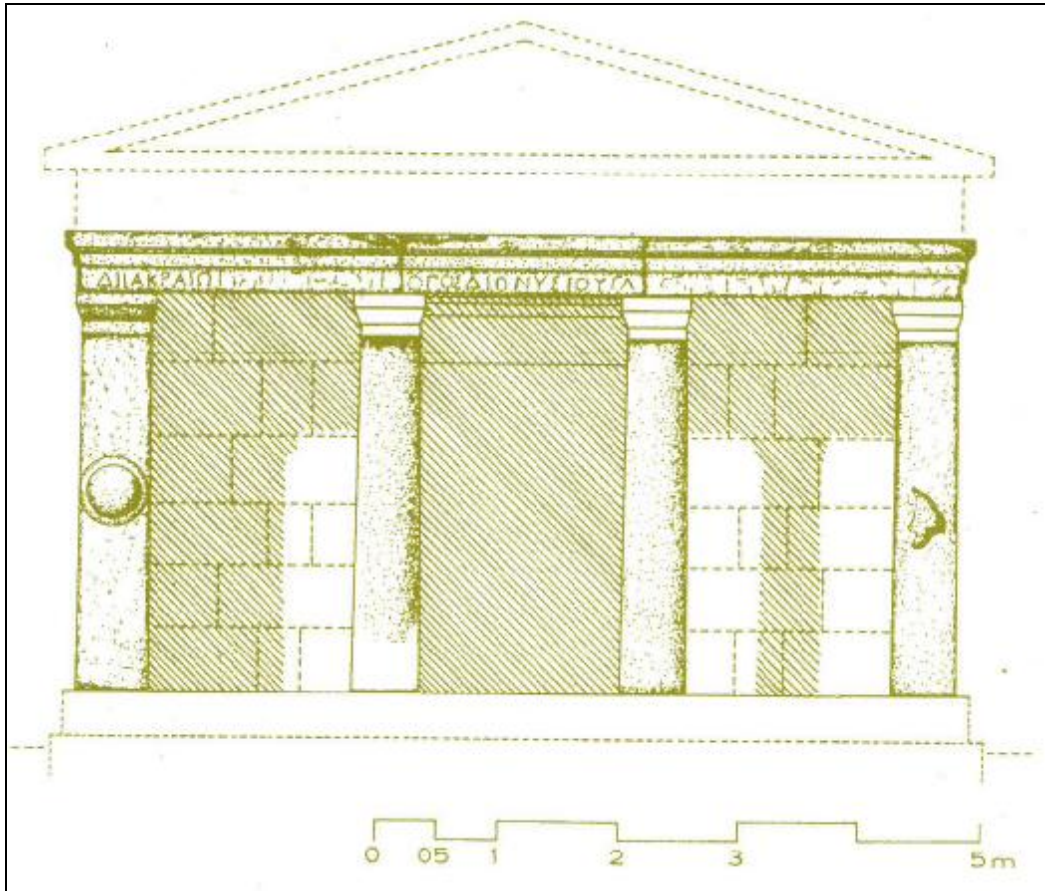

A

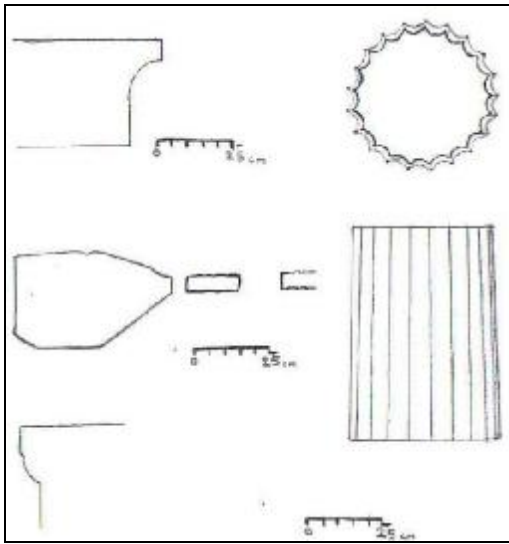
B

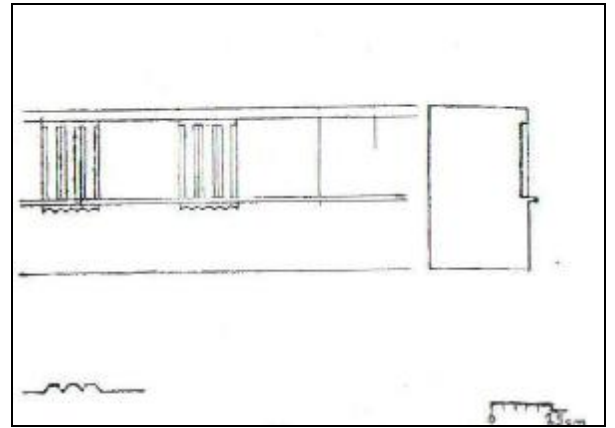
A

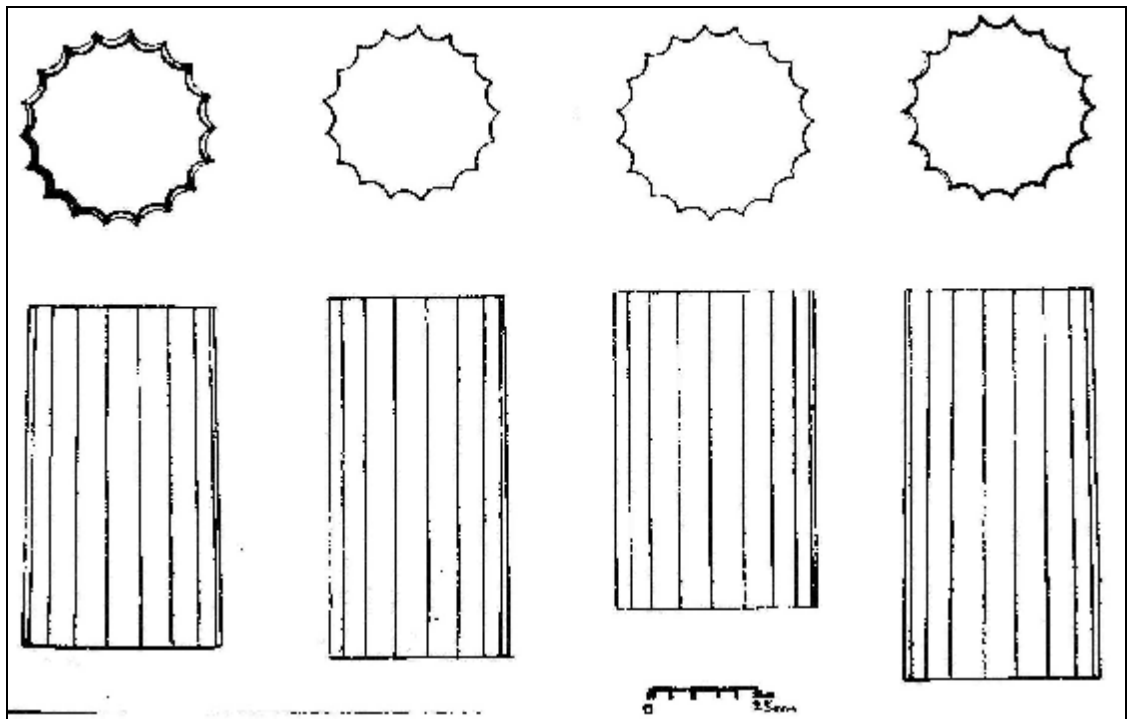
B

A

B

C

A

B

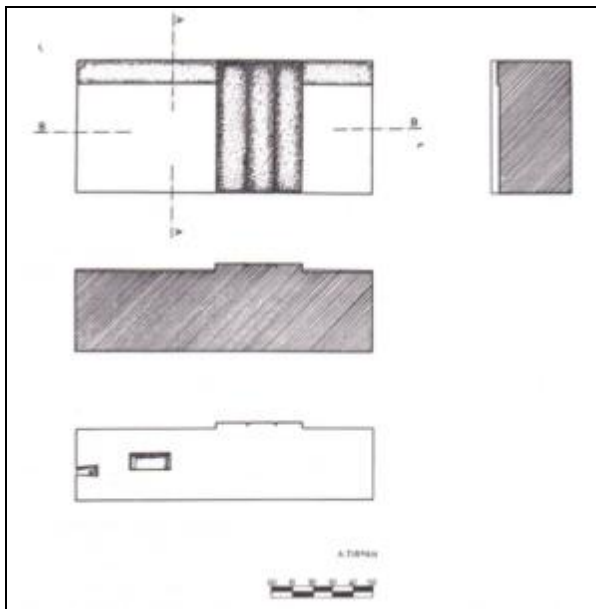
C

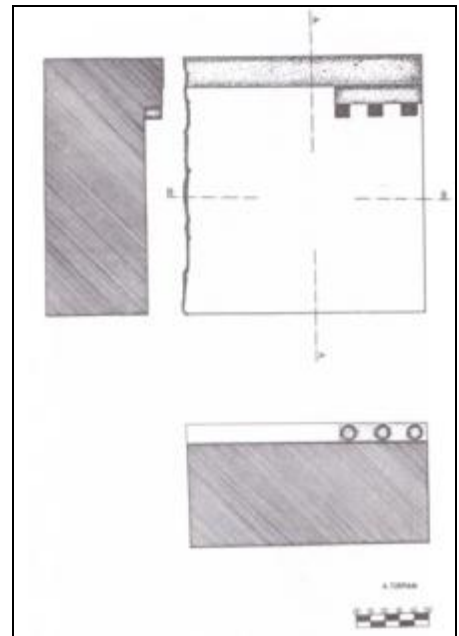
D

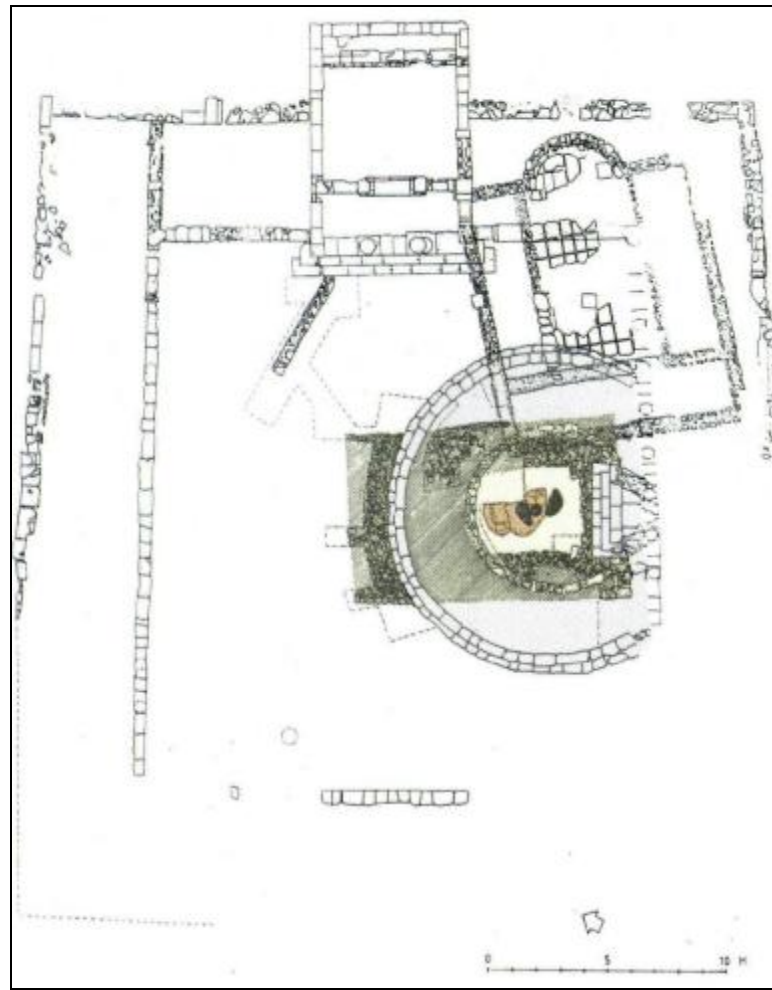
A

B

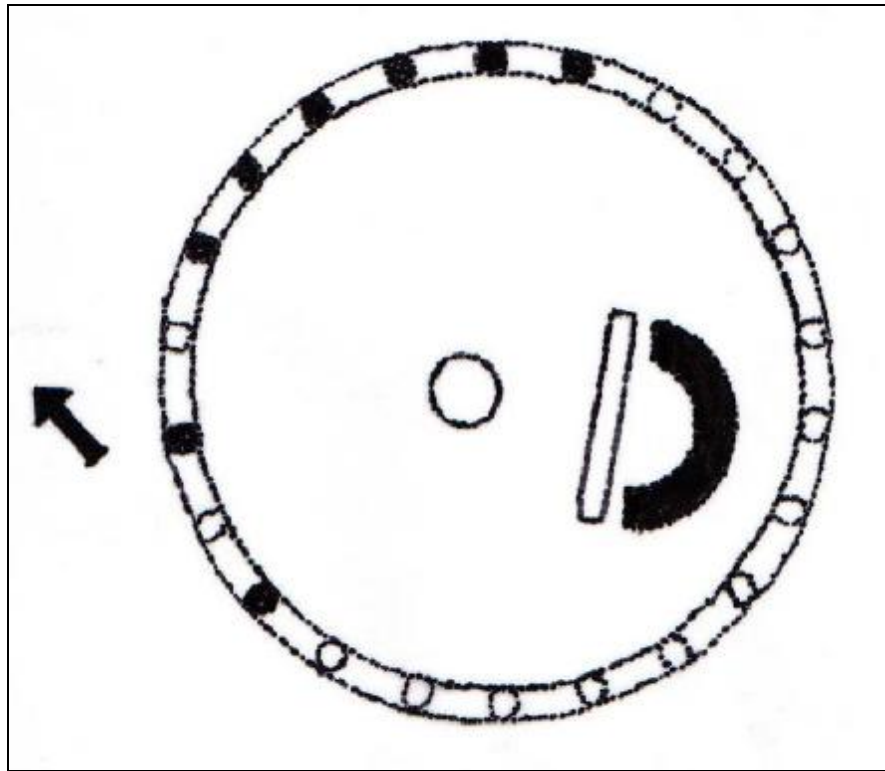
C

A

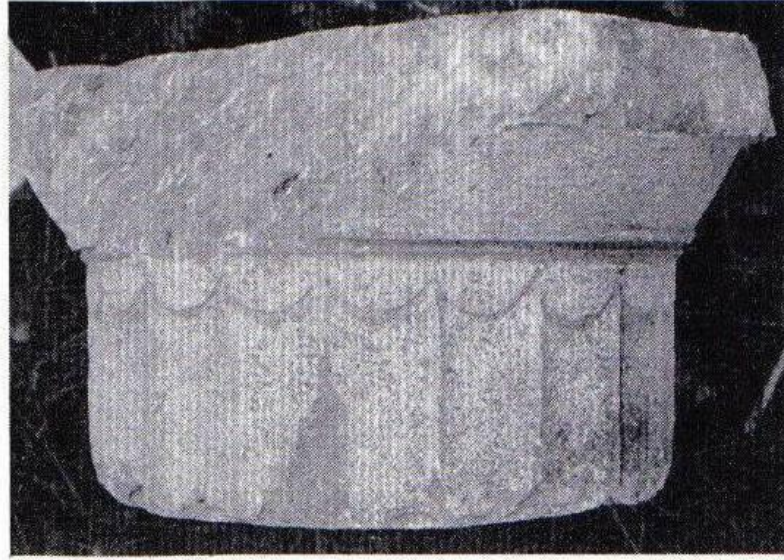
B

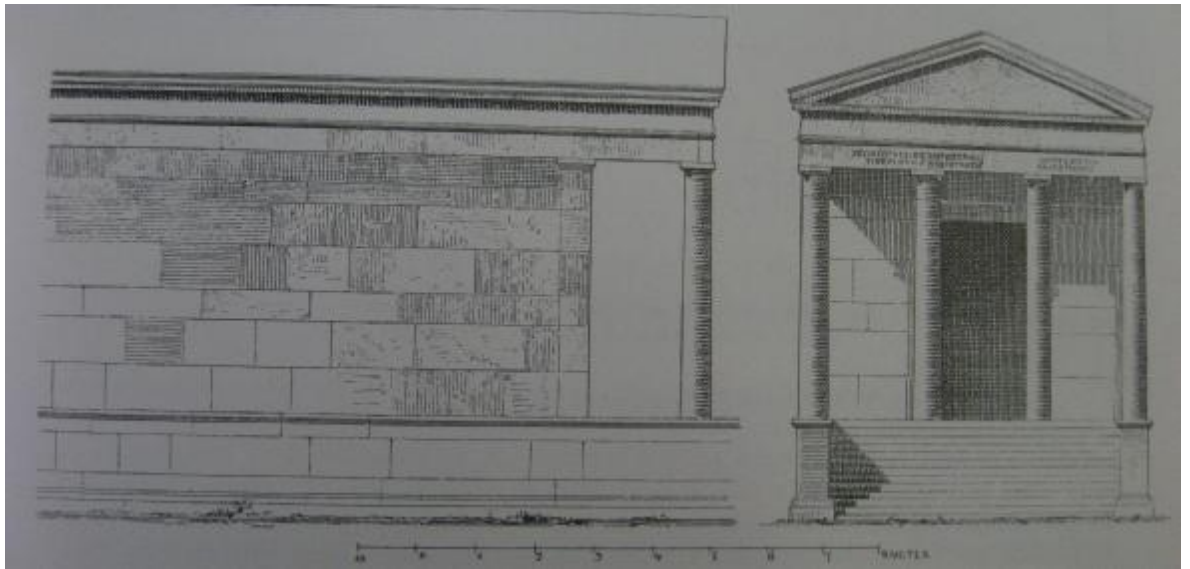

A

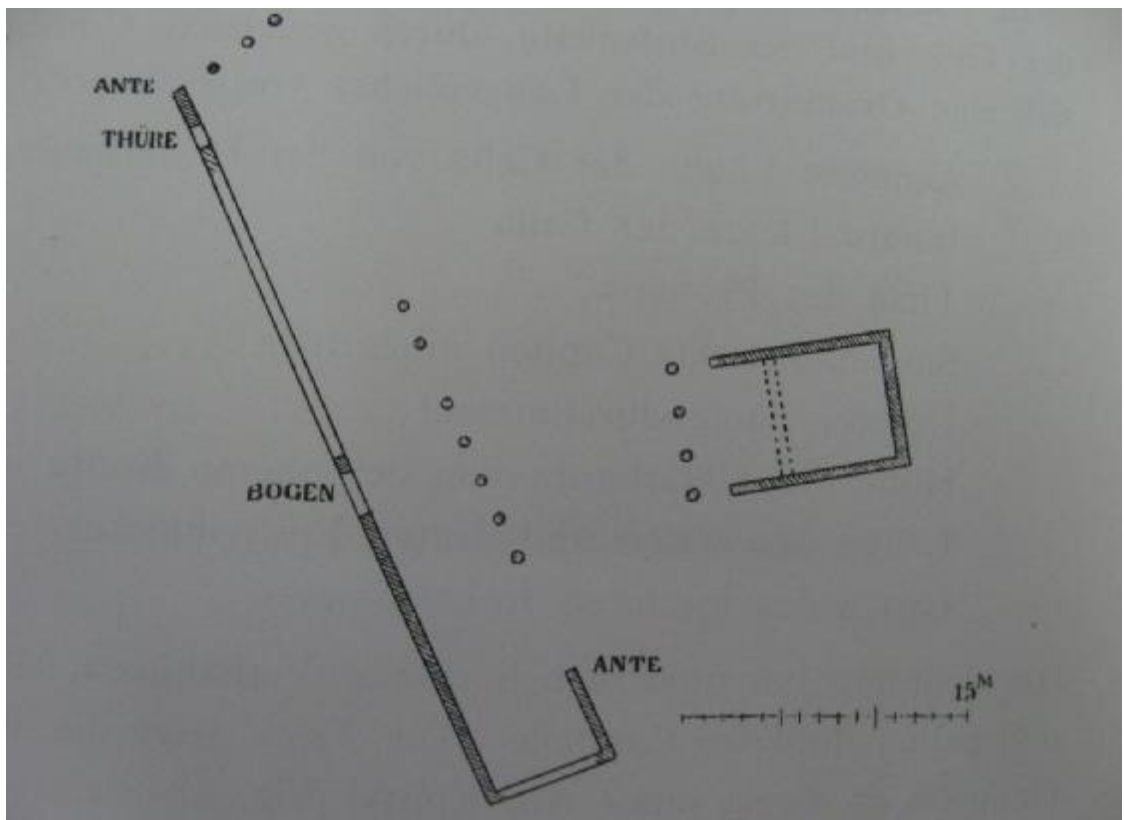

B

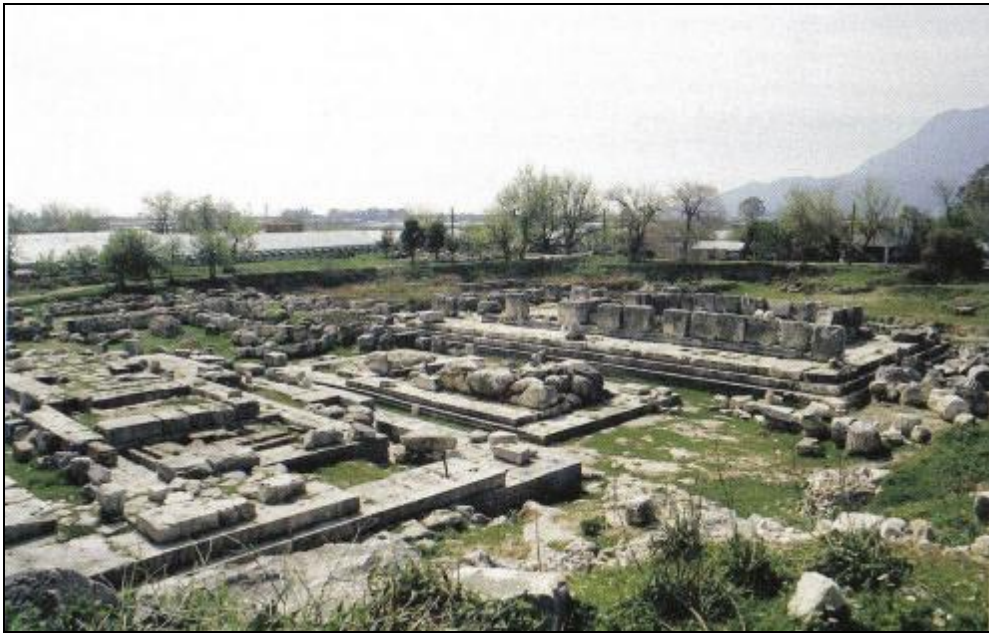
A

B

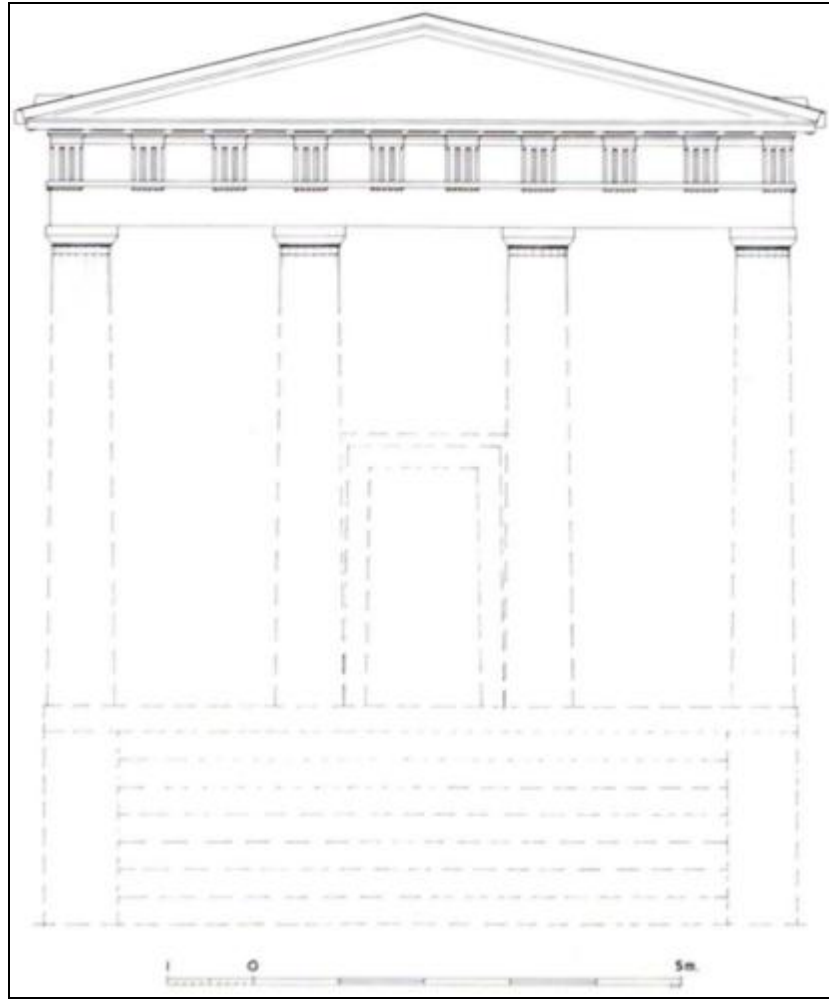
A

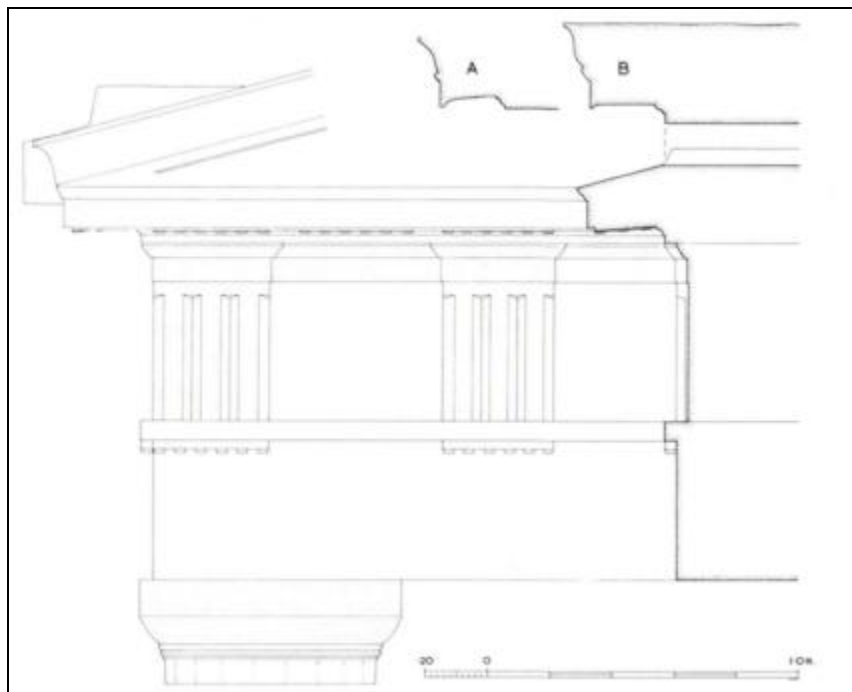
B

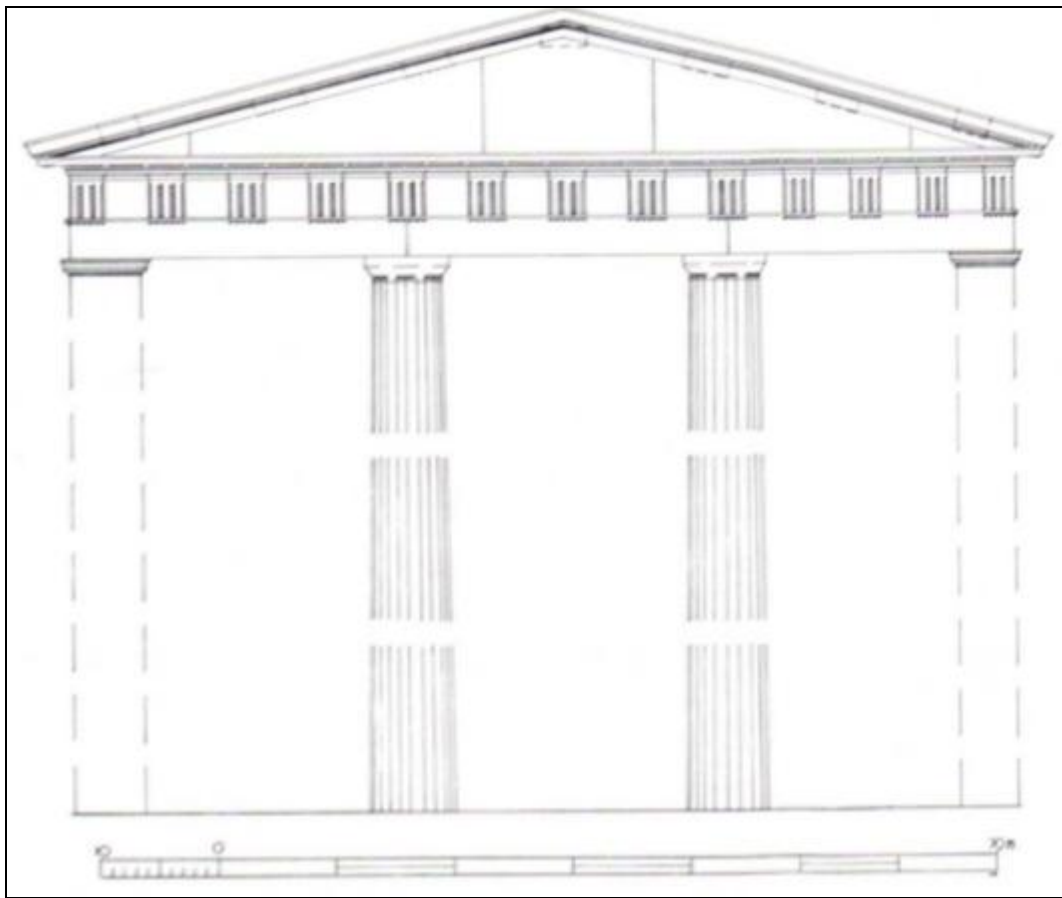
C

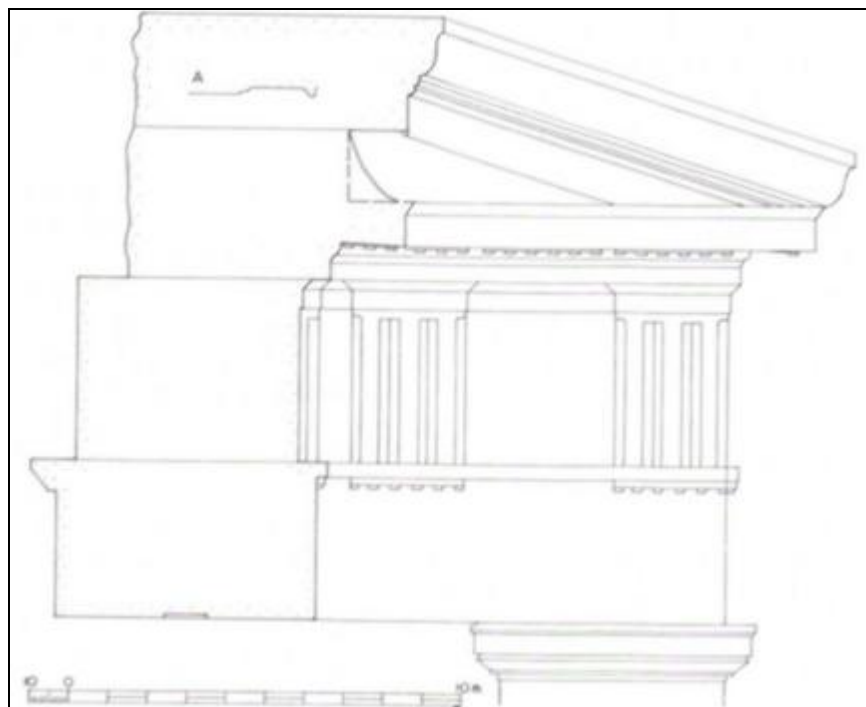
A

B

A

B

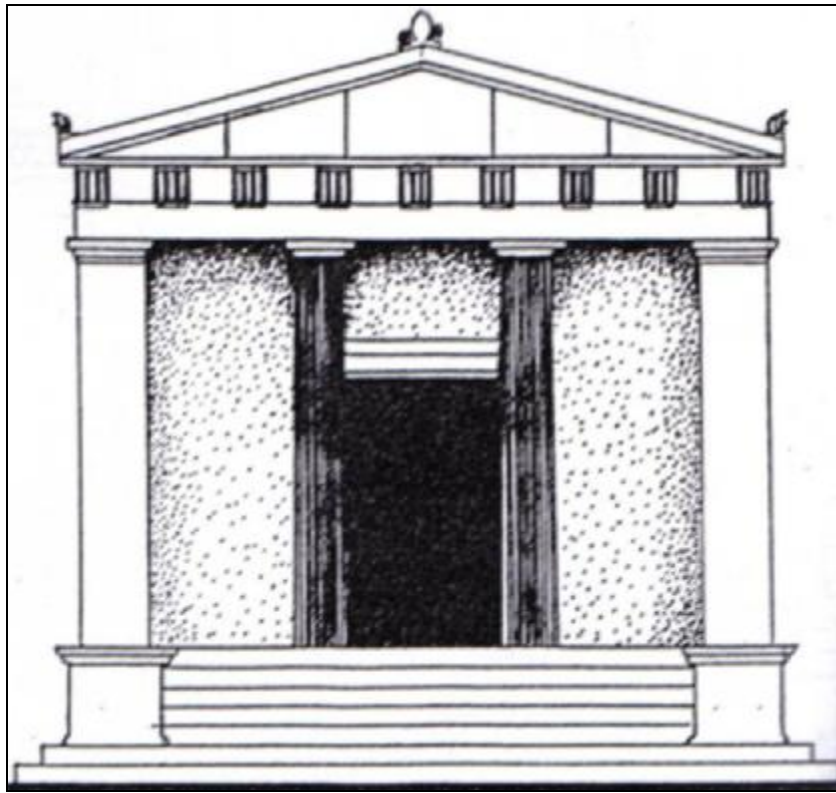

A

B

A

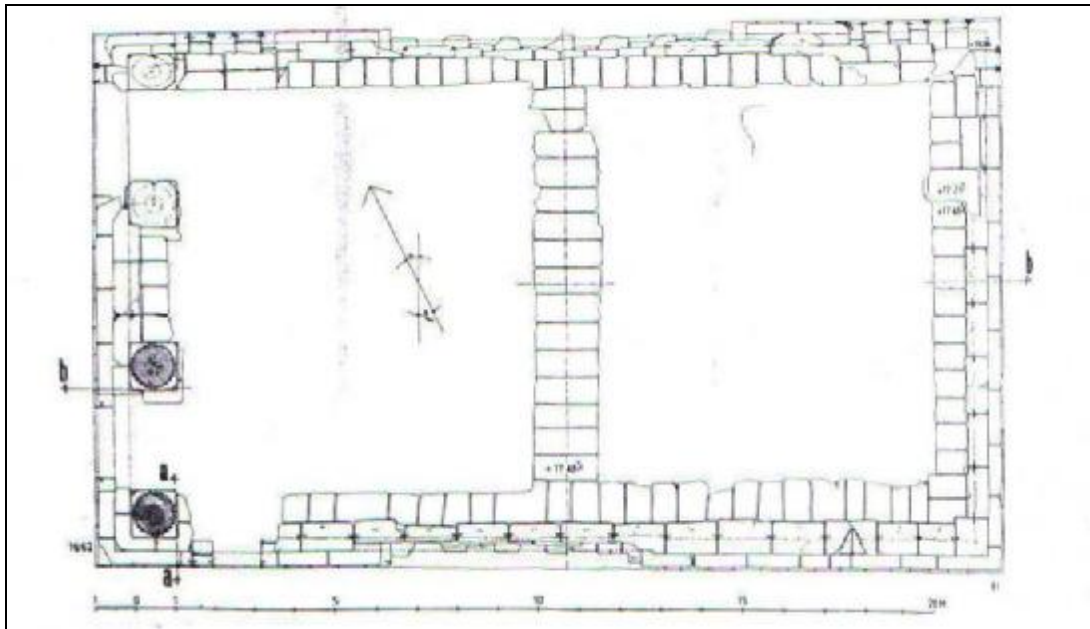
B

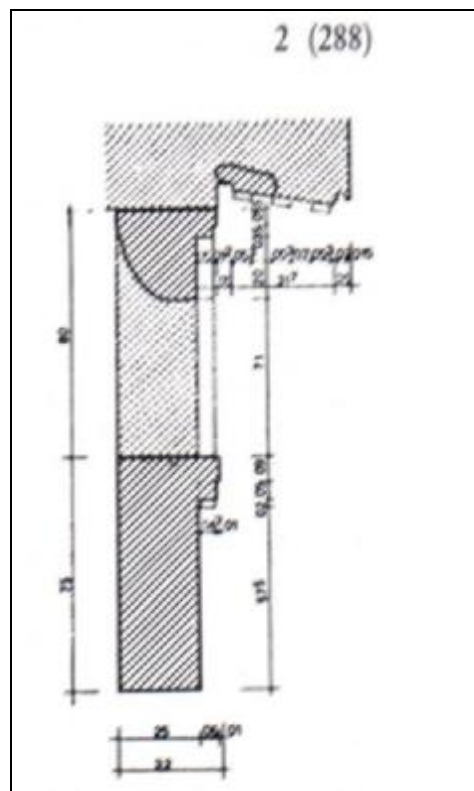
A

B

A

B

A

B

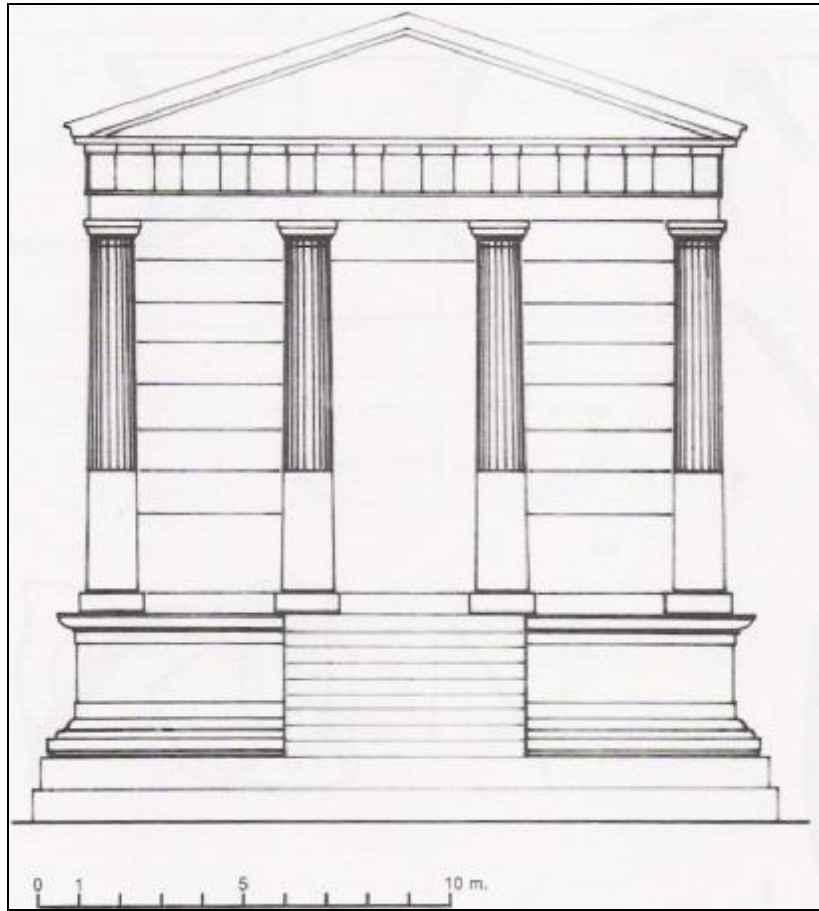
A

B

C

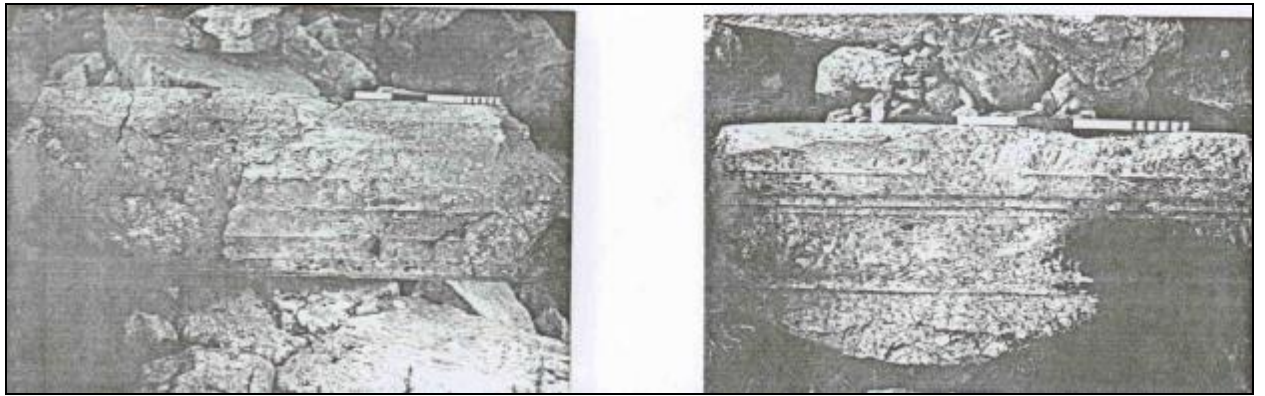
A

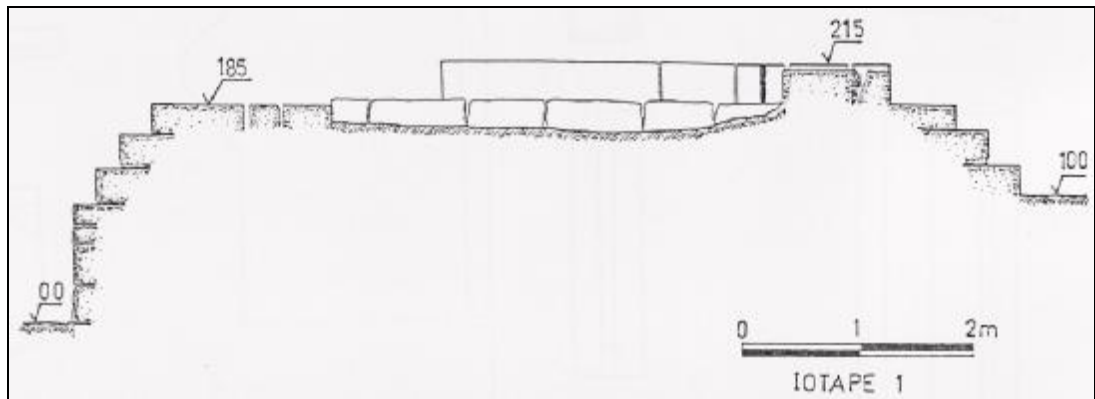
B

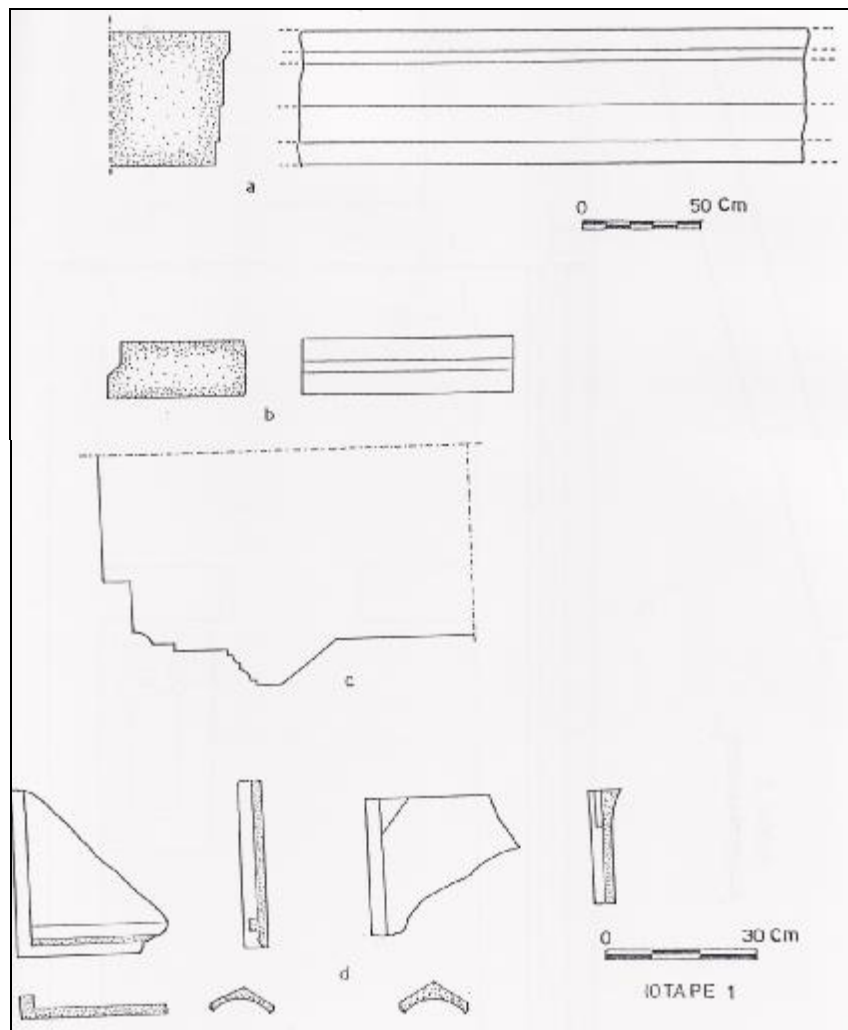
A

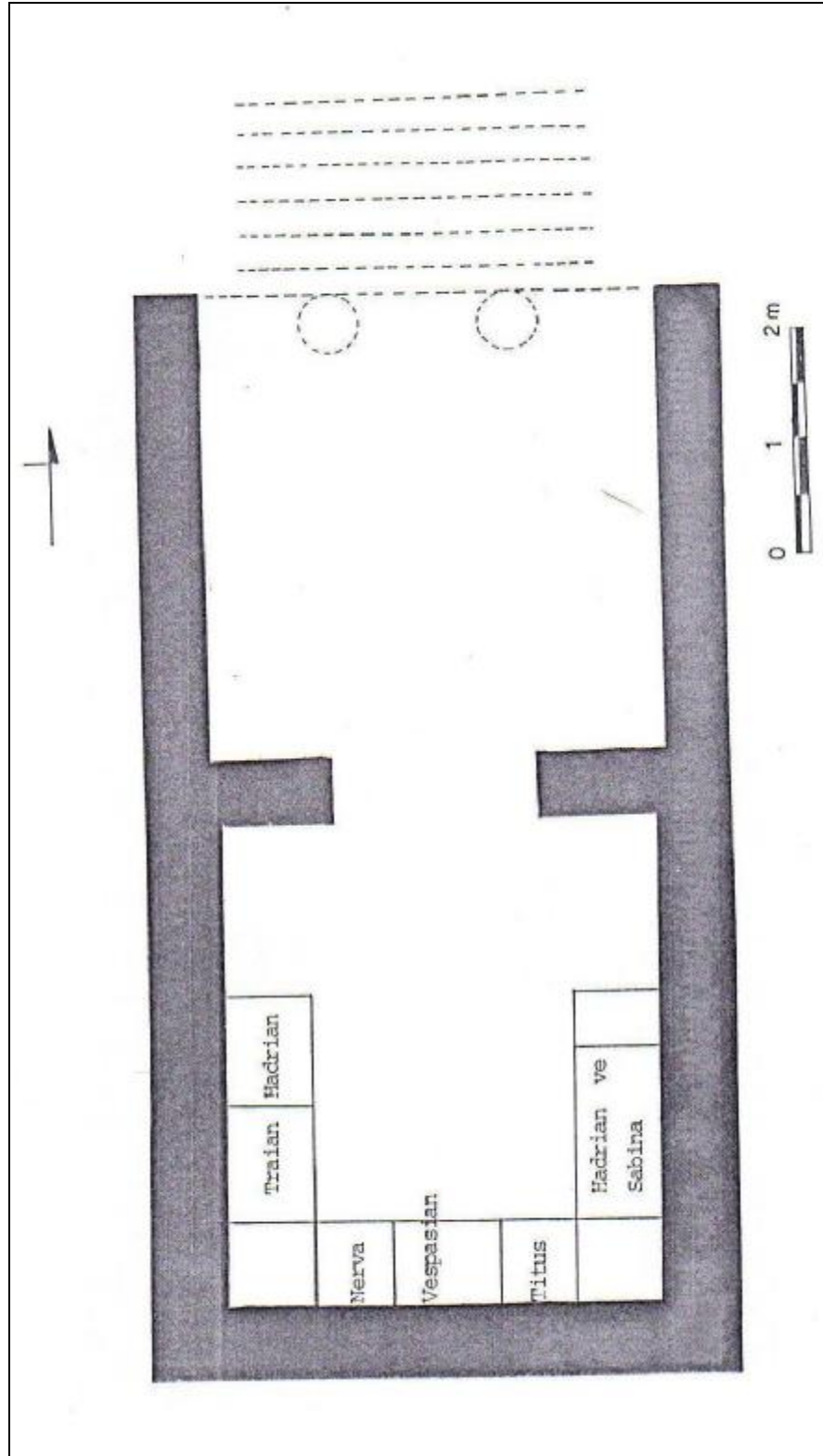
B

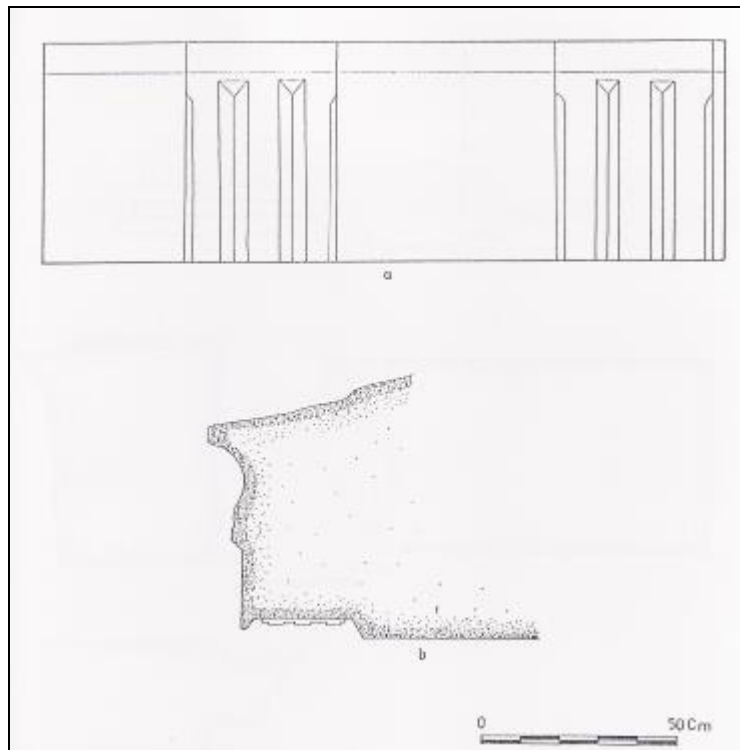

A

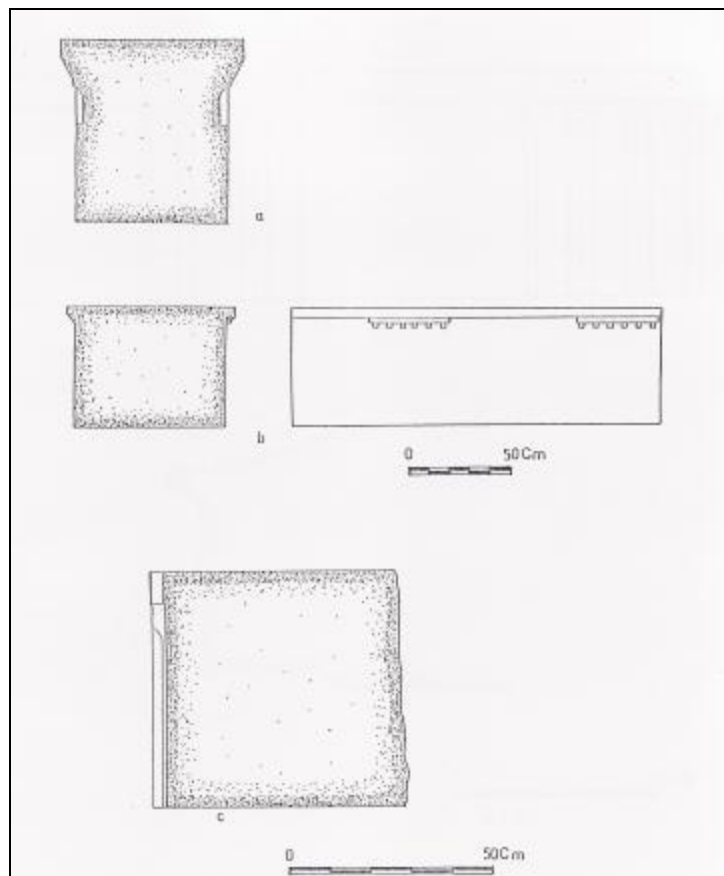

B

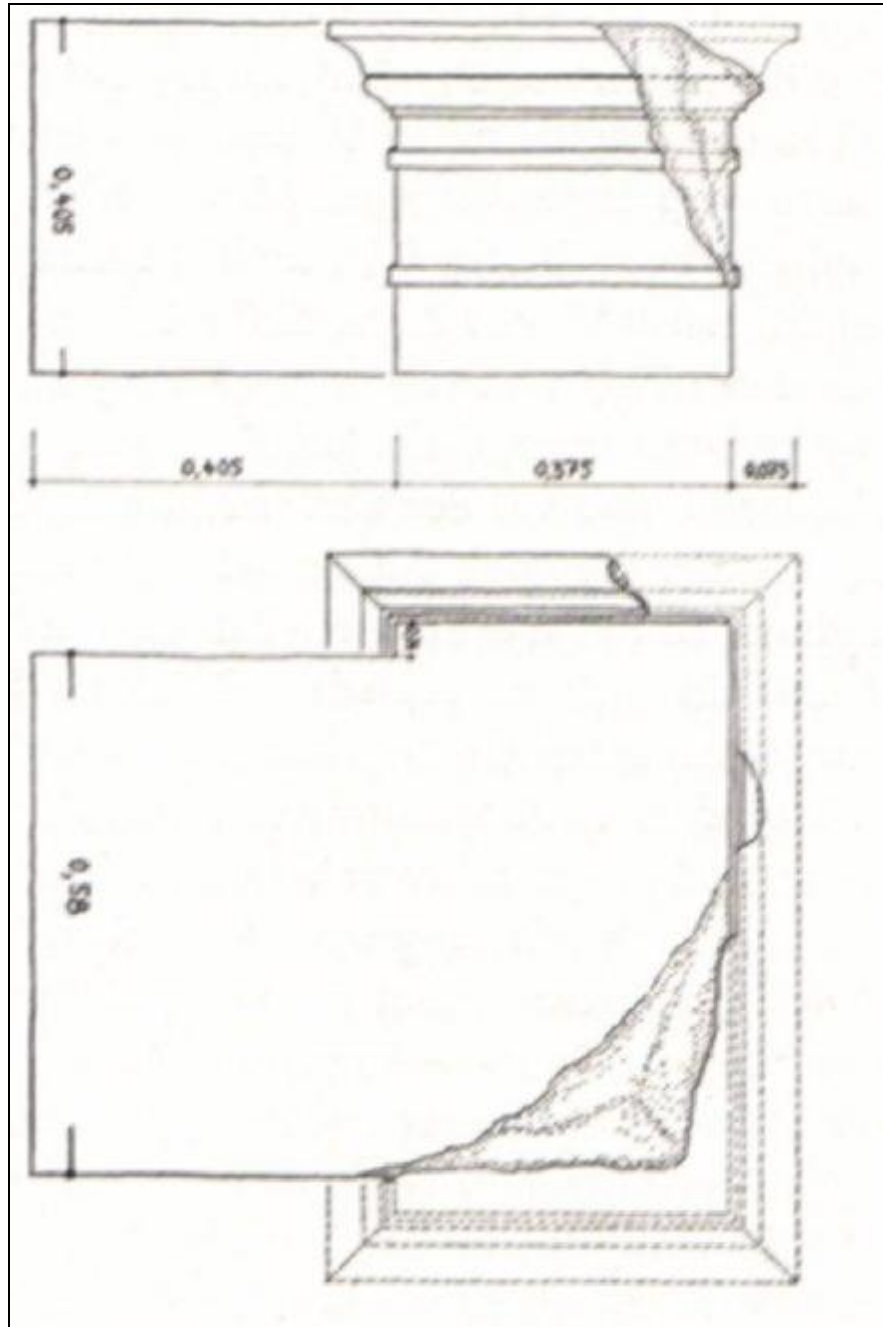

A

B

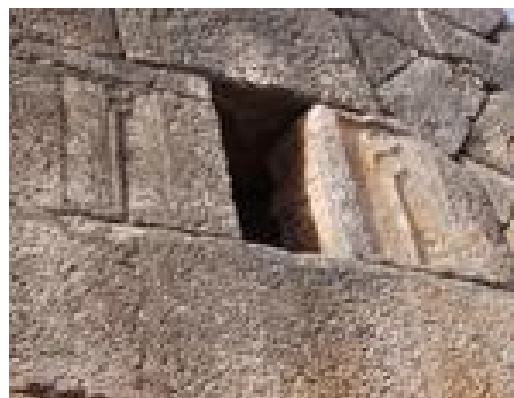

A

B

C

A

B